STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

3

TOMUL 16

1965

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 60 lei.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin :

CARTIMEX
Căsuța poștală 134—135
București
R. S. ROMÂNIA

sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa : str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

Tomul 16, nr. 3 1965

S U M A R

S C I V, tomul 16, nr. 3, p. 417–624, București, 1965.

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome 16, N° 3 **1965**

SOMMAIRE

ÉTUDES Page.

DISCUSSIONS ET NOTES

CHRONIQUE

COMPTES RENDUS

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ
ПО
ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том 16, n° 3 **1965**

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ стр.

ДИСКУССИИ И ЗАМЕТКИ

ХРОНИКА

РЕЦЕНЗИИ

CU PRIVIRE LA DEZVOLTAREA CERCETĂRII ISTORIEI COMUNEI PRIMITIVE ÎN ROMÂNIA *

În cele ce urmează nu se urmărește a se prezenta, nici măcar în cea mai sumară formă, un istoric pragmatic al începuturilor și dezvoltării cercetărilor de arheologie și istorie a comunei primitive în România. Un astfel de istoric este desigur necesar și actual — și va trebui elaborat, cu toată informația necesară și în ansamblu, nu numai sub formă de schițe parțiale, cum s-a întîmplat pînă acum. El va trebui de altfel să se integreze într-o istorie generală a arheologiei românești, care lipsește încă la noi. Ni se pare însă pentru moment oportun să atragem atenția asupra necesității de a privi istoria cercetărilor de arheologie preistorică din țara noastră și din punctul de vedere al chipului în care aceste preocupări au fost legate deși s-au integrat în diferitele curente filozofice sau ideologii, care au jalonat evoluția gîndirii în societățile europene în aproximativ ultimul veac și jumătate de existență și apoi de transformare revoluționară a lumii capitaliste. În felul acesta se conturează posibilitatea de a urmări măsura, ritmul și orientarea în cuprinsul cărora, și în acest domeniu, istoriografia românească a reflectat dezvoltarea generală a gîndirii și investigației științifice.

Nivelul de ansamblu atins de istoriografia românească în ultimele două decade a dus la concretizarea preocupărilor de istorie a istoriografiei în recenta încercare de clasificare pe curente a istoriografiei noastre și în discuțiile privitoare la ea [1]. Pe de altă parte, însăși progresele înregistrate în ultimul timp de arheologia românească — în care problemele fundamentale ale reconstituirii istorice și ale sesizării în adîncime a proceselor social-economice în toată complexitatea lor sînt tot mai frecvent abordate — fac și posibilă și necesară o încercare de genul celei indicate mai sus. Angajîndu-ne însă pe o astfel de cale în aceste rînduri, sîntem obligați să avertizăm că nu poate fi vorba decît de o schiță preliminară, în care ne

* Considerațiile ce urmează au fost prezentate, într-o primă formă, la Sesiunea Academiei R. S. România, ținută cu prilejul aniversării centenarului Muzeului național de antichități, în decembrie 1964.

[1] Șt. Pascu-Eugen Stănescu, în *Studii*, XVII, 1964, 1, p. 133 și urm.

S C I V, tomul 16, nr. 3, p. 421—430, București, 1965

vom strădui să semnalăm mai degrabă modul în care un astfel de studiu poate fi conceput, decît să oferim soluţii deplin elaborate. Acestea din urmă nu se vor putea degaja decît în urma unor studii mai aprofundate şi în cadrul unei discuţii atente. Cu toate acestea, o primă tentativă va ajuta poate la definirea mai exactă — şi în perspectiva trecutului — a stadiului şi a poziţiei actuale ale cercetărilor de arheologie şi istorie a comunei primitive din ţara noastră şi totodată eventual şi la sesizarea mai precis conturată a unor perspective de viitor.

Se ştie că arheologia propriu-zisă (aşadar nu istoria artei— antice sau mai noi) s-a constituit ca o disciplină ştiinţifică, avînd metode şi un obiect proprii, destul de tîrziu în cursul secolului al XIX-lea. Este suficient să amintim că, deşi aşa-numitul *sistem al celor trei perioade* (piatră —bronz — fier) a fost fundamentat ştiinţific între 1828 şi 1830, totuşi de-abia în 1865 John Lubbock reuşeşte să subîmpartă epoca pietrei în paleolitic şi neolitic, în timp ce subîmpărţirile paleoliticului însuşi sînt stabilite laborios între 1869 şi 1883 de către Gabriel de Mortillet, pentru teritoriul Franţei deocamdată. Azilianul, socotit multă vreme a reprezenta perioada mezolitică, a fost descoperit de-abia în 1895 de Eduard Piette. Metoda tipologică este elaborată între 1871 şi 1903 de către savanţii nordici Hans Hildebrand şi Oscar Montelius, primul separînd în 1873 pentru întîia dată, în cuprinsul epocii de fier, cele două perioade principale, Hallstatt şi Latène. Pentru a completa acest rapid tablou al conturării metodelor proprii arheologiei (cu toate că împrumutate în genere din alte domenii de cercetare, dar îmbinate aici), nu este nepotrivit a aminti că metoda stratigrafică a fost aplicată pentru întîia dată în mod deliberat în arheologie în 1882, cînd începe colaborarea lui Wilhelm Dörpfeld la săpăturile lui Heinrich Schliemann de la Troia,— pentru a fi apoi dezvoltată, începînd din 1899, de către Arthur Evans, la Knossos în Creta. În sfîrşit, metoda *chorologică* este folosită în arheologie de-abia începînd din jurul anului 1900, mai ales de şcoala de la Berlin, creată de Gustaf Kossinna.

În ceea ce priveşte *obiectul* cercetării, este de o deosebită importanţă faptul că,— tocmai din cauza întîrzierii marcate de arheologie faţă de celelalte discipline umanistice, mai ales faţă de *etnografie* (*Societatea de ethnologie* din Paris s-a înfiinţat în 1842, foruri similare luînd naştere cam în acelaşi timp şi în Anglia şi S. U. A.),— arheologia comunei primitive nu a putut să se transforme în *istoria comunei primitive* decît de-abia în decadele dinaintea şi de după cel de-al doilea război mondial. De-abia acum se răstoarnă raportul, în favoarea arheologiei, dintre arheologie, ca disciplină principală urmărind reconstituirea *istoriei străvechi* (deci a epocilor iliterate), şi *etnografie*, care, pornind de la datele etnografice, încearcă încă pînă în zilele noastre, în anumite cercuri rămase în urmă, să reconstituie singură istoria străveche. Nu putem insista în acest context asupra raporturilor de fond între etnografie şi istoria comunei primitive. Este necesar doar a aminti că *metoda comparativă*,— adică în cazul de faţă, a confruntării datelor etnografice cu cele arheologice,— iniţiată prin două lucrări de mare răsunet şi răspîndire ale lui John Lubbock [2], a fost repede

[2] *Prehistoric times...*, 1865 şi *The origin of civilisation...*, 1870.

lăsată să cadă în desuetudine, pentru a fi reluată în 1930 de Oswald Menghin [3] de pe pozițiile învechite ale școlii etnografice „cultural-istorice". Cu mult înainte însă, etnografia și arheologia marxistă inițiaseră fundamentarea științifică a unei atari metode comparative, pornind de la evoluționismul cu nuanțe materialiste ale lui Charles H. Morgan [4], evoluționism străluminat marxist de Fr. Engels în *Originea familiei, a proprietății private și a statului* (1884). Pe baza noilor date etnografice și arheologice metoda a fost adîncită recent de către etnografa marxistă Irmgard Sellnow [5].

În situația reamintită aici pe scurt, arheologia comunei primitive s-a dezvoltat în cursul secolului al XIX-lea, dar și mult timp după aceea în unele părți, în trena etnografiei (propriu-zis a etnologiei), fiind astfel orientată filozofic de curentele ce au dominat în acest sector.

Or, din acest punct de vedere — și lăsînd la o parte în contextul de față efectele ideologice ale dichotomiei practicate de Hegel între *istorie* și *preistorie* —, burghezia victorioasă în lupta contra feudalismului, pornește la începutul secolului al XIX-lea pe calea unei ascensiuni, pe care industrializarea și noua expansiune colonialistă i-o prezentau sub mirajul unei curbe armonios ascendente. Ea înlătură repede, în domeniul etnografiei, scurta reacțiune romantică, de coloratură pronunțat biblico-clericală, pentru care pledaseră mai ales Friedrich Schlegel [6] și Joseph de Maistre [7], și se alătură deplin *evoluționismului*, pe care îl denumim astăzi clasic și ale cărui rădăcini filozofice se găsesc în pozitivismul lui Auguste Comte [8]. Victoria răsunătoare a evoluționismului biologic, după apariția în 1859 a lucrării lui Ch. Darwin „Asupra originii speciilor", aplicat curînd în sociologie de Herbert Spencer [9], ca și ascunderea timorată a gîndirii burgheze în fața materialismului dialectic și istoric, fundamentat de K. Marx și Fr. Engels în aceeași perioadă, au determinat predominarea în sectorul istoriei străvechi cu precădere a concepțiilor evoluționismului schematic de nuanță pozitivistă, ne-dialectic și ne-materialist întrețesut în multe cazuri cu variabile, dar adesea puternice ecouri romantice.

În cadrul acestei atmosfere generale se înregistrează și în România primele preocupări de arheologie în genere, de arheologie primitivă în special.

Nu știm încă, va fi de cercetat, în ce cadru ideologic pot fi înscrise preocupările anticvarice, de colecționari, manifestate, — după caracterizările din 1871 ale lui Alexandru Odobescu [10] — de „Doi bărbați cu o mare influență politică și administrativă în Țara Românească", care „au manifestat... gustul lor pentru adunarea de antichități, și fiecare din ei a reușit mai mult sau mai puțin a-și satisface acest nobil gust, formînd colecțiuni private de

[3] *Weltgeschichte der Steinzeit*, Viena, 1930.
[4] *Ancient society...*, 1877.
[5] *Grundprinzipien einer Periodisierung der Urgesellschaft*, Berlin, 1961.
[6] *Vorlesungen zur Philosophie der Geschichte* (1829), Leipzig.
[7] *Les soirées de St. Petersbourg* etc., 1821, Paris, 2 vol.
[8] *Cours de philosophie positive* (1830—1842).
[9] *Descriptive Sociology* (1873) și *Principles of Sociology* (1879).
[10] Reproduse în *Antichitățile Județului Romanați*, Soc. Acad. Rom., București, 1878, p. 6 sq.

antichităţi, adunate în mare parte din România. Aceşti doi bărbaţi, au fost : Generalul Nicolae Mavros..., celălalt Marele Ban Mihalache Ghica...". Nu mai reproducem analiza şi caracterizarea făcute în continuare de Odobescu activităţii acestor doi „bărbaţi" şi „întrecerii" şi „luptei" dintre ei, întru satisfacerea nobilului lor gust arheologic. Este de presupus, ţinînd seama de momentul istoric şi de poziţia de clasă a celor în cauză, că ne găsim în faţa unor reflexe romantice şi eventual şi a unor influenţe ale curentului winckelmannian de revalorificare a artei antice greco-romane.

Mult mai important este faptul că în cadrul burgheziei democrat-revoluţionare româneşti întîlnim reflexe imediate ale pozitivismului evoluţionist care domina în Occident în domeniul arheologiei primitive. Ele se manifestă, precum este îndeobşte ştiut, întîi în Muntenia, cu Cezar Bolliac pe planul unor preocupări de alură ştiinţifică, şi cu Dimitrie Papazoglu pe cel al diletantismului neavizat. Caracterizările lui Odobescu, malițioase desigur, dar formulate şi cu un indeniabil scrupul de dreptate, merită şi de data aceasta a fi reamintite [11] : „De la anul acela (1845) încoace avem a consemna cercetări adesea repetate, dar din nenorocire niciodată bine lămurite, a doi mari amatori de obiecte antice, ale căror nume figurează — adesea cam fără ştirea lui Dumnezeu şi a adevăratei ştiinţe — în rîndul arheologilor români. Zelul şi patrioticele lor aspiraţiuni, cînd ei explorau şi explicau antichităţile ţării, ne autoriză însă a-i numi şi chiar a le rezerva partea de laudă ce li se cuvine, ca adunători de obiecte antice. Aceştia sînt — i-aţi şi ghicit — maiorul Dimitrie Papazoglu şi poetul, ziaristul şi omul politic Cezar Bolliac, pe care nici ţara, nici literatura, nici arheologia României nu pot a-*l* nesocoti". Am subliniat noi pronumele la singular pus de Odobescu, pentru a atrage atenţia asupra deosebirii pe care acesta ţinea totuşi să o facă între cei doi „arheologi".

Nu este acum locul aici de a insista asupra amănuntelor, interesante desigur, ale acestei activităţi ; ceea ce se impune a fi scos în relief este faptul că ea semnalează alinierea României, prin elementele sale progresiste de la acea dată, în mişcarea europeană (atunci singura în lume) de preocupare cu antichităţile, pe care Bolliac le numeşte cînd „ante-historice", cînd „prehistorice", cînd „ne-historice", — deşi la un moment dat scrie, parcă într-o exclamaţie indignată, că ele reprezintă totuşi *istorie*. Semnificativ, în 1872 şi 1873 constatăm că Bolliac îl citează pe John Lubbock !

În ceea ce îl priveşte pe Al. Odobescu însuşi, mai puţin aplecat asupra detaliilor strict arheologice, credem că şi pentru el se va putea reconstitui un cadru evoluţionist, dar cu marcate nuanţe herderiene — atunci de pildă cînd vorbeşte despre *reconstituirea datinelor şi moravurilor străvechi*.

Cu toată această aliniere, pe care am socotit că trebuie să o semnalăm, nu mai puţin trebuie subliniat şi un alt fapt, anume acela că preocupările de arheologie străveche, la care ne-am referit, ca şi în genere, de altfel, cele de caracter „arheologic" de orice nuanţă, au izvorît în România din tendinţe şi orientări proprii ale societăţii româneşti, că ele au avut în condiţiile date o fundamentare *naţională*, strîns legate cum au fost de mişcarea

[11] Reproduse în Antichităţile judeţului Romanaţi, Soc. Acad. Rom., Bucureşti, 1878 p. 8, sq.

democratică de renaştere naţională, care a însoţit frămîntările revoluţionare din 1821 şi 1848. Aceasta explică de ce în această perioadă accentul a căzut pe problemele privind originea romană şi dacică a poporului român, pe vechimea sa şi pe egala sa îndreptăţire faţă de popoarele înconjurătoare sau minorităţile naţionale conlocuitoare.

Vor trebui cercetate împrejurările care au determinat manifestarea întîrziată în Moldova a preocupărilor de arheologie primitivă — iniţiate pe la 1885 în legătură cu aşezarea de la Cucuteni, devenită de atunci încoace celebră. De asemenea va trebui analizată foarte atent şi nuanţat situaţia din Transilvania, unde nobilimea şi apoi burghezia saxonă şi maghiară au concentrat vreme îndelungată preocupările de arheologie, sub diriguirea instituţiilor centrale de la Budapesta şi Viena, manifestînd şi în acest domeniu tendinţa lor de a reprezenta factorul dominant. În sînul burgheziei progresiste româneşti din Transilvania, cu orientare luministă şi romantico-liberală, concepţia romanităţii noastre pare a fi constituit multă vreme preocuparea principală, dacă nu unică.

Traducerea şi publicarea de către Ioan Nădejde, în *Contemporanul* din 1885—1886, a fundamentalei opere a lui Fr. Engels, *Originea familiei...* (de altfel una din primele traduceri făcute, cf. prefaţa lui Engels la ediţia a IV-a din 1891), nu a putut avea, în condiţiile date, chiar cînd în cercurile marxiste precumpăneau preocupările de istorie contemporană, vreo răsfrîngere semnificativă asupra concepţiilor curente în clasa burghezo-moşierească.

Accentuarea orientării pozitivist-criticiste, cu marcată nuanţă filologico-lingvistică, legată de adîncirea cercetării istoriei naţionale, caracterizează activitatea lui Grigore Tocilescu [12], care iniţiază înglobarea istoriei comunei primitive în trena *istoriei antice*, prin ruperea ei de etnografie şi pe linia pătrunderii tot mai adînc în istoria trecutului preistoric al geto-dacilor. Această direcţie se va adînci necontenit, cu Ioan Andrieşescu [13] şi cu Vasile Pârvan însuşi [14]. În toată această perioadă, greu de analizat din punctul de vedere al preocupărilor prezentului studiu şi asupra căreia şi noi şi alţii ne-am aplecat cu unele încercări edite sau inedite, care vor trebui reluate, s-a reflectat şi la noi, în ceea ce priveşte concepţiile filozofice diriguitoare, confuzia rezultată din îndepărtarea tot mai accentuată a etnografiei de arheologie. Ea s-a manifestat în pseudoistorismul şcolii etnografice zise a „cercurilor de cultură" — apoi „cultural-istorică" — şi în anistorismul celei sociologico-funcţionaliste, ambele constituite şi dominante în gîndirea burgheză în prima jumătate a secolului al XX-lea. Preocupările de istorie (şi lingvistică) indo-europeană, cu accentul pus asupra ramurii tracice a marelui grup indo-european, ramură urmărită înapoi în trecut pînă în epoca neolitică, au constituit, pe arcul descris de activitatea — am spune — a *grupului* Tocilescu-Andrieşescu-Pârvan, un element pozitiv.

---

[12] Prezent în domeniul care ne preocupă aproape exclusiv prin teza sa publicată în 1880, *Dacia înainte de romani.*

[13] *Contribuţie la Dacia înainte de romani*, Iaşi, 1912.

[14] *Getica. O protoistorie a Daciei*, (1926), Bucureşti, *ARMSI.*

Formați însă cu toții, în esență, ca istorici ai antichității clasice (lucru valabil și pentru Andrieșescu, care nu s-a putut desprinde niciodată de predilecțiile sale „anticizante"), puternic influențați de neokantianismul neopozitivist, ei nu au putut, cu toate unele foarte remarcabile analize și intuiții, să realizeze o concepție coerentă cu privire la conținutul, poziția interdisciplinară și semnificația istoriei comunei primitive. Nici unul nu pare să fi avut nici măcar cele mai efemere preocupări de etnologie sau cît de vagi noțiuni cu privire la materialismul istoric.

★

Restructurarea pe temeiul materialismului dialectic și istoric a activității istoriografice românești a determinat pentru întîia dată o situare a arheologiei și — inseparabil — a istoriei comunei primitive în cadrul unei concepții coerente și al unei cercetări istorice lucide. Avem astfel de-a face nu cu „preistoria" unuia sau altuia dintre popoarele istorice, ci cu istoria de început, străveche, a unei umanități cu destine comune, istorie de început, de-a lungul căreia de-abia se formează — în cadrul unor procese istorice cu desfășurare dialectică (și nu evoluționist-uniformă și rectilinie) și particular-locale în cadrul aceleiași legități istorice — diferitele popoare, printre care și cel român. Cercetarea românească actuală nu mai poate concepe o viață străveche idilică, a unor „popoare" oarecum imanente și aflate, iarăși oarecum întîmplător, pe un nivel „înapoiat" de cultură, ci o viață străveche (căreia i se poate spune convențional și prescurtat mai departe și „preistorică"), care a constituit începutul și baza tuturor realizărilor ulterioare ale umanității și a evoluat printr-un proces îndelung, în cursul căruia s-a născut laborios civilizația — societatea civilă — pe baza contradicției. Noi discernem transformarea lentă, în funcție de dezvoltarea forțelor și a relațiilor de producție, a primelor contradicții neantagonice din societatea primitivă, în contradicțiile antagoniste ale societății civile scindate deja în clase sociale. Așadar, nu o istorie quasi-anistorică, în care nu se petrece nimic, decît doar o evoluție imanentă, ci o istorie cu un conținut precis, concret, economic și social, în decursul căreia se nasc de-abia proprietatea privată, familia monogamă și clasele sociale antagoniste.

Aceste adevăruri au devenit fondul gîndirii filozofice a lucrătorilor din arheologia sau istoria comunei primitive din țara noastră. Ele nu au fost asimilate și integrate dintr-odată, ci printr-un proces mai lung sau mai scurt, fie de restructurare, fie de formare, în cursul căruia faptele științifice s-au grupat în gîndire prin cataliză materialist-dialectică și materialist-istorică. Nici nu se poate spune că acest proces de luminare ideologică a muncii de cercetare în acest domeniu s-a încheiat. O dată cu necontenita acumulare de noi date științifice în toate domeniile care țin de cunoașterea tot mai adîncită a lumii și a vieții, metoda materialistă descoperă mereu noi procese și noi legități și adîncește simultan, necontenit, și viziunea materialistă asupra desfășurării proceselor istorice.

Este firesc ca orientarea materialistă a studiilor referitoare la comuna primitivă de la noi să fi început să dea în chip hotărît roade concrete pozitive. Un prim plan a fost marcat, pe linia acestor realizări, de redactarea părții respective din vol. I al *Istoriei României* (1960). Se pot discerne însă și în

activitatea curentă ulterioară tendinţe deja active, dirijate de noua concepţie. Astfel, nevoia de mult întrezărită a unor monografii arheologico-istorice, cît mai cuprinzătoare ca material faptic şi ca fond de idei, a început în ultimii ani să-şi găsească practic o împlinire la un nivel de-abia acum devenit posibil. Tot mai mult diferitele metode de cercetare ale arheologiei primitive, stratigrafia, tipologia, chorologia, sînt mînuite din ce în ce mai precis, nu ca scopuri în sine, ci pe linia tendinţei de a solicita datelor şi materialelor arheologice informaţii mereu mai numeroase cu privire la caracterul şi nivelul producţiei, la trăsăturile vieţii sociale, la gradul atins de diviziunea muncii etc. Solicitarea tot mai frecventă şi mai stăruitoare de către arheologii comunei primitive a numeroase laboratoare de analize fizice şi chimice, ca şi discuţiile ce se poartă asupra aplicării metodelor matematice în arheologie, vădesc — dincolo de considerarea strict tipologică a obiectelor — preocupări de tehnologie, orientate deci în direcţia unei investigaţii mai intime a procesului dezvoltării forţelor de producţie. Repetatele cercetări făcute în scopul de a stabili, chiar pentru epoca neolitică (prin săpăturile de la Radovanu, Cernica şi Căscioarele, în Cîmpia Munteană), tipul şi organizarea aşezărilor, reprezintă o orientare mai clară şi mai concretă spre înţelegerea structurilor sociale şi ca atare a relaţiilor de producţie.

Cînd se vorbeşte, în ţările străine, care se ţin la curent cu mersul arheologiei româneşti, despre „şcoala stratigrafică românească", noi înţelegem acest lucru ca o subliniere a profundului istorism pe care concepţia materialistă l-a imprimat acestor cercetări. Căci la baza oricărei preocupări istorice întemeiate pe materialismul dialectic stă întotdeauna elaborarea unei juste şi neîntrerupte periodizări.

Aprofundarea interpretării materialist-istorice se manifestă în ultima vreme, în domeniul de care ne ocupăm, şi prin abordarea paralelă, egal îndreptăţită cu cea referitoare la baza economică, a problemelor de suprastructură. Arheologia românească a adus în această privinţă în ultima vreme contribuţii importante, referitoare la viaţa spirituală a triburilor străvechi care au locuit pe teritoriul ţării. Prin dezgroparea celor mai întinse cimitire neolitice cunoscute pînă astăzi în Europa (Cernavoda, Cernica, Vărăşti) şi a unor necropole din epoca bronzului (Sărata-Monteoru, Cîrna şi altele), prin descoperiri importante ţinînd de sfera religioasă, dar şi de cea artistică, arheologia noastră a schiţat, prin parţiala lor analiză materialist-istorică, deja un bogat cadru faptic şi teoretic pentru justa interpretare, pornind de la baza economică, a acestor manifestări ţinînd de formarea şi dezvoltarea reflectărilor mistico-religioase şi estetice în societatea primitivă. Este de sperat că şi acei puţini dintre cercetătorii noştri, care mai stăruie în prezentarea „marei zeiţe" sau „zeiţei-mame" din neoliticul nostru, vor face efortul să-şi amintească împrejurarea că deja evoluţioniştii „clasici" E. B. Tylor şi J. Frazer au arătat de mult că reprezentările religioase s-au format şi dezvoltat de-a lungul unui proces în care personificările şi „zeii" se cristalizează în mod necesar pe alte trepte de dezvoltare. Iar în cazul în care se admite o preluare a unor astfel de reprezentări din mediul mai avansat al civilizaţiilor orientale, este neapărat necesar să se studieze modul preluării şi reacţia mediului local.

Scurta caracterizare a perspectivelor dezvoltării arheologiei şi istoriei comunei primitive în România, pe care am schiţat-o mai sus ca un element firesc al mersului imprimat de concepţia materialistă, trebuie completată cu notarea împrejurării, la fel de fireşti, că în cadrul Academiei R. S. România şi al organelor cu care ea colaborează în această materie (în primul rînd Comitetul de Stat pentru Cultură şi Artă — Comisia Muzeelor) sînt asigurate — la nivelul atins de construirea socialismului şi de temelia sa, industrializarea — şi condiţiile materiale şi organizatorice garantînd continua dezvoltare a acestor studii.

Este de aşteptat că publicaţiile arheologice româneşti, care se bucură deja de o înaltă apreciere în lumea ştiinţifică internaţională, vor deveni din ce în ce mai numeroase şi de o ţinută ştiinţifică care să le păstreze şi să le crească această preţuire.

ION NESTOR

О РАЗВИТИИ ИССЛЕДОВАНИЙ ИСТОРИИ ПЕРВОБЫТНОГО ОБЩЕСТВА В РУМЫНИИ

РЕЗЮМЕ

Столетие Национального музея древностей послужило поводом для изложения предварительного исторического очерка исследований, относящихся к области доисторической археологии в Румынии. Эти занятия включаются в различные философские течения, имевшие место на протяжении развития европейского мышления в XIX и XX вв.

Археология как наука, со своими собственными предметом и методами исследования, сформировалась едва лишь в XIX веке. Вначале она включалась либо в этнографию, либо в историю искусств или древнюю историю. Уже до второй мировой войны и, особенно, после ее окончания помимо археологии первобытного общества начинает формироваться и история первобытной общины.

В то время, когда Европа была взбудоражена идеями Гегеля, Шлегеля и де Местра, сменившимися вскоре позитивизмом Огюста Конта и эволюционизмом Чарльза Дарвина —который Герберт Спенсер поспешил применить в социологии —, вслед за чем последовала теория диалектического и исторического материализма, разработанная Марксом и Энгельсом, в Румынии, пережившей революцию 1848 г., появляются первые зачатки археологии. Основная заслуга в этом деле принадлежит генералу Николае Мавросу и великому бану Михалаке Гика. Двумя другими значительными фигурами в этой же области занятий были Чезар Болиак и Димитрие Папазоглу, которых Ал. Одобеску называл «собирателями древностей», выражение, одновременно характеризовавшее как их личную деятельность, столь часто критиковавшуюся по причине применявшихся ими методов, так и указывающее на зарождение археологии в Румынии.

Александру Одобеску, прошедший университетский курс в Париже, был первым, кто возглавил кафедру археологии, созданную в 1874 г. при Бухарестском университете. Его деятельность касалась классической и средневековой эпохи и отличалась научной точностью, способностью восстанавливать исторические эпохи и выдающимся литературным талантом, включаясь в целом в эволюционистское течение и отражая определенное влияние идей немецкого философа Гердера.

Интерес, проявлявшийся археологами к древним эпохам, был прямо связан в Румынии с революционными движениями 1821 и 1848 гг. Поэтому ударение ставилось прежде всего на дакийское и римское происхождение румынского народа, на древность его постоянного обитания на занимаемой им территории и на равноправии с другими, проживающими вместе или соседствующими народами.

На втором этапе этих исследований история первобытного общества отделилась от этнографии и перешла к древней истории с целью проникнуть как можно глубже в прошлое гето-даков. Именно в этом направлении развивалась научная деятельность Григоре Точилеску, Иона Андриешеску и Василе Пырвана.

Наконец, на настоящем этапе румынская археологическая школа рассматривает историю первобытного общества как длительный общественно-экономический процесс; на это представление опирается современное философское мышление, лежащее в основе археологических и исторических трудов, посвященных первобытной общине. Главным результатом деятельности, развернувшейся в свете этого нового мышления, явился выход в свет первого тома трактата, озаглавленного «Istoria României» («История Румынии») (1960).

SUR LE DÉVELOPPEMENT DE LA RECHERCHE CONCERNANT LA COMMUNE PRIMITIVE EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Le centenaire du Musée National d'Antiquités nous fourni l'occasion de présenter ici l'historique préliminaire des recherches effectuées dans le domaine de l'archéologie préhistorique en Roumanie. Cette sorte de préoccupations font partie intégrante des différents courants philosophiques issus du développement de la pensée européenne aux XIXe et XXe siècles.

L'archéologie en tant que science, avec un objet et des méthodes d'investigation propres, s'est constituée seulement au XIXe siècle. A ses débuts, elle fut englobée soit dans la sphère de l'ethnographie, soit dans celle de l'histoire de l'art ou de l'histoire ancienne. Dès avant la seconde guerre mondiale et surtout après elle, outre l'archéologie de la commune primitive, commence à se dessiner aussi l'histoire de la commune primitive.

A la même époque où l'Europe s'agitait sous le coup des conceptions de Hegel, Schlegel et de Maistre, bientôt remplacées par le positivisme d'Auguste Comte et l'évolutionnisme de Charles Darwin — que Herbert Spencer s'est dépêché d'appliquer en Sociologie — et à la suite desquels apparaît la théorie du matérialisme dialectique et historique fondée par Marx et Engels, la Roumanie de la bourgeoisie révolutionnaire connaît de son côté les préoccupations d'ordre archéologique. Le mérite de ce commencement d'activité revient au général Nicolae Mavros et au Grand Ban Mihalache Ghica. Deux autres figures importantes dans le cadre de ces mêmes préoccupations sont Cezar Bolliac et Dimitrie Papazoglou, qui furent taxés par Al. Odobesco « d'amasseurs d'objets antiques » — expression caractérisant du même coup leur activité, souvent critiquée à cause des méthodes qu'ils ont utilisées, et les débuts de l'archéologie en Roumanie.

Alexandru Odobesco, ayant fait d'excellentes études universitaires à Paris, fut le premier à occuper la chaire d'Archéologie, fondée en 1874 à l'Université de Bucarest. Son professorat embrassa l'époque classique et médiévale, se faisant remarquer par sa probité scientifique, la force de ses reconstitutions historiques, ainsi que par un puissant talent littéraire s'intégrant dans le courant évolutionniste avec des nuances nettement herderiennes.

L'intérêt pour l'archéologie des époques très anciennes est en directe relation en Roumanie avec les mouvements révolutionnaires de 1821 et 1848. C'est ce qui explique pourquoi à l'époque l'accent a été mis, sur l'oringine romaine et dacique du peuple roumain, sur son ancienneté sur ce territoire où il vit depuis toujours et l'égalité de ses droits par rapport à ses voisins et aux minorités nationales.

Au cours de la deuxième étape de ces recherches, l'histoire de la commune primitive s'est séparée de l'ethnographie, passant à la suite de l'histoire ancienne qui tâchait de pénétrer aussi loin que possible dans le passé des Géto-Daces. C'est la pensée historique dans l'activité scientifique de Grigore Tocilesco, Ion Andrieșesco et Vasile Pârvan.

Enfin, à l'étape actuelle, l'école roumaine conçoit l'histoire de la commune primitive comme un long processus social-économique et c'est le fond de la pensée philosophique dominant les travaux d'archéologie et d'histoire de la commune primitive. Le principal résultat d'une activité effectuée à la lumière de cette nouvelle orientation de la pensée est illustré par le premier volume du traité d'histoire intitulé *Istoria României* (1960).

CONSIDERAȚII ASUPRA PREZENȚEI UNOR FORME DE UNELTE BIFACIALE ÎN AȘEZĂRILE PALEOLITICE DIN ROMÂNIA

Deşi puţine la număr, uneltele bifacial cioplite, apărute în diferite aşezări din peşteri şi de pe terase, pun ca şi altă dată problema apartenenţei lor culturale — solutrean sau szeletian?

Prima semnalare se datoreşte lui H. Breuil, care, cercetînd colecţiile de materiale culese de J. Teutsch în valea Chichereului, a deosebit un vîrf bifacial grosolan pe care l-a atribuit solutreanului [1] (fig. 1/3). Ulterior, au mai apărut asemenea unelte, mai ales în cercetările lui Roska Márton în Transilvania, unelte ce au fost atribuite solutreanului şi subdiviziunilor lui [2]. Aceleiaşi culturi i-a fost atribuit stratul V din peştera Stînca-Ripiceni [3], de către N. N. Moroşan, sprijinindu-se numai pe două piese retuşate în pojghiţă. După părerea lui C. S. Nicolăescu-Plopşor [4] şi I. Nestor, avîndu-se în vedere materialul litic şi faunistic în ansamblu, stratul V de la Stînca-Ripiceni aparţine aurignacianului, ambii autori însă, acceptînd în acea vreme prezenţa solutreanului pe teritoriul ţării noastre [5]. Destul de timpuriu însă, o dată cu descoperirea de către O. Kadić în 1909 a vîrfurilor bifaciale în peştera de la Szeleta, în literatura de specialitate a început să circule termenul de solutrean oriental sau szeletian [6]. Cu fiecare nouă descoperire de acest gen, atît pe teritoriul Ungariei cît şi în împrejurimi, discuţiile au fost reluate, ajungîndu-se la concluzia că solutreanul şi szeletianul sînt culturi

[1] H. Breuil, *Stations paléolithiques en Transylvanie*, în *Bul. Soc. Sc. Cluj*, t. II, 1925, p. 198

[2] Roska Márton, *Le solutréen en Transylvanie*, în *Bul. Soc. Sc. Cluj*, t. III, 1927, p. 193—196.

[3] N. N. Moroşan, *Le solutréen de la Moldavie du NE*, communication au VIIe Congrès International d'Histoire, sect. La Préhistoire, Varşovie, 1933.

[4] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Le Paléolithique en Roumanie*, în *Dacia*, V—VI, 1936, p. 95—96.

[5] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, 1933, p. 23.

[6] Frantisek Prosek, *Szeletien na Slovensku*, în *SlovArch*, I, 1953, p. 144.

SCIV, tomul 16, nr. 3, p. 431—449, Bucureşti, 1965

cu totul deosebite atît în ceea ce privește tipologia uneltelor cît și cronologic. Vechii cercetători au observat încă de la început diferența între tehnica de execuție și chiar forma uneltelor descoperite la Szeleta și cele solutreene.

Mai tîrziu, pe baza studierii profilelor de loess s-a stabilit că szeletianul aparține primului interstadiu würmian, suprapunînd direct musterianul, încadrare acum acceptată de către majoritatea specialiștilor. Din punct de vedere tipologic, în evoluția sa szeletianul păstrează din inventarul musterianului în primul rînd vîrfurile bifaciale, elemente ce constituie o caracteristică a acestei culturi. La început ele sînt mai arhaice ca formă și manieră de execuție, apoi evoluează și se perfecționează, căpătînd forme regulate de vîrfuri, cu baza dreaptă sau rotunjită, marginile tăioase și suprafețele plate sau puțin bombate, realizate prin desprinderi de suprafață anarhic răspîndite pe ambele fețe și vîrful ascuțit. Cu timpul complexele s-au îmbogățit cu noi forme de unelte specifice aurignacianului, cu care szeletianul coexistă (nuclee prizmatice, lame, gratoare, vîrfuri de os etc.)[7].

Așadar, szeletianul este o cultură care se dezvoltă în prima parte a paleoliticului superior alături de aurignacian, avîndu-și originea în musterianul carpatic.

Cît privește aria de răspîndire a acestei culturi, părerile sînt împărțite : unii specialiști caută să o restrîngă și să o limiteze în cadrul hotarelor Ungariei în special[8], teorie cu totul nejustificată, avînd în vedere prezența unor așezări similare ca inventar și poziție stratigrafică pe teritoriul Cehoslovaciei și Germaniei. Alții însă, au extins-o pretutindeni unde a apărut măcar și izolat cîte un vîrf foliaceu[9], atribuind szeletianului complexe cu totul diferite stratigrafic și tipologic.

Chiar dacă nu putem accepta restrîngerea ariei de răspîndire a szeletianului numai la teritoriul Ungariei, ea nu poate fi nici extinsă foarte mult, întrucît descoperirile de pînă acum nu justifică această răspîndire. Prezența izolată a unei sau două forme bifaciale într-un complex nu poate constitui o bază de datare. În cazul szeletianului se poate vorbi mai degrabă de una, sau mai multe grupe culturale locale de același tip, avînd la baza evoluției lor paleoliticul inferior local asemănător[10], grupe ce au cuprins în egală măsură teritoriile Ungariei, Cehoslovaciei, Germaniei și numai în parte și izolat pe cele din jur.

Cît privește solutreanul, acesta este o cultură răspîndită mai ales pe teritoriul Franței și Spaniei, cronologic mai tîrzie decît szeletianul, fiind plasată între aurignacian și magdalenian[11]. Specificul tipologic al acestei

---

[7] M. Gabori, *Солютрейская культура Венгрии*, în *ActaArch*, III, 1953.

[8] L. Vértes, *Problematika szeletienu*, în *SlovArch*, IV, 2, 1956.

[9] J. Barta, *K problemu listovitych hrotov typu, Morovany-Dlhá*, în *SlovArch*, VIII, 2, 1960 ; J. K. Kozlowski, *Próba klasyfikacji gornopaleolitycznych przemyclów z plaszczanu lisciowatymi w Europe*, Crakovia, 1961.

[10] G. Freind, *Die Blattspitzen des Paläolithikums in Europa*, Bonn, 1952 ; L. F. Zotz, *Altsteinzeitkunde Mitteleuropas*, Stuttgart, 1951.

[11] D. Peyrony, *Le Perigordien, l'Aurignacien et le Solutréen en Eurasie d'après les dernières fouilles*, în *Bull. Soc. Pr. Fr.*, Paris, 1948.

culturi îl constituie vîrfurile bifaciale alungite, cu capetele în general ascuţite sau cu peduncul [12], realizate prin desprinderi de suprafaţă, dispuse în grupe paralele din margine spre interior, tehnică cu mult superioară celei szeletiene.

În unele aşezări musteriene şi chiar mai tîrzii de pe teritoriul ţării noastre, au apărut cîteva vîrfuri bifaciale, dar care nu au nimic comun cu tehnica solutreană, de aceea, atribuirea complexelor date acestei culturi a fost cu totul nejustificată.

Cele mai vechi complexe în care au apărut cîteva unelte bifaciale, în poziţie stratigrafică precisă, aparţin musterianului superior din peşterile carpatice, în straturi atribuite din punct de vedere geocronologic stadiului glaciar W_1 [13]. Fiind cioplite din cuarţit, forma lor este neregulată, iar tehnica de cioplire arhaică. Majoritatea acestor unelte reprezintă adevărate toporaşe şi vîrfuri de mînă specifice musterianului, cum e cazul celor de la Baia de Fier [14], Gura Cheii Rîşnov [15], Ohaba Ponor [16], Nandru-Peştera-Spurcată [17] (fig. 1/1) Igriţa [18] şi Peştera de pe colina Coasta Vacii [19]. Mai îngrijit lucrat şi cu o formă definită, e vîrful bifacial în formă triunghiulară, cioplit din silex, cu baza dreaptă şi largă, marginile tăioase şi vîrful ascuţit, (fig. 1/4) descoperit în stratul musterian tîrziu din Peştera-Curată de la Nandru [20]. Complexele în cadrul cărora au apărut aceste piese sînt tipic musteriene, în măsura în care calitatea materiei prime a permis obţinerea unor forme tipice. În faza finală de dezvoltare a musterianului din peşterile noastre carpatice, au apărut şi primele forme lamelare rudimentare.

Determinaţi probabil de schimbările climatice petrecute o dată cu începutul primului interstadiu würmian, lipsiţi şi de o materie primă de bună calitate, din care să-şi făurească uneltele de muncă şi armele de vînătoare necesare, după cum probabil şi de sărăcia surselor de hrană ce puteau fi oferite de mediul de munte, musterienii peşterilor noastre carpatice şi-au părăsit vechile adăposturi de care fuseseră legaţi timp îndelungat, plecînd în căutarea unor condiţii mai prielnice, pe terasele rîurilor. Aşadar, în W_1-W_2 şi în W_2, cînd se dezvoltă grupurile culturale de tip szeletian, peşterile noastre erau părăsite în majoritate, iar cultura care s-a afirmat treptat în afara lor în acest timp, a fost cea de tip aurignacian. De altfel,

[12] L. Pericot Garcia, *Quelques nouveaux points de vue sur l'ethnologie du paléolithique espagnol*, communication au VIIe Congr. Intern. des Sc. Antr. et Etnogr., Moscova, 1964; L. Zotz, *Eine Stielspitze westeuropäischen Typus aus dem Altmühltal*, în *Germania*, 42, Berlin, 1964, p. 1–18.

[13] *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 73.

[14] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, *Şantierul arheologic Baia de Fier*, în *Materiale*, III, 1957.

[15] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu şi Ion Pop, *Săpăturile de la peştera Gura Cheii-Rîşnov*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 113–115.

[16] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Şantierul arheologic Ohaba-Ponor*, în *Materiale*, III, 1957, p. 41–51.

[17] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, *Şantierul arheologic Nandru*, în *Materiale*, III, 1957, p. 29–41.

[18] H. Breuil, *op. cit.*, p. 208.

[19] *Ibidem*, p. 216.

[20] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, *Cercetări paleolitice din 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 22–29.

musterienii au fost primii care au pătruns în aceste peşteri şi care au dus aici o viaţă şi activitate îndelungată. Ulterior, în cursul paleoliticului su-

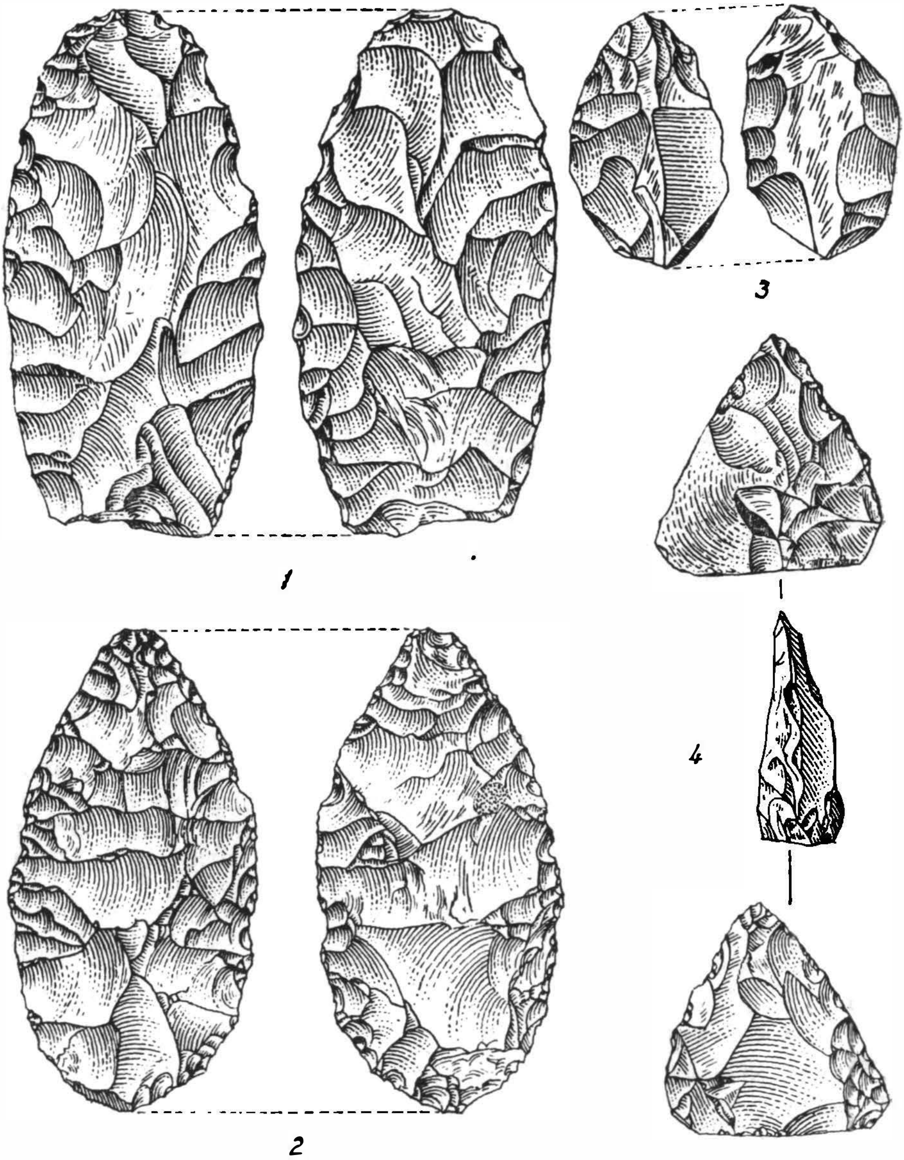

Fig. 1. — Unelte bifaciale din descoperiri mai vechi. *1, Nandru — Peştera Spurcată*; *2, Iosăşel*; *3, Valea Chichereului*; *4, Nandru — Peştera Curată.*

perior, ele au mai folosit drept adăposturi, pentru perioade scurte de timp, unor grupuri de oameni cunoscători ai unei culturi lamelare curate.

Mai numeroase şi variate ca tipuri sînt piesele bifaciale din aşezările paleolitice de pe terasele Prutului. Primele au fost descoperite de N. N. Moroşan în peştera de la Stînca-Ripiceni, în stratul V, care, în interpretarea actuală a materialului trebuie atribuit culturii gravettiene. În acest strat, pe lîngă complexul litic destul de bogat, specific culturii amintite şi bogat în faună s-au descoperit şi două vîrfuri bifaciale, unul întreg, al doilea în stare fragmentară. Prezenţa numai a acestor piese a făcut pe descoperitor să atribuie solutreanului stratul V din peştera Stînca-Ripiceni. În acelaşi timp, N. N. Moroşan a descoperit şi aşezarea de la Ripiceni-Izvor [21] aflată în imediată apropiere. Aici, săpăturile au fost reluate în 1961 şi au continuat patru campanii la rînd, descoperindu-se importante colecţii de materiale, concentrate în mai multe niveluri de locuire [22].

În stratul atribuit musterianului superior clasic, N. N. Moroşan a semnalat caracterul tehnicii de cioplire în pojghiţă a pieselor [23]. Prin omologarea manierei de execuţie, el atribuie aceluiaşi strat şi două racloare bifaciale (fig. 2/5) găsite la suprafaţă. Multitudinea şi varietatea tipurilor de unelte bifaciale însă, aflate în musterianul superior de la Ripiceni-Izvor, a fost demonstrată prin importantele colecţii de materiale descoperite în săpăturile din ultimii ani. Ca forme, aici apar vîrfuri cu baza neregulat rotunjită, topoare şi vîrfuri de mînă şi de lance, numeroase răzuitoare de diferite tipuri. Materia primă o formează în exclusivitate silexul cretacic de bună calitate, care a permis realizarea unor unelte perfecte din punct de vedere tehnic şi tipologic. Tehnica de cioplire e aceea a retuşării prin desprinderi largi şi anarhic răspîndite pe întreaga suprafaţă a uneltei, din margine spre centru, tehnică comună cu cea din musterianul superior al peşterilor.

Pe Prut, ca şi în peşterile carpatice, în viaţa şi activitatea oamenilor aflaţi pe treapta de dezvoltare a musterianului superior, a intervenit o perturbare care a dus la strămutarea lor. Faptul a dus şi la părăsirea pentru un timp a aşezării musteriene de la Ripiceni-Izvor, vechile urme de locuire fiind acoperite de un strat de pămînt steril care variază ca grosime între 0,25 – 0,60 m. În comparaţie cu vechea locuire levaloaso-musteriană superioară, a cărui urme sînt documentate într-un strat de circa 5 m grosime fără întrerupere, stratul steril este relativ subţire. E greu de stabilit încotro au plecat musterienii de la Ripiceni-Izvor, oameni stăpîni pe tehnica bifacială a cioplirii pietrei, tehnica aşchiară, după cum şi aceea a desprinderii lamelare, într-un stadiu destul de avansat.

Putem spune însă că, pentru acest timp, — sfîrşit de musterian şi început de paleolitic superior, fenomen petrecut pe teritoriul ţării noastre în interstadiul $W_1 - W_2$ — întîlnim aşezări cu un inventar combinat, constînd din elemente aşchiare, bifaciale şi lamelare, unele mai arhaice, altele mai perfecţionate, în funcţie şi de calitatea materiei prime.

---

[21] N. N. Moroşan, *Evoluţia cercetărilor preistorice paleolitice din România de NE şi rezultatele obţinute*, în *Arhivele Basarabiei*, V, nr. 2, 1933.

[22] Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats, paléolitiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, N.S. IX (în pregătire pentru tipar).

[23] N. N. Moroşan, *Le pléistocene et le paléolithique de la Roumanie du Nord Est*, în *AIGR*, XIX, 1938, p. 43.

Pentru regiunea de nord-est a țării amintim așezarea de la Mitoc-Valea Izvorului II. În inventarul de aici deosebim cîteva forme bifaciale, care, deși puțin numeroase, constituie apogeul dezvoltării acestei tehnici în paleoliticul nostru.

Astfel, între vîrfurile bifaciale descoperite pînă în prezent, domină cel de la Mitoc-Valea Izvorului II (fig. 3), atît prin dimensiunile sale (16,5 — 5,6 × 1,6 cm), cît și prin corectitudinea tehnicii de cioplire [24]. Piesa aflată în stare fragmentară este lucrată din silex cretacic albastru, acoperită aproape în întregime de patină alburie. Fragmentul de vîrf, lung de 9 cm, are o știrbitură în partea inferioară dreaptă, produsă prin spargerea uneltei în vechime.

Vîrful, inițial ascuțit, este și el știrbit. Partea de bază a uneltei, de asemenea fragmentată în vechime, a fost probabil rotunjită, avînd în vedere cele două capete de bază, rotunjite, descoperite în aceeași așezare, precum și alte unelte de același fel de la Ripiceni-Izvor. Reconstituind vîrful și baza piesei, socotim că aceasta avea o lungime de cel puțin 21—22 cm, ceea ce constituie cu totul o excepție, între piesele de acest gen de la noi.

În ceea ce privește maniera de cioplire a piesei, aceasta a fost realizată prin retușe mărunte, desprinse din margine spre centru, retușe prin care s-a realizat tăișul bine ascuțit și cu mici zigzaguri pe ambele laturi. Pe măsura înaintării desprinderilor în corpul piesei, ele devin tot mai largi și neregulate. Desprinderile largi, ca și cele mai mărunte, sînt pornite din margine pe ambele părți, spre centru.

Același gen de unealtă e reprezentat de un vîrf în stare fragmentară lucrat dintr-o așchie groasă de silex cretacic albastru, acoperit pe o parte cu o patină alb-albăstruie aproape uniformă și parte și cele două fragmente bazale și un vîrf, descoperite în sondajul din 1956 [25] (fig. 2/1,—3,4).

Un alt tip de unealtă lucrat în aceeași manieră este reprezentat de un răzuitor, cu partea activă realizată prin retușe mărunte aplicate din margine pe ambele fețe (fig. 4/1). Tot din margine pornesc și unele desprinderi largi care pătrund adînc în suprafața piesei, dîndu-i o formă aplatizată.

În categoria uneltelor bifacial cioplite trebuie să amintim o serie de trei „toporașe” sau cioplitoare, executate din bulgări nucleiformi, avînd un capăt drept care a slujit ca plan de lovire și de la care prin lovituri repetate s-au desprins așchii în lungul lor (fig. 5/2). Capătul opus planului de lovire a fost ascuțit prin desprinderi date din margine pe ambele părți, formîndu-se prin aceasta tăișul bine ascuțit. Aceste unelte apar în asociere cu elemente musteriene și levalloasiene tipice — așchii triunghiulare și răzuitoare, cu unelte aurignaciene—lame simple, retușate și cu scobitură, răzuitoare pe lamă, nuclee prismatice.

La distanță de numai cîteva sute de metri de Valea Izvorului se află așezarea paleolitică de la Malul Galben [26], cu mai multe urme de locuire

[24] M. Bitiri, *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în România*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 5—16.

[25] C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Zaharia, *Cercetările paleolitice din 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 35.

[26] *Ibidem*, p. 36.

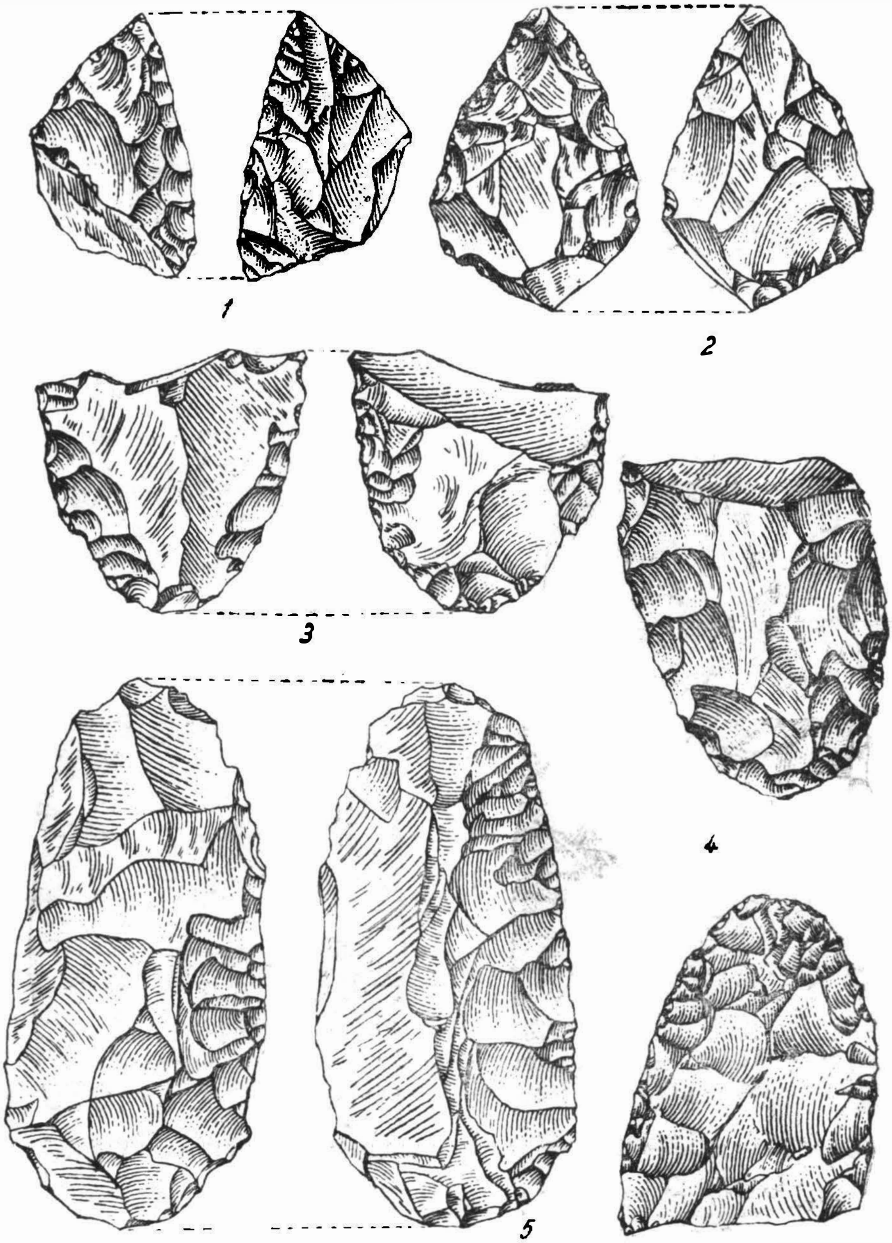

Fig. 2. — Unelte bifaciale din săpături mai vechi. *1, 3, 4, Mitoc — Dealul Sărăturilor (Valea Izvorului)*; *2, Ceahlău — Cetățica I*; *5, Ripiceni-Izvor.*

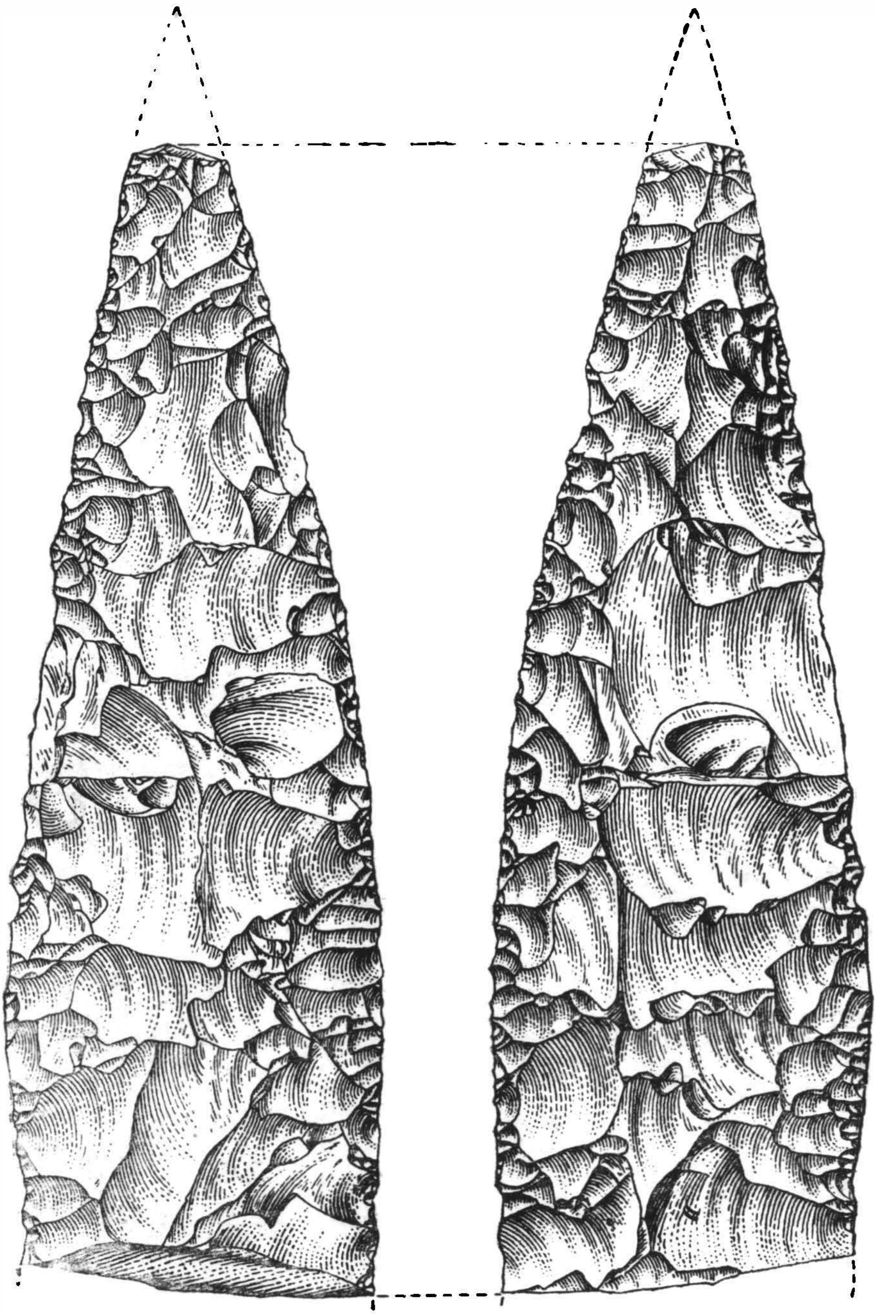
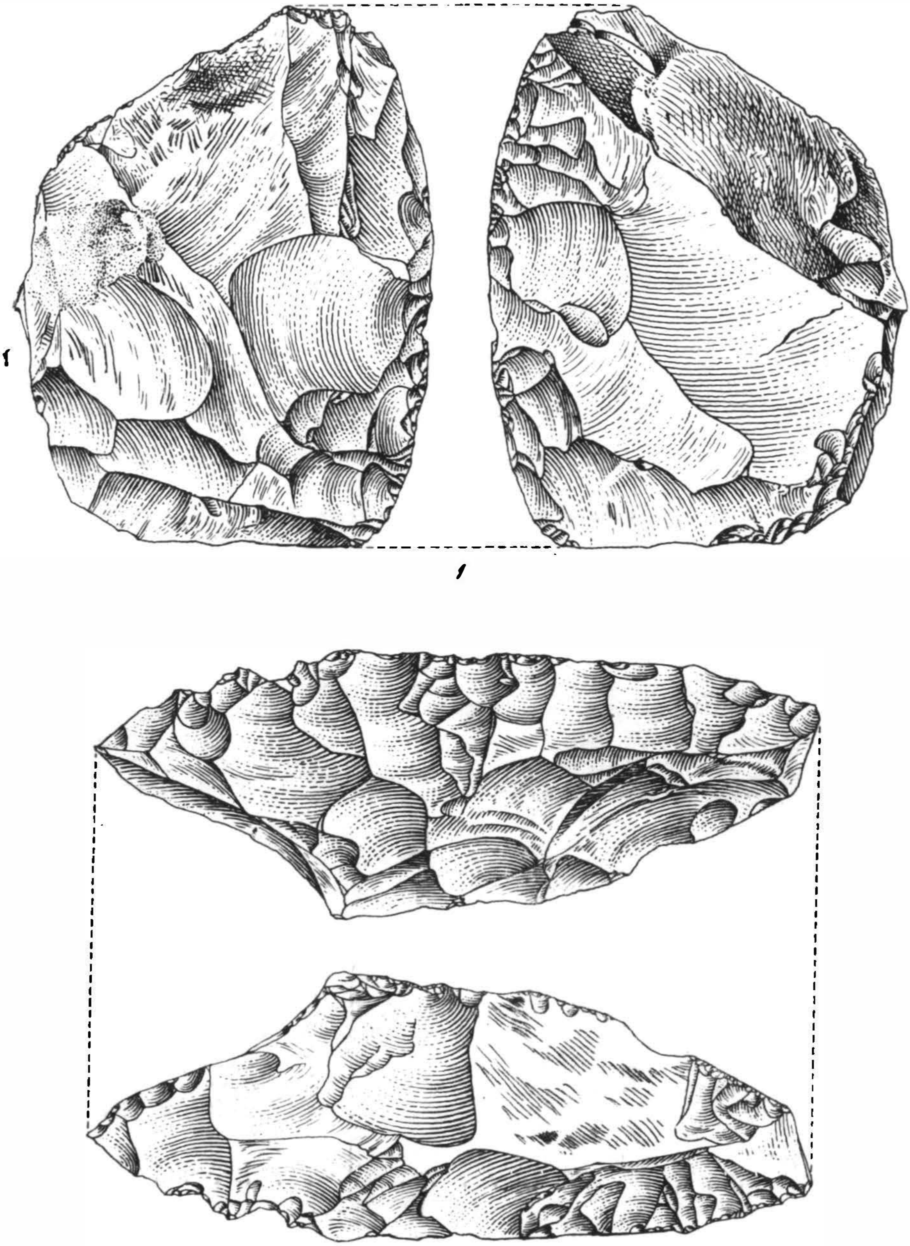

Fig. 3. — *Miloc — Valea Izvorului II*. Vîrf bifacial (mărime naturală).

2

Fig. 4. — *Mitoc-Valea Izvorului II. 1*, răzuitor bifacial ; *2*, vîrf-răzuitor bifacial (mărime naturală).

concentrate în straturi succesive din paleoliticul inferior şi superior; în niciunul însă n-a apărut nici cea mai rudimentară urmă de cioplire bifacială.

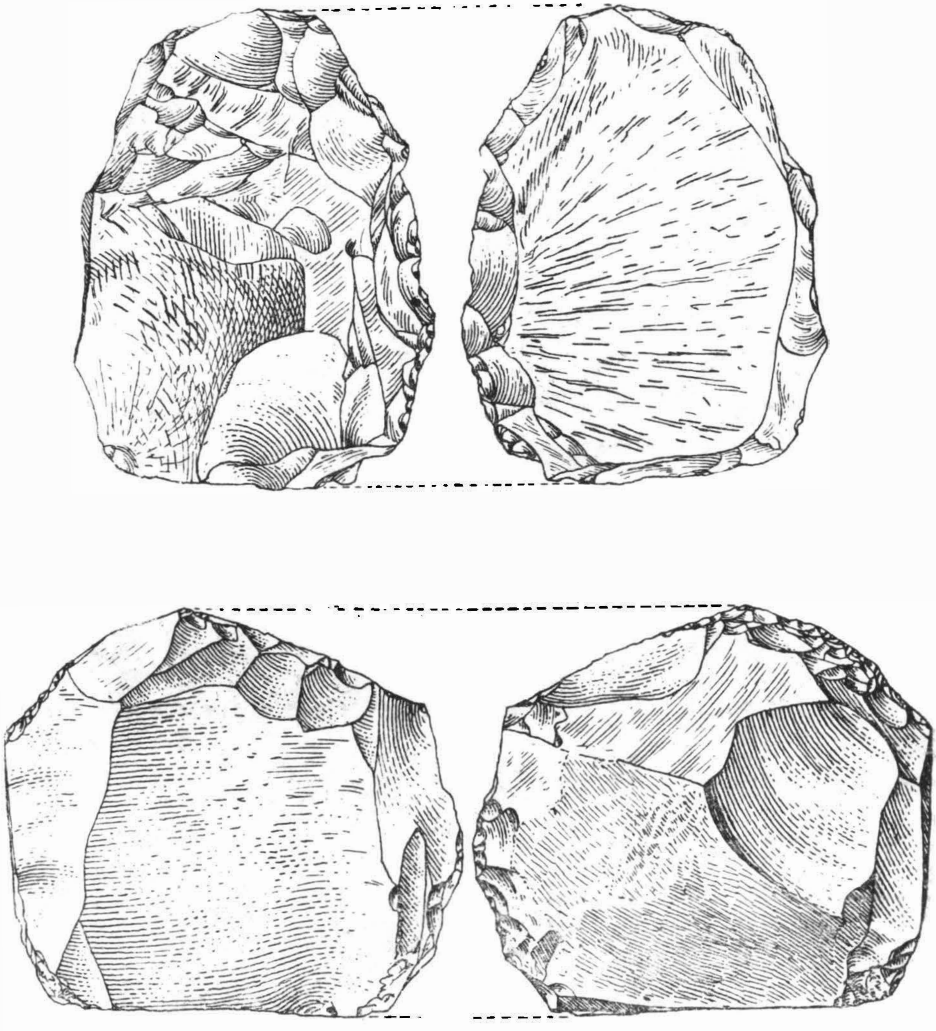

Fig. 5. — *Remetea-Şomoş I. 1*, răzuitor; *Mitoc-Valea Izvorului II, 2*, cioplitor (mărime naturală).

Prezenţa masivă a pieselor bifacial cioplite în musterianul superior de la Ripiceni-Izvor, după cum şi a celor lamelare, părăsirea aşezării în această fază de dezvoltare, apariţia unui complex cu multe elemente comune la Mitoc (tot pe o terasă a Prutului şi în apropierea unui izvor cel

puţin tot aşa de puternic ca şi cel de la Ripiceni), după cum şi absenţa totală a elementelor bifaciale din aşezarea de la Malul Galben, ne îndreptăţeşte să socotim măcar şi preliminar că aşezarea de la Mitoc-Valea Izvorului, reprezintă urmele unor grupuri venite dinspre Ripiceni. Stabilindu-se pe malul pîrîului Ghireni, ei au fost contemporani cu cei din aşezarea de la Malul Galben, cu care deşi aproape fiind, n-au comunicat şi nu s-au influenţat reciproc. Prin mişcările masive ale populaţiei în cursul interstadiului W_1—W_2 şi mai ales la începutul interstadiului glaciar W_2, pe Prut ca şi în alte părţi ale ţării noastre îşi fac apariţia masiv noi colective umane purtătoare ale culturii de tip aurignacian (cu industrie lamelară curată), care se amestecă cu cele din părţile locului, fapt care duce la dominarea tehnicii lamelare şi la înăbuşirea aproape totală a vechii tehnici bifaciale cunoscută în aceste locuri.

În aurignacian, aşezarea de la Ripiceni-Izvor este din nou locuită. În acelaşi timp tot populaţii ale culturii aurignaciene pătrund şi în peşterile de la Stînca-Ripiceni. În straturile de cultură aurignacian, gravettian şi chiar în cel tardenoasian de la Izvor, după cum şi în cel gravettian din peşteră au mai apărut izolat cîteva unelte, uni sau bifaciale, retuşate prin desprinderi largi de suprafaţă, ele putînd reprezenta fie o persistenţă, fie folosirea unor vechi unelte, întîmplător găsite pe aceste locuri.

În categoria aşezărilor de tipul Mitoc-Valea Izvorului, trebuie să amintim pe aceea de la Cetăţica I-Ceahlău, a cărei strat inferior reprezintă cel mai vechi paleolitic de pe malul Bistriţei [27]. Şi aici, inventarul reprezintă un amestec de unelte cioplite în tehnica aşchiară şi lamelară, alături de care au apărut şi două vîrfuri bifaciale (fig. 2/2) atribuite la început szeletianului [28]. Între piesele descoperite în acest strat s-au găsit şi cîteva aşchii de silex cretacic de Prut, fapt care ne-ar îndreptăţi să credem că făuritorii lor au venit din părţile răsăritene. Vîrfurile bifaciale, după cum şi marea majoritate a uneltelor din complexul dat, sînt cioplite din alte roci, străine inventarului din aşezările de pe Prut. Oricum, socotim că aşezarea de la Cetăţica I—Ceahlău, stratul inferior, reprezintă urmele unui amestec de populaţii, ca rezultat al mişcărilor colectivelor umane în W_1—W_2.

Unelte uni sau bifacial cioplite în tehnica desprinderii în suprafaţă, s-au descoperit şi în vestul şi nord-vestul ţării, în aşezări de pe terasele unor rîuri sau pe versantele dealurilor. Menţionăm mai întîi descoperirea unor astfel de unelte la suprafaţă, în atelierele de cioplire a opalului de la Iosăşel şi împrejurimi [29].

Primele semnalări de aici se datoresc lui Roşca Márton care a întreprins cercetări de suprafaţă şi a efectuat sondaje în anii 1925—1928. Cu acest prilej a descoperit în valea rîului Cremenoasa un frumos vîrf bifacial (fig. 1/2). Forma uneltei este oval alungită, baza mai largă şi rotunjită, vîrful îngust dar nu ascuţit ci puţin rotunjit. Tot de la Iosăşel provine şi un fragment de unealtă bifacială.

---

[27] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi M. Petrescu-Dîmboviţa, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz*, în *Materiale*, V, 1959, p. 48.
[28] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Şantierul arheologic Bicaz*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 58.
[29] Roska Márton, *Paleoliticul Ardealului, privire generală*, în *AIGR*, XIV, Bucureşti, 1931.

Ca şi descoperirile de acest gen din peşterile carpatice, vîrfurile bifaciale de la Iosăşel au fost atribuite de autor solutreanului.

Cu prilejul cercetărilor întreprinse în 1955, în preajma Iosăşelului, pe dealurile Vîlcele şi Prosca, C. S. Nicolăescu-Plopşor a descoperit alte ateliere de cioplire a opalului în care, foarte numeroasele deşeuri de prelucrare şi spărturi naturale sînt asociate cu unele piese specifice musterianului şi paleoliticului superior. Tot la suprafaţă, în aceste locuri s-a descoperit şi un vîrf bifacial cioplit [30], descoperitorul atribuind prin aceasta, atelierele de cioplire szeletianului.

Avînd în vedere, că atît vechile descoperiri cît şi cele mai noi din preajma Iosăşelului nu au o poziţie stratigrafică precisă, că ele provin din ateliere de cioplire sau din preajma lor aflate lîngă surse bogate de materie primă, că inventarul de aici este divers ca tehnică de cioplire, e greu de a le atribui cu siguranţă uneia sau altei perioade de dezvoltare a paleoliticului. Fiind vorba de depozite de materie primă, grupuri de cioplitori ai pietrei au putut veni în aceste părţi şi în musterian, după cum şi mai tîrziu, resturile de cioplire amestecîndu-se cu timpul. N-ar fi exclus ca cercetările viitoare şi mai ales săpături efectuate aici, să dea la iveală urmele unor aşezări de tipul celor din Ţara Oaşului — Remetea şi Boineşti — straturile inferioare, care prin poziţia lor stratigrafică şi caracterul inventarului litic, au fost atribuite musterianului superior final, fază de trecere de la paleoliticul mijlociu la cel superior [31].

În cadrul complexului litic din stratul inferior de la Boineşti s-a descoperit un vîrf cioplit dintr-o aşchie triunghiulară de tuf vulcanic. Piesa are suprafaţa dorsală retuşată în trepte prin desprinderi mai mărunte în margine şi mai largi spre centru. Pe partea ventrală are cîteva desprinderi la vîrf, la partea bulbară şi pe una din laturi. Deşi piesa nu reprezintă un vîrf bifacial, ea este lucrată în aceeaşi tehnică şi poate fi încadrată în această grupă de unelte. În aceeaşi manieră este cioplit şi un răzuitor. Vîrful şi răzuitorul, alături de un disc bifacial cioplit din opal (fig. 6/4) reprezintă tehnica cioplirii uneltelor prin desprinderi în suprafaţă, tehnică binecunoscută în musterianul superior din peşterile carpatice.

La Remetea, în aşezarea Şomoş I[32], aflată la numai 2,5 km de Boineşti, în campania din 1964 s-au descoperit două vîrfuri bifaciale deosebit de importante, atît prin forma lor cît şi prin materia primă din care sînt lucrate. Ambele piese s-au descoperit în partea inferioară a stratului gălbui-roşcat, preliminar atribuit interstadiului $W_1 - W_2$, prin omologare cu cel de la Boineşti.

Complexul de materiale în cadrul căruia au apărut cele două vîrfuri bifaciale, constă dintr-un număr redus de unelte, aşchii şi lame grosolane şi bulgări nucleari în majoritate de opal, rocă locală.

Unul dintre cele două vîrfuri este cioplit dintr-o rocă compactă (opal sau poate breccie) şi cu granulaţie mică, de culoare roşie-vişinie, cu

---

[30] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Cercetări asupra paleoliticului timpuriu*, în *Materiale*, III, p. 283.

[31] Maria Bitiri, *Палеолитв Цара Оашулуй*, în *Dacia*, N.S., IX (în pregătire pentru tipar).

[32] Maria Bitiri, *Săpăturile arheologice de la Remetea*, în *Revista Muzeelor*, 1, 1965.

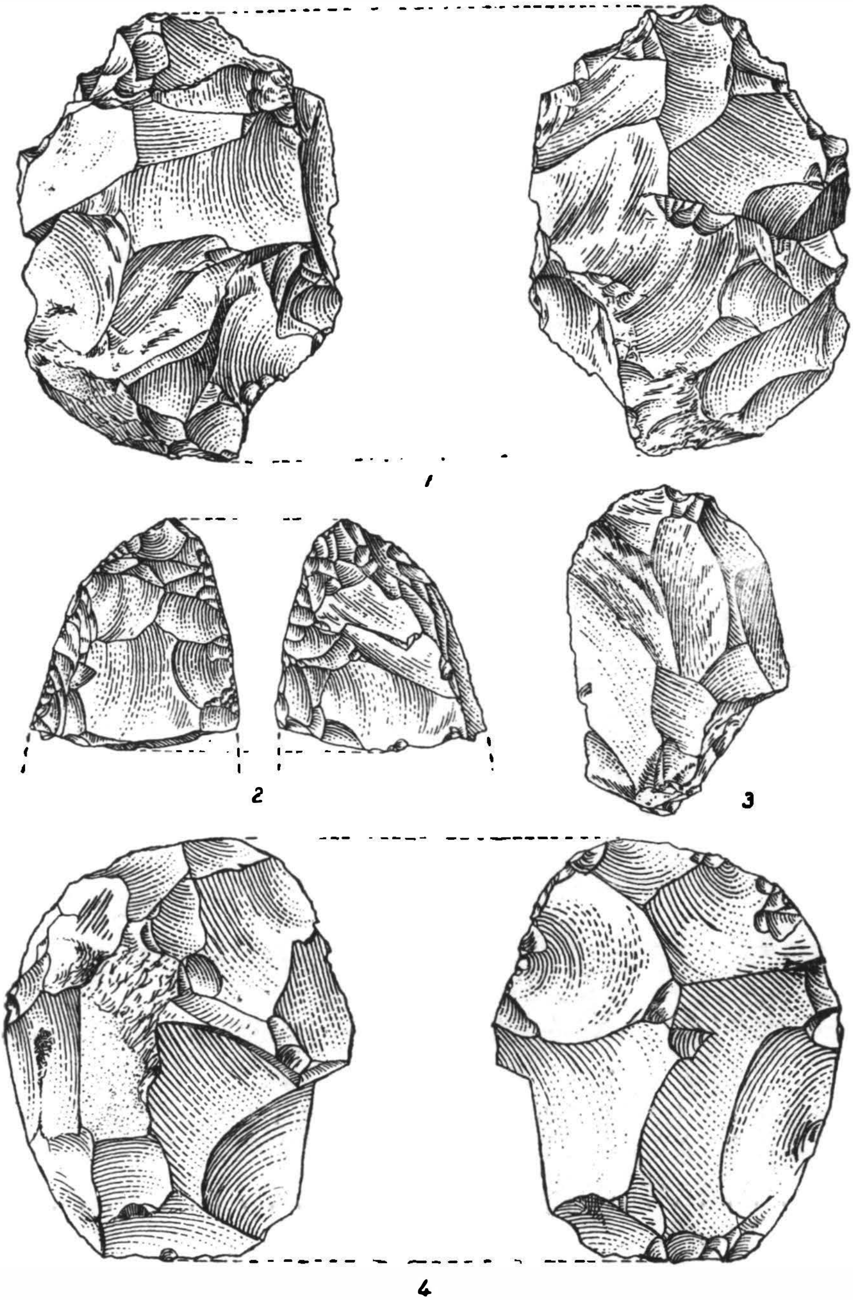

Fig. 6. — *Remetea—Şomoş I*. *1*, cioplitor bifacial; *Mitoc-Valea Izvorului II*. *2*, *3*, vîrfuri bifaciale; *Boineşti*. *4*, disc (mărime naturală).

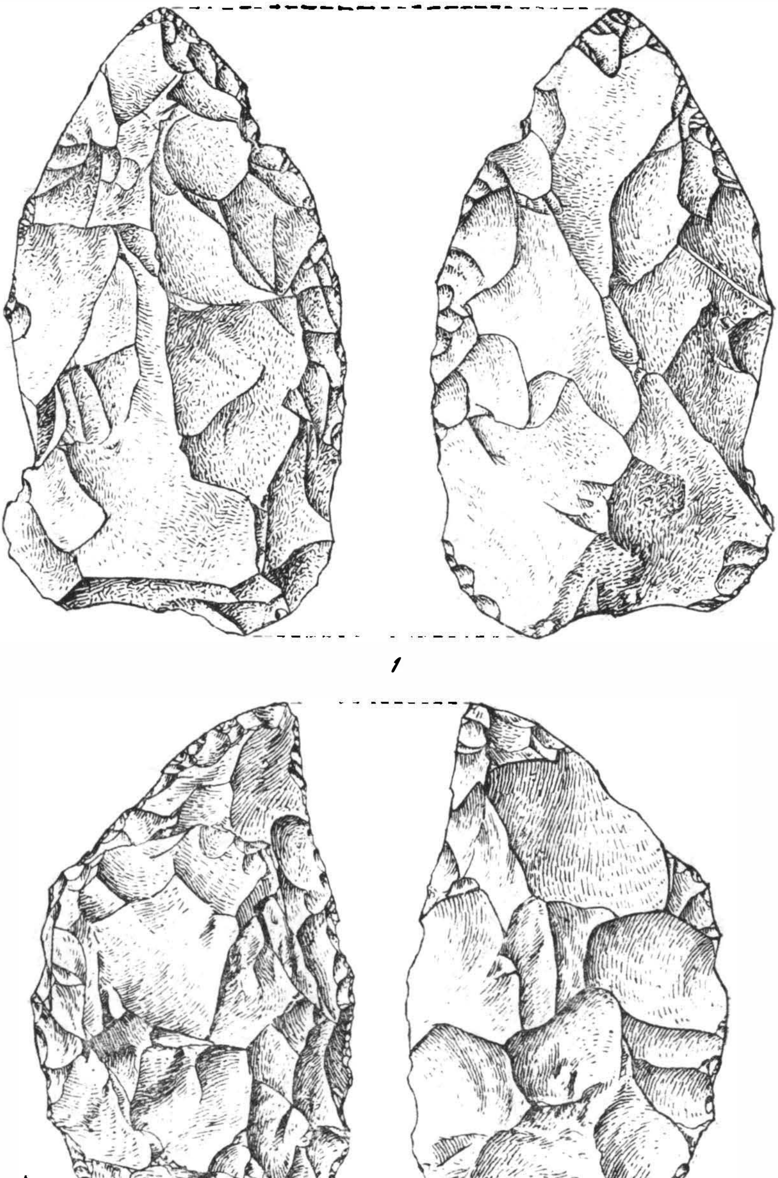

Fig 7. — *Remetea-Şomoş I.* *1*, *2*, vîrfuri bifaciale (mărime naturală).

pete galben-ruginiu şi albastru deschis. Piesa are baza dreaptă şi vîrful ascuţit, marginile subţiri şi tăioase, realizate prin retuşe mărunte. Ambele feţe sînt cioplite prin desprinderi mai largi şi neregulat răspîndite pe întreaga suprafaţă (fig. 7/1).

Cel de-al doilea vîrf este lucrat din aceeaşi materie primă cu un colorit mai puţin pronunţat. Vîrful piesei este ascuţit şi puţin arcuit spre dreapta, marginile tăioase şi corpul bombat pe faţa dorsală şi aplatizat pe cea ventrală, iar baza dreaptă. Tehnica de cioplire este aceeaşi ca şi la prima piesă (fig. 7/2).

Tot în această aşezare, în stratul de cultură atribuit aurignacianului mijlociu, s-a descoperit o unealtă cioplită dintr-o aşchie de tuf vulcanic, care pe toată suprafaţa dorsală poartă urmele a numeroase desprinderi, unele mai mărunte, altele mai largi. Ambele capete sînt drepte, unul mai lat, celălalt mai îngust. Una din laturi e groasă şi abruptă, cealaltă ascuţită prin desprinderi din margine pe ambele feţe, pe toată lungimea sa. În felul acesta aşchia a fost transformată într-un răzuitor care, după aspectul şi tehnica de prelucrare, aminteşte mai mult de uneltele musteriene de acest tip, decît pe cele aurignaciene (fig. 5/1).

Cele două vîrfuri bifaciale descoperite în aşezarea de la Remetea-Şomoş I, alături de unealta-răzuitor lucrată de asemenea în tehnică bifacială ca şi vîrfurile de la Iosăşel, ridică din nou problema apartenenţei culturale a uneltelor de acest gen.

Ţinînd cont de frecvenţa mişcărilor de populaţii din această perioadă (W_1-W_2), de apropierea regiunii Oaşului de teritoriul R. S. Cehoslovace şi R. P. Ungare nu e exclusă aici o influenţă a szeletianului, cele două vîrfuri putînd fi uşor asemuite cu cele szeletiene mijlocii. De altfel, pe baza complexelor paleolitice mai tîrzii (aurignaciene mijlocii şi gravettiene) de la Boineşti şi Remetea, unde inventarul litic e mai numeros şi formele tipice mai frecvente, multe din ele cioplite din obsidiană, prin omologare cu descoperirile de pe valea Hornadului şi din împrejurimi, am deosebit o grupă regională specifică de aşezări paleolitice tîrzii, situată între Carpaţii noştri de răsărit şi Carpaţii apuseni de pe teritoriul R. S. Cehoslovace [33], grupă în care, după noile descoperiri ar putea intra şi aceste aşezări mai timpurii cu forme de unelte bifaciale.

Prin descoperirile de pînă acum, putem deci vorbi de trei centre principale în care au apărut forme de unelte bifaciale şi care pot fi atribuite unui sau altui aspect cultural sau perioade de dezvoltare a paleoliticului pe teritoriul ţării noastre. Se deosebesc în primul rînd peşterile carpatice, care tipologic şi stratigrafic aparţin musterianului superior. Atribuirea lor solutreanului sau szeletianului, nu este justificată, ele fiind înainte de toate mai vechi decît acestea.

În nord-estul ţării, în majoritatea lor, piesele bifaciale apar de asemenea în aşezări musteriene superioare, precum şi în aşezările de la începutul paleoliticului superior ; în această din urmă categorie fiind vorba fie de o persistenţă a tehnicii musteriene, fie de un amestec al diferitelor

[33] Maria Bitiri, *Aşezarea paleolitică de la Boineşti*, în *SCIV*, 15, 1964, 2, p. 183.

colective umane, purtătoare, unele a tehnicii musteriene, altele a celei aurignaciene lamelare. În aşezările mai tîrzii uneltele bifaciale sînt puţin numeroase şi ele nu pot fi luate ca un indiciu cronologic sau argument al apartenenţei culturale al complexului dat. De altfel, aceeaşi situaţie se constată şi în regiunea imediat apropiată, pe Nistru şi împrejurimi, unde unelte de acest tip apar izolat în straturi diferite. Deşi A. P. Cernîş atribuie solutreanului straturile 7—10 de la Molodova V, stratul 2 de la Babin I şi stratul inferior de la Voronoviţa I [34], el deosebeşte o epocă mai largă pe care o denumeşte aurigno-solutreană, tocmai prin faptul că elementul bifacial este minor şi se pare necaracteristic solutreanului. Pentru clarificarea aceleiaşi probleme, amintim concluziile lui A. N. Rogacev, care, referindu-se la prezenţa unor astfel de unelte în aşezările paleolitice de pe Don, subliniază că ele nu pot fi luate ca un indiciu cronologic, după cum, pentru cîmpia Europei răsăritene, nu poate fi folosit nici termenul de epocă solutreană, ca o etapă în dezvoltarea culturii paleoliticului superior [35].

În vestul şi nord-vestul ţării, regiune aflată dincolo de Carpaţi, straturile de cultură în care au apărut forme bifaciale aparţin unei faze de tranziţie de la musterian la paleoliticul superior. Ele pot reprezenta fie o tradiţie a musterianului superior carpatic, fie o influenţă a szeletianului, în cadrul unei regiuni bine determinată geografic.

Tehnica cioplirii bifaciale a uneltelor, cunoscută şi răspîndită în diferite aşezări musteriene din peşteri şi de pe terase pe teritoriul ţării noastre, din cauza mişcărilor de populaţii ce s-au petrecut încă de la începutul primului interstadiu würmian şi-a întrerupt evoluţia, neputînd da naştere unor complexe de tipul celor szeletiene, care să se fi dezvoltat paralel cu aurignacianul.

Cultura de tip aurignacian cu tehnica sa lamelară ai cărei germeni se întîlnesc în musterian şi în sprijinul dezvoltării căreia vin şi grupuri aurignaciene din afară, se afirmă încă din prima parte a paleoliticului superior, în detrimentul industriilor combinate cunoscute la sfîrşitul paleoliticului mijlociu.

MARIA BITIRI

К ВОПРОСУ О НЕКОТОРЫХ ФОРМАХ ДВУСТОРОННЕ ОБРАБОТАННЫХ ОРУДИЙ В ПАЛЕОЛИТИЧЕСКИХ ПОСЕЛЕНИЯХ РУМЫНИИ

РЕЗЮМЕ

Рассматривая большинство двусторонне обработанных орудий, найденных в палеолитических поселениях на территории Румынии, автор выделяет три главных центра, в которых эти орудия обнаруживались более постоянно.

[34] A. P. Cernîş, *Поздний палеолит Среднего Приднестровья*, în Труды Комиссии по изучению четвертичного периода, XV, 1959, p. 177—178.

[35] A. N. Rogacev, *Костенки*, IV, în *MIA*, 45, 1955, p. 158—160.

Прежде всего речь идет о подобных находках в карпатских пещерах, которые типологически и стратиграфически относятся к позднему мустье, считая что их отнесение к солютрейской или к селетской культуре не было оправдано.

На северо-востоке страны двусторонне обработанные орудия в большинстве были обнаружены также в поселениях поздней мустьерской эпохи и в поселениях, относящихся к началу позднего палеолита. В этой последней категории речь идет, по-видимому, о незначительных пережитках мустьерской техники. Что касается более поздних поселений (ориньякских и граветтских), то двусторонне обработанные орудия встречаются в единичных экземплярах, поэтому они не могут быть приняты в качестве хронологического показателя или доказательства культурной принадлежности комплекса, в котором они появляются.

На западе и северо-западе Румынии немногочисленные двусторонне обработанные наконечники, известные до настоящего времени, были обнаружены в культурных слоях, относимых к переходной фазе от мустьерской эпохи к позднему палеолиту. Они могут представлять собой либо традицию карпатской поздней мустьерской техники, либо влияние соседней селетской культуры, распространенной, главным образом, на территории Венгрии и Чехословакии.

В заключение автор подчеркивает, что техника двустороннего обтесывания, известная в позднем мустье в пещерах и на террасах на территории Румынии, из-за перемещений населения, произошедших уже в начале интерстадиала W_1—W_2, прервала свое развитие и не смогла создать комплексов селетского типа.

Ориньякская культура с характерной для нее техникой изготовления пластин, зачатки которой появились уже в мустьерскую эпоху и в поддержку развития которой выступают внешние ориньякские группы, утверждается уже в первой половине позднего палеолита, в ущерб смешанным комплексам, существовавшим в конце мустьерской эпохи.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Двусторонне обработанные орудия, относящиеся к более давним находкам. 1, *Нандру — Пештера Спуркатэ;* 2, *Иосэшел;* 3, *Валя Кикерѣулуй*; 4, *Нандру — Пештера Куратэ.*

Рис. 2. — Двусторонне обработанные орудия, найденные в ходе более давних раскопок. 1, 3, 4, *Миток — Дялул Сэрэтурилор* (*Валя Изворулуй*); 2, *Чахлэу — Четэцика I;* 5, *Рипичень — Извор.*

Рис. 3. — *Миток — Валя Изворулуй II.* Двусторонний наконечник (натуральная величина).

Рис. 4. — *Миток — Валя Изворулуй II.* 1, двусторонний скребок; 2, двусторонний наконечник — скребок (натуральная величина).

Рис. 5. — *Реметя — Шомош I.* 1, скребок. *Миток — Валя Изворулуй II.* 2, отбойник (натуральная величина).

Рис. 6. — *Реметя — Шомош II.* 1, двусторонний отбойник; *Миток — Валя Изворулуй II.* 2, 3, двусторонние наконечники; *Бойнешть.* 4, диск (натуральная величина).

Рис. 7. — *Реметя — Шомош I.* 1—2, двусторонние наконечники (натуральная величина).

CONTRIBUTIONS CONCERNANT CERTAINES FORMES DE BIFACES DANS LES ÉTABLISSEMENTS PALÉOLITHIQUES DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

En passant en revue la majorité des bifaces découverts dans les établissements paléolithiques de Roumanie, l'auteur distingue trois centres principaux dans lesquels ces outils ont apparu plus fréquemment.

En premier lieu viennent les découvertes de ce genre des grottes carpatiques, qui du point de vue typologique et stratigraphique appartiennent au moustérien supérieur, vu que leur attribution au solutréen ou au szélétien n'a été aucunement justifiée.

Au nord-est du pays les pièces bifaciales ont apparu pour la plupart aussi bien dans les établissements moustériens supérieurs que dans ceux du début du paléolithique supérieur. En ce qui concerne cette dernière catégorie, l'auteur suppose qu'elle ne représente qu'une simple persistance de la technique moustérienne, évidemment dans une moindre proportion. Quant aux bifaces, peu nombreux, trouvés dans les établissements tardifs (aurignaciens et gravettiens) il précise qu'ils ne peuvent être considérés comme un indice chronologique ou comme un argument pour l'appartenance culturelle du complexe où ils sont apparus.

A l'ouest et au nord-ouest du pays les quelques pointes connues jusqu'à présent ont été découvertes dans les couches de civilisation attribuées à la phase de transition du moustérien au paléolithique supérieur. Elles peuvent représenter soit une tradition du moustérien supérieur carpatique, soit une influence szélétienne des régions proches, des territoires de la Hongrie et Tchécoslovaquie.

En conclusion on souligne qu'à cause des mouvements des populations survenus dès le début ou de l'interstade $W_1 - W_2$, l'évolution de la technique de la taille bifaciale, connue dans le moustérien supérieur des grottes et des terrasses du territoire de la Roumanie, s'est interrompue et que pour cette raison elle n'a pu engendrer des complexes de type szélétien.

La civilisation de type aurignacien avec sa technique lamellaire dont les origines remontent au moustérien et au développement de laquelle viennent s'ajouter aussi des groupes aurignaciens du dehors, s'affirme dès la première partie du paléolithique supérieur au détriment des industries combinées que l'on enregistre à la fin du moustérien.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Bifaces antérieurement découverts. 1, *Nandru-Peştera Spurcată*; 2, *Iosăşel*; 3, *Valea Chichereului*; 4. *Nandru-Peştera Curată*.

Fig. 2. — Bifaces antérieurement découverts. 1, 3, 4, *Miloc-Dealul Sărăturilor* (*Valea Izvorului*); 2, *Ceahlău-Cetăţica I*; 5, *Ripiceni-Izvor*.

Fig. 3. — *Mitoc-Valea Izvorului II.* Pointe bifaciale (grandeur naturelle).

Fig. 4. — *Mitoc-Valea Izvorului II.* 1, racloir bifacial ; 2, pointe-racloir bifacial (grandeur naturelle).

Fig. 5. — *Remela-Şomoş I.* 1, racloir ; *Mitoc-Valea Izvorului II.* 2, doloire (grandeur naturelle).

Fig. 6. — *Remetea-Şomoş I.* 1, doloire bifaciale ; *Mitoc-Valea Izvorului II.* 2, 3, pointes bifaciales ; *Boineşti.* 4, disque (grandeur naturelle).

Fig. 7. — *Remetea-Şomoş I.* 1, 2, pointes bifaciales (grandeur naturelle).

CERCETAREA HALLSTATTULUI TIMPURIU ÎN ROMÂNIA *

Prima epocă a fierului pe teritoriul ţării noastre a constituit o problemă în domeniul arheologiei şi al istoriei odată cu apariţia *Geticei* în 1926. Vasile Pârvan considera începutul epocii fierului din punct de vedere istoric şi cultural pe la anul 1000, odată cu apariţia italicilor, iar economic pe la anul 700 odată cu răspîndirea sciţilor. Din cauza lipsei materialelor arheologice la acea dată, Vasile Pârvan chiar observa că Dacia nu este o ţară reprezentativă pentru cultura hallstattiană. În concepţia sa în afară de „incidentul scitic", Dacia trece oarecum direct de la bronz IV (care durează pînă la anul 700) la epoca Latène [1].

Trecerea la epoca fierului şi constituirea ei era un proces istoric şi economic înţeles prin pătrunderea elementelor italice dinspre apus, a cimerienilor şi a sciţilor dinspre răsărit în spaţiul Daciei, unde, încă din bronzul III nu se petrecuse nici o schimbare de ordin politic şi etnografic, regiunea rămînînd ocupată de triburile trace nord-dunărene. Depozitele de obiecte de bronz erau considerate în raport cu cronologia lui P. Reinecke.

Cu toată această concepţie legată de curente culturale venite din spaţiul apusean şi răsăritean al Europei formulată pe baza documentării de care dispunea, Vasile Pârvan prevedea totuşi că atunci cînd săpăturile arheologice şi studiile asupra epocii bronzului getic (epocă care în concepţia sa ţinea pînă la anul 700) vor fi destul de complete, multe capitole din protoistoria strămoşilor noştri vor putea fi explicate şi ilustrate prin lungi pasagii din Iliada şi Odyssea.

Din punct de vedere al cronologiei-stratigrafice, al metodei tipologice şi al folosirii ceramicii, nici *Getica* nu a putut împlini aceste lipsuri remarcate de V. Pârvan la acea dată relativ la prima epocă a fierului.

---

* Comunicare ţinută la Centenarul Muzeului Naţional de Antichităţi (21—23 decembrie 1964).

[1] V. Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, 1926, p. 292—297.

SCIV, tomul 16, nr. 3, p. 451—462, Bucureşti, 1965

Al doilea moment important în arhcologia preistorică românească în genere, dar şi pentru epoca care ne preocupă, a fost apariţia în 1932 a lucrării lui Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien* [2].

În această lucrare se considera întregul material arheologic cunoscut atunci, într-o ordonare întemeiată pe analize cronologico-istorice şi tipologice, ceramica ocupînd de data aceasta un rol important. S-a alcătuit periodizarea pe culturi a preistoriei şi protoistoriei României integrînd-o astfel în pre şi protoistoria universală. În ceea ce priveşte perioada care ne interesează, se face o primă schiţă de clasificare a depozitelor de bronzuri ; teritoriul fostei Dacii este înfăţişat ca reprezentativ şi pentru prima epocă a fierului. Din lipsă de cercetări în aşezările hallstattiene, nici această lucrare nu putea încă să contureze un tablou complet al evoluţiei ceramice, restrîngîndu-se doar la o postulare tipologică şi intuitivă a dezvoltării hallstattului pe baza unor grupe din bronzul mijlociu şi tîrziu din vestul ţării şi la o încercare de clasare a materialelor existente pe etape şi grupe regionale. Ipoteza italică a lui V. Pârvan este aici pentru întîia dată combătută. Sublinierile uneori prea insistente ale lui V. Pârvan în ceea ce priveşte rolul sciţilor sînt deasemenea atenuate.

A treia etapă din cercetarea perioadei hallstattiene este înfăţişată în capitolul respectiv din Istoria României [3] apărută în 1960.

În Istoria României epoca fierului este prezentată pe baza întregei documentări existente pînă în 1960, a cercetărilor şi descoperirilor făcute în această lungă perioadă de timp, într-o sinteză istorică întemeiată pentru întîia dată în ţara noastră pe concepţia ştiinţifică a materialismului istoric.

Cercetările recente care stau la baza Istoriei României au completat periodizarea primei epoci a fierului prin adăugarea a încă două etape la cele trei stabilite de I. Nestor în 1933 cu privire la depozitele de obiecte de bronz ; la aceasta se mai adaugă şi periodizarea culturilor din perioada timpurie a epocii fierului asupra căreia ne vom opri în referatul de faţă.

Prima epocă a fierului este mai bine cunoscută în toată dezvoltarea ei prin depozitele de obiecte de bronz, decît prin cercetarea aşezărilor şi a cimitirelor, aceasta mai ales pentru perioada timpurie. Astfel, în timp ce obiectele de bronz sînt clasate într-o periodizare completă, aşezările puteau fi mai rar raportate în chip motivat, pe baza studiului ceramicii, la periodizarea depozitelor de obiecte de bronz şi nici nu puteau acoperi prezentarea unei dezvoltări complete a culturii materiale din perioada timpurie a epocii fierului.

Rezultatele cercetărilor arheologice făcute în anii puterii populare îngăduie astăzi o prezentare a problemelor generale care privesc originile şi dezvoltarea primei epoci a fierului pe teritoriul patriei noastre.

Vom considera toate cercetările care privesc această perioadă întemeindu-ne în principal pe săpăturile executate la Cernat, la Reci şi la

---

[2] În 22. *BerRGK*, 1933, p. 104 şi urm.

[3] Cap. red. de D. Berciu, p. 137—147, 150—160 şi M. Petrescu-Dîmboviţa, p. 147—149.

Mediaş în Transilvania şi la Babadag[4] în Dobrogea. Transilvania şi Dobrogea prezintă unele deosebiri atît din punct de vedere geografic cît şi cultural. Dobrogea este ocupată în Hallstattul timpuriu (secolele XII-VIII) de cultura Babadag, strîns legată cultural de regiunea sud-tracică; cultura Babadag va pătrunde şi în Moldova, fiind documentată la Stoicani[5] (rn. Galaţi) şi Pocreaca[6] (rn. Iaşi), ca şi în alte puncte, iar în Muntenia pînă în regiunea Bucureşti. Nu cunoaştem încă fondul local-dobrogean al epocii bronzului tîrziu pe care se dezvoltă cultura Babadag.

Transilvania în aceeaşi perioadă înfăţişează clar o dezvoltare pe fondul local al epocii bronzului cu influenţe venite dinspre vest şi dinspre sud; în etapa a doua a hallstattului timpuriu cultura transilvăneană pătrunde deasemenea şi pe teritoriul Moldovei probabil la nivelul identificat la Trifeşti[7] (rn. Iaşi) şi la Corlăteni[8]. Între Transilvania şi Dobrogea au existat însă legături dovedite de prezenţa fragmentelor ceramice de tip Babadag în aşezarea de la Braşov-Păticel[9], de la Reci şi de la Porumbeni[10] şi a numeroaselor obiecte de bronz de caracter transilvănean găsite în depozitele din Dobrogea[11].

Mişcările de populaţii care au loc în spaţiul răsăritean al Mării Mediterane, în regiunile Dunării şi chiar mai departe, constituie cel mai de seamă fapt istoric petrecut la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului, în cadrul unor raporturi social-economice şi politico-militare de uniuni tribale şi state-cetăţi. Întreagă această perioadă este caracterizată printr-o excepţional de bogată dezvoltare a metalurgiei bronzului, documentată de nenumăratele depozite descoperite, care fac dovada unei intense activităţi economice de schimb şi în deosebi militare. Aceste mişcări de populaţii reprezintă totodată şi curente culturale între regiunile Dunării, Grecia şi Asia Mică, în cadrul cărora sînt purtate şi bunuri de cultură materială, uneori chiar de aceeaşi populaţie. Astfel ajunge fibula Peschiera în regiunile Dunării, iar ceramică de caracter Lausitz şi Bjelo-Brdo în Grecia[12], sau ceramică tracică la Troia (VIIb2)[13].

Arheologic, perioada ultimă a epocii bronzului şi cea de început a epocii fierului este marcată de apariţia fibulei Peschiera. În România se cunosc din perioada mai veche două exemplare: fibula de la Orlea[14] din

---

[4] Sebastian Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în *Dacia*, N.S., VIII, p. 101 şi urm.

[5] M. Petrescu-Dîmbovila, *Cetăţuia de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 132–144, 154–155.

[6] I. Nestor şi colaboratori, *Şantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, III, 1952, p. 45, fig. 5/5–7.

[7] Ion Ioniţă, *Săpăturile de salvare de la Trifeşti*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 733 şi urm., fig. 2–3.

[8] I. Nestor şi colaboratori, *op. cit.*, p. 91–94.

[9] A. D. Alexandrescu şi I. Pop, *Raport asupra sondajelor de la Braşov-Păticel* (manuscris).

[10] Informaţii Székely Zoltán; la Reci în nivelul contemporan aşezării de la Mediaş.

[11] A. Aricescu, *Depozitele de bronzuri din Dobrogea*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 36.

[12] Vl. Milojčić, *Die dorische Wanderung im Lichte der Vorgeschichtlichen Funde*, în *AA*, 1948/49, col. 12 şi urm.; Milutin V. Garašanin, *Archäologische Beiträge zur Frage der ägäischen Wanderung* (rezumat) (p. 131–134), în *Diadora*, vol. 2, 1960–1961.

[13] Carl W. Blegen, Cedric G. Boutler, John L. Caskey, Marion Rawson, *Troy*, vol. IV, partea a II-a (planşe) 1958, pl. 260, 261, 282, 288.

[14] Se găseşte în colecţia Institutului de arheologie, Bucureşti.

Oltenia în formă de arcuş cu placă şi fibula de la Jupa [15] din Banat în formă de arc. Amîndouă fiind găsite întîmplător nu au fost încă încadrate cultural. Considerată tipologic, fibula de la Orlea se poate încadra la sfîrşitul epocii bronzului în aria culturii Verbicioara-Gîrla Mare. La sud de Dunăre se cunoaşte o descoperire asemănătoare în grupul Vattina-Žutobrdo.

Prin săpăturile arheologice şi studiile noi făcute cu privire la culturile Otomani, Gîrla Mare, Wietenberg, Verbicioara, Tei, Monteoru şi Noua, s-a putut preciza dăinuirea acestor culturi pînă la începutul epocii fierului, unele dintre acestea avînd chiar o importantă contribuţie la dezvoltarea culturii materiale a hallstattului timpuriu. Este posibil ca etapele tîrzii ale culturilor menţionate să fie contemporane cu nivelul culturii înmormîntărilor tumulare, în cuprinsul descoperirilor de la Mosonszolnok [16] şi Csorva [17], de la Čaka [18] şi Očkov [19] din R.P. Ungară şi R. S. Cehoslovacă se cunosc cîteva variante ale fibulei Peschiera, de tipul cu disc spiralic la picior, tip de fibulă pe care-l vom găsi pe teritoriul ţării noastre în Hallstattul timpuriu din Transilvania.

În perioada timpurie a epocii hallstattiene dispar aşezările-cenuşare care caracterizează epoca de sfîrşit a bronzului; apar aşezări întinse de bordeie sau locuinţe de suprafaţă, situate pe locuri înalte, platouri sau terase de dealuri, întărite cu şanţ şi val. În cetatea de la Babadag bordeiele aveau intrarea în trepte întărite cu plăci de piatră, iar valul de pămînt a fost placat cu lespezi de piatră lutuite şi arse. În aşezarea de la Mediaş s-au găsit resturile unor importante construcţii şi poate şi fortificaţii cu piatră şi chirpic, printre care numeroase muluri pictate. Toate aceste elemente pot uşor reconstitui nivelul economic şi social-politic al societăţii omeneşti din ţara noastră în vremea secolelor XI-IX.

Pe baza rezultatelor obţinute pînă acum aşezările hallstattiene permit o periodizare a hallstattului timpuriu din ţara noastră în două etape; din prima etapă fac parte nivelele : a) Sîntana-Lăpuş-Pecica [20] din vestul Transilvaniei care aparţine culturii înmormîntărilor tumulare şi înfăţişează aspectul Gáva din R.P. Ungară (Ha A1); şi b) Babadag I (Ha A2) din Dobrogea; o a doua etapă cuprinde nivelul locuirii de la Reci, după care urmează nivelul de locuire Mediaş (I, II, III) — Babadag II (nivelele mijlocii), faze care se pot paraleliza în linii mari cu ceeace se marchează Ha B pentru Europa Centrală în cronologia lui Müller-Karpe.

După etapele tîrzii ale culturilor epocii bronzului din Transilvania, urmează, nu însă direct, nivelul de locuire identificat în aşezarea de la

[15] Se găseşte la Muzeul din Lugoj.

[16] Hampel, *Bronzkor*, III, pl. CL XXXV/7.

[17] O. Tragmayer, *Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der ungarischen Tiefebene*, în *ActaArch-Budapesta*, 15, 1965, p. 85 şi urm., pl. XXIX/6.

[18] Anton Točik a Jozef Paulik, *Vyskum Mohyly v Čake v rokoch 1950—1951*, în *SlovArch*, VIII—1, 1961, p. 59 şi urm., fig. 13/3.

[19] Jozef Paulík, *Das Velatice — Baierdorfer Hügelgrab in Očkov*, în *SlovArch*, X—1, 1962, p. 5 şi urm.

[20] Mircea Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 189.

Reci. În acest orizont hallstattian deplin constituit sînt frecvente formele de vase mari arse brun-castaniu, cu gît înalt-cilindric, cu partea superioară în formă de cupolă înaltă, sub care uneori se găsește un colac puternic reliefat și canelat; amfora cu corpul bitronconic și gît înalt cilindric; strachina cu marginea simplă sau cu patru colțuri și vasele în formă de sac.

Decorul constă în principal din caneluri. Formele ceramice sînt dezvoltate din formele tîrzii ale epocii bronzului; amfora însă leagă acest complex de regiunile central și est-central europene [21].

Pe baza formelor ceramice așezarea de la Reci înfățișează cea mai veche etapă cunoscută azi a hallstattului timpuriu din centrul și estul Transilvaniei. Nu se cunosc încă fazele de dezvoltare ale aspectului Reci pentru a putea fi legat mai organic-evolutiv, pe de o parte de etapa Csorva-Čaka-Sîntana-Lăpuș din vest, iar pe de alta de etapa Mediaș. După nivelul Reci urmează aspectul cultural înfățișat de așezarea de la Mediaș, acesta constituind a doua etapă a hallstattului timpuriu din Transilvania. Ceramica este caracterizată printr-o ardere neagră, este bine lustruită și decorată cu caneluri și proeminențe; mult mai rar apare decorul din benzi incizate drepte sau în val, din puncte succesive sau în fals *torques*. Ca forme predomină străchinile și vasele bitronconice; străchinile sînt de mici dimensiuni și decorate pe buză și în interior cu caneluri; vasele bitronconice, mai frecvent de dimensiuni mari, au gîtul înalt în pîlnie sau numai o margine înaltă și înclinată în afară; sînt decorate bogat cu benzi de caneluri drepte sau în ghirlande legate de proeminențe sau de nervuri groase verticale. Se mai întîlnesc, ceașca ovală sau rotundă avînd o singură toartă cu platformă, ceașca bitronconică cu două toarte supraînălțate, vase cu picior înalt și vase de formă ovală cu gura lobată caracterizate prin decorul incizat în benzi de linii drepte sau în val. În categoria ceramicii grosolane sînt frecvente vasele mari-sac decorate cu proeminențe sau cu crestături sub margine.

Pentru încadrarea așezării de la Mediaș este de remarcat prezența în chip dominant a străchinilor și a vasului bitronconic, iar în legătură cu această formă este semnificativ faptul că în regiunea de mijloc, de maximă dezvoltare, vasul este rotunjit, bitronconismul referindu-se la partea superioară dinspre gît și la cea inferioară dinspre fund. Ținînd seama de aceste principale caractere ale ceramicii, considerată în raport cu așezarea de la Reci în special, și în general cu aspectele culturii materiale din prima perioadă a epocii fierului, așezarea de la Mediaș se situează în etapa a doua a Hallstattului timpuriu din Transilvania. Formele bitronconice „villanoviene" lipsesc, evoluția ceramicii petrecîndu-se într-un proces de dezvoltare locală, în care alături de elementele de cultură vestice se constată un puternic curent cultural venit dinspre sud-est.

Ceramica din așezarea de la Babadag este caracterizată pe lîngă vasele bitronconice specific hallstattiene, prin ornamentul alcătuit din

[21] Székely Zoltán, *Sondajele executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe*, în *Materiale*, VIII, p. 327, fig. 2/1–2. Mulțumim și pe această cale lui Székely Zoltán pentru îngăduința de a vedea întreg materialul.

cerculețe imprimate unite prin tangente. Acest decor este executat în prima etapă, respectiv primul nivel de la Babadag, în special prin incizie, iar în etapa următoare (nivelele mijlocii) exclusiv prin imprimare cu *torques*-ul. Frecvența și aspectul ceștilor cu una sau două torți supraînălțate constituie o altă caracteristică a ceramicii. Apar de asemenea numeroase străchini cu marginea îndoită spre interior și lipsesc total străchinile cu marginea evazată.

Ceramică asemănătoare sau chiar identică cu aceea de la Babadag este cunoscută și în alte puncte din Dobrogea, ceea ce ne permite să afirmăm că aspectul cultural hallstattian definit la Babadag a cuprins întreaga Dobroge.

Aceasta fiind situația se nasc în mod firesc o serie de probleme privind originea și datarea acestei culturi, precum și relațiile sale cu culturile hallstattiene învecinate.

Epoca tîrzie a bronzului este cunoscută în Dobrogea numai prin urme puține dar sigure ale culturii Noua și prin depozitul de obiecte de bronz de la Bălcescu, databil cronologic, dar nu și tipologic, în faza Uriul-Domănești.

Un aspect hallstattian mai vechi decît cel ilustrat de primul nivel al așezării de la Babadag nu cunoaștem pînă acum în Dobrogea, după cum nu cunoaștem nici un aspect de tranziție de la cultura Noua la Hallstatt, nicăeri în aria de răspîndire a culturii Noua. Mai precis chiar, sigur este faptul că formele și ornamentele caracteristice culturii de tip Babadag nu derivă din ceramica culturii Noua.

În schimb componenta hallstattiană din Europa est-centrală este evidentă. Acolo, într-o zonă în care sînt cuprinse și regiunile Banat și Crișana, s-a putut urmări geneza Hallstattului din culturile Otomani și Gîrla Mare care încheie epoca bronzului. Influențe din zona amintită au contribuit la formarea culturii hallstattiene din Dobrogea.

Studiul asupra depozitelor de bronzuri din Dobrogea arată că depozitele datate în Hallstatt A_1 atestă legături strînse între Dobrogea și Transilvania [22]. În ceramică însă nu s-au documentat încă aceste elemente vestice la un nivel cronologic Ha A1 ; de aceea credem că nu greșim datînd primul nivel al așezării de la Babadag cu un conținut deplin hallstattian dar de un aspect specific ce nu se identifică cu Hallstattul central european, în Ha A2, după nivelul Ha A_1 al depozitelor de bronzuri din Dobrogea.

Elementele hallstattiene din vest nu pot explica în întregime aspectul hallstattian timpuriu din Dobrogea. Hallstattul dobrogean, ilustrat de materialele din așezarea de la Babadag este o cultură complexă și originală, la formarea căreia a mai contribuit un factor, care nu poate fi nici nordic și nici vestic. Vom urmări sudul : în peștera de lîngă Dolni Lom [23] din NV Bulgariei, precum și în mormintele cu dolmeni de la Mladinovo [24]

[22] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 23 și 36.

[23] V. Mikov, *Материали отъ предисторическата епоха въ България*, în *Izvestiia-Institut*, VIII, 1932—1933, Sofia, 1933, p. 366, fig. 17/1—10, 15, 18, 19.

[24] Idem, *Произходът на куполните гробници в Тракия*, în *Izvestiia-Institut*, XIX, Sofia, 1955, p. 15 și urm.

din bazinul mijlociu al fluviului Mariţa, s-au găsit fragmente ceramice care prezintă pe de-o parte asemănări cu ceramica din nivelele tîrzii din aşezarea de la Babadag, iar pe de altă parte afinităţi cu cultura Basarabi. Astfel în Bulgaria nu cunoaştem încă un aspect cultural corespunzător nivelului Babadag I, şi nici un aspect cultural mai vechi decît Babadag I care să fi putut contribui la geneza culturii Babadag. La Troia, însă, în nivelul VII b2 a apărut o ceramică ce prezintă asemănări cu ceramica hallstattiană timpurie din Dobrogea. Acolo s-a găsit ceramică lucrată cu mîna, cu proeminenţe şi decorată prin incizie cu cerculeţe unite prin linii oblice tangente, asemănătoare uneori pînă la identitate cu ceramica primului nivel de la Babadag [25]. Deasemeni la Troia apar în acelaşi nivel ceşti cu una sau două torţi supraînălţate asemănătoare celor de la Babadag [26]. Remarcăm însă faptul că ceramica stratului VII b2 de la Troia nu se identifică întru totul cu aceea de la Babadag. La Troia lipsesc formele caracteristic hallstattiene, urna bitronconică şi strachina cu profil arcuit spre interior. Elementele comune între Troia şi Babadag, ceramica decorată cu cercuri şi tangente, sînt tocmai acelea pe care nu le putem explica prin influenţele hallstattiene din vest.

Se pune astfel întrebarea de unde au venit purtătorii culturii cu ceramica lucrată cu mîna de caracter Babadag, din stratul VII b2 de la Troia? Socotim întemeiată ipoteza lui Hubert Schmidt după care populaţia reprezentată de ceramica lucrată cu mîna, de caracter Babadag, din nivelul VII b2 de la Troia, a venit din Tracia. Spre aceeaşi explicaţie înclină şi Carol W. Blegen.

În această situaţie presupunem existenţa unui orizont cultural aproape uniform din valea Mariţei şi pînă la Dunărea de Jos, asemănător sau identic cu cel de la Troia, care sub influenţa hallstattiană din vest a dus la formarea culturii hallstattiene timpurii din Dobrogea, aşa cum apare în aşezarea de la Babadag.

În raport stratigrafic şi cronologic cu nivelul Babadag I şi cu ultimul nivel Babadag, în care apar sporadic fragmente ceramice de tip Basarabi, nivelele mijlocii ale stratului de cultură de la Babadag datează din Hallstatt B. Datarea acestor nivele în Hallstatt B este întărită şi de descoperirile de la Braşov-Păticel şi Mediaş, de la Reci şi de la Porumbeni, unde împreună cu ceramică caracteristică etapei Mediaş apar fragmente ceramice decorate cu impresiuni făcute cu *torques*-ul. La acest nivel de Hallstatt B cultura Babadag se extinde şi în afara Dobrogei spre vest şi spre nord de Dunăre. Răspîndirea sa este jalonată în Muntenia de descoperirile de la Tangîru şi Brăiliţa, întîlnindu-se la un moment dat cu aria de răspîndire a culturii Vîrtop-Plopşor, iar în Moldova de cele de la Stoicani (rn. Galaţi) şi Pocreaca (rn. Iaşi).

Problema celui mai vechi orizont hallstattian din Moldova nu este încă suficient de clară. Moldova prin poziţia sa geografică a fost expusă

[25] Carl W. Blegen, Cedric G. Boutler, John L. Caskey, Marion Rawson, *op. cit.*, vol. IV, partea a II-a (planşe), pl. 260, 282.

[26] *Ibidem*, pl. 260, 261, 288.

influențelor hallstattiene dinspre vest și dinspre sud și probabil că cele două curente s-au întîlnit. Cert este că într-o anumită etapă a Hallstattului B o mare parte a Moldovei era cuprinsă în aria culturii Babadag. Cele mai îndepărtate dovezi ale influenței acestei culturi spre nord-est le găsim în ceramica culturii Ciornîiles.

Primul nivel de locuire de la Babadag, pe baza legăturii cu nivelul Troia VII b2, se poate data în Hallstatt A2, secolul al XI-lea. Aproximativ la același nivel cronologic se poate încadra așezarea și în genere aspectul cultural Reci. În această primă etapă aspectele culturale sînt încă deosebite pe regiuni, aspecte determinate în principal de fondul cultural al epocii bronzului pe care s-au format. Fazele Babadag II (nivelele mijlocii) și Mediaș (I—III) se situează în etapa a doua, în Hallstatt B, cînd aspectul culturii materiale tinde spre generalizare, devenind mai unitar. Nu putem încă insista mai mult cu privire la cronologia absolută a epocii timpurii a fierului de pe teritoriul țării noastre, problema avînd încă aspecte nelămurite, perioada prezentînd în general o dezvoltare proprie.

În urma rezultatelor obținute de cercetările din țara noastră putem alcătui astăzi această primă periodizare și o prezentare a problemelor care privesc originea și dezvoltarea Hallstattului timpuriu. Atît cercetările din Transilvania cît și cele din Dobrogea, dovedesc un proces de dezvoltare locală a uniunilor tribale în procesul de transformări economico-sociale care se petrece în vremea de sfîrșit a epocii bronzului și de început a epocii fierului; acest aspect al formării epocii hallstattiene ne este cu atît mai bine asigurat, cu cît astăzi sînt precizate chiar legăturile dintre sfîrșitul epocii bronzului și Hallstattul mijlociu. În cursul acestui proces, alături de elementele venite dinspre vest, se constată și un puternic curent dinspre sud, dinspre Grecia, în cadrul căruia se petrece pătrunderea fierului și începutul metalurgiei fierului în țara noastră. Ne referim la descoperirile de la Babadag II și de la Cernat, pe baza cărora s-a putut stabili începutul metalurgiei fierului la nivelul locuirii Hallstattului B, prin prezența unor obiecte de fier finite, fier brut și zgură de fier. Nivelul acesta este încă precizat și de apariția fibulei Peschiera cu disc spiralic la picior. Sînt cunoscute astăzi patru descoperiri în Transilvania, dacă considerăm și discurile de aur de la Sărăsău ca fragmente ale unor asemenea fibule. Tipologic acestea păstrează elementele arhaice ale fibulei grecești, într-o dezvoltare mai tîrzie și cu totul proprie regiunilor noastre.

Am menționat aceste elemente considerîndu-le deosebit de importante și noi, atît în ceeace privește problema cronologiei relative și absolute cît și aceea a originilor și a dezvoltării Hallstattului timpuriu pe teritoriul țării noastre. Începutul metalurgiei fierului, legat de pătrunderea fierului dinspre Est, pe calea cimerienilor, rămîne să fie reconsiderat și pe baza acestor noi indicii care dau problemei o nouă orientare.

Rămîne deasemenea ca prin cercetările viitoare să se poată întregi această primă schiță a etapelor de dezvoltare ale Hallstattului timpuriu, pînă la alcătuirea unei periodizări complete care să poată fi paralelizată cu periodizarea depozitelor de bronzuri.

EUGENIA ZAHARIA și SEBASTIAN MORINTZ

РАННИЙ ГАЛЬШТАТТ В РУМЫНИИ

РЕЗЮМЕ

Вопросы, связанные с эпохой железа в Румынии, впервые подробно были изложены В. Пырваном в „Getica" (1926). Он считал, что с исторической точки зрения эпоха железа сложилась около 1000 г. до н. э. в результате влияний, пришедших из Италии; с точки зрения экономики, основанной на металлургии железа, процесс утвердился около 700 г. до н. э. одновременно с проникновением киммерийцев и скифов. Выводы Пырвана основывались главным образом на изучении кладов бронзовых предметов, поскольку керамический материал в то время был менее известен.

Второй этап румынских археологических исследований эпохи железа был ознаменован появлением работы Иона Нестора Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien (1933). В этой работе впервые была дана научная классификация кладов с бронзовыми предметами; помимо этого была представлена и керамика в ее типологическом и хронологическом развитии. Ион Нестор выступил впервые против гипотезы италийского происхождения гальштатта в Румынии, как и против преувеличения роли скифов.

Третий этап исследований гальштаттской эпохи в Румынии полностью представлен в Istoria României (т. I), появившейся в 1960 г. Этот трактат представляет собой первый обобщающий труд, основывающийся на научном методе исторического материализма. Классификация кладов бронзовых предметов, как и классификация культур первой эпохи железа дана в хронологическом порядке.

Но даже и после появления вышеупомянутой работы периодизация раннего гальштатта в Румынии продолжала основываться больше на кладах бронзовых предметов, чем на керамике. Поэтому целью исследований, проводившихся в последние годы, явились разведка и раскопки поселений. В результате этих раскопок было уточнено, что многие из культур средней бронзы продолжали существовать вплоть до конечного периода бронзы, содействуя сложению эпохи железа.

Новейшие раскопки, на основании которых была составлена наша периодизация, были проведены в Речи, Чернате и Медиаше (все три в Трансильвании) и Бабадаге (Добруджа). Ранний период гальштатта имеет два этапа, первый из которых разделяется на две фазы: *1 a*) Сынтана — Печика — Лэпуш и западная часть Трансильвании; эта фаза соответствует культуре Гава в Венгрии (Ha A1); 1b) Бабадаг I в Добродже (Ha A2).

Второй этап включает горизонт Речь, за которым следует Медиаш (I, II, III) в центральной и восточно-центральной Трансильвании, а также Бабадаг II (средние горизонты) в Добрудже и южной придунайской области. Последние два горизонта обитания, Медиаш-Бабадаг

II, соответствуют На В центральной Европы, по хронологии Мюллера-Карпе. Для керамики из Речи характерны сосуды с куполообразным туловом и высоким цилиндрическим горлышком, а также миски с простыми или изогнутыми краями, украшенные каннелюрами; эти формы происходят из форм эпохи поздней бронзы (Витенберг, Гырла Маре, Монтеору и др.). Однако амфора типа Мария-Раст — Хаидин свидетельствует о культурном течении, пришедшем с запада. Второй этап, представленный находками из Медиаша, характеризуется наличием сосудов двуусеченной формы, мисок и чашек с единственной ручкой, имеющей платформу; сосуды богато украшены полосами из каннелюр и выпуклостями.

Керамика типа Бабадаг (На А2 и На В) была распространена в областях нижнего Дуная, населенных южными фракийцами. Главными ее формами являются сосуды двуусеченной формы, чашки с двумя возвышающимися над краем ручками и миски; что касается украшения сосудов, то для культуры Бабадаг, помимо каннелюр и выпуклостей, характерны кружки, связанные касательной линией. Найденная в Трое (VII b 2 — Блеген) керамика, очень сходная с керамикой из горизонта Бабадаг I, позволяет установить хронологию этого горизонта XI в. до н. э.

В конце эпохи бронзы поселения типа Зольников исчезают; в начале эпохи железа поселения располагаются в возвышенных областях, на холмах, и как правило укреплены.

Сложение эпохи железа происходит в период великих переселений; во время передвижений населения в румынские области были принесены фибула типа Peschiera и металлургия железа; существование последней доказывается находками в Бабадаге (средние горизонты) и Чернате в горизонте На В.

LE HALLSTATT ANCIEN EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les problèmes de l'âge du fer sur le territoire de la Roumanie ont été amplement exposés pour la première fois, par V. Pârvan dans sa grande œuvre *Getica* (1926). Il considérait que l'âge du fer s'était constitué, au point de vue historique, autour de l'an 1000 av. n.è., à la suite d'influences venues d'Italie, tandis que l'économie fondée sur la métallurgie du fer aurait commencé environ vers l'an 700 av. n.è., par la pénétration des Cimmériens et des Scythes. Ses remarques étaient étayées surtout des découvertes d'objets en bronze; la céramique était à peu près inconnue à la date où écrivait Pârvan.

Une deuxième étape dans les recherches archéologiques roumaines est marquée par l'apparition en 1933 de l'œuvre de I. Nestor *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. Celui-ci établit la première classification moderne des dépôts en bronze; parallèlement la céramique est considérée aussi au point de vue des méthodes typologique et chronologique.

L'hypothèse des origines italiques de l'âge du fer est combattue par Nestor et le rôle de Scythes ramené à des proportions plus justes.

La troisième étape de recherches sur le Hallstatt en Roumanie est bien représentée dans la grande œuvre *Istoria Romîniei* (vol. I, 1960). C'est la première synthèse historique conçue du point de vue du matérialisme historique. La classification des dépôts en bronze et celle des cultures de la première période de l'âge du fer aussi sont présentées dans une périodisation complète.

Pourtant, même après l'apparition de cette dernière synthèse l'étape ancienne du premier âge du fer restait toujours mieux connue par les dépôts d'objets en bronze que par la céramique. C'est pourquoi les recherches des dernières années ont été consacrées principalement aux fouilles dans les établissements. Les résultats des fouilles ont précisé que certaines des cultures du bronze moyen ont continué d'exister jusqu'au bronze final et qu'elles ont contribué aussi à la genèse de l'âge du fer.

Les recherches récentes desquelles nous étayons notre chronologie concernent spécialement les fouilles de Reci, Cernat et Mediaş en Transylvanie et celles de Babadag en Dobroudja. A l'époque ancienne du Hallstatt on distingue deux périodes, dont la première a deux phases :

Ia) Sîntana-Pecica-Lăpuş dans l'ouest de la Transylvanie, qui corresponde chronologiquement à l'aspect Gáva en Hongrie (Ha A1) ;

Ib) Babadag I dans la Dobroudja (Ha A2).

A la deuxième période appartiennent le niveau de Reci suivi de celui de Mediaş (I, II, III) dans la région centrale et est de la Transylvanie, et celui de Babadag II (les niveaux moyens) en Dobroudja et au sud du Danube. Les deux niveaux d'habitat, Mediaş-Babadag II correspondent au Ha B de l'Europe centrale d'après la chronologie de Müller-Karpe.

La céramique de Reci est caractérisée par le vase à coupole et à haut col cylindrique et par les écuelles au rebord simple ou incurvé décorés de cannelures ; ces formes dérivent de celles bien connues dans les civilisations de l'âge du bronze final (Wietenberg, Gîrla-Mare, Monteoru etc.) ; l'amphore de type Maria Rast-Haidin témoigne d'un courant culturel venant de l'ouest.

La deuxième étape, représentée par les découvertes de Mediaş, est caractérisée par la présence des vases bitronconiques, des écuelles et des tasses à une anse à plate-forme ; ils sont très richement décorés par des bandes à cannelures et par des proéminences.

La céramique de Babadag (Ha A2 et Ha B) est répandue dans les régions du bas Danube habitées par les Thraces du sud. Ses formes principales sont les vases bitronconiques, les tasses à deux anses surélevées et les écuelles ; en dehors des cannelures et des proéminences, le décor propre à la culture Babadag est composé de cercles reliés par des tangentes. La céramique découverte à Troie VIIb 2 (Blegen), très semblable à celle de type Babadag I, permet d'établir la chronologie de ce niveau au XIe siècle av. n.è.

A la fin de l'âge du bronze les établissements de type *zolniki* cessent leur existence ; dès le début de l'âge du fer, les établissements occupaient les régions des collines plus élevées et étaient habituellement fortifiées.

La constitution de l'âge du fer atteint à l'époque des grandes migrations ; par ces mouvements de populations fut introduite la fibule de type Peschiera et la métallurgie du fer dans nos régions ; ce dernier fait est attesté par les découvertes de Babadag (niveaux moyens) et de Cernat pour l'étape de Ha B.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA STRUCTURII ȘI A COMPOZIȚIEI BRONZURILOR HALLSTATTIENE DIN ROMÂNIA

Problema cunoașterii compoziției bronzurilor preistorice din Transilvania a format în trecut obiectul cîtorva analize chimice [1] fără însă să se adîncească celelalte aspecte ale ei, ca de exemplu, structura metalografică și reticulară, identificarea elementelor disperse și altele, a căror cunoaștere ar fi putut da indicații prețioase asupra tehnologiei bronzului și chiar asupra originii materiei prime.

Cu această primă contribuție intenționăm inițierea unei serii de lucrări asupra obiectelor sau a depozitelor de bronz din epoca bronzului și prima epocă a fierului (Hallstatt), în vederea caracterizării acestor obiecte prin metodele de cercetare moderne mineralogice și fizico-chimice, spre a servi apoi istoricului ca bază nouă de interpretare a activității și a relațiilor dintre oamenii orînduirii comunei primitive.

Dintre numeroasele obiecte de harnașament tratate în lucrarea *Piese de harnașament-precimmeriene din Transilvania* de Mircea Rusu [2], au fost selecționate 11 obiecte de bronz care se deosebesc între ele prin aspectul caracteristic al patinei lor și pot forma adevărate prototipuri pentru materialele diferitelor depozite în care au apărut. Aceste obiecte provin din diverse depozite și ateliere de producere și prelucrare a bronzului, care au fost găsite în partea de nord și în centrul Transilvaniei.

---

[1] O. Helm, *Chemische Zusammensetzung einiger Metallegierungen aus der altdakischen Fundstätte von Tordasch in Siebenbürgen*, în *ZfE*, XXVII, 1895, p. 619 și urm.; idem, *Chemische Untersuchung vorgeschichtlicher Metallegierungen aus Siebenbürgen u. Westpreußen*, în *ZfE*, XXVII, 1895, p. 762 și urm.; C. Niculescu-Otin, *Contribuțiuni la metalurgia antică a cuprului în țările locuite de Români*, Academia Română, Publicațiile „V. Adamachi", nr. 39, 1913; I. Nestor, *Analyses chimiques de quelques bronzes préhistoriques de Draina de Jos*, în *Dacia*, IX–X, 1941–1944, p. 54; H. Otto-W. Witter, *Handbuch der ältesten vorgeschichtlichen Metallurgie in Mitteleuropa*, 1952, Leipzig, p. 92, 98, 112, 118, 200, 202.

[2] Mircea Rusu, *„Дoкиммерийские" детали конской сбруи из Трансильвании*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 161 și urm.

S C I V, tomul 16, nr. 3, p. 463–480, București, 1965

Ele formează deci obiectul contribuţiei noastre în vederea cercetării acestor materiale importante, sub raport structural şi al compoziţiei chimice. Bronzurile studiate reprezintă diferite piese de harnaşament, un topor de luptă cu disc şi spin şi o brăţară, după cum şi materii prime metalurgice servind la confecţionarea acestor obiecte.

Structura bronzurilor. Conducîndu-ne după aspectul caracteristic al patinei, am reuşit să recunoaştem pe baza culorii şi a texturei acestei patine cîteva tipuri de bronzuri, care s-au dovedit apoi a corespunde cu tot atîtea tipuri de compoziţie. Patina bronzurilor depinde în primul rînd de compoziţia şi de structura acestora şi numai în al doilea rînd de condiţiile externe: condiţiile de umiditate şi de bioxid de carbon ale mediului. Ţinînd seama de aceste criterii obiective şi de situaţia depozitelor, am obţinut o clasificare a obiectelor de bronz studiate de noi, pe care o redăm în tabelul 1.

Felul patinei	Textura netedă, culoarea cenuşiu-argintie	Textura netedă culoarea cenuşiu-neagră	Textura pămîntoasă culoarea verzui-albăstruie
Depozit	Şantier Rodna-Nouă	Bogata Rus Popeşti	Uioara de Sus
Conţinut de Sn în %	17,28 – 22,07	10,63 – 13,89	0 – 8,25
Structura	Dendritică	Dendritică	Granulară
Compoziţia	Acid. metastanic şi oxizi de cupru	Oxizi de cupru şi acid metastanic	Malachit, azurit, oxizi de cupru

În cazul structurii dendritice patina este foarte aderentă la metal, din cauza pătrunderii acesteia prin ramificaţii adînci în corpul metalului (fig. 3/b-f ; fig. 4/b ; fig. 5/a-b ; fig. 6/d-e), iar pe de altă parte, din cauza alternaţiei în straturi succesive şi în pojghiţe concentrice, atît a acidului metastanic cît şi a oxizilor de cupru, primul protejînd metalul de acţiunea oxidantă a apelor de circulaţie şi a umezelii atmosferice. În această pojghiţă de la suprafaţa bronzurilor, care uneori poate să atingă o grosime de 1 – 2 mm, au fost identificate următoarele minerale : cuprit (Cu_2O), tenorit (CuO) şi acidul metastanic (SnO_3H_2) fig. 3 – 6.

În cazul structurii granulare acest strat protector nu se poate forma ; fie din cauza structurii înseşi a metalului — fiecare granulă a bronzului fiind net separată de granulele vecine printr-un contur propriu — fie din cauza conţinutului mic de staniu al aliajului, din care cauză pătura protectoare de acid metastanic nu mai are continuitate la suprafaţa metalului (fig. 4/a,d ; fig. 6/c).

În aceste cazuri, patina este formată din alţi produşi de alterare mai complecşi, obţinuţi prin carbonatarea oxizilor de cupru amintiţi mai sus. După gradul de carbonatare, vom obţine mineralele malachit ($CO_3Cu_2(OH)_2$)

şi azurit $(CO_3)_2\,Cu_3(OH)_2$, ultimul formîndu-se mai rar şi întotdeauna alături de malachitul verde. Cei doi carbonaţi bazici de cupru care produc binecunoscuta „cocleală” a bronzului se deosebesc de oxizii amintiţi prin culoarea verde (la malachit) şi albastru-închis (la azurit) şi prin structura lor afînată care dă patinei un aspect „pămîntos”, deosebit de aspectul

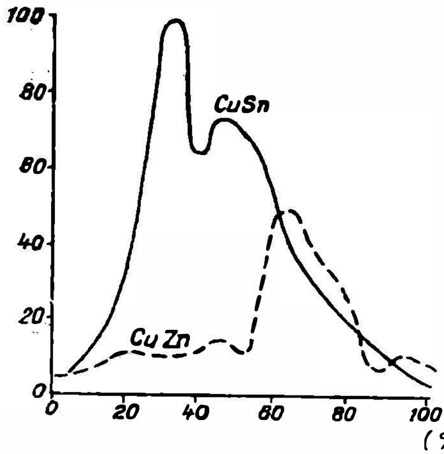

Fig. 1. — Variaţia durităţii la bronz (linia continuă) şi la alamă (linia întreruptă). În ordonată avem : cifra de duritate (după Shole). În abscisă avem : concentraţia în % staniu respectiv % zinc.

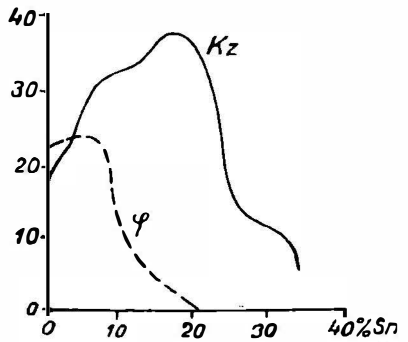

Fig. 2. — Variaţia rezistenţei (sarcinii) la rupere (Kz) în kg/mm² şi a coeficientului de dilatare lineară în % (1) în funcţie de concentraţie în staniu a bronzului (în abscisă).

„neted” al patinei cu acid metastanic (alb) şi cu oxizii de cupru (roşii şi negri).

Constatăm astfel formarea la suprafaţa bronzurilor — sub influenţa apei de circulaţie şi a aerului — a unei pături mai mult sau mai puţin adezive, de grosimi foarte variabile conţinînd următorii compuşi secundari, formaţi în cursul mileniilor la suprafaţa bronzurilor : acid metastanic (cunoscut ca mineral sub denumirea de casiterit coloidal), oxizi de cupru (cuprit şi tenorit) şi carbonaţi bazici de cupru (malachit şi azurit). Aceşti compuşi secundari care alcătuiesc substanţa patinei se formează într-un sens sau altul în funcţie de compoziţia chimică şi de structura substratului de bronz.

Din studiul metalografic [3] al aceloraşi probe rezultă mai departe existenţa a două tipuri de structuri : cea dendritică, formată dintr-un

[3] E. Heyn — O. Bauer, *Mettalographie*, I—II, Berlin, 1926, vol. I, pl. II/4 şi p. 116 ; M. Schwartz, *Metall — und Legierungskunde*, Stuttgart, 1929, p. 22—25, 156, 290 şi urm. ; H. Borchers, *Metallkunde*, I, Berlin, 1943, p. 84 ; A. P. Guliaev, *Metalurgie fizică*, Bucureşti, 1954, p. 450—454 ; M. P. Slavinski, *Proprietăţile fizico-chimice ale elementelor*, Bucureşti, 1955, p. 51 ; A. Gardawski — K. Wesolowski, *Zagadnienia metalurgii kultury trzcinieckiej w swietle „skarbow” brazowych z Dratowa pow. Pulawy i Rawy Mazowieckiej*, în *Materialy Starozytne*, I, 1956, p. 66 şi urm., pl. II/1 şi 3.

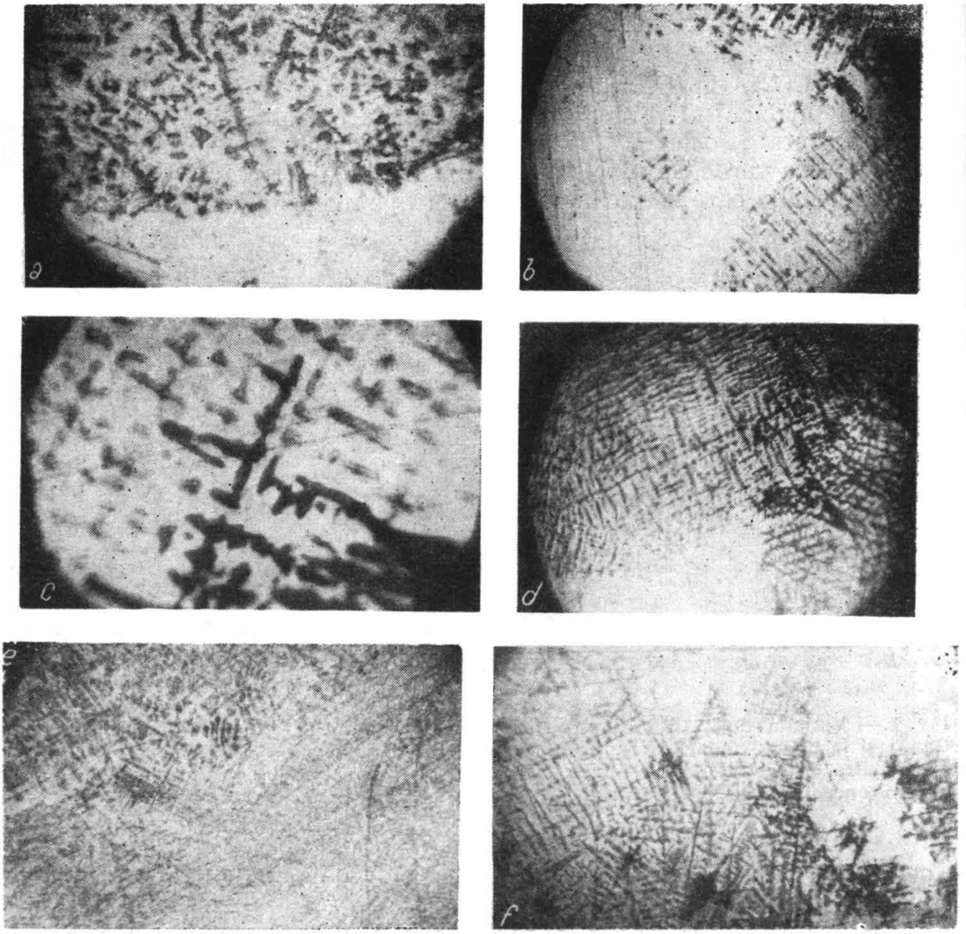

Fig. 3. — a) Structura dendritică la bronzul răcit repede, obţinută prin corodare cu soluţia cupri-amoniacală : $Cl_4(Cu(NH_4)_2)$. Se observă natura neomogenă a suprafeţei metalului formată din 3 faze de culoare diferită : Sn—α, format din componentul întunecat la culoare în formă de cruci, componentul Sn—β, format din componentul cel mai deschis la culoare şi eutecticul (e) format din componentul alb-cenuşiu, constituind umplutura (cimentul) între Sn—α şi Sn—β. Psalie, nr. III 7384, Uioara de Sus : la limita cîmpului corodat cu cel necorodat (partea de jos). Conţinut de Sn 10,63%. Mărit de 40 ×. b) Structura dendritică, cu cele 3 faze arătate mai sus puse în evidenţă prin coroziune naturală (în partea de sus a figurii) sau artificial cu soluţia cupri-amoniacală (în mijloc şi la dreapta jos). În centru şi în stînga cîmp necorodat Psalie, nr. 1613, Bogata, conţinut de Sn 19,05%. Mărit de 40 ×. c) Structură dendritică cu cele trei faze puse în evidenţă prin coroziune cu soluţia cupri-amoniacală, alături de dendritele care s-au produs prin oxidare naturală, colorate mai intens în cenuşiu închis în diferite nuanţe (mijloc şi colţul de jos, din dreapta). Psalie, nr. 1613, Bogata, conţinut de Sn 19,05%. Mărit de 230 ×. d) Structura dendritică obţinută atît prin coroziunea naturală a patinei cît şi prin coroziune cu soluţia cupri-amoniacală, în zona metalică (în mijloc şi în partea de sus). În partea din stînga jos a figurii se recunoaşte o porţiune necorodată a metalului. Psalie, nr. 1614, Rus, conţinut de Sn 13,89%. Mărit de 40 ×. e) Structură dendritică fină cu orientarea diferită a componentului Sn—α înconjurat de celelalte două faze. Discul toporului de luptă nr. 8077 , şantier Rodna-Nouă. Conţinut de Sn 17,88%. Mărit de 25 ×. f) Structura dendritică formată din acid metastanic (comp. negru) cuprit şi tenorit (nuanţe mai deschise de cenuşiu) obţinută prin coroziune naturală în patină (dreapta jos) şi cele trei faze ale bronzului turnat, conţinut de Sn 22,7%. Psalie, nr. 8056, şantier Rodna Nouă. Mărit de 40 ×.

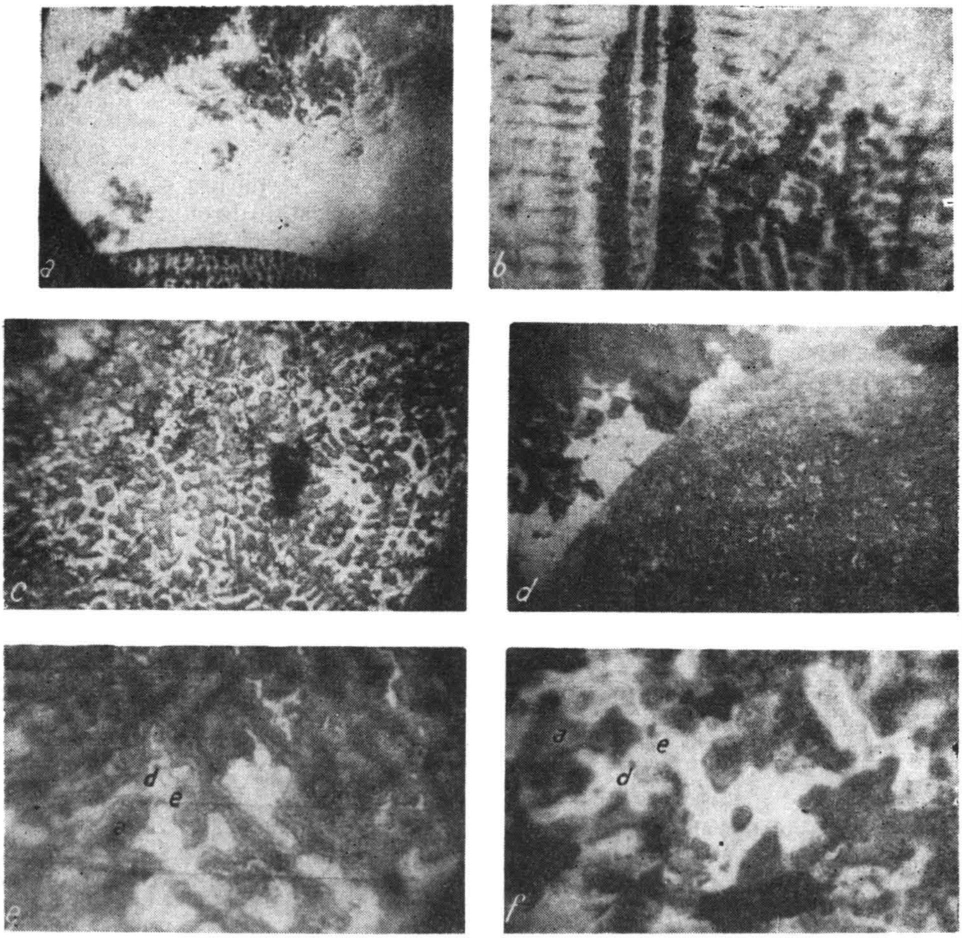

Fig. 4. — a) Patină cu structura granulară în pojghițe concentrice formate din cuprit (cenușiu deschis), tenorit (cenușiu închis) și acid metastanic (negru) în partea de sus a figurii necorodate. În masa metalică apare structura dendritică (jos). Zăbală, nr. 6211, Uioara de Sus conținut de Sn 8,26 %. Mărit de 40 ×. b) Structură dendritică a patinei obținută prin coroziune naturală alături de dendritele produse prin coroziune cu soluția amoniacală. Discul toporului de luptă, nr. 8077, de la șantierul Rodna Nouă, 17,28 %. Sn. Mărit de 230 ×. c) Structură dendritică și punerea în evidență a celor 3 faze din bronzul turnat. Discul toporului de luptă, nr. 8077, șantier Rodna Nouă, conținutul de Sn 17,28 %. Mărit de 40 ×. d) Structură granulară atît a patinei cît și a metalului, vizibilă în partea artificial corodată a metalului (partea din dreapta și centrul figurii). Tot în masa metalică (cenușiu închisă) se observă numeroase incluziuni de cuprit, în granule mici, neregulate, de culoare cenușiu deschisă. Psalie, nr. III 5756, Uioara de Sus, conținut Sn 5,56 %. Mărit de 40 ×. e) Structura neomogenă a bronzului turnat formată din dendrite de Sn-α (cenușiu închis), înconjurate cu Sn — β (alb) și cimentate cu eutectic (cenușiu deschis). Ici și colo apar granule de acid metastanic (negru). Brățară, nr. 1612, Bogata (13,27 % Sn). Mărit de 230 ×. f) Structura neomogenă a bronzului turnat formată de dendrite de Sn — α (cenușiu închis) înconjurate cu Sn — β (alb) și cimentate cu eutectic (cenușiu deschis). Ici și colo apar granule de acid metastanic (negru). Cîrmă, II 491, Popești, Mărit de 230 ×.

complex de trei faze distincte (fig. 4/e,f ; fig. 6/a,e,f), fiecare cu un conținut de staniu diferit. Aceste structuri se obțin printr-o răcire bruscă a topiturii metalice, ceea ce se întîmplă de obicei la turnare în forme de metal (cochilii) a bronzului, iar structura care rezultă are un caracter foarte neomogen (fig. 5/a-b).

Urmează apoi aliajele cu puțin staniu sau acelea care au fost răcite pe încetul (fig. 4/a,d ; fig. 5/c,d ; fig. 6/c), în care structura este granulară și omogenă. Aici se observă adeseori separări de cristale de cupru în octaedri.

În compoziția bronzurilor cu structura dendritică studiate de noi se observă următoarele faze : un component cu mai puțin staniu (soluția solidă Sn-α, notată cu a în fig. 4/e,f ; fig. 6/f), de culoare galben-închis, roșcat, un al doilea component cu mai mult staniu, de un galben mai deschis (tot o soluție solidă, numită Sn-β notat cu d în fig. 4/e-f ; fig. 6/f) și în fine — în cazul bronzurilor cu peste 17,28% Sn — un al treilea component (numit eutectic) neomogen și format din granule foarte fine, unele cenușii și altele argintii (fig. 3/e-f fig. 6/f).

Primul component se atacă foarte ușor cu o soluție amoniacală de clorură de cupru, cu formula $[Cu(NH_4)_2]Cl_3$, punînd în evidență particularități de structură, datorită colorării în brun intens, pe cîtă vreme ceilalți doi componenți (d și e) nu intră în reacție cu soluția corodantă și deci își păstrează culoarea și capacitatea de reflexie neschimbate. Prin încălzire se obține un efect asemănător : eutecticul rămîne clar, neschimbat, iar cele două faze Sn-α și Sn-β se colorează diferit (fig. 3 — 6).

Tot la microscop se mai observă un conținut variabil de cuprit (Cu_2O) în masa bronzului fiind incorporat aici din timpul turnării,

---

Fig. 5. — a) Structura dendritică neomogenă a bronzului corodat pe cale naturală și artificială (cu soluția cupri-amoniacală). Ca produs al coroziunii naturale se observă dendrite negre de acid metastanic alternînd cu oxizii de cupru (cu o nuanță mai cenușie). Acidul metastanic și oxizii de cupru atacă bronzul în mod selectiv și anume numai componentul mai sărac în staniu (Sn—α). Între dendrit se observă părți mai luminoase formate din Sn—β și din eutectic. Același efect se obține și prin coroziune artificială : se pun în evidență cele trei faze. Psalie nr. 8056, Șanț-Rodna Nouă, 22,07% Sn. Mărit de 60 ×. b) Structura dendritică neomogenă a bronzului corodat pe cale naturală și artificială (cu soluție cupri-amoniacală). Ca produs al coroziunii naturale se observă dendrite negre de acid metastanic alternînd cu oxizii de cupru (cu o nuanță mai cenușie). Acidul metastanic și oxizii de cupru atacă bronzul în mod selectiv și anume numai componentul mai sărac în staniu (Sn—α). Între dendrite se observă părți mai luminoase formate din Sn—β și din eutectic. Același efect se obține și prin coroziune artificială : se pun în evidență cele 3 faze. În metalul necorodat se observă minuscule incluziuni cenușii de acid cupros (cuprit), puțin numeroase (colțul stîng de jos al figurii). Psalie, nr. 1613, Bogata conținut de Sn 19,05%. Microfotografie mărită de 250 ×. c) Bronz semifabricat cu structură granulară pusă în evidență prin corodare intensă cu soluția cupri-amoniacală (granule negre). Între granulele negre de cupru, avînd conturul neregulat și dimensiuni apropiate, se observă forme discoidale, colorate în cenușiu, de nuanțe diferite, formate din oxizi de cupru (mai ales cuprit, în mijlocul și în partea de sus a figurii). Se remarcă forma sferoidală cu structura concentrică a cupritului și tenoritului. Bară de bronz, nr. III, 5753, Uioara de Sus, conținut de Sn, 2,42%. Mărit de 60 ×. d) La fel cu fig. 5/c. Metalul nu este corodat (alb) pentru a se observa mai bine mulțimea incluziunilor de oxizi du cupru (cuprit și tenorit, cenușiu deschis, respectiv cenușiu închis) formînd împreună cu cuprul un amestec în proporție supereutectică. Bară de bronz, nr. III 5753, Uioara de Sus, conținut de Sn 2,42%. Mărit de 60 ×.

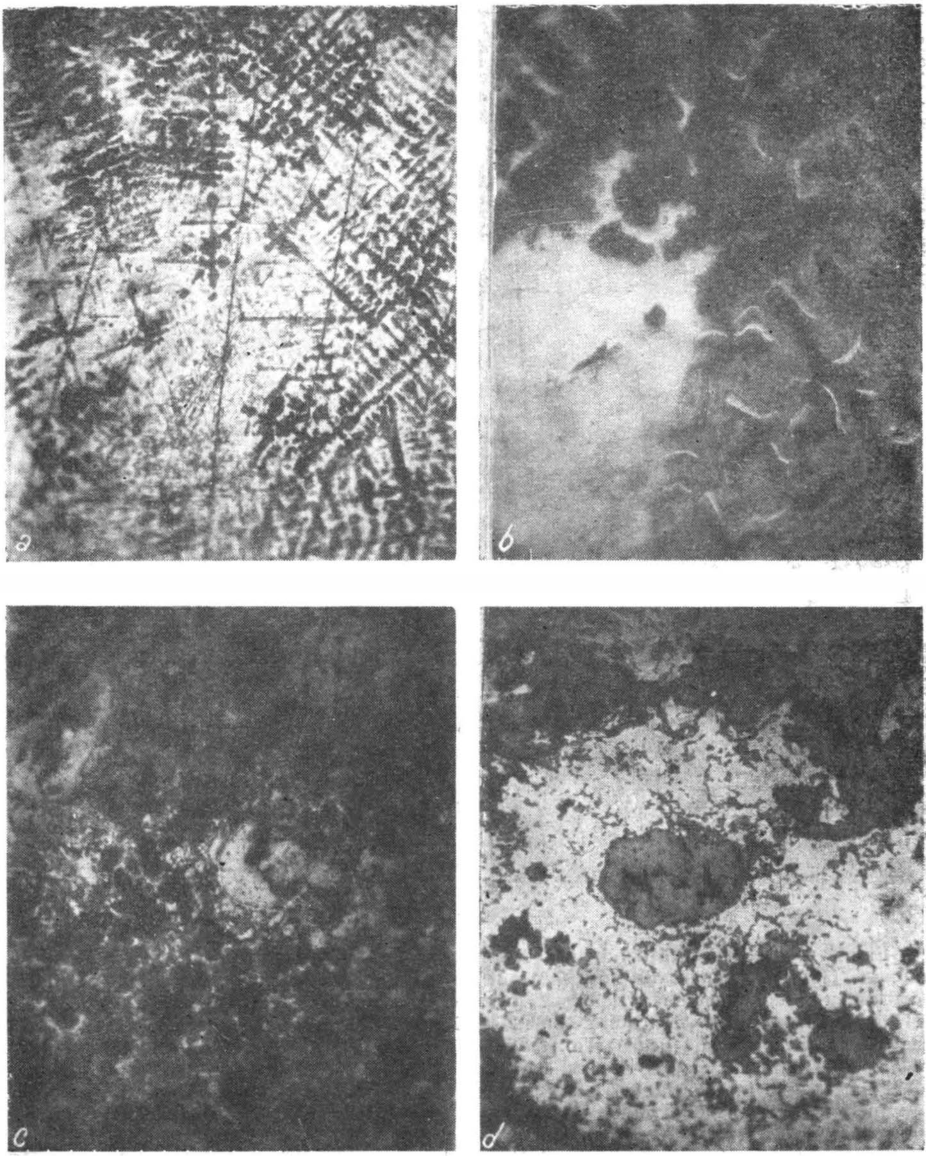

Fig. 5

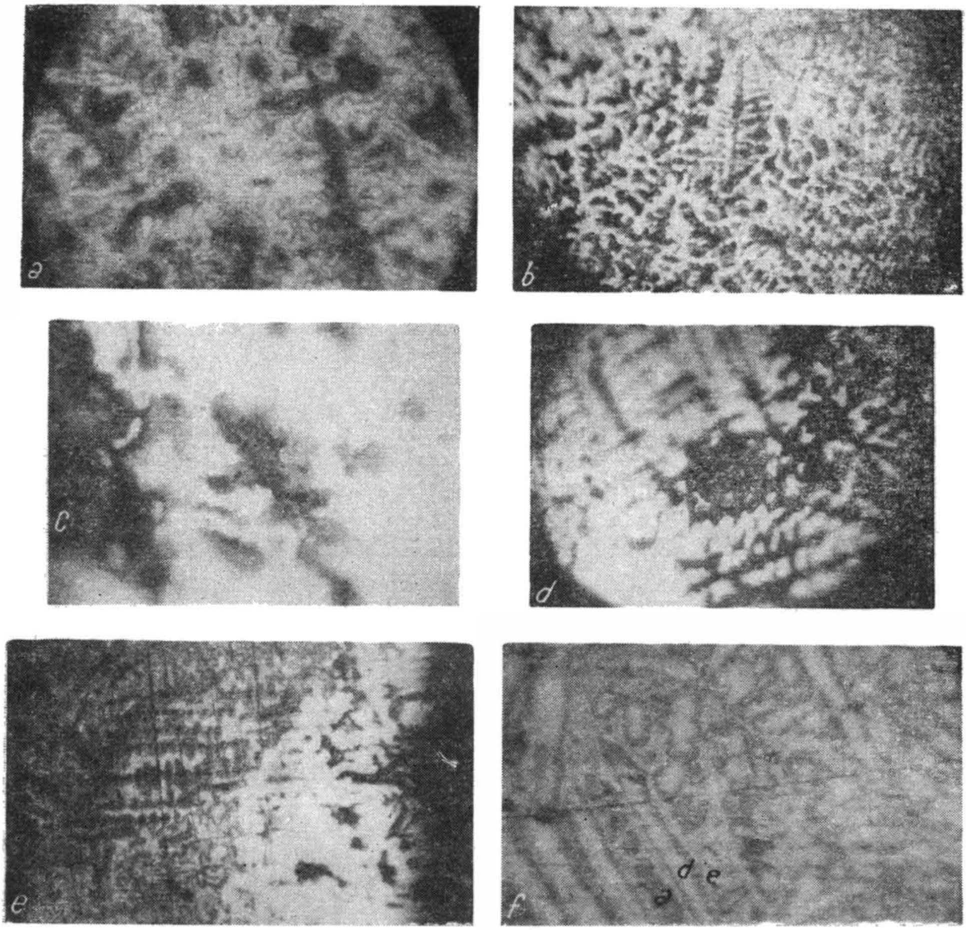

Fig. 6. — a) Structură dendritică, obţinută prin coroziune cu soluţie cupri-amoniacală. Psalie, nr. III 7384, Uioara de Sus, conţinut de Sn 10,63%. Mărit de 230 ×. b) Structură dendritică cu caracter neomogen, obţinută prin coroziune cu soluţie cupri-amoniacală. Zăbală, nr. III 6211, Uioara de Sus, conţinut de Sn 8,26 %. Mărit de 40 ×. c) Structură zonară a patinei formată din acid metastanic (negru) şi din oxizi de cupru (cenuşiu), la marginea metalului (alb). Zăbală, nr. III, 6211, Uioara de Sus, conţinut de Sn, 8,26%. Mărit de 230 ×. d) Dendrite de acid metastanic în alternanţă cu pojghiţe concentrice de oxizi de cupru. Psalie, nr. 1614, Rus, conţinut de Sn 13,89%. Mărit de 230 ×. e) Structură dendritică prin coroziune naturală şi artificială. Brăţară, nr. 1612, Bogata, conţinut de Sn 13,27%. Mărit de 40 ×. f) Structură dendritică obţinută prin coroziune cu soluţie cupri-amoniacală. Disc-topor de luptă, nr. 8077, Şanţ-Rodna Nouă, conţinut de Sn 17,28%. Mărit de 230 ×.

dată fiind afinitatea cuprului pentru oxigenul din aer. Oxidul cupros format în timpul turnării pieselor de bronz este răspîndit în metal sub forma unor incluziuni de dimensiuni mici (Ø 0,02 mm) şi împrăştiat în toată masa acestuia, prejudiciind proprietăţile tehnice ale bronzurilor (formează, de exemplu, aşa-zisa „boală de hidrogen" a bronzurilor).

Este de subliniat faptul că în bronzurile hallstattiene conţinutul de oxid cupros este mic în produsele finite şi foarte mare în materia primă (turtele de cupru) sau produsele semifinite (bare şi lingouri de bronz) (fig. 5/c,d).

Acest fapt ne indică cu certitudine că metalurgia bronzului din acea vreme dispunea de cunoştinţe avansate care îi permiteau folosirea unor dezoxidanţi foarte eficienţi.

Compoziţia chimică. În linii mari, compoziţia chimică a bronzurilor este dată de proporţia celor doi componenţi principali : staniul (cositorul) şi cuprul (arama). La aceştia se mai adaugă mici cantităţi de impurităţi numite „elemente disperse", de o importanţă deosebită pentru stabilirea „istoriei" acestor bronzuri din momentul extragerii minereurilor şi pînă la turnarea lor în obiectele finite ale omului din epoca Hallstatt [4]. Pentru acest capitol al „istoriei" bronzului ne rezervăm o notă separată bazîndu-se pe datele analizelor spectrale în curs de executare.

În studiul de faţă ne rezumăm la cunoaşterea variaţiilor în conţinutul de staniu al acestor bronzuri dat fiind faptul că acestui element îi revine rolul de protagonist în definirea proprietăţilor de bază ale bronzurilor. Conţinutul de staniu al bronzurilor studiate se poate vedea în tabelul 2.

Din valorile foarte variate ale elementului staniu şi din faptul că acest conţinut nu depăşeşte 25 %, putem conchide că se cunoşteau foarte bine proprietăţile bronzurilor şi felul în care aceste proprietăţi puteau

Nr. crt.	Obiect	Nr. inventar	Depozit	% Staniu (Sn)
1	Psalie	8056	Şantier Rodna Nouă	22,07
2	Psalie	1613	Bogata	19,05
3	Topor de luptă	8077	Şantier Rodna Nouă	17,27
4	Psalie	1614	Rus	13,89
5	Brăţară	1612	Bogata	13,27
6	Psalie, III	7384	Uioara de Sus	10,63
7	Zăbală, III	6211	Uioara de Sus	8,26
8	Cîrmă, I	491	Popeşti	6,55
9	Psalie, III	5756	Uioara de Sus	5,56
10	Bară de bronz, III	5753	Uioara de Sus	2,42
11	Turtă de cupru, III	6363	Uioara de Sus	0
12	Fîşie de plumb		Uioara de Sus	0
13	Pulbere de staniu		Uioara de Sus	87,47—93,44

[4] C. Oppenheimer, *Kurzes Lehrbuch der Chemie*, Leipzig, 1923, p. 239, 241, 267, 293; K. A. Hofmann, *Lehrbuch d. anorg. Chemie*, 1924, p. 527—528; *Ebert, RL*, II, 1925, p. 147 şi urm. G. Roeder, *Bronzeguß*, F. P. Treadwell, W. D. Treadwell, *Kurzes Lehrbruch d. anal. Chemie, Quantitative Analyse*, 1937, vol. II, p. 195 şi urm.; R. Pittioni, *Spektral-analitische Untersuchungen von Bronzen aus Hallstatt*, în *0—0. Mitt. Prähist. Komm.*, 5, Wien, 1949, p. 109—111; H. Otto — W. Witter, *op. cit.*, p. 1 şi urm.; N. L. Glinka, *Chimie generală*, Bucureşti, 1954, p. 481, 530, R. Ripan, C. Liteanu, E. Popper, *Chimie analitică calitativă, semimicroanaliza*, Bucureşti, 1954, p. 145.

să se schimbe o dată cu modificarea conţinutului în staniu al bronzului produs. Se pare deci că şi pentru metalurgul hallstattian, ca şi pentru acela al zilelor noastre, nu interesau bronzurile cu mai mult de 25 % staniu, întrucît se ştie că s-ar fi ajuns la formarea unor aliaje neutilizabile în tehnică din cauza rezistenţelor mecanice reduse şi a degradării tuturor proprietăţilor mai importante, aşa după cum se va arăta în continuare.

În ceea ce priveşte materia primă pentru metalurgia bronzului, observăm prezenţa în depozitul de la Uioara de Sus a metalelor principale: cupru şi staniu, iar dintre metalele secundare s-a găsit plumbul. Ele apar în stare de elemente tehnic-pure. O dată cu apariţia acestor elemente, alături de aliajele lor, înţelegerea marii varietăţi de compoziţie a bronzurilor din această epocă nu mai constituie nici o greutate: era posibil luxul realizării oricărei compoziţii dorite sau cerute! Totodată se dovedeşte funcţionarea la Uioara de Sus a unor topitorii de bronz foarte active, judecînd după cantităţile mari de materii prime şi de deşeuri de turnătorie găsite aici.

În ceea ce priveşte forma de apariţie a acestor materii prime menţionăm următoarele:

Cuprul apare în formă de turte cu aspect rugos-alveolar şi de dimensiuni variabile de la 0,25 pînă la 5 kg greutate, sau în formă de bare ascuţite la capete, cu lungimea de 40 cm şi grosimea de circa 5 cm şi, în mod obişnuit, cu secţiunea transversală în formă de D.

Staniul se prezintă sub forma unui agregat fin pînă la grosier granular, negru, cu un slab luciu negru-cenuşiu pe alocuri şi cu dese apariţii de pojghiţe subţiri, albe, din bioxid de staniu, care apar fie la suprafaţa agregatului de staniu pulverulent fie în masa acestuia, formînd mici gogoloaşe bine cimentate. Această varietate de staniu pulverulent, de culoare neagră, reprezintă de fapt o stare alotropică a staniului normal alb, cu luciu metalic, din care derivă, prin şedere timp îndelungat la temperaturi scăzute (sub 18°C), datorită unui proces de transformare natural cunoscut sub denumirea de „ciuma staniului". Condiţiile şi timpul îndelungat de păstrare în pămînt a depozitului de la Uioara de Sus explică îndeajuns prezenţa staniului negru în locul celui alb. Din cauza aspectului pămîntos-cenuşiu al staniului pulverizat (prin „ciuma staniului") se explică şi faptul că proba adusă la analiză de Şt. Kovács (în 1909 cînd s-a descoperit depozitul) a fost considerată ca *pămînt de umplutură* a gropii în care s-au găsit bronzurile de la Uioara de Sus. Din acest staniu negru s-a putut obţine (de autor) prin retopire în mediu reducător, varietatea de staniu alb, normal.

Plumbul din depozitul de la Uioara de Sus apare în formă de benzi înfăşurate, de lăţimea de 3-4 cm şi cu o grosime de 2-3 mm. În decursul vremii acest plumb s-a transformat pe ambele feţe ale benzii în straturi succesive, formate de la interior spre exterior din litargă (PbO) galbenă, miniu (Pb_3O_4) roşu şi ceruzit (CO_3Pb) alb.

Este posibil ca şi staniul să fi fost livrat ca metal de turnătorie tot în benzi laminate, ca şi plumbul, dată fiind uşoara lui maleabilitate.

Dacă am face o paralelă între întrebuinţările date acestui metal în prima epocă a fierului (Hallstatt) şi în actualitate, am ajunge la concluzia

unei analogii tulburătoare în ceea ce priveşte conţinutul de staniu (vezi tabelul 3).

Nr. crt.	Bronz de	% Staniu (Sn)	Observaţii
1	Clopote	20—25	
2	Maşini	13—19	
3	Arme	8—12	
4	Artă	10—25	
5	Monede	4—10	
6	Oglinzi	30—35	Reţeta egipteană din antichitate prevede 13 % Sn

Multiplicitatea întrebuinţării bronzului — atît în actualitate cît şi în epoca fierului — se explică prin aceea că o schimbare relativ mică a conţinutului de staniu poate schimba radical proprietăţile esenţiale ale metalului. Astfel, de exemplu, deşi staniul este un metal moale, prin alierea lui cu cuprul, pentru a da bronzul, duritatea acestuia din urmă creşte în mod continuu pînă la un conţinut de 38% staniu (Sn). Variaţia durităţii bronzului cu conţinutul de staniu se pune foarte bine în evidenţă în diagrama din fig. 1. In aceeaşi figură este dată, pentru comparaţie, şi curba variaţiei durităţii alamei, unde rolul staniului îl preia, ceva mai atenuat, elementul zinc (Zn).

O dată cu schimbarea durităţii, variază şi celelalte proprietăţi, deosebit de importante pentru prelucrarea tehnică a metalului : rezistenţa şi plasticitatea care ating valori maxime la un conţinut de 18, respectiv 5% staniu (Sn) (fig. 2) ; descresc în schimb : maleabilitatea şi ductilitatea bronzului.

Tabelul 4 exemplifică această variaţie, dîndu-ne limitele în care ea se produce, în comparaţie cu proprietăţile respective ale elementelor componente pure : cupru şi staniu.

% staniu	% cupru	Rezistenţa la tracţiune în kg/mm²	Unghiul de torsiune în grade-arc	Elasticitate în tracţiune sarcină la rupere	Densitate	Formula aliajului
1	2	3	4	5	6	7
0	100	20,0	153	0,346	8,791	Cu
1,90	97,98	—	317,5	—	8,564	$SnCu_{96}$
3,76	96,06	22,9	247,4	0,350	8,649	$SnCu_{48}$
5,43	94,57	20,0	187,25	0,370	—	—
11,59	88,41	22,3	70,75	0,353	—	—
17,34	82,70	26,0	14,00	0,565	—	—
23,24	76,64	15,80	3,4	1,000	8,91	$SnCu_8$
26,85	72,89	4,7	1,0	1,000	—	--
31,26	68,58	1,2	—	1,000	8,938	$SnCu_4$
37,35	62,31	0,5	1	1,000	8,970	$SnCu_3$
48,09	51,62	1,8	1	1,000	8,560	$SnCu_2$
65,80	34,32	2,4	1,87	0,625	8,013	SnCu
76,29	23,35	4,9	4,5	0,378	7,835	Sn_5Cu_3
84,62	15,08	4,7	24,83	0,222	7,657	Sn_3Cu
91,39	8,57	4,6	131,75	0,250	7,487	Sn_6Cu
99,02	0,74	2,6	387,5	0,333	7,305	$Sn_{48}Cu$
100,00	0	2,5	556	0,273	7,293	Sn

În ce privește variația culorii, a contracției liniare și a punctului de topire în funcție de compoziție, se observă tot o comportare caracteristică a bronzului. (Vezi tabelul 5).

% staniu	Culoarea bronzului	Contracția liniară în % lungime	Punctul de topire în °C
2	roșie	—	1010
3,8	portocalie	—	1060
5	roșcată	1,7	1050
10	galbenă	0,8 —1,4	990
11,3	,,	0,75	980
19	,,	1,5	890
25	galbenă-cenușie	1,54	800
39	cenușie	—	730
50	,,	—	640
65	,,	—	600
90	albă	—	420

Legătura strînsă dintre structură și compoziție, pe de o parte, și dintre proprietățile mecanice și fizice ale bronzurilor pe de altă parte, ne face să credem că omul hallstattian le-a cunoscut și le-a folosit pentru scopurile sale, lucrînd pentru uz practic și războinic cele mai variate sorturi de produse, satisfăcînd în același timp și cele mai exigente cerințe ale compoziției (a se compara tabelele 2 și 3).

Dacă comparăm datele metalografice obținute prin studiul obiectelor finite de bronz cu acelea obținute de la materiile prime (turta de aramă nr. III 6363) sau de la cele semifinite (barele de bronz, nr. III 5753), constatăm că acestea din urmă sînt mult mai puțin pure decît obiectele finite (fig. 5/c-d). Această impurificare se datorește conținutului mare (în proporție super-eutectică) de oxid cupros (Cu_2O) din materia primă. Acest oxid cupros (cuprit) nu poate fi înlăturat însă din obiectele de bronz hallstattiene decît tot numai prin ajutorul unui dezoxidant, așa după cum se procedează și în zilele noastre, după aproximativ 3 000 de ani. Avem așadar — prin aplicarea unui procedeu tehnic absolut necesar pentru a ajunge la obținerea unor produse de talia obiectelor găsite — o dovadă a cunoștințelor tehnice înaintate ale epocii, deși empirice.

În afară de faptul că acești metalurgiști ai epocii hallstattiene se pricepau să îndepărteze oxizii de cupru, deci aplicau un procedeu chimic dintre cele mai delicate, mai aveau posibilitatea să varieze compoziția bronzurilor și în special să mărească, după necesitate, conținutul de staniu. Acest fapt ridică iarăși o problemă de cel mai viu interes : de unde se făcea alimentarea cu staniu a atelierelor de topit bronzuri, situate în Transilvania? Se aducea această materie primă pe cît de indispensabilă pe atît de rar întîlnită în Europa, cunoscute fiind doar cîteva ocurențe cu zăcăminte exploatabile : Cornwal-Anglia, Munții Metalici ai Boemiei-Saxoniei, Bretagne-Franța. Cercetările de pînă acum n-au dat răspuns acestei probleme.

Ținînd seama de datele din lucrarea de față, se impun cîteva constatări.

Patina bronzurilor şi culoarea acestora ne îngăduie o clasificare macroscopică, uşoară şi suficient de corectă a calităţii bronzurilor în funcţie de conţinutul lor de staniu.

Compoziţia chimică a bronzurilor hallstattiene nu depăşeşte limitele admise de tehnica metalurgică modernă (25% Sn) pentru conţinutul de staniu al unor bronzuri de bună calitate şi de aplicaţii multiple. Depăşirea acestor limite ar fi însemnat o risipă de staniu şi degradarea calităţilor bronzului.

Obiectele de bronz erau sorturi diferite corespunzînd atît unui gust rafinat cît şi necesităţilor practice ale omului din această epocă.

Tehnologia turnării şi a prelucrării bronzului era bine pusă la punct, atît sub raport calitativ cît şi sub cel cantitativ, fapt ilustrat mai ales prin numeroasele varietăţi de bronzuri — corespunzînd la tot atîtea cerinţe de ordin tehnic — şi prin acurateţea executării.

Prezenţa materiilor prime metalice: staniu, cupru şi plumb între obiectele unor depozite din Transilvania constituie un *argument decisiv* în favoarea existenţei pe aceste meleaguri a unor ateliere de turnătorie şi de prelucrare a bronzului, deosebit de active.

Întrucît pe teritoriul ţării noastre nu se cunosc zăcăminte de staniu, trebuie să admitem fie aducerea acestui metal deosebit de important ca materie primă din alte ţări îndepărtate (Boemia, Saxonia, Bretania, Cornwal-Anglia) pentru a putea asigura astfel producţia activă a bronzului în Transilvania, fie să admitem că acest important element a fost produs pe loc, în aceleaşi ateliere active şi pricepute, folosind minereuri din ţară şi din zăcăminte care astăzi nu se cunosc.

EUGEN STOICOVICI

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ СТРУКТУРЫ И СОСТАВА БРОНЗОВЫХ ПРЕДМЕТОВ ГАЛЬШТАТТСКОЙ ЭПОХИ В РУМЫНИИ

РЕЗЮМЕ

Что касается многочисленных бронзовых предметов гальштаттской эпохи, то современные методы исследования структуры и состава металлов могут предоставить в распоряжение археологии ценные данные для более правильного понимания деятельности и отношений, господствовавших между людьми первобытнообщинного общества.

Так, на основе микроскопической структуры бронзовых предметов стало возможным установить соотношение между аспектом патины и содержанием олова в предметах, что подтвердило классификацию, установленную путем их зрительного осмотра: бронзовые предметы с очень большим содержанием олова (17,28—22,07%), серого цвета; предметы со средним содержанием олова (10,63—13,89%), зеленовато-голубоватого цвета. Появилась также возможность сделать выводы относительно высокой металлургической техники обработки бронзы в

гальштатскую эпоху, когда наряду с методом отливки применялась и ковка для некоторых видов бронзовых предметов, а использование приема раскисления обеспечивало высокое качество изделий.

Проведенный химический анализ показывает большое разнообразие бронзовых предметов с точки зрения содержания олова. Это последнее, в свою очередь, также изменяется в зависимости от того, для чего предназначал бронзу человек гальштаттской эпохи: для изготовления оружия, сбруи или украшений.

В ходе проведенных исследований было установлено наличие в металлургических гальштаттских мастерских на территории Румынии сырья, использовавшегося при изготовлении бронзы, а именно: медь в брусах и крицах, металлическое олово — со временем превратившееся в серое олово — и, наконец, металлический свинец в форме листов.

Большие количества сырья и высококачественных готовых изделий, найденных в многочисленных кладах на территории Румынии, позволяют сделать вывод, что здесь достигли значительного расцвета как металлургия бронзы, так и добыча необходимого сырья.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Изменение твердости бронзы (сплошная линия) и латуни (штриховая линия). На ордонате: цифры, показывающие твердость (по Шолю). На абсциссе: концентрация в % олова и, соответственно, % цинка.

Рис. 2. — Изменение сопротивления разрыву (разрывной нагрузки) (Kz) в КГ/мм² и коэффициента линейного расширения в % (φ) в зависимости от концентрации олова в бронзе (на абсциссе).

Рис. 3. — a) Дендритическая структура быстро охлажденной бронзы, полученная в результате корродирования при помощи медно-аммиачного раствора $Cl_4(Cu(NH_4)_2)$. Наблюдается неоднородность поверхности металла, выражающаяся в трех различных цветовых фазах: Sn — α, состоящий из компонента темного цвета в форме крестиков; Sn — δ, состоящий из самого светлого по цвету компонента; наконец, эвтектический (e) бело-серый компонент, представляющий собой заполнение (цемент) между Sn—α и Sn—δ. Псалия, № III 7384, Уиоара де Сус; на границе между корродированной и некорродированной поверхностями (нижняя часть). Содержание Sn 10,63 %. Увеличено 40×.

b) Дендритическая структура с вышеуказанными тремя фазами, появившимися в результате естественной коррозии (в верхней части предмета) и искусственной, полученной при помощи медно-аммиачного раствора (в середине и справа внизу). Центр и левая часть поверхности остались некорродированными. Псалия, № 1613, Богата, содержание Sn 19,05 %. Увеличено 40 ×.

c) Дендритическая структура с тремя вышеуказанными фазами, появившимися в результате корродирования при помощи медно-аммиачного раствора, а также дендриты, образовавшиеся благодаря естественному окислению, в большей мере окрашенные в темносерый цвет различных оттенков (середина и нижний правый угол). Псалия, № 1613, Богата, содержание Sn 19,05 %. Увеличено 230 ×.

d) Дендритическая структура, полученная как в результате естественной коррозии патины, так и при помощи медно-аммиачного раствора, в металлической зоне (середина и верхняя часть). Слева внизу наблюдается некорродированный участок металла. Псалия, № 1614, Рус, содержание Sn 13,89 %. Увеличено 40 ×.

e) Мелкая дендритическая структура с различно направленным компонентом Sn—α, окруженным двумя другими фазами. Диск боевого топора, № 8077, Родна-Ноуэ. Содержание Sn 17,88 %. Увеличено 25 ×.

f) Дендритическая структура, состоящая из метаоловянной кислоты (черный компонент), куприта и тенорита (более светлые оттенки серого цвета), полученная в

результате естественной коррозии патины (справа внизу), а также три фазы отлитой бронзы; содержание Sn 22,7 %. Псалия, № 8056, Родна-Ноуэ. Увеличено 40 ×.

Рис. 4. — *a*) Патина с зернистой структурой в концентрических пленках, состоящих из куприта (светлосерый цвет), тенорита (темносерый цвет) и метаоловянной кислоты (черный цвет) в верхней части некорродированного предмета. В металлической массе появляется дендритическая структура (внизу). Удила, 6211, Уисара де Сус, содержание Sn 8,26 %. Увеличено 40 ×.

b) Дендритическая структура патины, появившаяся в результате естественной коррозии, а также дендриты, образовавшиеся благодаря корродированию при помощи аммиачного раствора. Диск боевого топора, № 8077, Родна-Ноуэ, содержание Sn 17,28 %. Увеличено 230 ×.

c) Дендритическая струткура и выявление трех фаз отлитой бронзы. Диск боевого топора, № 8077, Шанц Родна-Ноуэ, содержание Sn 17,28, %. Увеличено 40 ×.

d) Зернистая структура патины и металла, наблюдающаяся в искусственно корродированной части металла (участок справа и центр предмета). В металлической массе (темносерого цвета) отличаются также многочисленные включения куприта в виде мелких неправильной формы зерен светлосерого цвета. Псалия, № III 5756, Уиоара де Сус, содержание Sn 5,56 %. Увеличено 40 ×.

e) Неоднородная структура отлитой бронзы, состоящая из дендритов Sn — α (темносерого цвета), окруженных Sn—δ (белого цвета) и скрепленных эвтектическим компонентом (светлосерого цвета). Кое-где появляются зерна метаоловянной кислоты черного цвета). Браслет, № 1612, Богата, содержание Sn 13,27 %. Увеличено 230 ×.

f) Неоднородная структура отлитой бронзы, состоящая из дендритов Sn — α (темносерого цвета), окруженных Sn—δ (белого цвета) и скрепленных эвтектическим компонентом (светлосерого цвета). Кое-где появляются зерна метаоловянной кислоты (черного цвета). Дышло, № II 491, Попешть. Увеличено 230 ×.

Рис. 5. — *a*) Дендритическая неоднородная структура бронзы, корродированной естественно и искусственно (при помощи медно-аммиачного раствора). В результате естественной коррозии появились черные дендриты метаоловянной кислоты, чередующиеся с медными окисями (более серого оттенка). Метаоловянная кислота и медные окиси поражают бронзу выборочным образом, а именно только компонент, в меньшей степени содержащий олово (Sn—α). Между дендритами наблюдаются более светлые части, состоящие из Sn—δ и эвтектического компонента. Подобный же эффект достигается и путем искусственной коррозии: выявляются вышеупомянутые три фазы. Псалия, № 8056, Родна Ноуэ, содержание Sn 22,07%. Увеличено 60×.

b) Неоднородная дендритическая структура бронзы, корродированной естественно и искусственно (при помощи медно-аммиачного раствора). В результате естественной коррозии появились черные дендриты метаоловянной кислоты, чередующиеся с медными окисями (более серого оттенка). Метаоловянная кислота и медные окиси поражают бронзу выборочным образом, а именно только компоненты, в меньшей степени содержащие олово (Sn—α). Между дендритами наблюдаются более светлые части, состоящие из Sn—δ и эвтектического компонента. Подобный же эффект достигается и путем искусственной коррозии: выявляются вышеупомянутые три фазы. В некорродированном металле отмечаются немногочисленные крохотные серые включения куприта (левый нижний угол предмета). Псалия, № 1613, Богата, содержание Sn 19,05 %. Микрофотография, увеличенная в 250 раз.

c) Полуготовая бронза с зернистой структурой, выявленной путем сильного корродирования при помощи медно-аммиачного раствора (черные зерна). Среди черных зерен меди, имеющих неправильные очертания и почти одинаковые размеры, наблюдаются дисковидные формы, окрашенные в серый цвет разных оттенков и представляющие собой медные окиси (главным образом куприт, в середине и верхней части предмета). Отмечается шаровидная форма с концентрической структурой для куприта и тенорита. Бронзовый брус, № III 5752, Уиоара де Сус, содержание Sn 2,42 %. Увеличено 60 ×.

∂) То же, что и на рис. 5 *c*. Металл не корродирован (белый цвет), чтобы можно было лучше наблюдать множество включений медных окисей (куприт и тенорит, светлосерого и, соответственно, темносерого цвета), образующих вместе с медью смесь в сверхэвтектической пропорции. Бронзовый брус, № III 5753, Уиоара де Сус, содержание Sn 2,42 %. Увеличено 60 ×.

Рис. 6. — *a*) Дендритическая структура, полученная путем искусственной коррозии при помощи медно-аммиачного раствора. Псалия, № III, 7384, Уиоара де Сус, содержание Sn 10,63 %. Увеличено 230 ×.

b) Неоднородная дендритическая структура, полученная путем искусственной коррозии, вызванной при помощи медно-аммиачного раствора. Удила, № III 6211, Уиоара де Сус, содержание Sn 8,26 %. Увеличено 40 ×.

c) Зональная структура патины, состоящая из метаоловянной кислоты (черный цвет) и медных окисей (серый цвет) на краю металла (белый цвет). Удила, № III 6211, Уиоара де Сус, содержание Sn 8,26 %. Увеличено 230× .

d) Дендриты метаоловянной кислоты, чередующиеся с концентрическими пленками медных окисей. Псалия, № 1614, Рус, содержание Sn 13,89 %. Увеличено 230 ×.

e) Дендритическая структура, полученная в результате естественной и искусственной коррозии. Браслет, № 1612, Богата, содержание Sn 13,27 %, Увеличено 40 ×.

f) Дендритическая структура, полученная в результате искусственной коррозии, вызванной при помощи медноаммиачного раствора. Диск боевого топора, № 8077. Родна Ноуэ, содержание Sn 17,28 %. Увеличено 230 ×.

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DE LA STRUCTURE ET DE LA COMPOSITION DES BRONZES HALLSTATTIENS DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les méthodes modernes de recherches concernant la structure et la composition des métaux mettent à la disposition de l'archéologie des éléments précieux quand il s'agit d'interpréter avec précision l'activité et les relations entre les hommes appartenant à l'organisation de la société de la commune primitive et au cas présent pour caractériser les nombreux objets de bronze d'époque hallstatienne.

C'est ainsi que sur la foi des données de la structure microscopique des bronzes on a pu établir une corrélation entre l'aspect de la patine et la teneur en étain des objets. A première vue on peut établir la classification suivante : bronzes à forte teneur d'étain (17,28 — 22,07 %) de couleur grise ; bronze à teneur moyenne (10,63 — 13,89 %), de couleur vert -bleu. On a abouti également à quelques conclusions portant sur la technique avancée du travail du bronze qui s'effectuait à l'époque hallstattienne aussi bien par la méthode de la coulée que par celle du forgement de certaines variétés de bronze ; la qualité supérieure des produits était assurée par l'utilisation des désoxydants.

L'analyse chimique des objets a établi une grande variété dans la composition des bronzes en considérant leur teneur en étain. Ce dernier variait à son tour en raison de la destination donnée par l'homme hallstattien au bronze qui différait selon qu'il servait à la fabrication des armes, aux pièces d'harnachement ou aux parrures.

De la présente étude il résulte aussi la présence dans les ateliers métallurgiques hallstattiens découverts en Roumanie des matières premiè-

res utilisées dans la production du bronze, c'est-à-dire du cuivre sous forme de barres et de tourtes, de l'étain métallique — transformé entre-temps en étain gris — et enfin du plomb métallique présenté sous forme de bandes.

De la grande quantité, de matières premières ainsi que des produits finis de bonne qualité découverts dans de nombreux dépôts ressort le fort développement que la métallurgie du bronze et l'extraction des matières premières nécessaires avaient atteint sur ce teritoire.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Variation de la dureté du bronze (ligne continue) et du laiton (ligne interrompue). Sur l'ordonnée nous avons : les chiffres indiquant la dureté (d'après Shole). Sur l'abscisse : concentration en % d'étain et en % de zinc.

Fig. 2. — Variation de la résistence (la charge) à la rupture (Kz) en kg/mm² et du coefficient de dilatation linéaire en % (*c*) en fonction de la concentration en étain du bronze (sur *l'abscisse*).

Fig. 3. — a) Structure dendritique du bronze brusquement refroidi, obtenue par corrosion avec la solution cupri-amoniacale : $Cl_4(Cu(NH_4)_2)$. On observe la nature non homogène de la surface du métal formée par trois phases de couleurs différentes : Sn—α, formée du composant de couleur foncée en forme de croix, composant Sn—δ, formée du composant de couleur plus claire et de l'eutectique (e) formé du composant blanc-grisâtre qui constitue le liant (ciment) entre Sn—α et Sn—δ. Psalie, (pièces latérales du mors) n° III 7384, Uioara de Sus ; la limite du champ corrodé avec celui non corrodé (partie d'en bas), teneur en Sn 10,63 %. Agrandi 40 ×. b) Structure dendritique avec les trois phases susmentionnées mise en évidence par corrosion naturelle (dans la partie supérieure de la figure) ou artificiellement par solution cupri-amoniacale (au milieu et à droite en bas) ; au centre et à gauche champ non corrodé. Psalie, n° 1613. Bogata, teneur en Sn 19,05 %. Agrandi 40 ×. c) Structure dendritique avec les trois phases mises en évidence par corrosion avec solution cupri-amoniacale, à côté des dendrites qui se sont produites par oxydation naturelle, colorées plus intensément en gris foncé de différentes nuances (milieu et coin d'en bas à droite). Psalie, n° 1613, Bogata, teneur en Sn 19,05 %. Agrandi de 230 ×. d) Structure dendritique obtenue par corrosion naturelle de la patine ainsi que par corrosion à solution cupri-amoniacale, dans la zone métallique (au milieu et à la partie supérieure). Dans la partie inférieure gauche de la figure on reconnaît une portion du métal non corrodé. Psalie, n° 1614, Rus, teneur en Sn 13,89 %. Agrandi 40 ×. e) Structure dendritique fine à orientation différente du composant Sn—α entouré des deux autres phases. Disque de hache de combat, n° 8077, Rodna-Nouă, teneur en Sn 17,88 %. Agrandi 25 ×. f) Structure dentritique formée d'acide métastanique (composant noir) cuprite et ténorite (nuances de gris plus clair) obtenu par corrosion naturelle dans la patine (droite en bas) et les trois phases du bronze coulé, teneur en Sn 22,7 %. Psalie, n° 8056, Rodna-Nouă, Agrandi 40 ×.

Fig. 4. — a) Patine à structure granulaire en feuillets concentriques formés de cuprite (gris clair), ténorite (gris foncé) et acide métastanique (noir), dans la partie supérieure de la figure, non corrodée. La structure dendritique aparaît dans la masse métallique (en bas). Mors, n° 6211, Uioara de Sus, teneur en Sn 8,26 %. Agrandi 40 ×. b) Structure dendritique de la patine obtenue par corrosion naturelle avec les dendrites produites par corrosion avec la solution amoniacale. Disque de hache de combat, n° 8077, Rodna Nouă, 17,28 % Sn. Agrandi 230 ×. c) Structure dendritique et mise en évidence des trois phases du bronze coulé. Disque de hache de combat, n° 8077, Rodna Nouă, teneur en Sn 17,28 %. Agrandi 40 ×. d) Structure granulaire aussi bien de la patine que du métal, visible dans la portion corrodée artificiellement du métal (partie de droite et centre de la figure). Toujours dans la masse métallique (gris foncé) on observe de nombreuses inclusions de cuprite en petits granules irréguliers de couleur gris clair. Psalie, n°. III 5756, Uioara de Sus, teneur en Sn 5,56 %. Agrandi 40 ×. e) Structure non homogène du bronze coulé formée de dendrites en Sn—α (gris foncé) entourées de Sn—δ blanc et cimentées à l'eutectique (gris clair). Par çi, par là quelques granules d'acide métastanique (noir). Bracelet, n° 1612, Bogata, 13,27 % Sn. Agrandit 230 ×. f) Structure non homogène du bronze coulé formée de dendrites de Sn—α (gris foncé) entourées de Sn—δ

(blanc) et cimentées à l'eutectique (gris clair). Par çi, par là quelques granules d'acide métastanique (noir). Timon, n° II 491, Popeşti. Agrandi 230 ×.

Fig. 5. — a) Structure dendritique non homogène du bronze corrodé naturellement et artificiellement (avec solution cupri-amoniacale). En tant que produit de la corrosion naturelle on observe de dendrites noires d'acide métastanique en alternance avec des oxydes de cuivre (avec une nuance plus grise). L'acide métastanique et les oxydes de cuivre attaquent le bronze sélectivement et seulement le composant plus pauvre en étain (Sn—α). Entre les dendrites on observe des régions plus claires formées de Sn—δ et d'eutectique. Le même effet peut s'obtenir par corrosion artificielle : on met en évidence ces trois phases. Psalie, n° 8056, Rodna Nouă, 22,07% Sn. Agrandi 60 × . b) Structure dendritique non homogène du bronze corrodé naturellement et artificiellement (par solution cupri-amoniacale). En tant que produit de la corrosion naturelle on observe des dendrites noires d'acide métastanique alternant avec les oxydes de cuivre (avec une nuance plus grise). L'acide métastanique et les oxydes de cuivre attaquent le bronze de manière sélective, à savoir seulement le composant plus pauvre en étain (Sn—α). Entre les dendrites on observe des régions plus claires formées de Sn—δ et d'eutectique. Le même effet peut être obtenu par corrosion artificielle : on met en évidence les trois phases. Dans le métal non corrodé on constate de minuscules inclusions grises d'acide cupreux (cuprite), peu nombreuses (coin gauche au bas de la figure). Psalie, n° 1613, Bogata, teneur en Sn 19,05%. Microphotographie agrandi 250 ×. c) Bronze semi-fabriqué à structure granulaire mise en évidence par corrosion intense avec solution cupri-amoniacale (granules noirs). Entre les granules noirs de cuivre à contours irréguliers et dimensions assez proches entre elles, on observe des formes discoïdales colorées en gris, de nuances différentes, formées d'oxydes de cuivre (surtout du cuprite, au milieu et à la partie supérieure de la figure). On remarque la forme sphéroïdale à structure concentrique du cuprite et du ténorite. Barre en bronze, n°. III 5753, Uioara de Sus, teneur en Sn 2,42%. Agrandi 60 ×. d) Identique à la figure c. Le métal n'est pas corrodé (blanc) pour pouvoir mieux observer la multitudes des inclusions d'oxydes de cuivre (cuprite et ténorite gris clair, respectivement gris foncé), formant avec le cuivre un mélange en proportion sureutectique. Barre en bronze, n° III 5753, Uioara de Sus, teneur en Sn 2,42%. Agrandi 60 ×.

Fig. 6. — a) Structure dendritique obtenue par corrosion avec solution cupri-amoniacale. Psalie, no. 7348, Uioara de Sus, teneur en Sn 10,63%. Agrandi 230 ×. b) Structure dendritique à caractère non homogène, obtenue par corrosion avec solution cupri-amoniacale. Mors, n° III 6211, Uioara de Sus, teneur en Sn 8,26%. Agrandi 40 ×. c) Structure en zone de la patine formée d'acide métastanique (noir) et par des oxydes de cuivre (gris) au bord du métal (blanc). Mors, n°. III 6211, Uioara de Sus, teneur en Sn 8,26%. Agrandi 230 ×. d) Dendrites d'acide métastanique en alternance avec des feuillets concentriques d'oxydes de cuivre. Psalie, n° 1614, Rus, teneur Sn 13, 89%. Agrandi 230×. e) Structure dendritique par corrosion naturelle et artificielle. Bracelet, n° 1612, Bogata, teneur en Sn 13,27%. Agrandi 40 ×. f) Structure dendritique obtenue par corrosion à solution cupri-amoniacale. Disque de hache de combat, n° 8077, Rodna Nouă, teneur en Sn 17,28%. Agrandi 230 ×.

DATE NOI ÎN LEGĂTURĂ CU PĂTRUNDEREA STILULUI DORIC LA HISTRIA[1]

1. În cursul ultimilor ani de cercetare la Histria au fost rezolvate — pe baza materialului arheologic provenit din săpături — numeroase probleme de istorie a coloniei vest-pontice, asupra cărora nu este cazul a ne opri aici.

Amintim acestea doar pentru a reliefa, prin contrast, dificultăţile întîmpinate de tentativa de restituire a aspectului edificiilor care alcătuiau osatura monumentală a vechiului oraş, dificultăţi a căror cauză trebuie căutată în primul rînd în starea de avansată ruină în care ne-au parvenit aceste edificii şi, în al doilea rînd, în numeroasele reîntrebuinţări, în clădiri mai noi, ale membrelor arhitecturale ale monumentelor clasice. Dacă pentru fazele de viaţă mai noi ale oraşului cercetările arheologice au scos la lumină date preţioase pentru determinarea, cel puţin în mare, a planimetriei şi zonificării intravilanului, pentru epocile mai vechi — şi ne referim în special la etapele de viaţă ale cetăţii greceşti — cunoştinţele noastre sînt relativ reduse. Acest fapt reflectă pe de o parte porţiunea procentual mică, din suprafaţa oraşului cercetată pînă la nivelurile de viaţă respective, pe de altă parte realitatea istorică a numeroaselor distrugeri şi refaceri din temelii atît ale clădirilor publice cît şi ale celor cu caracter privat.

Situaţiile constatate în sectoarele : T, X, Z_2 şi „Valul III", unde cercetările au ajuns la nivelul oraşului grec, nu ne permit, prin generalizare, să sperăm pentru viitor descoperiri de o astfel de natură încît să îngăduie restituiri complete. Aceasta mai cu seamă datorită faptului că elementele arhitectonice ale clădirilor mai vechi au servit de cele mai multe ori în etapele următoare ca material de construcţie, aşa încît cvasi-totalitatea acestor piese recuperate cu prilejul lucrărilor de cercetare ne sînt cunoscute ca *membra dissiecta* ale unor edificii pentru care amplasamentele certe rămîn necunoscute, şi cu atît mai mult planimetriile lor.

[1] Fotografii şi desene : autorul.

SCIV, tomul 16, nr. 3, p. 481—500, Bucureşti, 1965

5 — c. 2487

Date fiind observaţiile de mai sus, este evident că orice vestigiu arhitectonic, cît de modest, devine cu atît mai demn de atenţie cu cît ne permite a întrezări măcar, dacă nu a formula cu certitudine, unele concluzii, fie ele şi parţiale, asupra unor laturi ale aspectului arhitecturii histriene în epoca greacă.

Studiul de faţă se opreşte asupra unei probleme enunţate doar cu alt prilej — ea negăsindu-şi acolo nici locul nici spaţiul necesar unei extinderi

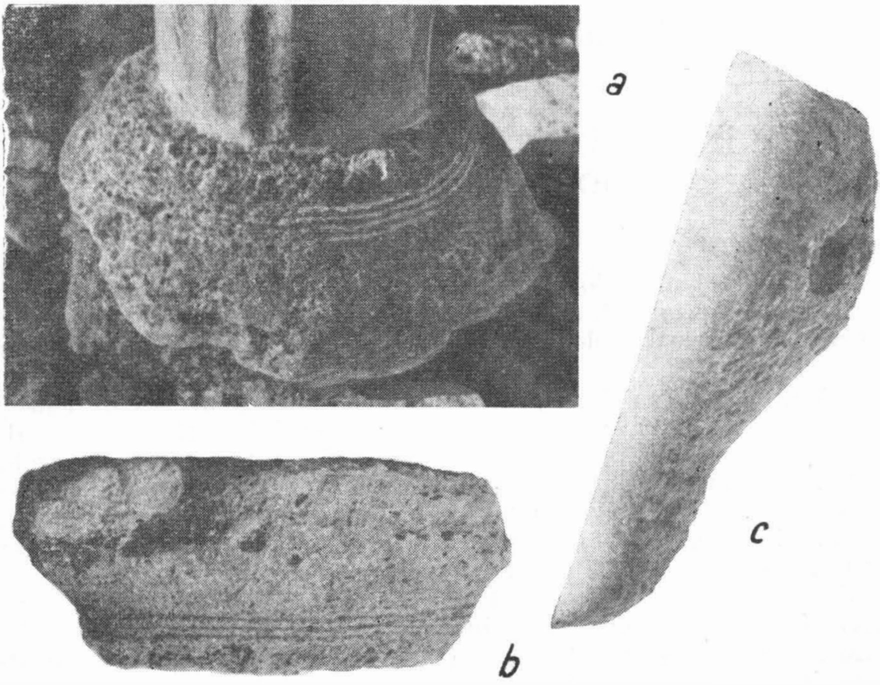

Fig. 1. — Capitel doric în sectorul „T”. *a*, starea actuală ; *b*, vedere laterală ; *c*, profil.

corespunzătoare importanţei pe care o prezintă — şi anume : momentul pătrunderii stilului doric la Histria [2]. El are ca scop încercarea de a da consistenţă unei ipoteze, fără a ridica pretenţii de rezolvare certă, încheierile sale fiind în intenţia autorului doar o schiţă ce ar trebui să sugereze aspecte ale uneia din epocile mai puţin cunoscute în viaţa coloniei pontice. Socotim de datoria noastră să semnalăm, de la începutul rîndurilor dedicate problemei ce ne preocupă, caracterul de pură ipoteză a unora dintre concluziile expuse în continuare. Nu este mai puţin adevărat însă că rezultatul de ansamblu, chiar timbrat de greutatea unei asemenea ipoteci, merită a fi luat în considerare ca un jalon orientativ în cîmpul cercetării istoriei arhitecturii greceşti dintr-o zonă prea puţin exploatată, aceea a oraşelor din jurul Mării Negre.

[2] *Trois étapes dans l'évolution du chapiteau dorique grec à Histria*, în *Dacia*, IX, N.S. sub tipar).

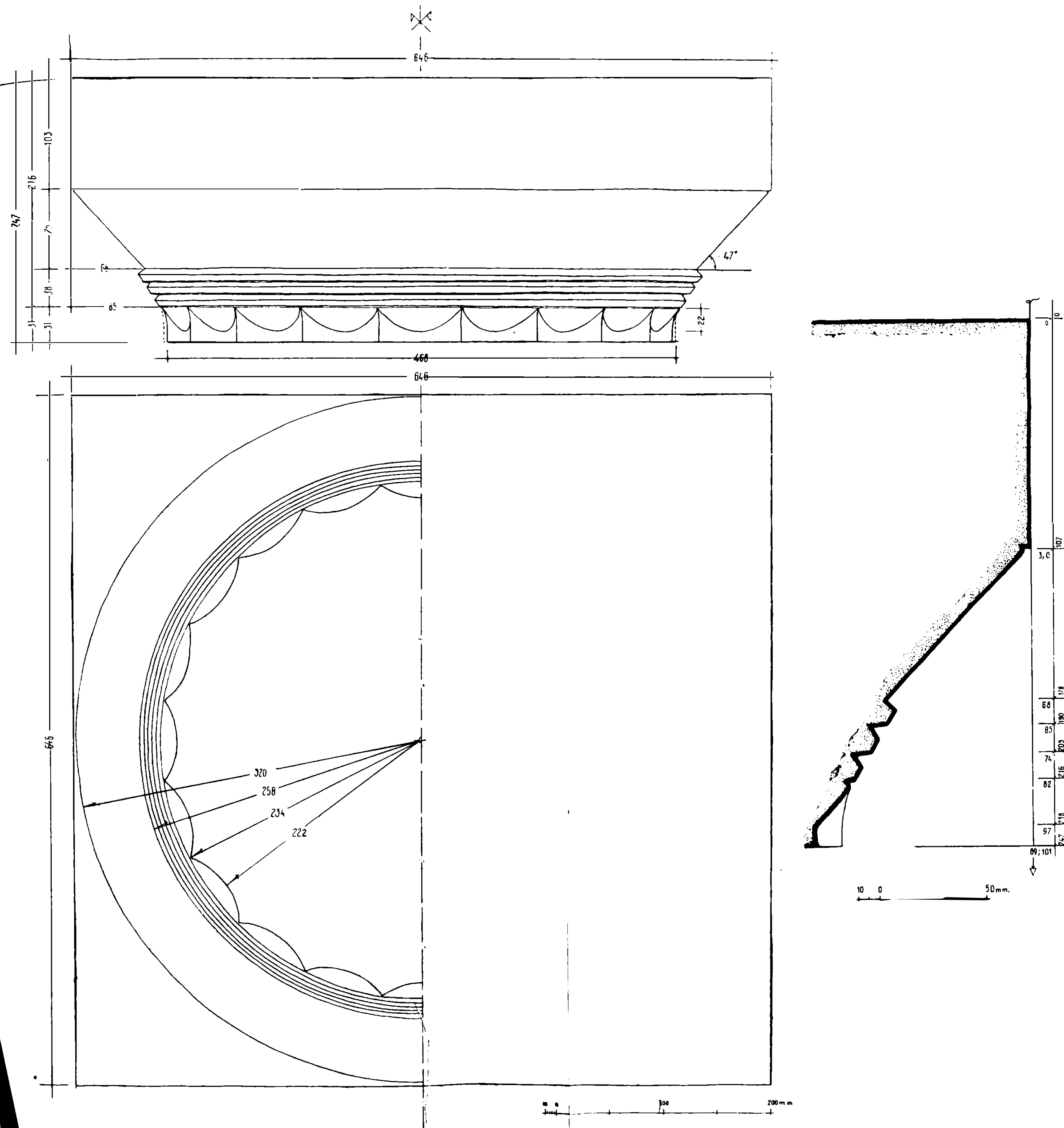

Fig. 2. — Capitel doric din secțiunea T'' (restituire).

2 *a*. Prima piesă care ne reţine atenţia este un capitel doric (fig. 1 şi fig. 2), descoperit în 1951, cu prilejul cercetărilor efectuate în sectorul T (Zona Sacră), reîntrebuinţat după răsturnare ca bază a coloanei din colţul de NV al peristilului edificiului roman tîrziu, suprapus peste ruinele templului A (fig. 1 a)[3]. El a fost ulterior consolidat ca atare, astfel că astăzi nu mai putem şti cum au fost tratate planurile sale de poză şi de aşteptare.

Cioplit într-un calcar spongios, gresios, cenuşiu, cu bobul mare, el se află astăzi într-o stare de conservare deosebit de rea (fig. 1). Cu toate acestea, elementele sale componente : abac, echină, anuli, gît, sînt perfect recognoscibile, astfel încît, în ciuda gradului înaintat de uzură în care ne-a parvenit, aspectul său iniţial este restituibil cu minime aproximări. (Relevarea profilului s-a făcut pe media a două secţiuni mai bine conservate, pe laturile de est şi nord)[4]. Nu vom insista asupra dimensiunilor sale, ele rezultînd din figura 2, mulţumindu-ne a ne opri asupra unor caracteristici mai de seamă.

Materialul din care este executat fragmentul nostru ne obligă să considerăm ca foarte probabil faptul că el va fi fost acoperit cu un strat de stuc, din care însă astăzi nu se mai păstrează nici o urmă, consecinţă a expunerii sale, în cursul multiplelor reutilizări, la urmările şocurilor şi la acţiunea intemperiilor. Aceloraşi cauze le atribuim şi dispariţia canelurilor din zona gîtului, precum şi uzura avansată a anulilor, care însă se mai păstrează într-o măsură suficientă pentru a le putea deduce profilul; tot de aici putem deduce (pe alocuri păstrîndu-se încă unghiurile suprafeţelor ce-i defineau) că stratul de stuc nu va fi fost prea gros, particularitate pe care o reţinem ca fiind caracteristică unei epoci nu prea tîrzii[5]. Nu putem însă defini cu precizie modul de terminare al canelurilor; soluţia propusă (fig. 2) ni se pare cea mai probabilă, dat fiind aspectul actual al piesei. După cîte ne putem da seama azi, echina avea un profil cvasi-rectiliniu; tangenta la bază defineşte un unghi de $47° \pm$. Nu putem avansa nici un fel de precizare cu privire la tehnica de finisare, tot din cauza stării avansate de uzură a monumentului.

2 *b*. Cu toate acestea, piesa în cauză ne reţine atenţia pentru interesul pe care-l prezintă ca fragment al unui monument doric ridicat pe teritoriul acestei colonii ioniene, fragment ce pare să aparţină, din restituirea propusă (fig. 2), unei epoci timpurii, considerată, fireşte, nu în mod absolut ci în raport cu alte fragmente de acelaşi stil, cunoscute la Histria.

În lipsa oricăror date cu privire la apartenenţa lui originară, date care să precizeze eventual şi situarea lui în timp, ne vedem siliţi să recurgem,

---

[3] *Histria*, I, p. 270 şi urm., fig. 114 şi pl. XXIX.

[4] P. de la Coste Messelière, *Chapiteaux doriques de Delphes*, în *BCH*, LXVI—LXVII, 1942—1943, p. 24, recomandă, pentru monumente din *pôros*, ca atunci cînd apar diferenţe la relevare, să se folosească o medie a măsurilor, eventual rotunjite, pentru a determina „capitelul teoretic''.

[5] A se compara în acest sens capitelul templului Athanei Lindia (E. Dyggve, *Lindos*, III, I, pl. IV, F, I, C) şi al templului lui Zeus din Nemeea (M. Clemenssen et R. Vallois, *Le temple de Zéus à Némée*, în *BCH*, XLIX, 1925, p. 3), cu exemple tîrzii (Th. Fyfe, *Hellenistic Architecture*, p. 128, fig. 37).

pentru a-l data, la metoda comparării rapoartelor sale interne [6], simpla apreciere stilistică nefiind, credem noi, suficientă pentru a opera o încadrare cronologică satisfăcător de strînsă.

În acest sens, am calculat un număr de opt valori numerice ale cîturilor rapoartelor valorilor ce exprimă, în milimetri, dimensiunile părţilor componente ale unor capiteluri din secolul al IV-lea, alcătuind astfel tabelul I [7].

Din analiza operată pe datele furnizate de acest tabel, ca urmare a încadrării valorilor obţinute pentru capitelul histrian, rezultă, din secvenţa generală a acestora, că el se poate situa cronologic, fără a greşi prea mult, în imediata apropiere a templului Athanei din Lindos, cu care prezintă şi afinităţi ale aspectului său general, exceptînd profilul ce încheie abacul capitelului rodian. Desigur, valorile analizate nu se succed într-o suită riguroasă pentru toate aspectele analizate — aspectul general al tabelului fiind orientativ. Este cert că în această perioadă tradiţia clasică a secolului al V-lea se poate manifesta într-un sens sau altul [8]. În orice caz, apreciind valorile realizate la începutul şi sfîrşitul secolului, reiese cu claritate faptul că fragmentul nostru se situează, pentru toate liniile tabelului, între valorile extreme, ceea ce credem că ne îngăduie a susţine încadrarea sa cronologică în cursul secolului al IV-lea, probabil către mijlocul său, cu atît mai mult cu cît pentru liniile 1,5,6,7,8, secvenţa variaţiei rapoartelor este aproape lineară în funcţie de timp, exprimat de datarea monumentelor, potrivit coloanelor 1. . . 8.

Odată stabilită această datare, dacă nu cu absolută certitudine, cel puţin cu un grad de probabilitate care îi conferă dreptul de a o considera mai

[6] Metoda a fost schiţată mai de mult de W. Wilberg: *Die Entwicklung des dorischen Kapitells*, în *JOAI*, XIX—XX, 1919, p. 167—181, prin calcularea a numai trei rapoarte exprimate ca fracţii ordinare, în care caz aproximarea realităţii merge pînă la ordinul a două-trei zecimi, permiţînd cel mult o situare a monumentelor de o parte sau de alta a pragului ce desparte secolele V şi IV, şi aceasta destul de nesigur. Mult mai precisă a fost aceea folosită de P. de la Coste Messelière (*supra*, nota 4) şi idem, *Chapiteaux doriques du haut-archaïsme*, în *BCH*, LXXXVII, 1963, pp. 639—652; de asemenea, R. Martin (*Etudes Thasiennes VI, fasc. I, L'Agora*) foloseşte cu rezultate certe aceeaşi metodă pentru datarea a două capitele din preajma anului 300, prin compararea a şapte asemenea rapoarte.

[7] Cîturile au fost obţinute cu ajutorul riglei de calcul, responsabilă de erori maxime de ordinul a 1...2 sutimi; dimensiunile raportate sînt fie cele indicate expres de autorii publicării monumentelor, fie cele deduse de noi din referirea la scara grafică, datele fiind extrase, pe monumente, din următoarele lucrări, potrivit numărului de ordine ale coloanelor din tabelul I:

(1) — R. Stillwell, *Corinth, I, ch. VIII, The North Building*, p. 212, şi urm., fig. 145, 146.

(2) — D. Robinson, *Excavations at Olyanthus, XII, Domestic and Public Architecture*, p. 244—245, pl. 210, 212 şi 385.

(3) — Măsurate de autor.

(4) — A se vedea *supra*, nota 5.

(5) — A. Orlandos, *Templul lui Zeus din Stratos*, 'Αρχ. Δελτ. vol. 8, 1923, p. 1—51, fig. 7, 9.

(6) — O. Rubensohn, *Paros III, Pythion und Asklepieion*, în *AthenMitt*, XXVII, 1902, p. 219 şi urm. şi p. 216, fig. 14.

(7) — E. Dyggve, *op. cit.*, pl. V/C,IV şi pl. V/D, I, III.

(8) — J. Roger, *Le Monument au Lion d'Amphipolis*, în *BCH*, LXIII, 1939, p. 37 şi fig. 17.

[8] A se vedea şi R. Martin, *op. cit.*, p. 47.

Tabelul I Rapoarte caracteristice ale capitelului doric în secolul al IV-lea î.e.n.

Nr. crt.		„The North Building", Corinth. începutul sec. IV	Vila Bronzurilor, Olynth. înainte de 348	HISTRIA	Templul Athanei, Lindos. 340—332	Templul lui Zeus, Stratos. 300 ±	„Neubau", Paros. a doua jumătate a sec. IV	Propylee-Lindos. (capitelul mic). 300 ±	Monumentul Leului, Amphipolis. 300 ±
		1	2	3	4	5	6	7	8
1	Lăţimea abacului / Înălţimea abacului	6,21	6,31	6,28	6,70	6.92	7,93	6,48	6,75
2	Lăţimea abacului / Înălţimea echinei	8,92	9,60	8,61	7,83	9,35	9,53	9,54	9,47
3	Lăţimea abacului / Înălţimile abacului + echinei + anulilor	3,28	3,20	2,995	3,105	3,495	3,81	3,343	3,510
4	Înălţimea abacului / Înălţimile echinei + anulilor	1,119	1,143	0,912	0,863	1,015	0,923	1,097	1,087
5	Înălţimea echinei / Înălţimile abacului + echinei + anulilor	0,368	0,300	0,348	0,397	0,375	0,400	0,350	0,371
6	Diametrul inferior / Înălţimea capitel.	1,825	1,846	1,895	1,905	1,980	2,365	1,965	2,108
7	Lăţimea abacului / Înălţimea capitel.	2,455	2,46	2,618	2,46	2,74	2,883	2,582	2,646
8	Diametrul inferior al echinei / Înălţimea capitel.	1,985	2,055	2,06	1,958	2,139	—	2,193	2,31

mult decît o simplă ipoteză de lucru, întrucît nu vedem posibilitatea ca într-un viitor, fie el mai apropiat sau mai depărtat, să poată apare elemente care să o contrazică, ne-am îndreptat atenţia spre detectarea altor documente susceptibile, prin apropierea realizării lor în timp, să ne completeze imaginea arhitecturii dorice la Histria în această perioadă.

2c. Acestei cerinţe, îi corespund cele două fragmente care, împreună alcătuiesc un bloc de marmură „de caracter arhitravic", purtînd o inscripţie dedicatorie, datată de V. Pârvan către mijlocul secolului al IV-lea[9]. Chiar în starea proastă de conservare în care acesta ne-a parvenit, este uşor a

[9] V. Pârvan, *Histria*, IV, în *ARMSI*, seria II, t. XXXIII, p. 537—539, fig. de la p. 536.

recunoaşte în „motivul de denticule întrerupte", de care vorbeşte Pârvan [10], *taenia* şi *regulae* ale unei arhitrave de stil doric, caracterul piesei fiind astfel bine definit; găsim în forma rectangulară a urmelor *gutae*-lor un argument în plus — dacă mai era necesar — pentru datarea piesei în această epocă.

Dacă nu putem subscrie afirmaţiei marelui învăţat potrivit căreia „monumentul a trebuit să fie destul de impunător", pentru motivele pe care le vom expune mai jos, sîntem obligaţi de asemenea să precizăm şi afirmaţia: „nu avem a face cu un fragment arhitectonic pierdut din legătura lui, ci cu o piatră de frontispiciu, de sine stătătoare şi completă" [11].

Desigur, fragmentul este, dacă nu complet, întregibil, iar termenul de frontispiciu îl considerăm într-o accepţie extinsă la întreaga faţadă principală. Că fragmentul nu era de sine stătător, rezultă fără posibilitate de dubiu din funcţiunea pe care o îndeplinea în cuprinsul ordonanţei din care făcea parte, aceea de epistil sau de arhitravă laterală.

Datorită faptului că poartă o inscripţie dedicatorie, ne este totuşi greu să credem că piesa ar fi putut fi situată pe o latură a monumentului [12]. Pe de altă parte, ca urmare a stării în care se prezintă azi faţa sa posterioară, nu sîntem în măsură să afirmăm cu siguranţă că ea ar fi putut fi folosită ca epistil, chiar compus din două elemente îngemănate, decît dacă acceptăm o prelucrare ulterioară a acestei feţe posterioare, prelucrare responsabilă de aspectul său de azi, rezultat al unei ciopliri grosolane, executată pentru a da grinzii dimensiuni potrivite scopului în care va fi fost refolosită în altă clădire mai recentă.

În sprijinul ipotezei pe care o adoptăm — piesa este jumătatea frontală a unui epistil prelucrat ulterior — pledează însă modul de distribuire al metopelor, în număr de trei pentru un interax, reprezentat de lungimea restituită a piesei (2360 mm). Într-adevăr, din secolul al IV-lea constatăm abateri mai frecvente de la regula clasică a distribuirii elementelor zooforului doric, adoptarea unui interax lărgit devenind chiar obişnuită pentru stabilirea ordonanţei atît în unele programe religioase, dar mai cu seamă în programe cu caracter profan [13].

Întrucît caracterul profan al clădirii căreia i-a aparţinut piesa în discuţie se exclude prin natura inscripţiei, credem că putem afirma că monumentul în cauză aparţinea *temenos*-ului lui *Apollo Ietros* [14].

---

[10] V. Pârvan, *Histria*, IV, în *ARMSI*, seria II, t. XXXIII, p. 539.

[11] *Ibidem*.

[12] Este adevărat că la Histria mai există un bloc tot din marmură, al cărui caracter de arhitravă laterală nu poate fi contestat şi care poartă o inscripţie martelată. Din nefericire, datorită acestui fapt, caracterul inscripţiei neputînd fi precizat, prezenţa ei nu este edificatoare în discuţia de mai sus.

[13] Dacă pentru secolul V lărgirea interaxului Propyleelor Acropolei reprezintă o excepţie, în secolul IV interaxul de trei triglife devine un caz obişnuit atunci cînd era necesară o mai pronunţată spaţiere a coloanelor — (*prodomoi in antis* sau *stoai*), fie din necesităţi de plastică a faţadei, fie din necesităţi de facilitare a circulaţiei.

[14] Mulţumim colegului Emilian Popescu pentru a ne fi confirmat caracterul inscripţiei din punct de vedere epigrafic.

Cum avem temeiuri puternice să credem că un templu al lui Apollo Ietros era deja construit la această epocă la Histria [15], cum nu cunoaștem o situație în care în cuprinsul aceleiași cetăți să fie dedicate două temple unei divinități adorată în aceeași ipostază — credem a nu greși cînd afirmăm că edificiul căruia i-a aparținut epistilul a fost o completare a *temenos*-ului templului deja existent, datorită munificienței unor membri ai familiei de preoți eponimi. Ne este însă imposibil a preciza astăzi programul edificiului, el putînd fi foarte bine un portic cu interax lărgit, sau un propylon de tipul distyl *in antis*, eventual tetrastyl cu interaxul median mai mare, așa cum se cunosc numeroase exemple atît anterioare cît și posterioare exemplarului histrian.

Pentru a încheia aceste observații, subliniem faptul că ne aflăm deci în posesia unui al doilea element arhitectonic ce se poate data către mijlocul secolului al IV-lea, avînd motive să credem, după cum vom arăta mai jos, că probabilitățile de a întîlni la Histria un număr mare de fragmente dorice din această epocă sînt de fapt foarte reduse.

3 *a*. Dată fiind prezența a două fragmente dorice contemporane, precum și concordanța de ordin de mărime apreciată la prima vedere, era firesc să ne punem întrebarea dacă ele nu au putut aparține uneia și aceleiași ordonanțe [16].

Desigur, aici ca și mai sus (2 *b*), este insuficientă o simplă apreciere cu caracter general, analiza trebuind a fi operată în toate amănuntele pe care ni le poate furniza explorarea atentă a rapoartelor interne ale ordinului și ordonanței. De la început socotim firesc a nu ascunde dificultățile de precizare fermă a concluziilor, datorite, pe de o parte, apropierilor de dimensiuni ce pot exista pentru ordinul doric între membre omologe a două edificii distincte dar apropiate ca ordin de mărime, iar, pe de altă parte, din imposibilitatea în care ne aflăm de a afirma, fără posibilitate de dubiu, că fragmentele luate în considerare au aparținut unuia și aceluiași monument.

3 *b*. Fără a pierde din vedere aceste limite obiective ale cercetării în cazul de față, am pornit la analiza și la restituirea rapoartelor sus-menționate, ajungînd la rezultate ce credem că merită a fi consemnate, fie ele și cu titlul de ipoteză.

Putem avansa de pe acum că, admițînd chiar apartenența celor două piese analizate la două monumente diferite, acestea au fost — așa cum rezultă din examenul rapoartelor — atît de apropiate ca dimensiuni, încît nu le putem distinge unul de altul.

Chiar în acest caz, socotim că prezentînd studiul de restituire a arhitectonicii unui edificiu în care se admite ca dată a problemei apartenența fragmentelor la un singur ordin, studiu grevat desigur de condiția acceptării unui mare coeficient de valoare ipotetică, nu putem decît să

[15] Existența bazei statuii de cult, mai veche (V. Pârvan, *op. cit.*, p. 533—536), precum și importanța pe care o are cultul lui Apollo Ietros la Histria, ne dau temeiuri sigure pentru a admite acest fapt.

[16] Folosirea a două materiale diferite în construcția unui monument nu constituie o excepție. Metoda a fost aplicată de la peripterul pisistratid de pe Acropolă, pînă la templul lui Zeus din Nemeea, fără a mai cita și exemple mai noi sau mai apropiate, *Архитектура. Краткий очерк*, în *Античные города северного Причерноморья*, p. 197—198.

aducem un serviciu istoriei arhitecturii post-clasice din coloniile pontice şi, prin aceasta, elemente noi în tabloul lor istoric general [17].

Metoda adoptată a fost şi aici aceea a comparării cîturilor rapoartelor interne ale ordinului doric furnizate de edificii din secolul al IV-lea, rezultate consemnate în tabelul II, în care *h* reprezintă înălţimea, *l* lungimea sau lăţimea şi ∅ diametrul, — notaţie pe care o vom adopta şi în text [18]. Aşa cum se poate vedea dintr-o sumară observare a tabelului II, deşi valorile cîturilor nu urmăresc o suită strictă cronologică pentru fiecare raport [19], ele se încadrează totuşi, mai mult sau mai puţin, în limite nu atît de îndepărtate încît să nu îndreptăţească folosirea, pentru studiul restituirii elementelor ce ne lipsesc din ordinul histrian, o valoare medie aritmetică a unui grup de asemenea rapoarte [20].

Această valoare — aşa cum se va vedea mai jos — coincide cu, sau este foarte apropiată, în majoritatea cazurilor, de datele furnizate de

---

[17] La Histria intîlnim o situaţie analogă cu alte cetăţi pontice sub aspectul rarităţii fragmentelor arhitecturale de epocă greacă. Acest fapt nu a împiedicat însă pe unii cercetători sovietici să treacă la întocmirea unor studii de restituire cu caracter vădit ipotetic — subliniat ca atare — bazîndu-se pe date foarte puţin numeroase sau aproximative sub aspectul dimensiunilor. Lipsind certitudinea posibilităţii de elucidare a problemei prin descoperirea sau identificarea altor fragmente analoge, studiile in cauză prezintă interes dacă nu documentar, în orice caz general-informativ pentru cercetătorul arhitecturii greceşti din această zonă îndepărtată. În acest sens ne mulţumim a aminti studiile lui V. D. Blavatski, *Строительное дело Пантикапея по данным раскопок*, in *MIA*, 56, p. 32 şi urm. şi E. I. Levi, *Итоги раскопок ольвийского Теменоса и Агоры* (*1951—1960 гг.*) *Ольвия, Теменос и Агора* (*1964*), templul lui Apollo Delphinios, p. 49 şi urm., fig. 22, 35, 40 şi templul lui Zeus, p. 113, fig. 75.

[18] Ca şi pentru tabelul I, indicăm aici sursele de informare pentru datele de bază in ordinea numerelor care le reprezintă respectiv în liniile tabelului. Rapoartele au fost calculate de noi pentru fiecare caz, pe baza datelor metrice, fapt răspunzător de eventualele neconcordanţe cu alţi autori care au folosit date rotunjite, sau alte surse de informare.

(1) — J. Charbonneaux et K. Gottlob, *Fouilles de Delphes II, Le Sanctuaire d'Athéna Pronaia*, pl. IV, V, VI, VII, IX; P. Amandry et J. Bousquet, *La Colonne dorique de la Tholos de Marmaria*, in *BCH*, LXIV—LXV, 1940—41, p. 125; L. T. Shoe, *Profiles of Greek Mouldings*, p. 70; W. B. Dinsmoor, *Architecture of Ancient Greece*, III[d] ed., p. 235.

(2) — A se vedea nota 7 (1).

(3) — F. Versace (Versakis), *Tempel und Stoa im Amphiaraeion*, in *AthenMitt*, XXXIII, 1908, p. 260 şi urm., pl. XI—XIII.

(4) — W. Doerpfeld, *Der Tempel der Athena in Tegea*, în *AthenMitt*, VIII, 1883, p. 274—285, pl. XIII, XIV; W. B. Dinsmoor, *op. cit.*, Appendix, p. 337 şi urm.

(5) — M. Clemenssen et R. Vallois, *Le Temple de Zéus à Némée*, în *BCH*, XLIX, 1925, p. 1 şi urm., pl. I—IV; W. B. Dinsmoor, *op. cit.*, Appendix, p. 337 şi urm.

(6) — A se vedea nota 7 (7) şi modificarea de către E. D. a ordinului restituit de Baumann, p. 109, 110, pl. IV/J.

(7) — Jean Bousquet, *Le Trésor de Cyrène à Delphes*, p. 44 şi urm., pl. XIX şi urm.

(8) — A se vedea nota 7 (5), p. 10 şi urm.

(9) — R. Martin, *op. cit.*, p. 71, plan M.

(10) — *Ibidem*, p. 17, 47 şi urm. plan H.

(11) — E. Will, *Exploration Archéologique à Délos, XXII, Le Dôdékathéon*, p. 129 şi urm.

(12) — Propuse de autor.

[19] R. Martin, *op. cit.*, p. 47, observă, referindu-se la capiteluri, că în această perioadă tradiţia clasică se poate manifesta într-un sens sau altul. Considerăm observaţia aplicabilă şi la ordinul în ansamblu.

[20] În linia: „Valori medii" sînt indicate numerele liniilor din tabel care reprezintă monumentele pentru care a fost luat în consideraţie cîtul raportului din coloana respectivă. Mediile valorice se referă în general la monumentele cuprinse în liniile 3...10; am exceptat acele cazuri în care valoarea cîtului se abate în mod flagrant de la media generală.

fragmentele histriene ori de valorile alese pentru restituire. În unele cazuri însă, media aritmetică nu are decît o valoare orientativă [21].

4 *a*. O dată acceptate aceste observaţii preliminare, cu toate consecinţele ce decurg din ele pentru aprecierea încercării de restituire a edificiului căruia îi vor fi aparţinut fragmentele discutate, să încercăm să precizăm în primul rînd aspectul ordinului.

(1) — Dispunînd de înălţimea capitelului : 247 mm, putem deduce înălţimea fusului coloanei, considerînd 15,1 media aritmetică a valorilor din liniile 3 ... 10 ale coloanei 1 din tabelul II. Rezultă pentru Histria *h* fus : $247 \times 15{,}1 = 3729{,}7$ mm.

(2) — Rezultă h coloană $3730 + 247 = 3977 \cong 4000$ mm. Verificînd raportul datelor astfel obţinute $\frac{\text{h coloană}}{\text{h capitel}} = \frac{4\,000}{247} = 16{,}2$, raport cu valoare egală mediei din coloana 2, de la calcularea căreia s-a exceptat valoarea obţinută pentru templul lui Zeus din Stratos, care se abate vizibil de la regula epocii [22].

(3) — Întrucît am presupus (*supra*, 2 *a*) capitelul nostru acoperit cu un strat de stuc, apreciem diametrul său inferior la 472 mm (cîte 2 mm de stuc pe fiecare muchie de canelură). Media raportului $\frac{\varnothing \text{ superior}}{\varnothing \text{ inferior}}$ fiind de 0,79, am ales totuşi valoarea 0,76 [23], de unde rezultă ca $\varnothing$ inferior pentru coloana histriană $\frac{472}{0{,}76} = 620$ mm.

(4) — Acest rezultat ne permite o verificare de bază pentru aspectul ordinului, aceea a raportului $\frac{\text{h coloană}}{\varnothing \text{ inferior}}$, a cărui variaţie în timp este semnificativă. Deci, vom avea, pentru dimensiunile deduse : $\frac{4\,000}{620} = 6{,}45$, egal cu media obţinută din coloana 4, după eliminarea templului lui Zeus din Stratos, al cărui raport respectiv se apropie mai mult de valorile curente în secolul al V-lea. Reţinem observaţia că valoarea astfel obţinută se apropie foarte mult de templul Athanei din Lindos [24].

(5) — Urmînd a examina sub aspectul încadrării sale în ansamblul ordinului şi cea de-a doua piesă, epistilul, deducem : $\frac{\text{h coloană}}{\text{h epistil}} = \frac{4\,000}{470} = 8{,}5$/valoare de natură a ne surprinde la prima vedere ; mai

---

[21] Pentru valorile următoare, calculul s-a făcut de asemenea cu ajutorul riglei, de unde şi ordinul de mărime al aproximării (a se vedea nota 7).

[22] De altfel nu concordă nici cu valorea indicată de R. Martin, *op. cit.*, p. 48.

[23] Diferită doar cu 3% de medie, ea însăşi rezultat al însumării unor valori destul de variate, pentru a ne putea apropia mai mult de alte rapoarte mai caracteristice (Lindos, Thasos).

[24] Am semnalat (*supra*, 2 *b*) apropierea de proporţii dintre capitelul nostru şi cel al ordinului citat.

Tabelul II. Rapoarte caracteristice pentru

Nr.	Monumentul	Datare	h. fus / h. capitel	h. coloană / h. capitel	∅ superior / ∅ inferior	h coloană / ∅ inferior	h coloană / h epistil	h. coloană / h. antablament	h. antablament / h. epistil	h. antablament / ∅ inferior
			1	2	3	4	5	6	7	8
1	Tholos, Delphi	400±	15,8	16,8	0,774	6,83	10,6	4,16	2,42	1,641
2	„North Building", Corinth	Început sec. IV	14,7	14,65	0,717	6,18	8,13	3,35	2,428	1,853
3	Stoa, Amphiaraeion pe Oropos	Început sec. IV	13,7	15,73	0,882	6,00	9,07	3,52	2,478	1,705
4	Templul Athenei Alcea, Tegeea	360±	15,25	16,25	0,806	6,10	9,78	4,04	2,422	1,513
5	Templul lui Zeus, Nemeea	340±	15,7	16,70	0,785	6,35	10,10	4,03	2,52	1,58
6	Templul Athanei Lindos	340—332	14,55	15,55	0,787	6,43	9,03	3,50	2,580	1,84
7	Tezaurul Cyrenei, Delphi	330±	16,37	17,8	0,824	6,94	8,96	3,49	2,570	1,98
8	Templul lui Zeus, Stratos	320±	13,05	14,05	0,763	5,41	8,61	3,44	2,510	1,58
9	Edificiu cu paraskenia, Agora, Thasos	A doua jum. sec IV	16,74	17,75	0,778	6,54	9,74	3,885	2,510	1,675
10	Stoa de Nord-Vest, Agora, Thasos	300±	15,78	16,76	0,780	6,88	9,95	3,795	2,615	1,81
11	Dodekatheon, Delos	300±	17,7	18,72	0,922	6,69	11,20	4,00	2,797	1,67
—	Valori medii, nr. 3...10	—	3...10 15,1	3...7, 9,10 16,2	3...10 0,79	3...7, 9,10 6,47	3, 4, 6...9 9,20	3,6...10 3,60	3...10 2,50	3...10 1,72
12	HISTRIA, propunere	350—330	15,1	16,2	0,76	6,45	8,5	3,50	2,45	1,855

ordinul doric în secolul al IV-lea î.e.n.

h. friză / h. epistil	h. antablament / h. geison	h. geison / h. epistil	h. triglif / l. triglif	h. metopă / l. metopă	h. ordin / h. coloană	h. ordin / ∅ inferior	interax (3 triglife) / ∅ inferior	interax (2 triglife) / ∅ inferior	h. coloană / interax (3 triglife)	h. coloană / interax (2 triglife)	h. ordin / interax (3 triglife)	h. ordin / interax (2 triglife)
9	10	11	12	13	14	15	16	16a	17	17a	18	18a
1,111	7,83	0,309	1,575	1,029	1,24	8,47	—	2,418	—	2,825	—	3,51
1,042	6,26	0,387	1,732	1,066	1,30	8,03	—	2,545	—	2,423	—	3,15
1,115	5,57	0,463	1,515	1,078	1,282	7,70	3,517	2,375	1,705	2,525	2,195	3,30
1,123	8,1	0,299	1,475	1,015	1,246	7,63	—	2,338	—	2,625	—	3,278
1,078	7,8	0,322	1,465	1,015	1,238	7,87	—	2,29	—	2,765	—	3,42
1,194	6,65	0,403	1,557	1,013	1,284	8,27	—	2,705	—	2,381	—	3,06
1,221	7,37	0,348	1,628	1,085	1,286	8,94	4,265	2,705	1,613	2,665	2,095	3,30
1,153	7,02	0,358	1,509	0,996	1,292	7,00	—	2,420	—	2.24	—	2,89
1,150	6,97	0,360	1,554	0,942	1,255	8,22	3,906	2,593	1,675	2,523	2,105	3,75
1,160	5,75	0,455	1,652	1,127	1,262	8,69	3,458	—	1,917	—	2,42	—
1,384	7,45	0,376	1,598	1,200	1,27	8,52	—	2,390	—	2,00	—	3,55
3...10 1,134	3...10 6,89	3...10 0,375	3...10 1,545	3...10 1,03	3...10 1,27	3, 7, 9, 10 8,20	3,7,9,10 3,79	3...9 2,475	3,7,9,10 1,725	3...9 2,535	3, 7, 9, 10 2,203	3...9 3,28
1,134	7,2	0,340	1,55	1,155	1,28	8,30	3,81	2,48	1,69	2,545	2,185	3,28

mult chiar, a ne induce să punem sub semnul întrebării posibilitatea ca ambele fragmente să fi aparţinut aceleiaşi ordonanţe. Dacă ţinem seama însă de faptul că epistilul nostru cuprinde trei cupluri triglif-metopă, acest raport devine mai uşor explicabil, prin necesitatea de a spori înălţimea unui element de construcţie supus la eforturi de încovoiere, adică tocmai acelui gen de eforturi care nu sînt proprii capacităţii materialului litic de a dezvolta reacţii interne. În plus, dacă ţinem seama că, deşi piesa este cioplită în marmură, meşterii erau obişnuiţi, pe de o parte, a aprecia eforturile pe care era capabil să le suporte un material mai slab (calcarul) şi că, pe de altă parte, ei erau familiarizaţi cu rapoartele clasice (a se vedea „North Building" şi Templul lui Zeus, Stratos), această supradimensionare a lintoului pare explicabilă. Mai mult, observăm şi în cazul tezaurului Cyrenei din Delphi o asemenea tendinţă de înălţare a epistilului $\left(\frac{\text{h coloană}}{\text{h epistil}} = 0{,}864 : \text{sub medie}\right)$ deşi ordinul se caracterizează în general prin proporţii zvelte, înălţare a epistilului pe care o atribuim de asemenea creşterii deschiderii mediane [25].

Pentru a încheia, observăm că vom avea prilejul de a dovedi mai jos posibilitatea de a încadra într-un ansamblu armonios datele obţinute pentru cazul histrian.

(6) — Urmează să deducem înălţimea antablamentului din înălţimea coloanei, corectînd media din tabelul II (coloana 6), prin eliminarea valorilor obţinute pentru templele Athenei Alea şi al lui Zeus din Nemeea, ca fiind simţitor îndepărtate de cazurile curente, consecinţă a proporţionării generale foarte elansate ale ordinelor respective, nu o dată remarcată ca particularitate distinctivă a acestor monumente.

Faţă de media 3,60 astfel obţinută, alegînd valoarea 3,50, apropiată de cea stabilită pentru Stoa din Amphiaraeion pe Oropos, Tezaurul Cyrenei din Delphi şi Templul Athanei Lindia, obţinem $\frac{\text{h coloană}}{3{,}50} = \frac{4\,000}{3{,}50} =$ $= 1143 \cong 1150$ mm.

(7) — Verificăm valoarea astfel obţinută pentru raportul : $\frac{\text{h antablament}}{\text{h epistil}} = \frac{1150}{470} = 2{,}45$, valoare foarte apropiată de media 2,50, în jurul căreia se situează toate valorile din coloana 7.

(8) — A doua verificare, $\frac{\text{h antablament}}{\varnothing \text{ inferior}} = \frac{1150}{620} = 1{,}855$ este, la prima vedere, puţin satisfăcătoare, raportată la media coloanei 8 din tabelul II (1,72). Remarcăm însă că ea se apropie foarte mult de valorile determinante pentru templul Athanei Lindia, Tezaurul Cyrenei şi Stoa de NV din Agora thasiană, cu proporţiile cărora ordinul nostru prezintă şi alte asemănări.

Urmează ca, în cadrul proporţiilor ordinului, să încercăm a stabili şi modul în care se repartizează înălţimea totală a antablamentului între epistil, zoofor şi geison.

[25] Cf. J. Bousquet, *op. cit.*, p. XXXI.

(9) — Folosim pentru aceasta media raportului $\frac{\text{h friză}}{\text{h epistil}}$ care, așa cum rezultă din coloana 9, este 1,134; deci 470 × 1,134 ≅ 520 mm, ca înălțime restituită ipotetic pentru zooforul antablamentului nostru.

(10) — Rămîne să vedem cum se încadrează geison-ul:

$$\frac{\text{h antablament}}{\text{h geison}} = \frac{1150}{1150 - (470 + 520)} = 7{,}2.$$

Este adevărat că valoarea astfel obținută diferă simțitor de media aritmetică a cîturilor rapoartelor din coloana 10, în cuprinsul căreia însă valorile sînt foarte variate (ele se înșiră de la 5,75 la 8,45); valoarea aleasă apropiindu-se totuși de rapoartele obținute pentru tezaurul Cyrenei și edificiul cu *paraskenia* din Thasos.

(11) — Raportînd înălțimea geison-ului, astfel obținută, la înălțimea epistilului, cunoscută, obținem $\frac{\text{h geison}}{\text{h epistil}} = \frac{160}{470} = 0{,}340$, valoare care aproximează în mod satisfăcător media (0,375), dacă ținem seama, pe de o parte, că aceasta înglobează în sine valori sensibil distanțate, între extreme ca 0,271 și 0,463, iar, pe de altă parte, de faptul că valoarea cîtului pentru cazul nostru se apropie din nou de exemplul din Delphi, ca și de edificiul cu *paraskenia* din Agora Thasiană.

O verificare pentru justețea aprecierii înălțimii zooforului deci, implicit, pentru organizarea internă a întregului antablament, ne-o oferă mediile rapoartelor din coloanele 13 și 14 ale tabelului II, în care sînt raportate la lățimile respective înălțimile triglifului și metopei [26]. Vom observa că aceste rapoarte se exprimă prin cîturi care nu se abat prea mult de la o valoare medie. Pentru Histria, avem:

(12) — $\frac{\text{h triglif}}{\text{l triglif}} = \frac{520}{336} = 1{,}55$, corespunzînd foarte bine mediei de 1,545

și

(13) — $\frac{\text{h metopă}}{\text{l metopă}} = \frac{520}{450} = 1{,}155$ față de o medie de 1,03.

Ne-a mai rămas să verificăm unele rapoarte ale ordinului considerat în ansamblu, pentru care ne vom folosi de rapoartele determinate în coloanele 14 și 15.

(14) — Raportul $\frac{\text{h ordin}}{\text{h coloană}} = \frac{5150}{4000} = 1{,}28$ se apropie cu o aproximație de 1% de media calculată, identificîndu-se aproape cu cele stabilite pentru Delphi și Lindos.

(15) — În ce privește raportarea înălțimii totale a ordinului la diametrul inferior, $\frac{\text{h ordin}}{\varnothing\ \text{inferior}} = \frac{5150}{620} = 8{,}30$, concordanța cu media n-ar

[26] Deși urmele *regulae*-lor păstrate pe epistil sînt foarte grav avariate, putem totuși deduce valorile lățimilor lor, respectiv 336 și 450 mm, verificînd suma lor (3 × 336) + (3 × 450) = = 2358 ≅ 2360.

mai trebui subliniată, decît dacă n-ar fi să arătăm că sîntem încă și mai aproape de valorile obținute pentru templul Athanei Lindia și pentru edificiul cu *paraskenia* din Thasos.

4 *b.* Credem că este util, atît pentru a explica cele expuse mai jos cît și pentru a fundamenta pe aceeași bază restituirea pe care o propunem, să analizăm rapoartele caracteristice ordonanței în ansamblu [27]. În acest caz, evident, vom alege ca elemente definitorii ale euritmiei : înălțimea ordinului, interaxul coloanelor, diametrul de bază. Vom ține de asemenea seama că interaxul, așa cum este definit de epistilul cunoscut, cuprinde trei grupuri triglif-metopă și că, în mod necesar, în cazul unui *distyl in antis*, trebuie să fi existat și un epistil cuprinzînd numai două asemenea grupuri [28]. Din această cauză, ne vom referi atît pentru un caz cît și pentru celălalt la mediile obținute în tabel, cu mențiunea că, pentru această epocă, sînt mai rare cazurile în care apare un interax lărgit.

Vom avea deci :

(16) — Pentru trei metope : $\frac{\text{interax}}{\varnothing\ \text{inferior}} = \frac{2360}{620} = 3{,}81$ acceptabil față de media 3,79 și (16 a) pentru două metope : $\frac{1537}{620} = 2{,}48$ față de media 2,495 în care a fost exceptată Stoa de NV din Agora thasiană, din ordonanța căreia lipsește interaxul de două metope.

Observăm că în ambele cazuri valoarea dedusă pentru Histria ne apropie încă o dată de edificiul cu *paraskenia.*

(17) — Raportul pentru $\frac{\text{h coloană}}{\text{interax}} = \frac{4000}{2360} = 1{,}69$, stabilit pentru grupul de trei triglife diferă doar cu 3% de media 1,725 ; același raport (17 a), calculat pentru un grup de două triglife, avînd valoarea 2,545, diferită de medie cu 1%.

(18) — În sfîrșit, înălțimea întregului ordin raportat la interax, $\frac{\text{h ordin}}{\text{interax}} = \frac{5150}{2360} = 2{,}185$ (pentru trei triglife) poate fi considerat satisfăcător în comparație cu media 2,203 ca și (18 a) pentru două triglife $\frac{5150}{1570} = 3{,}28$, identică cu media calculată.

5 *a.* Considerînd suficient demonstrată prin analiza de mai sus posibilitatea ca fragmentele în cauză să fi aparținut aceluiași monument, prin extinderea metodei am fost aduși la a determina și anumite rapoarte ale unui ordin doric, desigur ipotetic, dar perfect posibil pentru această epocă.

Tot cu titlul de primă ipoteză, bazîndu-ne pe constatările făcute cu prilejul analizei rapoartelor 14 ... 18, putem considera că atît capitelul

---

[27] O excelentă și completă definiție a ordonanței a fost dată de prof. arh. R. Bordenache în introducerea la *Documentar analitic*; *studiul ordinelor și elementelor de arhitectură clasică, Antichitatea greco-romană și Renașterea.*

[28] Rezultă lungimea arhitravei pentru două triglife : (2 × 336) + (2 × 450) = 1570 mm. A se vedea și nota 26. Nu am considerat mărite metopele de colț.

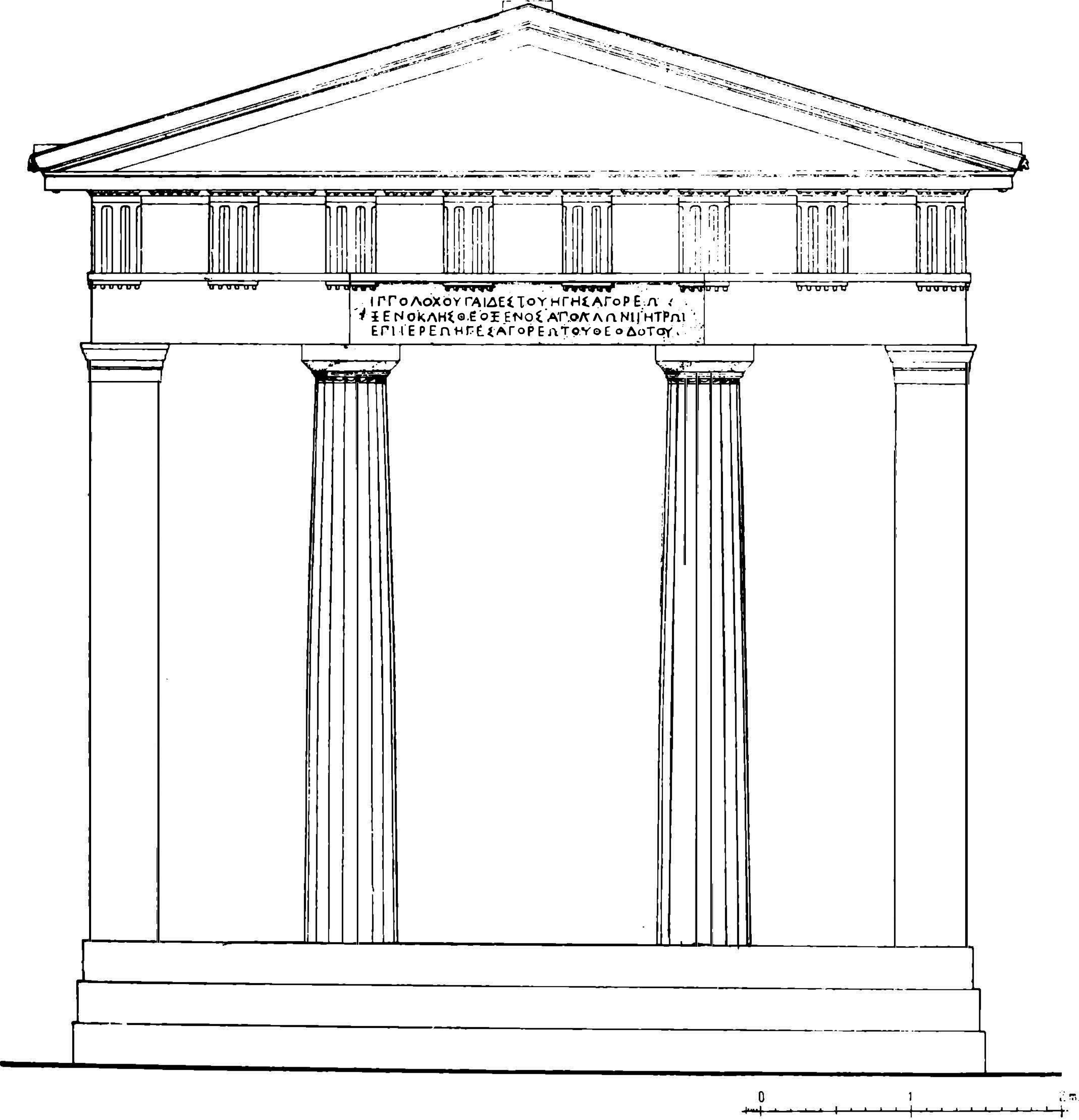

Fig. 3. — Restituire ipotetică a ordonanței.

cît şi epistilul au aparţinut unui mic edificiu, cu o faţadă de tipul tezaurelor, pe care inscripţia de pe epistil ne determină a-l socoti dedicat lui Apollo Ietros.

Prin analogie cu numeroase exemple, din care nu vom cita decît Tezaurul Cyrenei de la Delphi [29] şi templul „Marelui Zeu" de la Histria, e drept, mai recent [30], putem lua în consideraţie ca ipoteză de lucru pentru restituirea faţadei principale un edificiu ***distyl in antis***, cu particularitatea unui interax de trei triglife în dreptul intrării, aşa cum apare în fig. 3.

Această dispoziţie, care rezultă din distribuirea deja menţionată a *regulae*-lor pe epistil, a fost dictată fără îndoială de considerente de facilitare a circulaţiei ; altfel, din cauza dimensiunilor generale reduse, spaţiul liber urma a fi redus doar la 0,95 m (interax de două triglife minus două raze inferioare).

Adoptăm soluţia interaxelor de două triglife la extremităţi ca mai potrivită pentru secolul al IV-lea, epocă în care interaxul lărgit are încă un caracter, dacă nu de excepţie, de rezolvare încă relativ rară.

Pentru celelalte elemente, dimensiunile sînt cele determinate anterior (***supra***, 4 ***a***, 4 ***b***).

Ultimul element necesar completării imaginii faţadei care rămîne a fi apreciat, neavînd nici o posibilitate de a-l determina cu precizie, este înclinarea frontonului. Deşi pentru unele monumente contemporane cunoscute [31] unghiul este de circa 12°, în alte cazuri [32] el creşte la 14°. Credem însă că în cazul nostru ne vom apropia mai mult de adevăr luînd în consideraţie exemple dintr-o zonă apropiată, în care unghiul frontonal este mărit, potrivit condiţiilor impuse de climatul mai aspru al regiunilor pontice.

Ne vom referi în primul rînd la exemplul histrian oferit de templul ΜΕΓΑΣ ΘΕΟΣ, deja citat, pentru care constructorul a ales o înclinare de circa 16°30′ [33] ; în al doilea rînd ne vom îndrepta atenţia asupra acoperişului uneia din clădirile cu caracter comercial din Agora olbiană, databilă în ultimul sfert al veacului al IV-lea, caz în care s-a adoptat o pantă de circa 18° [34].

Vom alege deci un unghi de pantă de 17°, destul de accentuat pentru această perioadă.

Studiul nostru de restituire ipotetică trebuie oprit aici, nu fără a exprima însă regretul de a nu putea avansa, cu privire la planimetria edificiului, decît lăţimea la nivelul zooforului, circa 5,8 m, aşa cum rezultă din însumarea lăţimilor celor opt metope şi şapte triglife, care alcătuiau friza. Nu există nici un element care să ne îndreptăţească

---

[29] A se vedea *supra*, nota 25.

[30] Gabrielle Bordenache et D. M. Pippidi, *Le Temple de* ΜΕΓΑΣ ΘΕΟΣ *à Istros*, in *BCH*, LXXXIII, 1959, p. 462, fig. 9.

[31] A. K. Orlandos, *op. cit.*, p. 49, indicaţiile din tabel pentru templul lui Zeus din Stratos, porticul lui Philon din Eleusis şi templul din Lykosaura.

[32] E. Dyggve, *op. cit.*, p. 183 : T. Athanei din Lindos, 14°, Propyleele : 12°30′.

[33] A se vedea Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul Histria*, în *Materiale*, VI, p. 270, pl. III.

[34] I. B. Braşinski, *Комплекс кровельной черепицы из раскопок ольвийской Агоры*, *op. cit.*, p. 304, fig. 11 şi rezumat englez, p. 314.

a avansa raportul lungimii față de lățime, variabil în limite foarte largi, în funcție de distribuția interioară.

Este probabil însă, așa cum a fost exprimat grafic și în fig. 3, că suprastructura era așezată pe un podium de aproximativ aceeași lățime cu *prostyl*-ul, prevăzut în față cu trei trepte ca și alte exemplare contemporane, a căror planimetrie poate fi restituită cu certitudine.

Așa cum am arătat (*supra*, 2 *b*), în această ipoteză este foarte probabil ca ordonanța astfel restituită să fi aparținut unui propylon al *temenos*-ului sau, poate, unui edicul auxiliar, un *naiskos*, din incinta templului lui Apollo Ietros.

O a doua ipoteză formulată (*supra*, 2 *b*) asupra programului edificiului admitea posibilitatea ca ordinul astfel restituit să fi fost folosit, prin repetare, pentru compunerea unui portic în cuprinsul incintei. În acest caz, evident, ordonanța lui trebuie considerată ca rezultînd din repetirea de un număr oarecare de ori a traveii mediane, al cărei aspect a fost definit în fig. 3. Și aici, ca și în cazul admiterii primei ipoteze, nu putem nici măcar sugera date suplimentare cu privire la planimetria acestei *stoa*.

6 *a*. Înainte de a încheia această prezentare, socotim necesar a reveni asupra unor păreri formulate mai sus, în scopul de a încerca o și mai mare precizare a datării monumentului nostru.

Așa cum se desprinde din analizele rapoartelor efectuate atît pentru capitel cît și pentru ordinul restituit (a se vedea *supra* : 2 *b*, 4 *a*, 4 *b*), credem a fi putut semnala într-un mod destul de convingător apropierile ce se evidențiază pe de o parte cu ordinul templului Athanei Lindia, pe de altă parte, cu edificiul cu *paraskenia* din Thasos.

Aceste apropieri ne rețin atenția în primul rînd ca bază de discuție pentru încadrarea cronologică atît a elementelor luate în considerație, cît și a ansamblului pe care, eventual, l-au putut alcătui.

Datorită mai ales asemănării unor proporții cu edificiul thasian, datarea propusă poate fi mai degrabă a doua jumătate a secolului al IV-lea, susținută și de argumentul că asemănarea dintre capitelul histrian și cel din Lindos îl situează pe primul cronologic, după toate probabilitățile, posterior celui de-al doilea, dacă ținem seama de rolul de frunte deținut de Rhodos pe planul vieții culturale contemporane [35].

Singurul argument care s-ar opune, ar fi datarea inscripției dedicatorii, pe care însă V. Pârvan n-o afirmă în mod hotărît [36]. Apreciem deci că monumentul nostru se poate data în cel de-al treilea pătrar al secolului al IV-lea, mai curînd către sfîrșitul lui.

6 *b*. Reținem însă ca un fapt care merită a fi relevat, mai mult decît în treacăt, prezența însăși a acestui monument la Histria, sau — dat fiind caracterul de ipoteză cu care-l prezentăm ca ansamblu constituit —

---

[35] E. Dyggve, *op. cit.*, p. 516 și urm.

[36] Pe de o parte (p. 534) afirmă că baza statuii lui Apollo Ietros „poate fi încă în sec. V. a. Chr., în nici un caz mai tîrziu ca prima jumătate a sec. IV", și mai jos (p. 538—539), „putem reconstitui pentru anii c. 425—350 următorul arbore genealogic...". Or, coborînd data inscripției de pe arhitravă la circa 330, datarea inscripției de pe baza amintită se încadrează încă în condițiile impuse de argumentele filologice (p. 537).

am spune, prezența însăşi a unor fragmente dorice, cu atît mai mult cu cît ele ar fi aparținut unor momente diferite (*supra*, 3*a*).

Din cercetările arheologice întreprinse pînă acum, ne-au parvenit — faptul a mai fost semnalat — foarte puține fragmente arhitecturale de epocă greacă. Dintre acestea, pe cît am putut să ne dăm seama din cercetările întreprinse direct în lapidariul muzeului histrian, fragmentele care pot fi datate în secolele VI—V î.e.n. sînt toate de stil ionic, neexistînd, după ştiinţa noastră, nici un fragment doric care să poată fi atribuit unei perioade atît de vechi ; primele piese de acest fel, în ordine cronologică, sînt cele prezentate în studiul de faţă. Mai mult, nu putem atribui, decît cu multă circumspecţie, foarte puţine exemplare ionice perioadei cuprinse între mijlocul secolului al V-lea şi mijlocul secolului al IV-lea.

Evident, ar fi o eroare să eliminăm din discuţie hazardul descoperirii, mai ales în situaţia cunoscută, în care cercetările nivelurilor de viaţă de epocă greacă se rezumă la o arie totală relativ restrînsă. În acelaşi timp însă, ar fi de asemenea o eroare de a nu ţine seama de condiţiile descoperirii acestor fragmente, care — aşa cum am arătat (*supra*, 1) — sînt, în covîrşitoarea majoritate a cazurilor, acelea de piese reîntrebuinţate în ziduri sau aflate întîmplător în nivelurile de viaţă tîrzii, ceea ce sporeşte considerabil probabilitatea de a întîlni reprezentate, ca atare, toate epocile de construcţie.

Această constatare ne îndeamnă să afirmăm convingerea potrivit căreia piesele noastre sînt, după toate probabilităţile, cele mai vechi sau, în cel mai rău caz, printre cele mai vechi fragmente de stil doric de la Histria.

Faptul este, desigur, de natură a ne reţine atenţia, întrucît aceasta este perioada în care doricul îşi face, din ce în ce mai persistent, loc în lumea ioniană. Este momentul în care, chiar în oraşe ca Priene sau Milet, doricul este întrebuinţat pentru prima oară, cel puţin pentru monumente cu caracter profan [37]. La Rhodos, este momentul în care cel de-al treilea templu al Athanei înlocuieşte templul lui Kleobulos, desemnat de anumite caractere ca fiind de stil ionic [38].

Rezultă deci că prezenţa acestui monument, sau, cel puţin, a celor două fragmente studiate, conturează mai precis o realitate insuficient cunoscută în manifestările sale din domeniul arhitecturii monumentale, şi anume că Histria a ţinut foarte îndeaproape pasul cu realizările contemporane ale lumii artistice din centrele principale [39].

Întrebuinţarea acestor elemente stilistice noi pare a fi fost făcută cu multă pricepere, potrivit canoanelor elaborate în perioada respectivă, canoane a căror evoluţie este acum destul de rapidă, cel puţin în cazul rapoartelor interne ale capitelului [40], pentru a ne permite să susţinem

[37] Facem desigur abstracţie de existenţa templului doric arhaic din Assos, dedicat Athenei, considerat, pe bună dreptate, ca o excepţie greu de explicat (W. B. Dinsmoor, *op. cit.*, p. 88).

[38] E. Dyggve, *op. cit.*, p. 126, 127.

[39] Mai evident pe plan filologic şi general cultural (*Istoria României*, I, p. 201—203), prezenţa monumentelor este semnalată aici mai ales pentru ultimele veacuri înainte de era noastră (*ibidem*, p. 205).

[40] A se vedea *supra*, nota 2 şi tabelul I.

afirmaţia că a existat, între Histria şi principalele centre ale lumii egeene un contact strîns, exprimat de tendinţa de a prelua imediat rezultatele progresului artistic, dobîndite acolo unde atmosfera de creaţie a noilor direcţii de dezvoltare ale arhitecturii greceşti era în plină efervescenţă.

În ce priveşte căile de pătrundere, ele nu constituie un punct ce ar risca să rămînă obscur, existenţa raporturilor comerciale active cu cetăţile din Grecia sau Asia fiind un fapt deja dovedit [41]. Mai mult chiar, par a exista dovezi [42] ale unor legături directe cu Rhodosul, căruia îi atribuim nemijlocit sursa de inspiraţie a proporţionării capitelului nostru, poate chiar şi locul de origină a arhitectului care a stabilit rapoartele sale interne, ca şi trama generală a ordonanţei.

Nu este de asemenea de exclus posibilitatea ca apariţia elementelor dorice să fie o consecinţă a legăturilor cu Attica, expresie, şi pe plan arhitectural, a unor legături cu o tradiţie mai veche [43].

Considerăm că pătrunderea doricului la Histria reprezintă un moment care merită să fie subliniat în istoria arhitecturii cetăţii vest-pontice, pe de o parte pentru interesul pe care-l prezintă pe plan local sub aspect atît cultural cît şi economic, pe de altă parte pentru că reprezintă o etapă — prima — în evoluţia acestui stil într-o zonă relativ puţin cunoscută în cadrul general al istoriei arhitecturii lumii greceşti.

Sperăm ca viitoarele cercetări arheologice să scoată la lumină noi monumente care să poată permite o mereu mai adîncită analiză şi o mereu mai nuanţată diferenţiere a etapelor acestui important domeniu de manifestare al culturii antice în aria vest-pontică.

Arhitect DINU THEODORESCU

НОВЫЕ ДАННЫЕ В СВЯЗИ С ПРОНИКНОВЕНИЕМ ДОРИЧЕСКОГО ОРДЕНА В ИСТРИЮ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает два архитектурных фрагмента: эпистиль (уже опубликованный В. Пырваном и датированный им серединой IV в. до н. э.) и одну капитель, использованную в качестве основания колонны в одном из зданий поздней римской эпохи (рис. 1, 2).

На основании аналогий внутренних связей капители из Истрии с другими капителями IVв . высказывается предположение, что данный

[41] *Istoria României*, I, p. 181.

[42] Mulţumim colegei V. Eftimie, care ne informează că unele ştampile de amforă rhodiene descoperite la Histria ar putea fi datate în a doua jumătate a sec. IV, ceea ce ne permite să presupunem legături comerciale mai vechi. A se vedea, pentru tipul de ştampile menţionat, V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Histria*, p. 235.

[43] Tradiţie pe care sperăm s-o putem atesta şi în domeniul arhitecturii, în cuprinsul unui studiu viitor.

фрагмент можно было бы отнести к середине IV в. до н. э. или к его третьей четверти.

Изучение расположения некоторых зданий, датируемых IV в., позволяет выдвинуть, в качестве рабочей гипотезы, предположение, что оба фрагмента могли принадлежать одному и тому же памятнику, посвященному Аполлону Иетросу и помещенному, по-видимому, в храме, существование которого можно предполагать па основании имеющихся серьезных аргументов. Предлагаемое автором восстановление имеет целью передать — разумеется со всеми оговорками, вытекающими из его гипотетического характера, — облик характерного памятника той эпохи, *наискос*, *пропилон* или *стоа* (в последнем случае допуская повторение средних пролетов) (рис. 3). Наличие и датировка двух дорических фрагментов — самых древних дорических фрагментов, найденных в этом месте, — могут рассматриваться как лишнее доказательство того факта, что жители Истрии стремились поддерживать тесную связь с искусством, развивавшимся в главнейших художественных центрах греческого мира.

ОБЧЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Дорическая капитель из участка ,,T'': *a*) вид в настоящее время; *b* вид сбоку; *c*) профиль.
Рис. 2. — Дорическая капитель из участка ,,T'' (восстановление).
Рис. 3. — Гипотетическое восстановление расположения зданий.

NOUVELLES DONNÉES PORTANT SUR LA PÉNÉTRATION DE L'ORDRE DORIQUE À HISTRIA

RÉSUMÉ

L'auteur présente deux fragments architecturaux, un épistyle (daté et publié par V. Pârvan de la moitié du IVe siècle avant notre ère) et un chapiteau réutilisé en tant que base de colonne dans une des constructions de l'époque romaine tardive (fig. 1, 2).

Prenant comme base les analogies des rapports internes du chapiteau d'Histria avec d'autres chapiteaux du IVe siècle, on peut lui assigner une position chronologique vers la moitié, ou bien au troisième quart du IVe siècle.

En analysant les rapports de l'ordonnance de certains édifices datant du IVe siècle, on peut en déduire — fait présenté par l'auteur comme une simple hypothèse de recherches — que les deux fragments ont pu parfaitement appartenir à un seul monument dédié à Apollo Ietros, probablement à l'intérieur du téménos dont l'existence antérieure se laisse supposer en raison de certaines considérations bien fondées. La restitution proposée tente d'évoquer, avec toutes les réserves dérivant de son

caractère hypothétique même, l'image d'un monument représentatif pour l'époque (*naiskos*, *propylon* ou *stoa* — dans ce dernier cas en admettant une répétition de la travée médiane), selon la restitution proposée dans la figure 3. L'existence et la datation des deux fragments doriques qui sont les plus anciens exemplaires appartenant à ce style — trouvés en ces lieux — sont considérées comme un nouvel argument pour témoigner des efforts déposés par les habitants de la cité ouest-pontique de maintenir un étroit contact avec les progrès artistiques des principaux centres de création du monde grec.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Chapiteau dorique dans le secteur « T ». *a*, état actuel; *b*, vue latérale; *c*, profil.

Fig. 2. — Chapiteau dorique du secteur « T » (restitution).

Fig. 3. — Restitution hypothétique de l'ordonnance.

O PĂTRUNDERE DIN VEST A DACILOR PE TERITORIUL FOSTEI PROVINCII DACIA, ÎN SECOLUL AL IV-LEA e. n.

(DESCOPERIRILE DE LA CIPĂU-,,GÎRLE")

Partea de hotar numită ,,Gîrle" a satului Cipău (comuna Iernut, rn. Luduş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară) o formează o terasă scundă înconjurată de un braţ mlăştinos al Mureşului şi de lunci joase, rămăşiţe ale meandrelor vechii albii. Firul actual al apei s-a abătut cu aproximativ 500 m spre E-NE de terasă, peste care acum trece — tăind-o oarecum în două părţi inegale — drumul naţional 14 A, Iernut-Tîrnăveni. Intrată ca o peninsulă, printre smîrcuri şi păpurişuri, terasa se leagă printr-un fel de istm de teritoriul îngrăşătoriei ,,ICIA"-Cipău. Pătura de pămînt vegetal e relativ subţire, sub ea apărînd pietrişul şi nisipul aluviunilor de odinioară ale Mureşului.

★

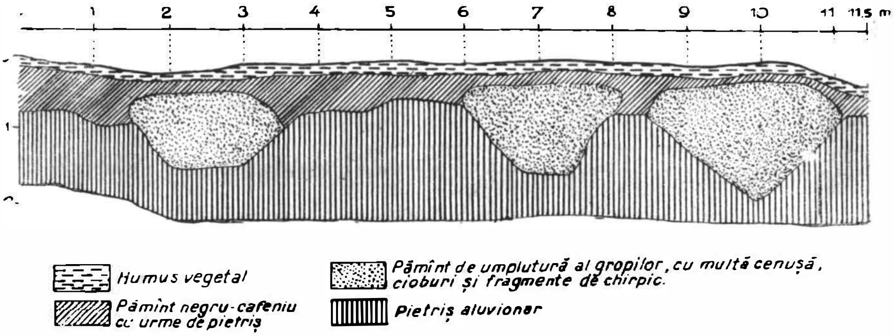

Fig. 1. — Cipău-,,Gîrle". Profilul gropilor.

În toamna anului 1952, pe teritoriul ,,Gîrle" s-a deschis o carieră de pietriş. Prin înaintarea carierei, au fost secţionate trei gropi dintr-al căror pămînt de umplutură, amestecat cu multă cenuşă şi fragmente de chirpic (fig. 1), au ieşit la iveală mai multe vase de diferite nuanţe cenuşii, lucrate cu roata, dintr-o pastă fină, lucioasă (fig. 3/1—7; fig.

4/13—20), precum şi altele lucrate cu mîna dintr-o pastă poroasă, gălbui-roşietice, cenuşii şi negricioase (fig. 2/1—9). Vasele, inițial *întregi* toate,

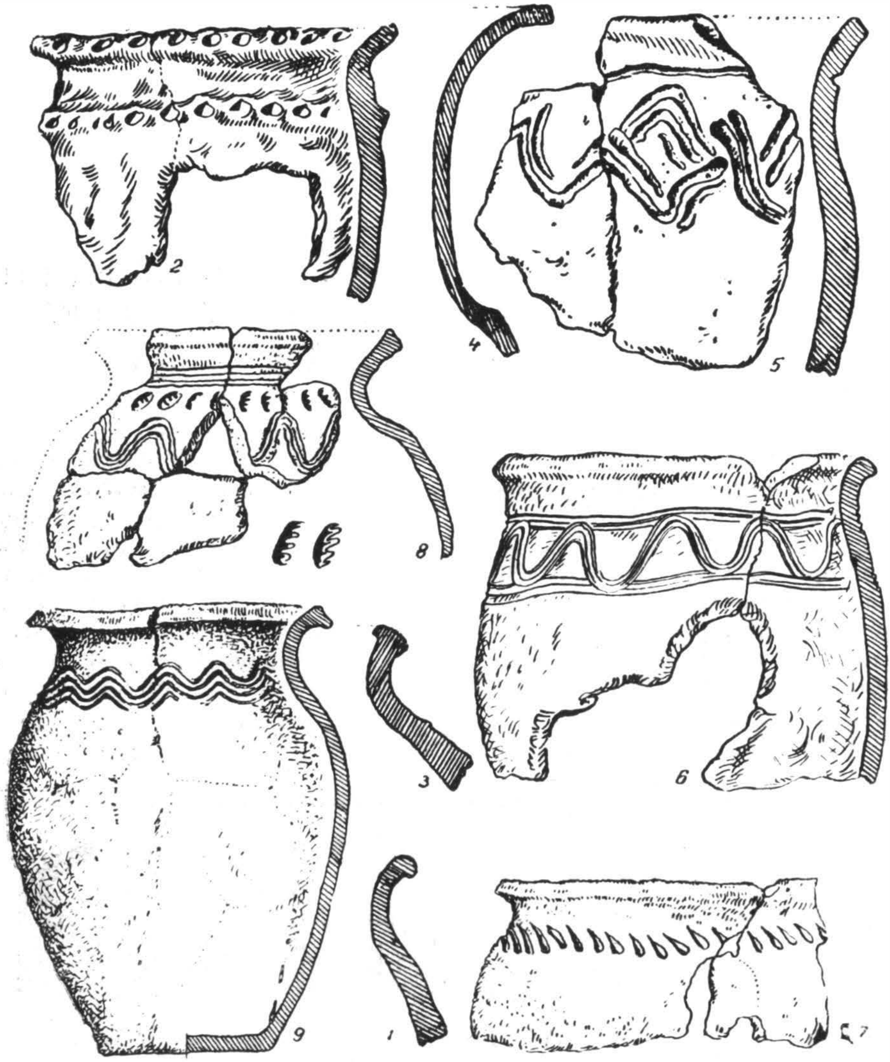

Fig. 2. — Ceramică lucrată cu mîna.

au fost sparte şi împrăştiate, fragmentele lor fiind apoi adunate, aflîndu-se în prezent în colecțiile Muzeului arheologic din Cluj [1]. Prin aspectul şi factura întregului complex, el a fost datat în secolul al IV-lea.

[1] Cf. *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 221. Pentru istoricul cercetărilor de la Cipău-„Gîrle", vezi şi N Vlassa, *Cercetări arheologice în regiunile Mureş-Autonomă Maghiară şi Cluj* (manuscris).

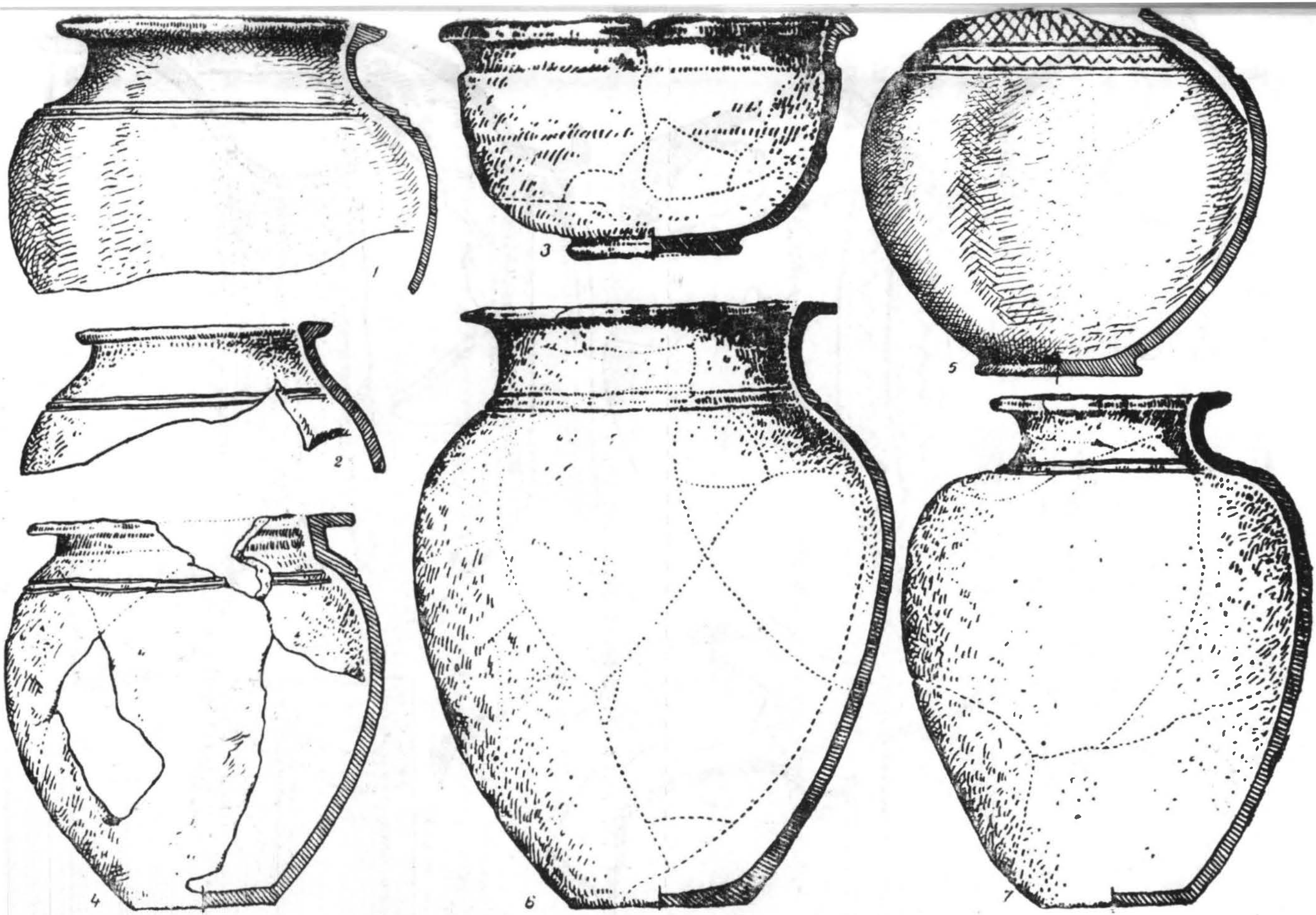

Fig. 3. — Ceramică lucrată cu roata.

Fig. 4. — Ceramică lucrată cu roata

Cu ocazia unor periegheze s-au mai cules de la „Gîrle" cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna, de clară factură dacică.

În vara anului 1953, în cadrul lucrărilor șantierului arheologic Morești [2], s-au executat la „Gîrle" săpături de salvare. Atunci n-au mai apărut materiale din secolul al IV-lea similare celor descoperite în anul precedent, în schimb s-au ivit bordeie care pe baza materialului ceramic ce-l conțineau au fost datate în secolele V—VI. Cimitirul contemporan acestei faze de locuire de pe „Gîrle" a fost descoperit și el, prin lucrările de excavație ale unei cariere de nisip de pe teritoriul îngrășătoriei „ICIA", la circa 300 m distanță de punctul „Gîrle". Din săpăturile de la „Gîrle" au rezultat și rare fragmente ceramice din epoca comunei primitive [3].

După terminarea săpăturilor de salvare, prin lucrări de canalizare care au tăiat teritoriul „Gîrle", s-au secționat trei bordeie din această așezare. Bordeiele secționate se aflau la o depărtare de circa 150 m de locul carierei de pietriș, unde se efectuaseră săpăturile. În două bordeie nu s-a găsit material concludent (păreau sistematic evacuate !), dar dintr-al treilea (fig. 5) a apărut un abundent material ceramic, cu totul asemă-

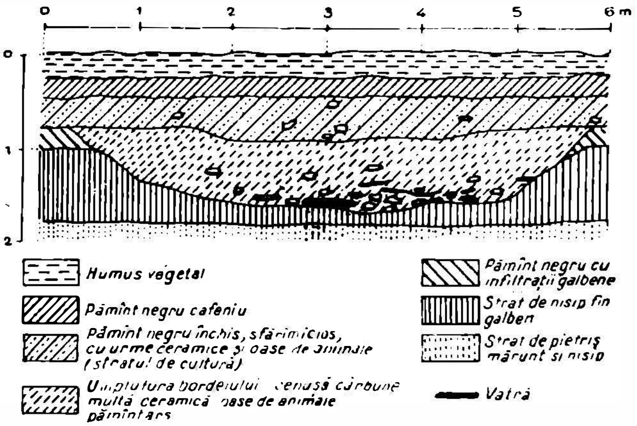

Fig. 5. — Profilul bordeiului tăiat de lucrări de canalizare.

nător vaselor din gropile săpate în 1952, datate în secolul al IV-lea. Și de această dată au apărut vase cenușii și cîteva roșietice, din pastă fină, excelent arsă, cu pereții neteziți, lucrate cu roata (fig. 4/1—12 ; 6/1—7), în asociere cu ceramică poroasă, lucrată cu mîna (fig. 6/8—23), deseori împodobită cu motive de linii vălurite, incizii etc. Remarcăm apariția în acest bordei și a unei cupe din pastă poroasă, de o formă înrudită îndeaproape cu ceașca dacică, lipsindu-i însă toarta (fig. 6/20). Pe *vatra de foc* a bordeiului au fost aflate 16 monede mărunte de bronz, din epoca con-

[2] La săpături au participat D. Protase și N. Vlassa.

[3] *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 220—222.

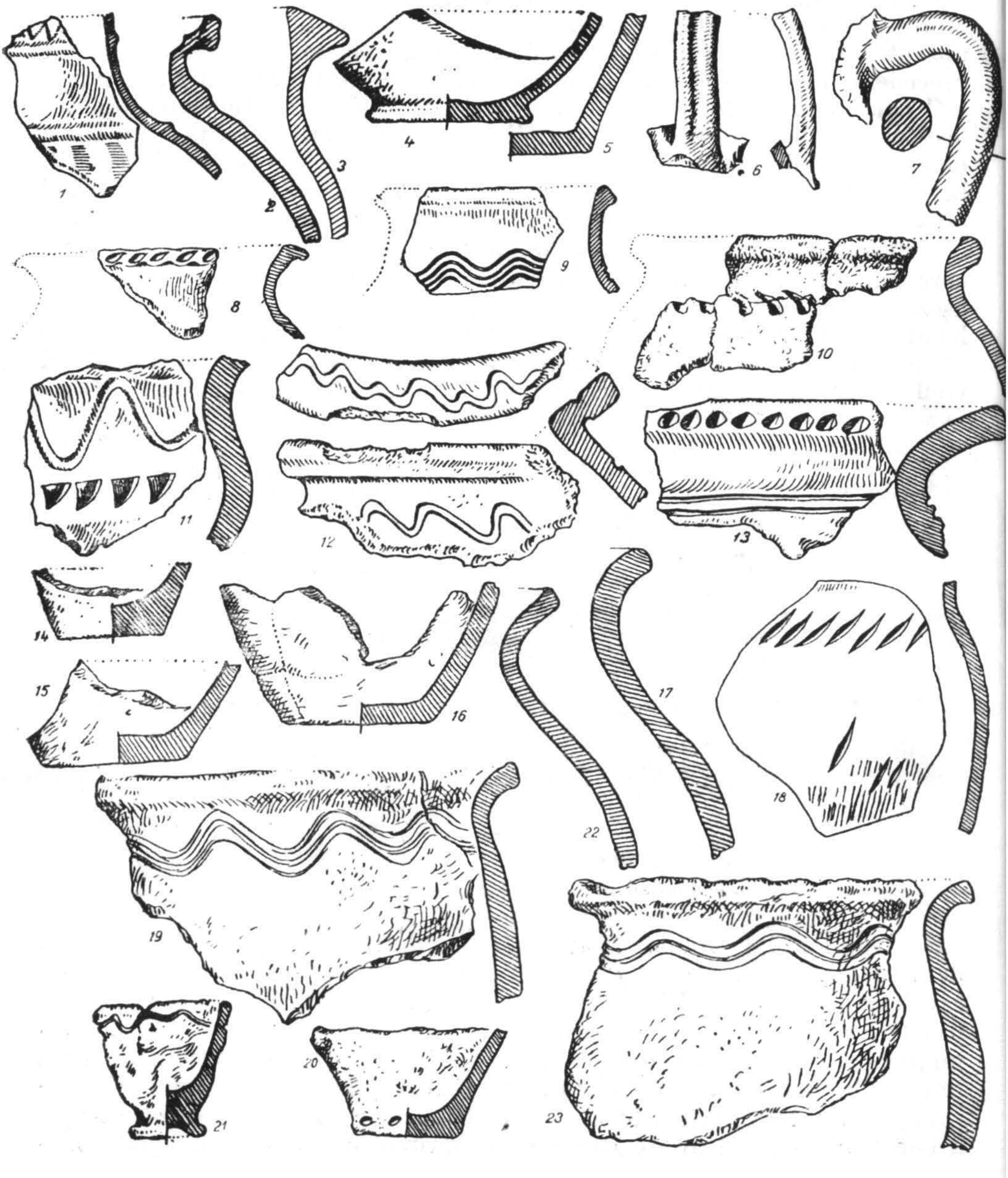

Fig. 6. — *1—7*, ceramică lucrată cu roata; *8—23*, ceramică lucrată cu mîna.

stantiniană [4]. Ceramica din bordei, adunată de noi, a fost predată Muzeului arheologic din Cluj.

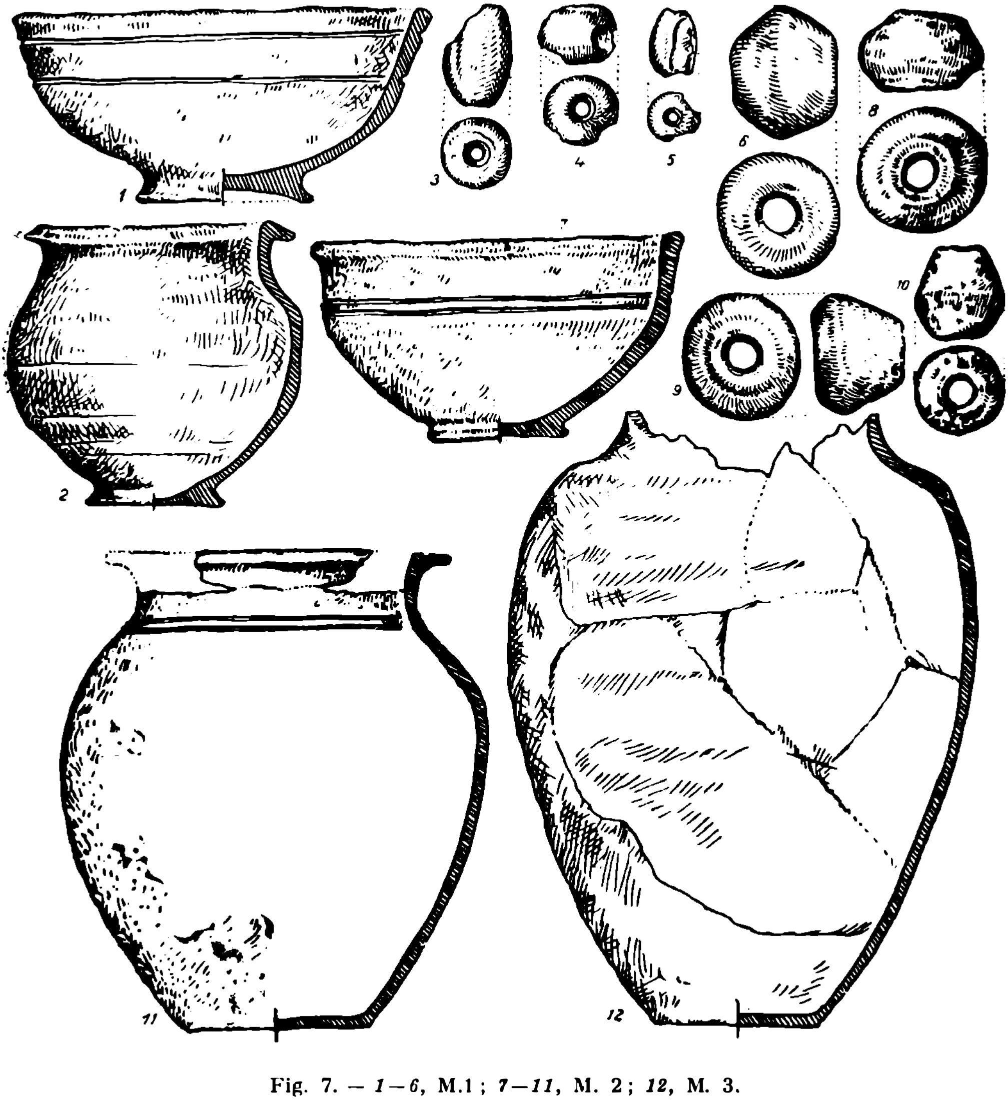

Fig. 7. — *1—6*, M.1 ; *7—11*, M. 2 ; *12*, M. 3.

Continuîndu-se exploatarea pietrişului din cariera de pe „Gîrle", în septembrie 1953 au apărut trei urne de incineraţie. Urnele cinerare,

[4] Aceste monede, împreună cu alte materiale provenind de la „Gîrle", le-am trimis în februarie 1954 Muzeului arheologic din Cluj. Ele s-au pierdut însă cu ocazia transportului. Vezi şi *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 222 ; *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 658.

aflate la mică distanță unele de altele, constau din vase cenușii lucrate cu roata, avînd o pastă fină, de factură absolut identică cu a vaselor cenușii, apărute în gropile săpate în 1952 și în bordeiul tăiat prin lucrările de canalizare.

Mormîntul 1 a avut ca inventar, în afară de urna cinerară, un castron cenușiu de factură superioară, iar pe oasele calcinate din urnă se aflau trei perle de calcedon și una mare din lut, trecute toate prin foc (fig. 7/1—6).

Mormîntul 2 a avut ca inventar urna cinerară, un castron cenușiu de dimensiuni mai mari și trei perle mari de lut, găsite în urnă deasupra oaselor calcinate (fig. 7/7—11).

Mormîntul 3 n-a avut, în afară de urna cinerară, nici un alt inventar (fig. 7/12) [5]. Inventarul celor trei morminte a fost predat de noi Muzeului arheologic din Cluj.

Tot în toamna anului 1953 în cariera de pietriș a apărut un mormînt de inhumație, avînd ca inventar o cataramă de argint aurit, cu cap de vultur, împodobită cu almandine în montură de aur, datată în secolul al VI-lea [6]. Acest mormînt se leagă de faza documentată prin bordeiele contemporane de la „Gîrle", apărute în săpătura de salvare din 1953 și de cimitirul de inhumație de la „ICIA" [7].

În luna mai 1954 s-a intensificat atît exploatarea carierei de pietriș, amenințînd cu distrugerea stațiunea de la „Gîrle", cît și a carierei de nisip de la „ICIA", distrugîndu-se și cimitirul contemporan bordeielor din secolele V—VI de la „Gîrle". La „ICIA" s-au ivit două morminte noi, al căror inventar a ajuns de asemenea în Muzeul arheologic din Cluj.

În vara anului 1954 au fost reluate săpăturile de salvare de la „Gîrle", tot în cadrul lucrărilor șantierului arheologic Morești [8], descoperindu-se trei bordeie și trei gropi. Într-unul din bordeie (B_4), asemănător celui tăiat de canalizare în 1953, și în două gropi cilindrice (*a*, *c*) s-au aflat materiale ceramice databile în secolul al IV-lea. În rest, au apărut materiale ceramice de altă factură, ce se datează în secolele V—VI. În cimitirul de inhumație de la „ICIA" s-au salvat trei morminte amenințate cu distrugerea [9].

În 1955 cariera de pietriș de la „Gîrle" a tăiat un nou bordei cu material ceramic din secolele V—VI, în care s-a aflat și un fragment de medalion roman de calcar, refolosit ca piatră la vatra de foc. Apariția lui e ușor explicabilă prin numărul mare de așezări romane din apropiere, de unde fragmentul a putut fi adus [10]. S-au întreprins din nou săpă-

[5] Vezi *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 222 și *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 658. *Alte două* urne de incinerație de la „Gîrle", ivite la scurt răstimp după cele sus-menționate, s-au pierdut împreună cu monedele constantiniene trimise la Cluj.

[6] Descoperită de P. Barnea din Cipău. Achiziționată și dată, spre examinare, la Muzeul arheologic din Cluj. Rămasă în posesia acestui muzeu și inclusă în lucrarea lui M. Rusu, *Pontische Gürtelschnallen mit Adlerkopf, VI—VII Jh. u.z.*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 486—489.

[7] Cf. *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 222 și *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 671.

[8] Săpăturile de salvare din 1954 au fost conduse de D. Protase.

[9] Cf. *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 659—661 și pl. III.

[10] Piesa a fost donată Muzeului regional din Tîrgu-Mureș.

turi de salvare la „Gîrle" [11], de astă dată mai restrînse, golindu-se de conţinut două bordeie din secolele V—VI [12].

În 1956, în cariera de nisip de la „ICIA" a mai apărut un mormînt, (M. 9) din secolele V—VI. La aceeaşi dată, în profilul carierei de la „Gîrle", care înaintase cu mai mulţi metri, se vedea un bordei secţionat, din secolele V—VI, cu clare urme ale vetrei de foc.

În 1957, în cariera de nisip de la „ICIA" a apărut din nou un mormînt de inhumaţie din secolele V—VI (M. 10), cu craniul deformat artificial, avînd drept inventar un pieptene bilateral de os.

În 1959, în cariera de la „Gîrle" a fost aflat un mic tezaur compus din 15 monede de bronz din secolul al IV-lea, înşiruite în intervalul de timp între 307—375. Monedele s-au găsit (după afirmaţia descoperitorului) „într-o mică ulcică sură". Tezaurul s-a achiziţionat şi se află în colecţiile Muzeului arheologic din Cluj.

Rezumînd, putem spune că în decursul anilor 1952—1959 pe cuprinsul „Gîrlelor" au apărut vestigii din următoarele epoci:

a) *Comuna primitivă* (sporadice fragmente ceramice).

b) *Secolul al IV-lea* (trei gropi cu vase, apărute în toamna anului 1952, bordeiul tăiat de canalizare în 1953, urnele de incineraţie descoperite în acelaşi an, bordeiul 4 şi gropile *a*, *c*, din săpătura de salvare din 1954 şi micul tezaur monetar din 1959).

c) *Secolele V—VI* (mai multe bordeie tăiate de carieră în răstimpul 1953—1957, altele apărute în săpăturile de salvare din 1953—1954—1955 şi scheletul avînd ca inventar catarama cu cap de vultur). De faza bordeielor din secolele V—VI se leagă cimitirul de inhumaţie, contemporan acestora, de la „ICIA".

Din materialele celor două faze principale prefeudale de la „Gîrle" [13] publicăm numai pe cele aparţinînd secolului al IV-lea, în afară de fragmentele ceramice ivite în cursul săpăturii de salvare din 1954. Lipsa acestora din urmă, dat fiind numărul lor restrîns, nu afectează cu nimic concluziile trase din analiza restului bogatului material din acest secol.

Ceramica. Aspectul tehnologic. Din acest punct de vedere, toată ceramica din secolul al IV-lea descoperită în 1952 şi 1953 se poate împărţi în două mari grupe: ceramica fină, lucrată cu roata şi ceramica poroasă, lucrată cu mîna.

Ceramica fină a apărut mai abundent în gropile din 1952 şi mai puţină în bordeiul din 1953. Pasta e fină, fără impurităţi, netedă la pipăit pe partea exterioară a vaselor şi excelent arsă, în sistemul neoxidant. Culoarea variază între diferitele nuanţe de cenuşiu, fragmentele negricioase (fig. 3/2; 6/2) sau roşietic-pal (fig. 4/12; 6/5) fiind foarte rare. Vasele mormintelor de incineraţie aparţin speciei fine, cenuşii.

Ceramica poroasă, lucrată cu mîna, are o pastă mai puţin îngrijit aleasă, cu nisip şi pietricele de cuarţ în compoziţie. Pereţii sînt aspri,

---

[11] Conduse de N. Vlassa.

[12] Cf. *Materiale*, IV, 1957, p. 185, unde greşit se spune că sînt „probabil din sec. IV...".

[13] Vezi *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 222; *SCIV*, *VI*, 1955, 3—4, p. 660—661; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 74, 88, 98, 100, 109.

uneori chiar zgrunţuroşi la pipăit. Culoarea variază de la negricios la gălbui-roşietic, în funcţie de ardere. Multe fragmente prezintă pete de nuanţe diferite. Deşi lucrate cu mîna, vasele poroase prezintă profile sigure, tipuri bine stabilite. Se pare că nu neîndemînarea, ci unele necesităţi de ordin practic au determinat confecţionarea lor în vechea tehnică de lucru, fără folosirea roţii olarului.

Forme. Forma cea mai răspîndită a ceramicii fine e aceea de oală, mai mare sau mai mică, fără torţi (fig. 3/1, 2, 4, 6, 7 ; 4/1, 2, 5—7, 9, 12, 14, 17 ; 6/2, 3 ; 7/2, 11, 12). Exemplarele mari, cu benzi de linii vălurite pe umăr, au servit probabil drept chiupuri (fig. 4/18—20).

Urmează castroanele (fig. 3/3 ; 4/3, 8, 15 ; 7/1, 7) şi urcioarele prevăzute, foarte probabil, cu torţi (fig. 3/5 ; 4/4 ; 6/1, 6, 7).

Fundurile vaselor fine sînt drepte (fig. 3/4, 6—7 ; 4/11—12, 14, 16—17 ; 6/5 ; 7/11—12) sau inelare (fig. 3/3, 5 ; 4/10 ; 6/4 ; 7/1—2, 7).

În ceea ce priveşte ceramica lucrată cu mîna, forma de oală, mai scundă sau mai înaltă, mai pîntecoasă ori mai zveltă, e net predominantă. Ca excepţii, menţionăm partea superioară a unui vas mare, al cărui profil nu ştim cum continua în jos (fig. 2/4), cupa asemănătoare unei ceşti dacice (fig. 6/20) şi un vas-miniatură (fig. 6/21).

Ornamente. Repertoriul ornamental al ceramicii fine e mai sărac decît al celei poroase, lipsa ornamentelor fiind compensată prin eleganţa formelor. Apar linii incizate, rezultate din însăşi confecţionarea cu roata (fig. 3/1, 2, 4, 6, 7 ; 4/8 ; 6/2 ; 7/1, 7, 11), dungi reliefate (fig. 4/4), benzi vălurite (fig. 4/18—20) şi motive lustruite, romburi în reţea, linii vălurite etc (fig. 3/5 ; 4/13 ; 6/1).

Pe ceramica lucrată cu mîna apar brîuri alveolare sau alveolarea buzei vasului (fig. 2/2 ; 6/8, 13), alveole alungite, oblic dispuse (fig. 2/7 ; 6/10, 18, 20), „triunghiuri" scobite (fig. 6/11), linii sau benzi vălurite, mai mult sau mai puţin îngrijit realizate (fig. 2/5, 6, 8, 9 ; 6/9, 11, 12, 19, 21, 23) şi ornamente executate cu „pieptenele" (fig. 2/8).

Tezaurul monetar

Monedele, grupate pe împăraţi, se repartizează în felul următor [14] :

1. *Constantin I (307—337)*

CONSTANTINVS MAX AVG. Bustul împăratului, cu lauri, spre dreapta.

Rv. GLORIA EXERCITVS ; CONSB. Doi soldaţi, faţă în faţă, ţinînd cîte o lance şi sprijinindu-se pe scut ; între ei două vexilla.

Br. mic. ↓ Greut. 2,50 g. Diam. 1,85 cm. Constantinopol, 307—337 e.n. Cohen [2], VII/258/255.

2. *Idem*

IMP CONSTANTINVS PF AVG. Capul împăratului, cu lauri, spre dreapta.

Rv. IOVI CONSERVATORI AVGG NN ; SIS ; în cîmp Γ. Jupiter, în picioare spre stînga, ţine o Victorie şi un sceptru ; la picioarele lui un vultur cu o coroană în cioc.

Follis (?). ↑ Greut. 3,15 g. Diam. 2,3 cm. Siscia, 307—337 e.n. Cf. Cohen [2], VII/264/309.

---

[14] Determinările au fost făcute de E. Chirilă de la Muzeul arheologic din Cluj, căruia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.

3. *Idem*
CONSTANTINVS AVG. Bustul împăratului, cu diademă, spre dreapta.
Rv. BEATA TRANQVILITAS; PTR. Altar, pe care stă un glob, deasupra trei stele; pe altar VO
TIS
XX
Br. mic. ↓ Greut. 3,00 g. Diam. 1,8 cm. Augusta Trevirorum, 317, 322 sau 327 e.n. Cohen [2], VII/231/15.
4. *Constantin II (317—340)*
CONSTANTINVS IVN NOB C. Bustul lui Constantin II, cu diademă, spre dreapta.
Rv. GLORIA EXERCITVS; SMANS. Doi soldaţi, faţă în faţă, ţinînd cîte o lance şi sprijinindu-se în scut; între ei două insigne militare.
Br. mic. ↖ Greut. 2,05 g. Diam. 1,9 cm. Antiochia, 317—337 e.n. Cf. Cohen [2], VII/378/122.
5. *Idem*
CONSTANTINVS IVN NOB C. Capul lui Constantin II, cu lauri, spre dreapta.
Rv. PROVIDENTIAE CAESS; ϵSIS. Poartă de castru, încadrată de două turnuri între care se află o stea.
Br. mic. ↑ Greut. 2,30 g. Diam. 1,8 cm. Siscia, 317—337 e.n. Cohen [2], VII/384/163.
6. *Constantius II (323—361)*
FL IVL CONSTANTIVS NOB. C. Capul lui Constantius II, cu diadema, spre dreapta.
Rv. GLORIA EXERCITVS; SMTSΓ. Doi soldaţi, faţă în faţă, ţinînd cîte o lance şi sprijiniţi pe scut; între ei două signa.
Br. mic. ↗ Greut. 2,85 g. Diam. 1,9 cm. Thessalonic, 323—337 e.n. Cohen [2], VII/455/104.
7. *Idem*
FL IVL CONSTANTIVS NOB C. Capul lui Constantius II, cu diademă, spre dreapta.
Rv. GLORIA EXERCITVS; ASIS. Doi soldaţi, faţă în faţă, ţinînd cîte o lance şi sprijiniţi pe scut; între ei două signa.
Br. mic. ↑ Greut. 2,65 g. Diam. 1,8 cm. Siscia, 323—337 e.n. Cohen [2], VII/455/104.
8. *Idem*
CONSTANTIVS PF AVG. Bustul împăratului, cu diademă, spre dreapta.
Rv. GLORIA EXERCITVS; AQT. Doi soldaţi, faţă în faţă, ţinînd cîte o lance şi sprijinindu-se pe scut; între ei un vexillum cu chrisma.
Br. mic. ↓ Greut. 1,35 g. Diam. 1,5 cm. Aquilea, 337—361 e.n. Cohen [2], VII/455/100.
9. *Idem*
DN CONSTANTIVS PF AVG; în cîmp Δ (?). Bustul împăratului, cu diademă, spre dreapta.
Rv. FEL TEMP REPARATIO; ASIS. Soldat roman, în picioare spre stînga, ţine scutul cu mîna stîngă, loveşte cu lancea şi izbeşte cu genunchiul pe un barbar călare, care întinde rugător mîna stîngă.
Follis (?). ↖ Greut. 4,57 g. Diam. 2,05 cm. Siscia, 343 e.n. Cohen [2], VII/447/46.
10. *Idem*
DN CONSTANTIVS PF AVG. Bustul împăratului, cu diademă, spre dreapta.
Rv. FEL TEMP REPARATIO; SMKϵ; în cîmp Γ. Soldat roman, în picioare spre stînga, ţine scutul cu mîna stîngă, loveşte cu lancea şi izbeşte cu genunchiul pe un barbar, care întinde rugător mîna stîngă.
Follis (?). → Greut. 3,75 g. Diam. 2,35 cm. Cyzic, 343 e.n. Cohen [2], VII/447/46.
11. *Idem*
DN CONSTANTIVS PF AVG. Bustul împăratului, cu diademă, spre stînga.
Rv. FEL TEMP REPARATIO; ΓSIS. Împăratul, în picioare spre stînga, ţine un labarum şi se sprijină pe scut; în faţa lui doi captivi cu mîinile legate la spate.
Follis (?). ↑ Greut. 4,45 g. Diam. 2 cm. Siscia, 343—361 e.n. Cohen [2], VII/446/39.
12. *Idem*
DN CONSTANTIVS PF AVG. Capul împăratului, cu diademă, spre dreapta.
Rv. FEL TEMP REPARATIO; TESϵ. Împăratul, în picioare spre stînga pe puntea unui vas ce pluteşte spre stînga, ţine un glob pe care se află un fenix şi un labarum; în spatele lui, Victoria stă la cîrmă.

Br. mic. ↓ Greut. 1,95 g. Diam. 1,85 cm. Thessalonic, 343—361 sau 348 (?) e.n. Cohen [2], VII/445/33.

13. *Valentinian I (364—375)*

DN VALENTINIANVS PF AVG. Bustul împăratului, cu diademă, spre dreapta.

Rv. GLORIA ROMANORVM; în cîmp A. Împăratul, în picioare spre dreapta, își ține mîna pe capul unui captiv îngenunchiat și ține un labarum.

Br. mic. ↙ Greut. 2,40 g. Diam. 1,6 cm. 364—375 e.n. Cohen [2], VIII/88/12.

14. *Idem*

DN VALENTINIANVS PF AVG. Bustul împăratului, cu diademă, spre dreapta.

Rv. GLORIA ROMANORVM ; ASISϵ ; în cîmp D. Împăratul, în picioare spre dreapta, își ține mîna pe capul unui captiv îngenunchiat și ține un labarum.

Br. mic. ↓ Greut. 2,10 g. Diam. 1,6 cm. Siscia, 364—375 e.n. Cohen [2], VIII/88/12.

15. *Idem*

DN VALENTINIANVS PF AVG. Bustul împăratului, cu diademă, spre dreapta.

Rv. RESTITVTOR REIP ; TESA. Valentinian, în picioare din față, ține un vexillum și o Victorie pe un glob.

Br. mic. ↖ Greut. 2,80 g. Diam. 1,8 cm. Thessalonic, 364—375 e.n. Cohen [2], VIII/89/21.

Toate monedele fiind bine conservate, determinarea lor n-a întîmpinat dificultăți.

Originea și analogiile materialului din secolul al IV-lea de la Cipău-„Gîrle"

Ceramica lucrată cu mîna poate fi considerată ca o perpetuare de forme de vase și tehnică de confecționare ce fusese larg răspîndită pe teritoriul Daciei dinaintea ocupației romane; în acest sens ea oferă și prețioase indicații etnice în privința populației din secolul al IV-lea de la „Gîrle". Bineînțeles, deosebiri (neesențiale însă) se constată față de ceramica dacică dinainte de cucerirea romană, ele datorîndu-se însă mai mult evoluției de-a lungul cîtorva secole a acestei specii ceramice.

Pentru ornamentica ceramicii lucrate cu mîna de la „Gîrle" bune analogii din epoca preromană oferă materialele dacice de la Bedehaza [15], Arpașul de Sus [16] și Porolissum-„Măgura" [17].

În ceea ce privește ceramica cenușie fină, lucrată cu roata, antecedentele formelor și motivelor ornamentale (benzi vălurite, linii lustruite), ușor modificate, apar larg răspîndite în perioada dacică [18].

Transpuse în ceramica roșie de calitate superioară, cenușie sau cenușiu-castanie nisipoasă, forme de vase apropiate și înrudite cu cele cenușii de la „Gîrle" se întîlnesc frecvent în secolele II—III pe tot cuprinsul Daciei romane [19].

Pe durata secolelor III—IV analogiile materialelor de la „Gîrle" se înmulțesc considerabil, mai ales în afara teritoriului provinciei. Ele se reduc însă, cel mai adesea, la simple asemănări de piese izolate, neconcludente, lipsind de cele mai multe ori conexiunea, atît de caracteristică

---

[15] Inițial considerate slave, din secolul VII e.n. (*SCIV*, I, 1950, 1, p. 128—130, 127, fig. 1—4), apoi dacice (Materiale, II, 1956, p. 19—21, p. 25, fig. 11/11—13, p. 26, fig. 12/2, 7—9).

[16] Cf. *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 619, fig. 23/9, 10.

[17] Săpăturile din 1958. Informația de la prof. M. Macrea, Cluj.

[18] Analogii în ceramica cenușie de la Crăsani, Tinosul, Poiana, Popești etc. În ceramică roșie, la cetățile dacice din Munții Orăștiei.

[19] Ca exemplificare, o analogie pentru „oalele" mari cenușii în cimitirul de la Cașolț; vezi *Materiale*, IV, 1957, p. 131, fig. 9/3.

pentru „Gîrle", a ceramicii fine cenuşii cu un bogat material lucrat cu mîna.

Legături mai directe se vădesc cu aşezările — unde fenomenul e oarecum similar celui de la „Gîrle" — şi cu cimitirele sau mormintele izolate de incineraţie din această epocă. Ritul incinerării poate da şi indicaţii în privinţa problemei etnice.

Analogii izolate, afectînd numai unele piese aparţinînd întotdeauna speciei ceramicii fine, cenuşii, se pot stabili cu vastul grup Cerneahov-Sîntana de Mureş şi, în general, cu cimitirele sau mormintele izolate ale popoarelor care practică inhumaţia în secolele III—IV pe teritoriul Moldovei şi Munteniei [20].

În Crişana s-au aflat complexe care prezintă însă mult mai multe puncte comune, în întreaga lor ambianţă, cu descoperirile de la Cipău-„Gîrle". În această ordine de idei, ne referim în primul rînd la descoperirile de la Sîntana-Arad. Aici, în afară de o aşezare şi o cetate de pămînt, anterioare secolului al IV-lea, dar continuîndu-se, eventual, şi în acest secol, a apărut un mormînt de incineraţie, în urnă, în inventarul căruia se include şi o cupă asemănătoare unei ceşti dacice, neavînd însă toartă, identică cu cea de la Cipău [21]. Ceramica cenuşie fină de la Sîntana-Arad seamănă pînă la identitate cu cea de la „Gîrle", numai că alături de ea au apărut şi fragmente de ceramică roşie romană, ba şi cioburi „terra sigillata".

Analogiile cele mai ilustrative ale *complexului* de la Cipău, ale *asocierii* ceramicii cenuşii fine cu ceramică lucrată cu mîna, prezentînd absolut aceleaşi forme şi ornamente şi datîndu-se aproximativ identic, apar în materialul din Cîmpia Tisei (Alföld) [22].

Asemănările dintre materialul de la Cipău-„Gîrle" şi cel din Cîmpia Tisei sînt prea izbitoare, pentru a se putea pune în discuţie legăturile dintre ele. Acolo, ceramica de acest gen e atribuită în mod constant

---

[20] În această ordine de idei, remarcăm că o listă cu materialele de acest gen din Oltenia, Muntenia, Moldova şi Transilvania ar depăşi scopurile ce şi le propune acest articol.

[21] E. Dörner, *Aşezarea, cetatea de pămînt şi cimitirul de incineraţie dacic de la Sîntana-Arad* (manuscris); idem, *Römerzeitliche dakische Brandgräber aus Sîntana-Arad*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 155—159.

[22] Vezi, de pildă, M. Párducz, în *DolgSzeged*, XIX, 1943, p. 164—169, pl. LII,/3, 6, 10; pl. LIII/6—9; pl. LIV/3, 17; pl. LV/8, 14, 23; pl. LVI/5, 9, 13, 16, 18, 25, 27. Materialul provine din gropi, ca şi o parte a celui de la „Gîrle", şi e datat începînd cu a doua jumătate a secolului III — secolul IV; idem în *DolgSzeged*, XV, 1939, p. 133—140, p. 135, fig. 1/4, 6, 7; p. 139, fig. 3/1, 2; pl. XV/4; pl. XVII/4; pl. XIX/5, 7, 8; idem, în *DolsSzeged*, XI, 1935, p. 175—184, pl. XXXII/16; pl. XXXIII/15, 17; pl. XXXIV/1, 5, 7; pl. XXXVII/12, 13. Datarea: secolul IV, vezi p. 202—203; idem, în *DolgSzeged*, XIV, 1938, p. 90—114, p. 107, fig. 12/1, 2; p. 109, fig. 14; pl. I/3; pl. II/1—5, 11, 13; A. Bálint, în *DolgSzeged*, IX—X, 1933—1934, p. 183—188; p. 184, fig. 1/2—3; M. Párducz, *A szarmatakor emlékei Magyarországon*, III (*Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn*), în *ArchHung*, XXX, 1955, pl. VI/7; pl. XI/3; pl. XIII/7 (perle de lut); *passim* (mărgele de calcedon); pl. CXVIII/1; pl. CXXIII/1, 29; pl. CXXIV/3, 7, 28, 32 etc. (urna din fig. 7/2); ultimele planşe, *passim* (străchinile şi vasele înalte cenuşii); D. Csallány, în *AÉ*, ser. III, II, 1941, p. 121—122, 123, pl. XXXII (analogie pentru urciorul pîntecos cu ornament reticular lustruit, de la fig. 3/5. Csallány datează piesa de la Szentes-Berekhát în secolul IV, considerînd-o iazygo-sarmată).

7 — c. 2487

sarmaţilor iazygi [23], ea afîndu-se îndeobşte în gropi sau în morminte *întotdeauna de inhumaţie*. Arheologul M. Párducz, clasificînd tipurile de înmormîntări *sarmatice*, găsea numai variante ale ritului *inhumaţiei* [24].

Or, în complexul de la „Gîrle", cu toată marea lui asemănare cu ceramica din şesul Tisei, mormintele toate sînt de *incineraţie*, prin ritul lor dovedind cu siguranţă un alt element etnic decît iazygii. Luînd în considerare şi ceramica lucrată cu mîna, credem că mormintele de incineraţie sînt acelea care dovedesc că în purtătorii urmelor de cultură materială de la Cipău-„Gîrle" trebuie să-i vedem pe daci. Ritul incinerării, străvechi la seminţiile dacice, e cel ce dă coloratura specifică a descoperirilor de la „Gîrle", nu elementele izolate de inventar (în cazul nostru perlele de calcedon) [25] sau ceramica fină care, în definitiv, nici la iazygi nu e alta decît tot cea de factură sau tradiţie romană.

Pe de altă parte, în 1950 M. Párducz era încă de părere că, deşi ceramica primitivă dacică apare în diferite puncte ale Cîmpiei Tisei, totuşi nu se cunoaşte nici un mormînt dacic sigur [26]. Peste cîţiva ani doar, şi-a modificat însă părerea în legătură cu descoperirile şi mormintele dacice de la Jánosszállás, dînd cu această ocazie şi o hartă de răspîndire a descoperirilor dacice din Cîmpia Tisei (Alföld) [27]. *Remarcăm în mod deosebit, că mormintele de la Jánosszállás sînt de inhumaţie, încît dacă n-ar exista ceramica dacică tipică, lucrată cu mîna* [28], *în inventarul lor, numai pe baza ritului şi a restului inventarului funerar (fibule, aplici, mărgele de calcedon, mărgele poliedrice de sticlă) n-ar fi fost poate niciodată socotite dacice.*

Concluzia se desprinde de la sine : din moment ce există *şi* morminte dacice de inhumaţie, dovedind, în afara ceramicii tradiţionale, un rit şi alte piese de inventar comune şi sarmaţilor, cu atît mai mult trebuie socotite dacice descoperirile de la „Gîrle", unde ritul funerar e cel al *incineraţiei*.

O altă problemă, de o deosebită importanţă, e cea a datei venirii grupului uman care a sălăşluit la „Gîrle" şi a locului de unde a pornit.

[23] Pentru sarmaţi şi materiale arheologice aparţinîndu-le, în bazinul Dunării, vezi J. Banner-I. Jakabffy, *A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája a legrégibb idöktöl a XI. századig*, Budapesta, 1954, p. 383—388 ; M. Párducz, în *DolgSzeged*, VII, 1931, p. 74—161 ; idem, în *DolgSzeged*, VIII, 1932, p. 111—119 ; idem, *A szarmatakor...*, I, în *ArchHung*, XXV, 1941 ; II, în *ArchHung*, XXVIII, 1944 ; III, în *ArchHung*, XXX, 1950 ; vezi şi *AÉ*, 79, 1952, p. 39 şi urm.

[24] M. Párducz, *A szarmatakor...*, III, p. 79 şi urm.

[25] Operînd cu mărgele de calcedon, luate izolat şi considerate ca descoperiri sarmatice tipice, Alföldi susţinuse la un moment dat „sarmatizarea" Banatului într-o epocă cînd, de fapt, mai era sub stăpînire romană. Cf. A. Alföldi-M. Párducz, în *AÉ*, ser. III, II, 1941, p. 106—109 ; vezi şi A. Alföldi, *Die Roxolanen in der Walachei*, în *Bericht über den VI. internationalen Kongress für Archäologie, Berlin, 21.—26. August, 1939*, Berlin, 1940, p. 528—538. Combaterea teoriei la C. Daicoviciu, *Banatul şi iazygii*, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 98—109.

[26] M. Párducz, *A szarmatakor...*, III, p. 99. Vezi şi A. Bálint, în *DolgSzeged*, XIII, 1937, p. 166—168, pl. XVI/1, 4 ; pl. XVII/4 (vase dacice cu brîu alveolar, din „epoca iazygă").

[27] M. Párducz, *Dák leletek Jánosszálláson — Dakische Funde in Jánosszállás*, în *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 1956, p. 15—30 ; p. 19, fig. 2.

[28] *Ibidem*, p. 29, pl. III, ceramică dacică primitivă, datînd — după Párducz — din „epoca sarmatică" timpurie. Menţionăm că ea poate fi considerată, cu multe şanse de probabilitate, drept prototip al ceramicii primitive, lucrată cu mîna, din epoca avară.

În Dacia de după 271 se pot documenta arheologic, pe durata sfîrșitului secolului al III-lea și în secolul al IV-lea, două mari componente : cea a populației romanizate, rămasă pe loc, și cea a migratorilor, purtători ai culturii de tip Cerneahov-Sîntana de Mureș. Infiltrarea celui de-al doilea grup, probată mai mult prin piese izolate arheologice, e posibilă, eventual, încă din anii imediat anteriori „părăsirii" oficiale a provinciei [29].

Populația romanizată, băștinașă sau colonizată, se manifestă în perioada amintită, din punct de vedere arheologic, prin descoperiri romane tîrzii, uneori paleocreștine, prin continuarea circulației monetare etc., mai mult în mediul urban, mai rar în cel rural [30].

Uneori se poate sesiza amestecul celor două grupuri, mai ales în părțile răsăritene ale fostei provincii, despre o „nivelare" a culturii materiale neputîndu-se vorbi decît după secolul al V-lea [31].

Grupul de la „Gîrle" e deosebit însă atît de cel roman tîrziu, de după 271, cît și de cel „pontic". Factura materialelor sale îl arată ca fiind venit dintr-o regiune unde influența sarmatică era relativ însemnată, foarte probabil din Crișana sau nord-vestul Banatului. Un *terminus post quem* îl oferă data abandonării provinciei, înainte de care această pătrundere, petrecută foarte probabil pe valea Mureșului, cu greu s-ar putea admite. Ca un fapt curios, așezarea de la „Gîrle" se ascunde printre mlaștinile Mureșului, în locuri joase, nefertile, deși existau de jur-împrejur terasele atît de convenabile așezărilor umane, terase locuite intens în epoca romană și ocupate apoi și de purtătorii culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș. Neamestecul grupului de la „Gîrle" cu purtătorii culturii romane tîrzii ori cu cei ai culturii „pontice", stabilirea lor într-un punct ascuns, nelocuit în decursul epocii romane, probează de asemenea o sosire mai tîrzie. Datarea monedelor micului tezaur de la „Gîrle" confirmă același lucru. Stabilirea în locuri joase, mlăștinoase, poate fi pusă în legătură, eventual, cu felul de trai și tipul de așezare din locurile de unde veniseră.

Încercînd să legăm de unele evenimente istorice concrete această pătrundere dinspre vest spre centrul Transilvaniei a unei populații dacice, ce trăise în afara granițelor provinciei, ne-am putea gîndi la frămîntările ce-au tulburat lumea „sarmată" în secolul al IV-lea, mai ales pe vremea împăraților Constantin cel Mare și Constantius al II-lea. Credem însă că o identificare cu *limiganții* (pentru care s-a presupus deja originea autohtonă, dacică) e încă, în lipsă de dovezi suplimentare, prematură [32].

---

[29] Vezi B. Mitrea, în *SCIV*, IV, 1953, 3–4, p. 626–628.

[30] Pentru toate aceste probleme, vezi C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1938, p. 79 și urm.; idem, *Problema continuității în Dacia*, în *AISC*, III, 1936–1940; p. 255 și urm. Pentru descoperirile paleocreștine, I. I. Russu, în *Studii teologice*, X, 5–6, 1958, p. 311–340. La p. 312–313 trecerea în revistă a întregii bibliografii mai vechi. Pentru circulația monetară, M. Macrea, în *AISC*, III, 1936–1940, p. 297 și urm. și K. Horedt, *Contribuții ...*, p. 11–40. Vezi și D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 193–195; N. Vlassa, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 153–156 și în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 139–141.

[31] Cf. și K. Horedt, în *SCIV*, V, 1954, 3–4, p. 488–491.

[32] Cf. E. Chirilă, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 183–188, mai ales p. 185–186. În legătură cu aceste probleme, vezi și C. Patsch, *Die Banater Sarmaten, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, II*, în *SBWien*, XXVII, 1925, p. 181 și urm.; C. Daicoviciu, în *Apulum, I*, 1939–1942, p. 98–109; D. Tudor, în *RIR*, X, 1940, p. 216 și urm.; idem, în *RIR*, XI–XII, 1941–1942, p. 136 și urm.; idem, *Oltenia romană*, ed. a II-a, București, 1958, p. 337 și urm.; L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1934, p. 103 și urm.

Diferențele grupului de la Cipău-,,Gîrle" față de purtărorii culturii de tip Cerneahov-Sîntana de Mureș, bogat documentați în împrejurimi, sînt nu numai de nuanță etnică, ci și cronologică. Între cele două grupe, dintre care cel de la ,,Gîrle" se adeverește ca fiind mai tîrziu pe meleagurile transilvănene, nu poate exista decît o parțială contemporaneitate. Începuturile așezării din secolul al IV-lea de la ,,Gîrle" se plasează — după cum o confirmă și monedele — pe timpul dinastiei constantiniene.

Descoperirile de la ,,Gîrle" pun totodată problema unui aport etnic dacic venit din vest, chestiune ce n-a fost sesizată în legătură cu epoca prefeudală timpurie. Știind că în purtătorii culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș trebuie să admitem și o componentă carpică (estică) și avînd acum grupul de la ,,Gîrle" (vestic), de asemenea aparținînd unei seminții dacice, putem sublinia încă o dată problema aportului etnic dacic, venit după 271 dinafara granițelor fostei provincii, întărind elementul băștinaș rămas pe loc.

Sfîrșitul așezării din secolul al IV-lea de la ,,Gîrle" e de pus în legătură cu frămîntările provocate de invazia hunilor, un indiciu în acest sens constituindu-l și micul tezaur monetar, ale cărui ultime piese se opresc cu anul 375.

Noi săpături la Cipău-,,Gîrle" și în împrejurimi vor putea îmbogăți cunoștințele noastre în privința culturii materiale a secolului al IV-lea, confirmînd sau infirmînd totodată eventuala *continuitate* de viață dintre așezarea și cimitirul din secolul al IV-lea și așezarea și cimitirul din secolele V—VI, din același loc.

N. VLASSA

ПРОНИКНОВЕНИЕ С ЗАПАДА ДАКОВ НА ТЕРРИТОРИЮ БЫВШЕЙ ПРОВИНЦИИ ДАКИИ В IV В.Н.Э.

(ОТКРЫТИЯ В ЧИПЭУ - ,,ГЫРЛЕ")

РЕЗЮМЕ

В данной статье публикуются керамические материалы, три погребения с трупосожжением и небольшой монетный клад, относящиеся к IV в., открытые в Чипэу (с. Иернут, р-н Лудуш, Муреш—Автономная Венгерская обл.) в месте, называемом ,,Гырле".

Изучив материалы из Чипэу, автор приходит к выводу, что наиболее близкими аналогиями для него являются материалы из Кришаны и особенно находки на равнине Тиссы; эти последние были отнесены венгерскими археологами к сармато-язычам.

Но поскольку практиковавшийся в Чипэу погребальный обряд, а именно *трупосожжение*, никогда не встречался у язычов, то носителями следов материальной культуры из ,,Гырле" могли быть только даки.

Речь идет о пришедшем с запада дакийском племени, которое проживало за границами провинции Дакии. Его проникновение сюда, по-видимому, можно связать с волнениями, потрясшими „сарматский" мир при императорах Константине I и Констанциусе II, причем это предположение поддерживается и монетным кладом, монеты которого датируются периодом между 307—375 гг. Наиболее поздние монеты клада, относящиеся к правлению Валентиниана I, вполне возможно отмечают конец поселения IV в. из Чипэу-„Гырле".

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Чипэу - „Гырле". Профиль погребальных ям.
Рис. 2. — Керамика, слепленная от руки.
Рис. 3. — Керамика, сработанная на круге.
Рис. 4. — Керамика, сработанная на круге.
Рис. 5. — Профиль землянки, вскрытой при канализационных работах.
Рис. 6. — 1—7, керамика, сработанная на круге; 8—23, керамика, слепленная от руки.
Рис. 7. — 1—6, погребение № 1; 7—11, погребение № 2; 12, погребение № 3.

UNE PÉNÉTRATION DE L'OUEST DES DACES SUR LE TERRITOIRE DE L'ANCIENNE PROVINCE DE DACIE AU IVe SIÈCLE DE NOTRE ÈRE

(LES DÉCOUVERTES DE CIPĂU-« GÎRLE »)

RÉSUMÉ

On publie des matériaux céramiques, trois tombes d'incinération, et un petit trésor monétaire appartenant au IVe siècle découverts à Cipău (commune de Iernut, district de Luduș, région de Mureș-Autonome Hongroise) à la limite du village, au lieudit « Gîrle ».

De l'analyse de ces matériaux l'auteur aboutit à la conclusion que les plus proches analogies sont offertes par les matériaux de Crișana et surtout par ceux de la Plaine de la Tisa, ces derniers étant considérés par les archéologues hongrois comme étant d'origine sarmato-iazyge.

Le rite funéraire de l'*incinération* pratiqué à Cipău n'ayant jamais été rencontré chez les Iazyges il ne nous reste qu'à identifier les porteurs de la civilisation de « Gîrle » aux Daces.

Il s'agirait d'un groupe de Daces venus de l'ouest, ayant habité auparavant en dehors des frontières de la province de Dacie. Leur pénétration peut être éventuellement rattachée aux troubles qui ont ébranlé le monde « sarmate » au temps des empereurs Constantin I et Constance II. Une indication en ce sens pourrait être représentée par le trésor monétaire datant du temp de Valentinien I (dont les pièces ont été frappées entre 307—375), qui marque aussi très probablement la fin de l'établissement du IVe siècle de Cipău-« Gîrle ».

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Cipău - «Gîrle»*. Profil des fosses.
Fig. 2. — Céramique modelée à la main.
Fig. 3. — Céramique travaillée au tour.
Fig. 4. — Céramique travaillée au tour.
Fig. 5. — Profil de la hutte coupée par les travaux de canalisation.
Fig. 6. — 1—7, céramique façonnée au tour ; 8—23, céramique modelée à la main.
Fig. 7. — 1—6, M. 1 ; 7—11, M. 2 ; 12, M. 3.

CULTUL DIOSCURILOR ŞI TRIBURILE TOMITANE

În lumina unui monument de curînd publicat

Între piesele deja celebrului tezaur de sculpturi, descoperit la Tomis în anul 1962, se află şi un fragment — aproximativ jumătate — dintr-un grup statuar de marmură gălbuie, reprezentînd, destul de stîngaci, pe un soclu, un tînăr cu un cal de căpăstru, iar pe latura din faţă a soclului avînd o inscripţie greacă, de asemenea fragmentară [1]. Cal şi călăreţ sînt vătămaţi în proporţii deosebite. De reţinut, în special, lipsa la cal a piciorului stîng dinainte, desigur reprezentat ridicat în sus, şi a cozii, iar la călăreţ a mîinii stîngi, în care cu siguranţă ţinea o lance, şi a vîrfului piciorului, de asemenea stîng. În sfîrşit, de remarcat că, reprezentat gol, călăreţul are totuşi pe cap o bonetă ; pe umeri, prinsă în faţă, o chlamidă, iar în picioare un fel de „cizme" scurte (embades).

Ne aflăm — după cum se vede — în faţa uneia din reprezentările cunoscute ale cuplului Dioscurilor (inscripţia dedicatorie care o însoţeşte nu lasă — dacă mai era nevoie — nici o îndoială în această privinţă), din care ni s-a păstrat însă numai unul (cel din stînga, cu calul respectiv) şi partea corespunzătoare din inscripţie (fig. 1).

Monumentul a fost publicat, împreună cu celelalte, în cunoscuta lucrare colectivă (V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu), *Tezaurul de sculpturi de la Tomis* [2], în speţă de V. Barbu [3], cu fotografii şi un scurt comentariu, în care însă, nu s-a spus, nici pe departe, tot ceea ce se putea spune despre un document, ne grăbim să afirmăm, atît de important, prin informaţiile noi pe care le aduce. De aceea o reluare a lui în discuţie o găsim nu lipsită de interes, ca să nu spunem necesară. În ceea ce ne priveşte, nu ne vom ocupa atît de reprezentarea plastică şi de valoarea ei artistică, de altfel mediocră, cît mai ales de semnificaţia sa, în lumina inscripţiei care o însoţeşte. De aceea vom începe consideraţiile noastre

---

[1] Dimensiunile, în starea actuală de conservare : înălţimea 0,520 m, lăţimea (lungimea) 0,107 m, grosimea (adîncimea) 0,350 m. Înălţimea literelor, destul de neîngrijit şi superficial gravate, 0,011 m.

[2] Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1963.

[3] *Op. cit.*, p. 90—93.

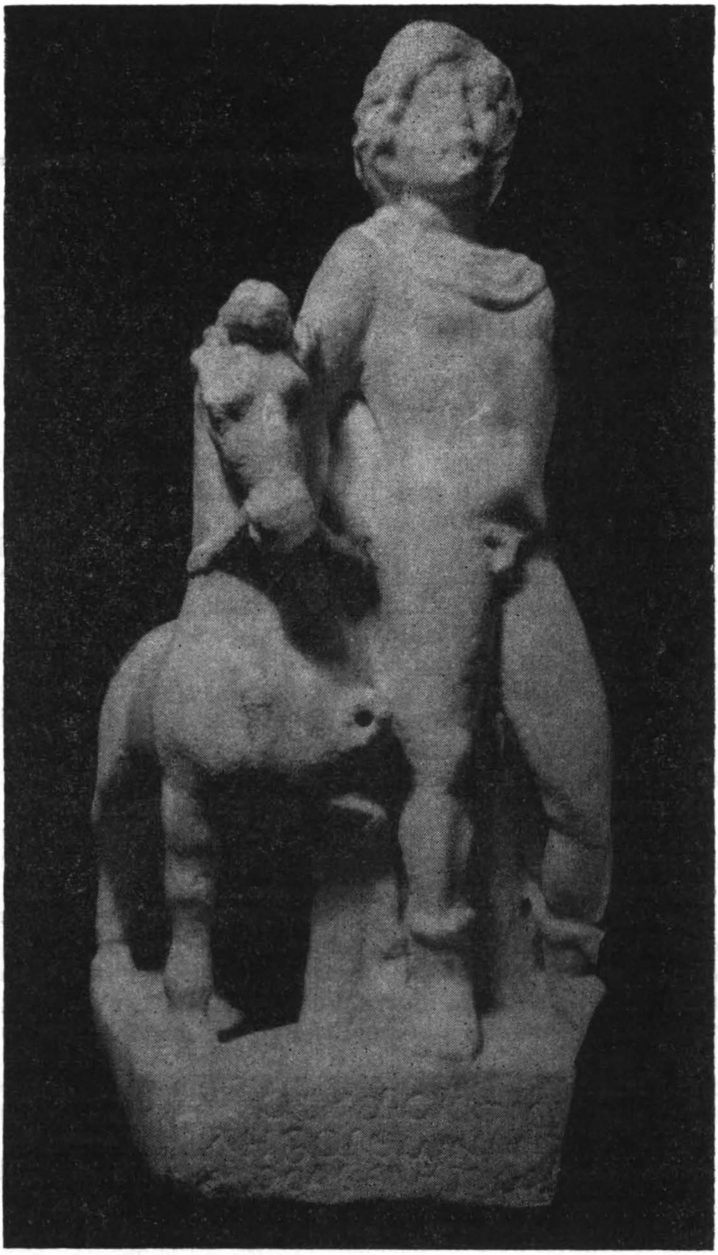

Fig. 1

cu cîteva observaţii asupra textului acestei inscripţii, după părerea noastră incomplet citită şi înţeleasă de editor, pentru care ea ar suna astfel :

[Δ]ιοσκόρους κτίστ[ας....]
ΛΗ Βορέων ΑΝΤ [......]
ΟΣ 'Ασκληπίω [........]

Trecînd peste cîteva inadvertenţe, ca, de pildă, observaţia că „'Ασκληπίω din rîndul 3 poate fi cognomenul, iar ΟΣ dinaintea lui ''Ασκληπίω poate reprezenta sfîrşitul numelui gentilic al acestuia "[4] — ceea ce nu se potriveşte de loc cu onomastica pur greacă din inscripţie — lectura poate fi acceptată, cu observaţia totuşi că ea poate fi îmbunătăţită şi, mai ales, completată, făcînd de-abia în felul acesta posibilă — aşa cum vom vedea — deplina sa valorificare.

Într-adevăr, o mai atentă examinare a pietrei şi a textului, în comparaţie cu alte documente asemănătoare chiar de la Tomis[5], ne arată clar că, în r. 1—2, este de citit φυλη (deocamdată fără o determinare cazuală) Βορέων ἀ̣νέ[θηκεν]. De aici în colo, totul ni se pare destul de simplu, se înţelege cu inevitabilele aproximaţii de amănunt, dar nu de sens general, şi că deci, ţinînd seama şi de întinderea aproximativă a pietrei în starea sa originară, se poate citi cu destulă siguranţă :

[Δ]ιοσκόρους κτίστ[ας τῆς πόλεως τῇ φυ-
λῇ Βορέων ἀνέ[θ̣ηκ̣εν ....
.. ος 'Ασκληπιωδ[ώ̣ρου ....

Această lectură necesită doar cîteva observaţii. Prima priveşte completarea τῆς πόλεως, foarte probabilă[6], deşi nu numai decît obligatorie, iar alta nu avem la îndemînă. A doua se referă la τῇ φυλῇ, din r. 1—2, socotit de noi la dativ, lectură reclamată de context, potrivit căruia dedicantul, la nominativ, este o persoană, şi anume. . . OS, fiul lui Asclepiodoros, ceea ce ne obligă a admite că, în acest caz, tribul nu poate fi decît beneficiarul, dacă ne putem exprima astfel, al dedicaţiei. Avem, cu alte cuvinte, aceeaşi situaţie ca în inscripţia, tot tomitană, menţionată mai sus[7], publicată de Vasile Pârvan[8], dar înţeleasă corect, din acest punct de vedere, abia de Louis Robert[9], care a citit, în locul respectiv, după punct sau punct şi virgulă (lipsă la Pârvan), φυλῇ (în dativ) 'Οπλείτων, iar nu, ca învăţatul român, φυλὴ (nominativ) 'Οπλείτων, subiectul fiind, şi aci, tot o persoană, 'Απατούριος Εὐελπίστου τοῦ Ποσειδωνίου[10].

---

[4] *Op. cit.*, p. 93, cu trimitere pentru nume la W. Pape, G. E. Benseler, ed. a III-a 1884, p. 159, s.v. 'Ασκληπίων şi la *SEG* [3], 711, B 20 (din Athena).

[5] Cf., în special, Iorgu Stoian, *Tomitana*, p. 62—63, III, 1=Vasile Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, p. 273 şi urm.

[6] Cf., *exempli gratia*, OGIS, II, 762, r. 13 : παρ(λα) βῶν τε τὸν τῶ κτίστα τᾶς πόλιος ἁμῶν 'Απόλλωνος.

[7] N. 5.

[8] V. Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, p. 273 şi urm.

[9] L. Robert, în *RA*, 1933, p. 143. Cf şi Iorgu Stoian, *Tomitana*, p. 62 sq. = *Studii Clasice*, III, 1961, p. 186.

[10] Sau ἀνέ[στησεν], ca în de mai multe ori citata inscripţie în cinstea lui Apatourios, fiul lui Euelpistos.

Oarecare dificultăți pare a ridica lectura ἀνέ[θηκεν] și Ἀσκληπιωδώρου, în primul caz, din cauza stării de conservare a literii de după ἀν, ceea ce l-a făcut pe editor să citească ANT, în al doilea pentru forma incorectă Ἀσκληπιωδώρου, cu ω, în loc de Ἀσκληπιοδώρου, cu ο. Am adoptat totuși aceste lecturi, prima reclamată, ni se pare, în mod necesar de context, a doua de prezența clară pe piatră, după Ἀσκληπιω, a jumătății din stînga, a unui Δ [11].

În sfîrșit, deși ne-am abținut de a o trece în text, este foarte probabil ca, după numele dedicantului, să mai fi urmat ceva, poate motivul dedicației, ca, de pildă, în aceeași dedicație a lui Apatourios, fiul lui Euelpistos (ὑπὲρ δισφυλαρχίας), poate o arătare a calității sale, ca de pildă, în aceeași inscripție (ὁ προστάτης καὶ δισφύλαρχος καὶ φιλότειμος καὶ ἐπιμεληθεὶς τοῦ οἴκου [12].

De-abia acum, adică odată restabilită, fie și cu unele rezerve de amănunt, adevărata ținută a textului, se poate scoate în evidență importanța excepțională a monumentului, de care ne ocupăm, abia schițată, și numai dintr-un anumit punct de vedere, în nota din lucrarea colectivă amintită.

Prima problemă, care se cere a fi tratată mult mai amplu decît a făcut-o editorul, este fără îndoială, aceea a noilor informații aduse de acest excepțional document în legătură cu cultul Dioscurilor la Tomis. Nu este, se înțelege vorba de a repeta lucrurile cunoscute din lucrările mai generale [13] sau mai speciale, între acestea din urmă mai ales ale lui B. Pick [14] și K. Regling [15], continuate și dezvoltate de R. Netzhammer [16] și, mai recent, de J. Babelon [17]. O încadrare totuși, mai ales a tipului plastic, în seria, foarte bogată și variată la Tomis, de astfel de reprezentări, numismatice [18], sculpturale [19] și chiar arhitectonice [20], apoi a textului epigrafic, ambele de natură a sublinia, încă odată, fie și sumar, locul eminent ocupat de Dioscuri în pantheonul tomitan, ni se pare absolut necesară.

Începem cu o observație de amănunt, în legătură cu grupul plastic nou descoperit la Tomis, de natură a ajuta încadrarea la care ne refeream mai sus. Este vorba de forma originară a reprezentării călărețului, căruia, în starea actuală de conservare — așa cum notam mai sus — îi lipsește mîna stîngă, fapt subliniat, de altfel, și de editor. Ceea ce a scăpat însă

---

[11] Cf. Pape-Benseler, *op. cit.*, p. 159 (care nu dă, totuși, nici un caz cu ω).

[12] Iorgu Stoian, *Tomitana*, *loc. cit.*

[13] Cf. *RE*, V, 1905, col. 1087—1123, s.v. *Dioskuren* (Bethe), *DA*, II, 1892, p. 249—266 (M. Albert). Cf. și R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 228, 229, 233—234.

[14] B. Pick, în *JDI*, 1898, p. 164, n. 95.

[15] B. Pick—K. Regling, *Die antiken Münzen*, II, p. 602, 604—605, 609, 626—627.

[16] R. Netzhammer, *Dioscurii la Tomis*, în *BSNR*, X, 1913, p. 31—34; idem, *Stadtwappen auf Münzen pontischer Städte*, Vortrag beim VIII. Internationalen Kongreß für Geschichtswissenschaft gehalten in Zürich am 29. August 1938. Zug.

[17] J. Babelon, *Les dioscures à Tomis*, în *Melanges Gh. Picard*, I, în *RA*, 1949, p. 24—33.

[18] Cf. R. Pick—K. Regling, *op. cit.*, p. 602, 604—605, 609, 626—627.

[19] Cf. D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, p. 135—147, cu fig. 76 (de altfel, foarte ștearsă).

[20] A se vedea mai jos. Cf., în general pentru reprezentările plastice și *RE*, V, 1905, col. 1122—1123 (C. *Die Dioskuren in der Kunst*).

atenţiei acestuia sau poate a socotit că nu merită a fi reţinut este că, foarte probabil, în această mînă, călăreţul ţinea o lance, tip copios reprezentat, nu numai pe monede, ci — fapt demn de remarcat — şi pe unele monumente arhitectonice.

Pe monede, tipul apare ca o „reprezentare nouă" sub Antoninus Pius şi Marcus Aurelius, o dată şi sub Septimius Severus[21]. Reprezentaţi, foarte adesea, goi, dar şi cu mantalele pe umeri, Dioscurii de pe monedele amintite ţin cu dreapta (respectiv cu stînga) de frîu caii care au un picior din faţă ridicat în sus, iar în stînga (dreapta) o lance[22] (fig. 2). Adică exact ca în reprezentarea noastră, ceea ce este, fără îndoială o preţioasă indicaţie cronologică, pentru aceasta din urmă, întărită, de altfel şi de caracterul scrierii din inscripţie[23], care ne duce pe la sfîrşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea e. n.

Fig. 2

Cît priveşte monumentele arhitectonice, la care ne refeream, este vorba de trei interesante reliefuri, reprezentînd separat pe cîte o coloană (fig. 3—6) şi pe o jumătate de arcadă (fig. 7) pe Dioscuri, publicate, mai întîi de Gr. Tocilescu[24], apoi, cu desen şi un amplu comentariu de R. Netzhammer[25], după care ele ar putea proveni de la un templu al celor doi gemeni, poate acela reprezentat pe o monedă din vremea lui Domiţian (fig. 8)[26]. Ceea ce — ne comunică, însă Gabriela Bordenache — este foarte puţin probabil, dat fiind că cel puţin coloanele fac parte dintr-o serie de mai multe astfel de piese arhitectonice, de provenienţă tomitană, şi nu pe toate sînt reprezentaţi Dioscuri (pe alte două, de pildă, sînt înfăţişate muncile lui Heracles : fig. 9). Ca atare — după părerea amintitei cercetătoare — este mult mai îndreptăţită ipoteza că ne aflăm în faţa unui portic, decorat cu cele mai de seamă divinităţi ale pantheonului tomitan. Aceasta, fireşte, nu exclude prezenţa, la Tomis, a unui templu al Dioscurilor, la care se referă moneda amintită, chiar dacă el n-a fost descoperit încă.

Pînă acum, totuşi, nimic cu deosebire nou sau, cel mult, o atestare în plus, într-o reprezentare plastică a Dioscurilor, a unui tip destul de răspîndit la Tomis, ca şi în alte părţi.

Nu acelaşi lucru se poate spune însă şi despre ipostaza, în care sînt, de data aceasta, cinstiţi, sub această înfăţişare plastică, oarecum banală, Dioscurii tomitani. Ne referim, aşa cum este uşor de bănuit, la epitetul

[21] R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 35.
[22] B. Pick—K. Regling, *op. cit.*, nr. 2668 (cu pl. XVII/28 = la noi fig. 2), 2669, 2775.
[23] După editor, prima jumătate a secolului al III-lea.
[24] *Catalogul Muzeului Naţional de Antichităţi*, Bucureşti, 1906, nr. 219, 220 şi 154.
[25] *Op. cit.*, p. 34 ; *Stadtwappen*. . ., p. 9—10.
[26] B. Pick—K. Regling, *op. cit.*, p. 679, nr. 2595.

de κτίσται dat Dioscurilor [27], în inscripţia greacă de care ne-am ocupat mai sus, atestat ca atare, după ştiinţa noastră, acum pentru prima dată, şi nu numai la Tomis [28], unde acest epitet era rezervat, pe monede [29] şi, odată, epigrafic [30], numai legendarului Tomos. Este, desigur, o dovadă în

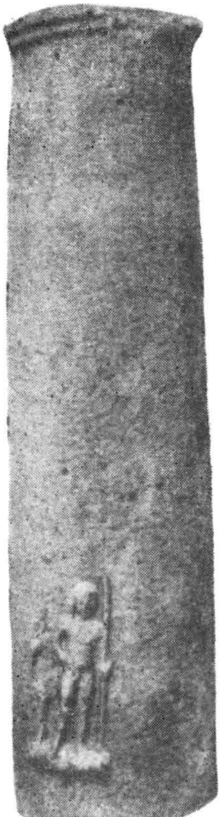

Fig. 3

Fig. 4

plus a cinstirii deosebite de care se bucurau, într-o cetate comercială ca Tomis, zeii protectori ai navigaţiei [31], cum erau Dioscurii, ceea ce şi explică,

[27] De reţinut, în această epocă tîrzie, forma Διόσκοροι (cf. şi *AEM*, XIV, 1891, p. 22—26, nr. 50) faţă de forma din texte Διόσκουροι (Cf. *DA*, II, 1892, p. 249).

[28] Cf. *RE*, XI, 1922, col. 2083—2087, s.v. *ktistes* (Prehn), şi *RE*, V, 1905, col. 1087—1123, s.v. *Dioskuren* (Bethe), în special col. 1107 (11. *Beinamen der Dioskuren*).

[29] Cf. B. Pick—K. Regling, *op. cit.*, p. 613 (Ktiles sau ἥρως), cu trimitere la B. Pick, *ZfN*, 23, 58 şi *JDI*, 13, 164, nr. 93.

[30] Christ, *Sitzungsberichte de Münch. Akad.*, 1875, 1, 85, 11 : ἄστυ περικλήιστον ἐμμελίαο Τόμ[οιο].

[31] Cf., între altele, *DA*, II, 1892, p. 257 ; *RE*, V, 1905, col. 1096—1097 ; R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 29—30 ; V. Pârvan, *Histria IV*, p. 15 şi urm.

aşa cum sugera deja B. Pick[32] şi a demonstrat R. Netzhammer[33], adoptarea reprezentării lor ca emblemă a oraşului (παράσημον τῆς πόλεως).

Vorbind despre „Răspîndirea atît de mare a cultului Dioscurilor în Dobrogea", editorul monumentului ce ne reţine atenţia face observaţia că

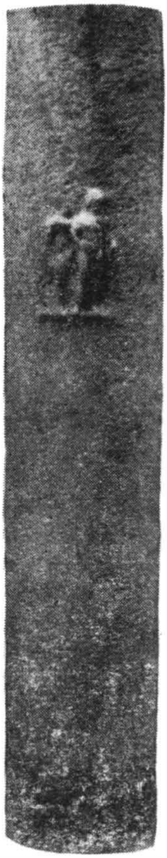

Fig. 5

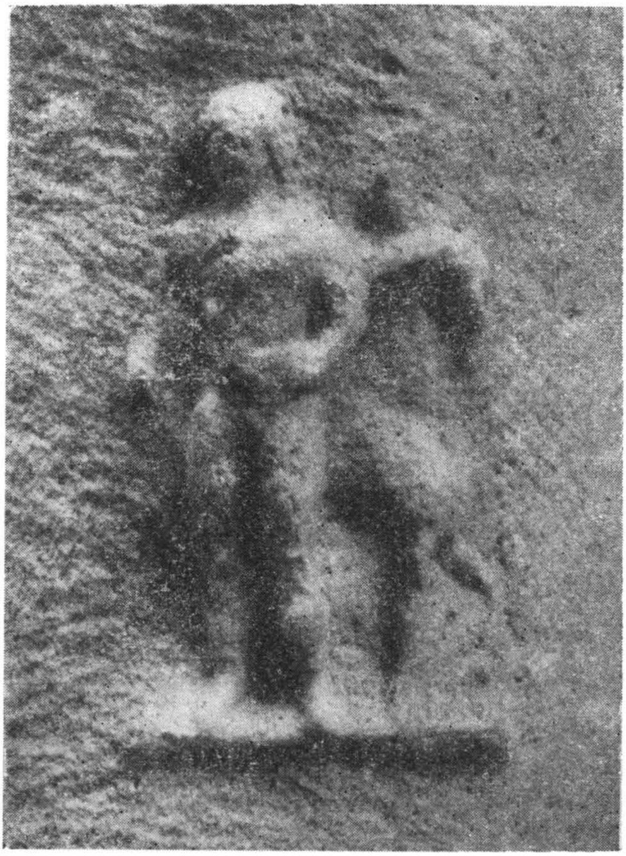

Fig. 6

acest fapt „poate fi explicat prin asimilarea care se produce între ei şi divinităţile locale, reprezentate sub forma cavalerilor Danubieni, precum şi prin sincretismul lor cu Marii zei din Samotracia". Ceea ce numai în parte şi, în nici un caz, astfel formulat este adevărat. Căci, dacă sincretismul Dio-

[32] B. Pick, în *JDI*, 1898, p. 164, nr. 95. Cf. Pick – Regling, *op. cit.*, p. 602 (cu numeroase referinţe) şi K. Regling, în *ZfN*, XXV, 41, n. 2.
[33] R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 29 şi urm. = *Stadtwappen...*, p. 8.

Fig. 7

scurilor cu Cabirii [34], enigmaticii zei din Samothrake, atestaţi, chiar ca atare, la Tomis [35], este un fapt îndeobşte cunoscut şi admis, nu acelaşi lucru se poate spune de caracterul lor local, fie că admitem originea feniciană a lor, fie că admitem că este vorba de traducerea unei realităţi greceşti printr-un nume fenician [36]. De asemenea, ni se pare cel puţin îndoielnică „asimilarea" Dioscurilor cu cavalerii Danubieni, originari, după opinia cea mai răspîndită, din Dacia şi numai extinşi, într-o formă mai redusă, şi în Dobrogea. Iar dacă totuşi este vorba de o „asimilare" cu o divinitate locală, trebuie să ne gîndim, mai de grabă, la atît de cunoscutul, chiar în aria Thracilor de Nord (Geţii), cavaler thrac [37], atît de răspîndit în toată Dobrogea [38] şi, se înţelege, dacă nu chiar mai mult ca oriunde şi încă cu epitete foarte variate, şi la Tomis [39].

Fig. 8

O dovadă în plus, în acest sens, o constituie un monument epigrafic, a cărui „biografie" — dacă ne putem exprima astfel — este destul de curioasă. Este vorba de o stelă votivă de marmoră (fig. 10), cu două registre. În registrul superior, în baso-relief, cunoscuta scenă a cavalerului thrac, cu pelerina fluturînd pe umeri, călare spre dreapta către un altar, cu pomul şi şarpele. Pe altar, reprezentat un animal, iar lîngă el un personaj, cu o mînă pe altar. În registrul inferior, abia schiţată, în uşor relief, o corabie cu un catarg şi cu două personaje în poziţie de adorare, deasupra şi de o partea şi de alta a căreia este gravată, de asemenea destul de superficial, o inscripţie votivă greacă [40].

Descoperită, nu se ştie precis unde, dar cu siguranţă la Constanţa, ea a fost publicată, pentru prima oară, în 1882, de către Gr. Tocilescu [41], dar cu o lectură defectuoasă a r. 1, unde el citea : Εὐχὴν Ἥρωι Μ[ενε]μάχῳ. Revenind însă, în 1902, asupra acestui important document, Tocilescu citeşte, de data aceasta corect: ΗΡΩΙ ΜΑΝΙΜΑΖΩΙ Ἥρωι Μανιμάζῳ, adăugînd : „un epitet ce pare a fi local şi identic cu cel constatat

---

[34] *DA*, II, 1892, p. 257; B. Pick — K. Regling, *op. cit.*, p. 626; *RE*, V, 1905, col. 1097—1098 (8. *Vermischung der Dioskuren mit fremden Gottheiten*); *RE*, X, 1917, col. 1399—1450, s.v. *Kabeiros*, (Κάβειρος) Kabeiroi (Kern), în special col. 1414, Cf. şi V. Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, p. 276 şi urm.; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 228; *Istoria României*, I, p. 209 (D. M. Pippidi).

[35] Iorgu Stoian, *Tomitana*, p. 75 şi urm.

[36] L. Gernet — A. Boulanger, *Le génie grec dans la religion*, Paris, 1932, p. 10.

[37] Cf. G. Kazarow, în *RE*, V, 1905, col. 1107; idem, în *Izvestiia-Société*, 1912, p. 125 şi urm. şi, mai ales, idem, în *RE*, A, VI, 1937, col. 482, completare la *RE*, Supplb, III, 1918, (Heros: Thrakischer Reiter), col. 1141—1143, unde această inscripţie nu era citată; idem, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapesta, 1938.

[38] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 238 şi urm.

[39] D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 82 şi urm. cf. G. Kazarow, în *RE*, Supplb. III, 1918, col. 1132—1148, s.v. *Thrakischer Reiter-Epitete* col. 1141—1143.

[40] MNA, inv. L, nr. 595.

[41] *AEM*, VI, 1882, 18, nr. 38.

pe o monedă a orașului Odessos (Neue Jahrbücher f. cl. Phil., Suppl. 19(1853), 372,6): un călăreț în galop, cu mantie, avînd dedicația "Ἥρωι Μανιμάζῳ" [42].

Fig. 9

Cu toate acestea, în lucrările de specialitate continuă, multă vreme, referirea numai la prima lectură a lui Tocilescu, cu o accentuare — e drept — a rezervei, pe care însă primul editor o făcea asupra ei [43]. Abia în 1940, revizuind cu atenție textul, dar fără a cunoaște, în mod evident, a doua lectură a lui Tocilescu, Ion I. Russu arată și el, de data aceasta cu mai bogate referințe [44], că singura lectură corectă a textului, nu poate fi decît Ἥρωι Μανιμάζωι și că deci întreaga inscripție este de citit :

Εὐχὴν Ἥρωι Μανιμάζωι
Διοσκουρί δης
Ἀρίστω νος
ἀνέ θη, κεν.

În felul acesta, epitetele date eroului thrac, în epigrafia tomitană, se înmulțesc cu unul, adăugîndu-se la cele destul de numeroase, cunoscute pînă acum [45], iar documentele epigrafice, în care este denumit Μανιμάζος se ridică la patru [46].

Interesul monumentului, de care ne ocupăm acum, databil, după scris și nume, cel puțin din secolul I e. n. [47], nu ni se pare a se opri însă aici. Ne gîndim la prezența, cel puțin tulburătoare, a uneia din formele cunoscutei scene a cavalerului thrac, alături, mai exact deasupra reprezentării unor corăbieri, în poziție de adorare, nu vedem către cine altcineva decît către eroul călăreț, din primul registru al monumentului, Ἥρως Μανιμάζος din inscripție. Aceasta însă sugerează, așa cum subliniam mai sus, sincretismul său cu Dioscurii, zei prin excelență protectori ai navigației, poate prin intermediul sincretismului cu Cybele sau, și mai bine, cu Cabirii

[42] Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturali ale Muzeului Național de Antichități din București*, I, 1902, p. 93, n. 2.

[43] Cf. G. Kazarow, *RE*, s.v. *Thrake* (*Religion*), col. 482 : M.... μαχος ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 231 : M[...]μαχος.

[44] Ion I. Russu, *Zeitschrift für Namenforschung*, Bd. XVI, Heft 2, Berlin, 1940, p. 157—158.

[45] Vezi mai sus, nota 37.

[46] *AEM*, VI, 1882, p. 18, nr. 38 (Tomis); *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 90 și urm., nr. 9 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, 1964, p. 154 și urm., nr. 9 (Tomis); G. Mihailov, în *IGB*, I, p. 75, nr. 77 (Odessos) ; *ibidem*, p. 75 și urm., nr. 78 (Odessos).

[47] Cf. Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturali*, *loc. cit.*, : „inscripție probabil anterioară epocii imperiale".

sau Μέγας Θεός [48], uşurat, poate, în acest din urmă caz, de semnificaţia însăşi a epitetului Μανιμάζος, adică „cel frumos şi mare", după părerea lui Tocilescu, îndeobşte acceptată [49].

În sprijinul acestei interpretări se pot aduce şi s-au şi adus numeroase dovezi [50]. Deosebit de semnificativ ni se pare însă, în această privinţă,

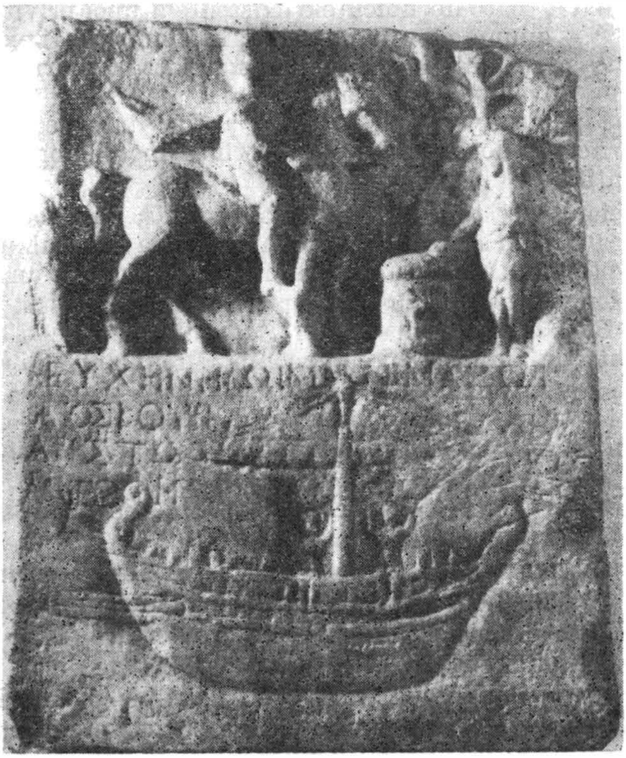

Fig. 10

textul uneia dintre inscripţiile din Odessos, unde este de asemenea menţionat Ἥρως Μανιμάζος, de data aceasta de un colegiu de pescari — θυνεῖται = θυννῖται [51].

În sfîrşit, ultima noutate, poate şi cea mai importantă, adusă de noua dedicaţie tomitană în cinstea Dioscurilor, este atestarea, pentru prima dată la Tomis, a unui nou trib, Boreis, al doilea după terminologia obişnuită dintre aşa-numitele triburi specific milesiene, celălalt, tribul Oinopes,

[48] Cf. G. I. Kazarow, *RE*, Supplb., III, col. 1143—1144; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 229, 232.

[49] Cf. W. Tomaschek, *Die alten Thraker. Eine etnologische Untersuchung*, II, 1, *Die Sprachreste: Glossen aller Art und Götternamen*, în *SBWien*, CXXX, 2, 1893, Wien, 1894, p. 58.

[50] Cf., între altele, G. Kazarow, în *RE*, Supplb. III, 1918, s.v. *Heros*, col. 1143—1144.

[51] G. Mihailov, în *IGB*, I, p. 75, nr. 77 (cu pl. 28/77).

fiind deja atestat pînă acum, de două ori [52]. Cu aceasta, totalul triburilor cunoscute, pînă acum, la Tomis, se ridică, la cinci [53], mai rămînînd neatestat, din cele şase triburi ioniene, numai un singur trib, general ionian, tribul Geleontes [54].

Aceasta înseamnă însă că foarte îndrăzneaţa noastră ipoteză — cum o numeam în studiul amplu, în care au fost strînse, citite şi valorificate, pentru prima dată, toate documentele existente atunci privitoare la triburile tomitane [55] — anume că s-ar putea ca, la Tomis, să fi existat, ca şi la Athena şi în alte părţi, deşi nu aceleaşi, numai patru triburi, este infirmată. *Aude sapere* s-a dovedit de data aceasta, mai puternic de cît *Aude ignorare.* Dar cine poate avea pretenţia de a ţine întotdeauna, cumpăna dreaptă între aceste două importante cerinţe metodologice ale oricărei cercetări ştiinţifice?

În încheierea acestei scurte note, am vrea să mai punem în lumină încă un fapt, care nu ni se pare lipsit de interes. Aşa cum subliniam mai sus, noua dedicaţie tomitană în cinstea Dioscurilor este pusă de un oarecare...OS fiu al lui Asclepiodoros, în numele şi pentru tribul, atestat acum pentru prima oară, *Boreis.* La prima vedere, faptul nu pare a avea o semnificaţie deosebită, în afară de aceea generală, subliniată mai sus. Lucrurile ni se par a căpăta însă o altă înfăţişare, dacă ţinem seama că, în inscripţia tomitană mai veche, citată deja [56], Ἀπατούριος Εὐελπίστου τοῦ Ποσειδωνίου cinstea, în numele tot al unui trib, de data aceasta însă tribul Hopleites, pe zeii îndurători — θεοὺς ἐπηκόους, nume sub care sînt de văzut, aşa cum arăta încă V. Pârvan, tot Dioscurii, în sincretism cu Cabirii şi cavalerul thrac.

Aceasta înseamnă însă că, încă în stadiul actual de informare, cel puţin două din triburile tomitane, şi în perioade de timp destul de depărtate cinstesc, în mod deosebit, divinităţile protectoare ale navigaţiei, cum erau, în primul rînd, aici Dioscurii, spre deosebire, de pildă, de ceea ce se întîmpla la Histria, unde două triburi — Aigikoreis şi Argadeis, de altfel singurele cunoscute pînă acum — se adresează, cu predilecţie, cel puţin o vreme (epoca Severilor), unor divinităţi agrare — nymphele, în primul

---

[52] Iorgu Stoian, *Tomitana*, p. 65 şi urm., nr. IV; V. Barbu, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 553 şi urm., nr. 1 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 41 şi urm., nr. 1.

[53] În afară de cele două deja menţionate: Argadeis, de două ori (Iorgu Stoian, *op. cit.*, p. 57, nr. I/1 şi p. 57 şi urm., nr. I/2); Aigikoreis, de patru ori (*ibidem*, p. 59 şi urm., nr. II/1; p. 60, nr. II/2; p. 60 şi urm., nr. II/3; p. 61 şi urm., nr. II/4); Hopletes, de două ori (*ibidem*, p. 62 şi urm., nr. III/1; p. 63 şi urm., nr. III/2).

[54] Cf. Fr. Bilabel, *Die ionische Kolonisation. Untersuchungen über die Gründungen der Ionier, deren staatliche und kultische Organisation und Beziehungen zu den Mutterstädten*, Leipzig, 1920 (*Philologus*, Supplb. XIV, Heft I), p. 123–124; *RE*, XXXIX Halbb., 1941, col. 994–1011, s.v. *Phyle* (Latte), în special col. 1000–1001 (3. *Die ionischen P.*).

[55] *Studii clasice*, III, 1961, p. 175 şi urm. = *Tomitana*, p. 56 şi urm. Mult mai numeroase decît se bănuia. La acestea adaugă totuşi, poate şi Gr. Tocilescu, în *AEM*, XI, 1887, p. 51, nr. 70, unde în r. 3, este poate de citit φυ[λάρχου ?].

[56] Mai sus, p. 521.

caz [57], Zeus Ombrimos, în cel de-al doilea [58]. ,,Aceasta ne arată — aşa cum s-a observat [59] — că cel puţin două triburi ale cetăţii trăiesc din exploatarea pămînturilor, care constituie teritoriul rural al Histriei".

Este, fără îndoială, concluzia de caracterul cel mai general ce se poate trage din analiza documentului, din atîtea puncte de vedere interesant, de care ne-am ocupat.

IORGU STOIAN

КУЛЬТ ДИОСКУРОВ И ПЛЕМЕНА ИЗ ТОМИСА

РЕЗЮМЕ

Среди предметов, опубликованных (В. Канараке и сотрудниками) в Tezaurul de sculpturi de la Tomis, Бухарест, 1963, имеется фрагмент статуи, представляющей собой довольно неумелое изображение одного из Диоскуров, стоящего около своего коня; на передней стороне постамента высечена греческая надпись. Этот фрагмент был издан и кратко комментирован В. Барбу, который не дал ему полагающегося разъяснения и прежде всего по причине неполного прочтения надписи, которая, согласно В. Барбу, выглядит следующим образом:

[Δ]ιοσκόρους κτίστ[ας....]/ΛΗ Βορέων ΑΝΤ[......]/ΟΣ Ασκληπίω[.......]

Однако более внимательное исследование постамента и текста — в сравнении с другими сходными документами из Томиса, а также учитывая первоначальные предполагаемые размеры постамента — позволяет автору дать, с достаточной уверенностью, следующее чтение:

[Δ]ιοσκόρους κτίσ[τας τῆς πόλεως τῇ φυ/λῇ Βορέων ἀνέ[θηκεν............/..
ος Ασκληπιωδ[ώρου...........

Таким образом, речь идет здесь о памятнике, посвященном Диоскурам, божеству, столь чтившемуся в Томисе, но на этот раз в новом образе (и не только в данном случае, а вообще) ,,основателей города" κτίσται τῆς πόλεως. Памятник был воздвигнут неким сыном Асклепиодороса от имени и для племени, к которому он принадлежал, βορεῖς, причем это племя впервые отождествлено в Томисе. Не лишено интереса и должно быть подчеркнуто то обстоятельство, что еще одно племя здесь предпочитает чествовать божеств, покровителей мореплавания, как были Диоскуры в Томисе, в отличие, например, от положения в Истрии, где два ионийские племени (отождествленные до настоящего времени) прежде всего чтут сельскохозяйственных богов (Нимфы и бог Омбримос).

---

[57] Gr. Tocilescu, în *AEM*, XVII, 1894, p. 88. nr. 12 = Scarlat Lambrino, *Les tribus ioniennes d'Histria*, în *Istros*, I, 1934, fasc. I, p. 117.

[58] Scarlat Lambrino, *loc. cit.*, p. 118.

[59] *Ibidem*, p. 119.

LE CULTE DES DIOSCURES ET LES TRIBUS TOMITAINES

RÉSUMÉ

Parmi les pièces publiées (par V. Canarache et collaborateurs) dans *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Bucarest, 1963, figure un fragment de statue représentant, assez gauchement d'ailleurs, l'un des Dioscures auprès de son cheval et ayant sur la face antérieure du socle une inscription grecque. Edité et sommairement commenté par V. Barbu il n'a cependant pas été, à notre avis, mis en valeur selon son dû, ne serait-ce qu' en raison de la lecture incomplète de l'inscription, qui d'après V. Barbu se lirait ainsi :

[Δ]ιοσκόρους κτίστ[ας. . . .]/ΛΗ Βορέων ΑΝΤ[. . . . . .]/ΟΞ 'Ασκληπίω [. . . . . . .]

Un examen plus poussée du monument et du texte, par comparaison aux autres documents similaires de Tomis, et compte tenu aussi de ses dimensions approximatives originaires, nous mène avec une certitude assez fondée à la lecture suivante :

[Δ]ιοσκόρους κτίσ[τας τῆς πόλεως τῆ φυ/λῆ Βορέων ἀνέ[θηκεν. . . . ./. .ος Ασκληπιωδ[ώρου. . . . .

C'est-à-dire qu'il s'agit d'une dédicace aux Dioscures, divinités fort en honneur à Tomis, mais cette-fois-ci sous une nouvelle hypostase (non seulement ici, mais partout en général), apposée pour les « fondateurs de la ville », κτίσται τῆς πόλεως, par un certain fils d'Asclepiodoros, en son nom et pour la tribu auquel il appartenait, Βορεῖς qui apparaît elle aussi attestée pour la première fois à Tomis. Et peut-être n'est-il point sans intérêt de souligner encore une autre tribu honorant à Tomis, avec prédilection les dieux protecteurs de la navigation, les Dioscures, à l'encontre, de ce qui se passait, par exemple, à Histria, où les deux tribus ionniennes connues jusqu'à présent réservaient leur adoration premièrement aux divinités agraires (les Nymphes et Zeus Ombrimos).

PROBLEME DE CULTURĂ ORĂŞENEASCĂ ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ

Este binecunoscut că, cel puţin în ultimul deceniu şi jumătate, unul din cele mai stăruitor cercetate domenii în arheologia medievală românească a fost acela al oraşului medieval moldovenesc. Chiar dacă numeroase aspecte, deloc secundare, ale fenomenului economic reprezentat de constituirea oraşului medieval în Moldova, au rămas încă în afara unei cercetări ample şi sistematice, împrejurare asupra căreia nu o dată s-a atras atenţia [1], acumularea datelor de ordin material referitoare mai ales la etapa iniţială a procesului constituirii oraşelor medievale de la răsărit de Carpaţi a progresat simţitor. Fără ca cercetările întreprinse în diverse oraşe cunoscute în secolele XIV—XV în Moldova să fi cunoscut o amploare şi o intensitate egale în răstimpul pe care îl avem în vedere mai sus, aceasta n-a împiedicat pe cercetătorii problemei să *intuiască* mecanismul intern al procesului îndelungat al constituirii aşezărilor urbane medievale moldoveneşti şi să propună rezolvări care izvorăsc, în primul rînd, din aşezarea la baza acestei cercetări a teoriei marxist-leniniste [2]. Ar fi totuşi nefiresc să nu amintim aici şi împrejurarea că, în anii din urmă, în publicaţiile româneşti au mai reapărut, în chip izolat şi fără urmări teoretic-ştiinţifice demne de luat în seamă, şi păreri care aduc aminte de opinii mai vechi şi depăşite ale semnatarilor studiilor respective [3], care dacă nu neagă în întregime valoarea efortului făcut în arheologia românească medievală, îl trec totuşi sub o surprinzătoare tăcere.

Dacă am încerca să desprindem aici cîteva din rezultatele mai importante obţinute în urma cercetărilor arheologice de la Suceava, Iaşi, Roman,

---

[1] Mai recent, în *Preocupări de arheologie medievală în România*, comunicare prezentată de semnatarul articolului de faţă în cadrul sesiunii ştiinţifice jubiliare a Institutului de arheologie al Academiei R.S. România, Bucureşti, decembrie 1964.

[2] M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963; L. Chiţescu, *Ceramica ştampilată de la Roman şi unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, în *SCIV*, XV, 1964, 3, p. 411 şi urm.; Al. Andronic, *Contribuţii arheologice la istoricul oraşului Iaşi în perioada feudală*, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 271 şi urm.

[3] Cf. N. Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în *SCŞIaşi*, XI, 1, 1960, p. 83 şi urm.

S C I V, tomul 16, nr. 3, p. 533—544, Bucureşti. 1965

Baia, eventual chiar Siret și Piatra Neamț, o primă mențiune s-ar cuveni făcută în legătură cu constatarea că, în majoritatea acestor așezări, veacul al XIV-lea a însemnat un moment de fundamentală importanță pentru cristalizarea vieții orășenești — în sensul economic al cuvîntului — și pentru consolidarea experienței locuitorilor lor în domeniul producției de bunuri. În al doilea rînd, se impune atenției o realitate, căreia tocmai repetarea sistematică îi conferă un grad sporit de certitudine, și anume : în aproape toate centrele urbane citate mai sus (de la aceasta făcînd excepție numai Siretul), baza producției de bunuri o constituia tradiția și experiența elementului autohton. Abia într-o fază ulterioară, a cărei încadrare cronologică mai precisă încă n-a fost suficient conturată decît pentru Suceava, efortului autohtonilor i s-a adăugat acela al unor elemente de origine străină, domeniile în care acestea din urmă se manifestă mai stăruitor urmînd a fi și ele mai atent identificate și circumscrise prin cercetările viitoare.

Chiar dacă interpretarea descoperirilor arheologice s-a făcut pînă în prezent în chip individual și special pentru fiecare obiectiv în parte, această realitate a fost impusă de împrejurarea obiectivă că, pentru încercări de ansamblu, lipseau pînă de curînd elementele de bază, situație a cărei neglijare a dus nu o dată în ultima vreme la încheieri cu totul discutabile. Considerînd însă că, în bună măsură, acest moment a fost depășit, pentru a se evita apariția unor elemente de interpretare dogmatică în importanta problemă a formării orașelor medievale moldovenești, o discuție mai amplă a realităților teritoriului de la răsărit de Carpați ar fi binevenită și ar umple un gol care începe să se facă simțit.

★

Fără să excludem eventualitatea ca numai puținătății săpăturilor să se datoreze împrejurarea că pînă în prezent nu s-a reușit în Moldova să se stabilească mecanismul constituirii, sub raport topografic, a nucleelor centrelor urbane medievale, trebuie făcută observația că, în cele mai multe cazuri, cercetătorii s-au mulțumit să înregistreze doar faptul că, în anume condiții prielnice, în decursul secolului al XIV-lea se semnalează tendința concentrării populației pe locul viitoarelor așezări urbane, și să pună, pe bună dreptate, la baza activității economice a acestor așezări producția incipient meșteșugărească și destinată unui schimb mai mult afirmat decît dovedit. Urmînd a reveni mai tîrziu asupra acestui din urmă aspect al discuției, este locul aici să amintim că sarcina stabilirii coordonatelor etapelor timpurii ale constituirii așezărilor urbane moldovenești din evul mediu este considerabil îngreuiată de împrejurarea că particularismul condițiilor dezvoltării feudalismului în Moldova și mai ales condițiile politice generale în care s-a petrecut acest proces nu îngăduie urmărirea prin analogie a constituirii orașului medieval. Astfel este cunoscut că în regiunile de la răsărit și nord de Moldova [4], regiuni de veche și nealterată

[4] Pentru stadiul cercetărilor privind teritoriul Poloniei, cf. W. Hensel, *L'étude des villes du haut moyen âge en Pologne au moyen de la méthode archéologique*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 463 și urm. ; Aleksander Gieysztor, *La ville slave du Haut Moyen-Âge, centre de production artisanale, de rayonnement comercial*, în *L'artisanat et la vie urbaine en Pologne médiévale*, *Ergon*, III, 1962.

tradiţie slavă, faza „horodişte" este admisă ca obligatorie în procesul formării oraşelor medievale şi dacă acum şi aici avem în vedere numai conţinutul de „loc întărit" al noţiunii, nu înseamnă nicicum, că semnificaţia economică a ei nu este la fel de importantă în discuţie. Cercetările arheologice, ca şi cele de suprafaţă efectuate în Moldova (cele din urmă datorate mai ales unui restrîns şi harnic colectiv ieşean [5]) au dovedit însă, cel puţin în spaţiul dintre Carpaţi şi Prut, absenţa cu desăvîrşire a „horodiştilor", foarte rarele excepţii cunoscute în nordul Moldovei — nici ele cu totul sigure — scoţînd şi mai mult în evidenţă aceasta. Se dovedeşte că faza incipientă a procesului formării oraşelor moldoveneşti, chiar dacă ea se caracterizează din punct de vedere economic prin aceleaşi fenomene de concentrare într-un singur loc a unui număr mereu în creştere de meşteşugari, nu presupune ca obligatorie constituirea concomitentă a unor aşezări întărite în mod intenţionat. Explicabil prin prisma condiţiilor politice în care s-a dezvoltat Moldova, mai ales în secolul al XIII-lea, perioadă în care cercetătorii situează faza de care vorbim a procesului formării oraşelor medievale moldoveneşti, faptul acesta este de natură să îngreuieze considerabil urmărirea *în teren* a restructurărilor ce vor fi avut loc atunci în interiorul unor atari aşezări omeneşti. A reduce însă la aceasta semnificaţia realităţilor pe care cercetările arheologice le semnalează în Moldova, ar însemna să neglijăm tocmai aspectul *social* al procesului, şi anume corelaţia obligatorie care trebuie stabilită între „fenomenul oraş" şi cadrul general al evoluţiei economico-sociale a Moldovei în veacurile XIII—XIV. Într-adevăr, cercetările de pînă acum au atras de puţine ori atenţia — iar atunci cînd au făcut-o au lăsat prea mult loc ipotezelor hazardate — asupra împrejurării că elementul social care reprezintă vîrfurile feudalităţii în formare nu se lasă surprins în atari aşezări pînă destul de tîrziu, fapt care ar avea implicaţii deosebit de importante chiar în dimensionarea procesului feudalizării societăţii moldoveneşti în ansamblul ei. Pentru exemplificare, este suficient să atragem aici atenţia asupra împrejurării că în Moldova se cunoaşte pînă acum un număr extrem de redus de situaţii în care, fie şi cu oarecare limpezime, să se desprindă concluzia că apariţia unei concentrări de meşteşugari şi negustori s-ar lega de existenţa acolo a unei unităţi organizate a vîrfurilor feudale, indiferent dacă este vorba de o unitate laică sau bisericească (Siret şi mai tîrziu Baia). În rest, apare nevoia găsirii unor alte explicaţii pentru aşezările urbane, lucru care s-a încercat a se face, dar nu cu totul satisfăcător [6].

Realităţile pe care le-am schiţat în rîndurile precedente sugerează împrejurarea că cel puţin în fazele iniţiale ale sale, procesul formării oraşelor medievale în Moldova — sub raport teritorial, repetăm — nu prezintă elemente comune cu fazele corespunzătoare ale aceluiaşi proces petrecut în regiunile înconjurătoare : nu există în Moldova nici semnele organizării aşezărilor preurbane după principiul „horodiştilor" din teri-

[5] Colectivul a fost format din Emilia şi N. Zaharia.
[6] Cf. *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 288 şi urm.

toriile slave, nici dovezile de apariţie a unor întărituri speciale de felul acelora, care, în teritoriul cel mai apropiat de Moldova, spre vest, în Transilvania, amintesc de practica obişnuită a ariei de civilizaţie orăşenească apuseană. Subliniind, o dată în plus, că aceste realităţi moldoveneşti îşi găsesc explicaţia, în condiţiile existenţei la est de Carpaţi a dominaţiei, dacă nu chiar a stăpînirii mongole, incompatibilă cu iniţiativa localnicilor de a-şi ridica fortificaţii, nu putem să nu amintim măcar faptul că, pînă în secolul al XIV-lea, aspectul oarecum răsfirat al aşezărilor incipient urbane din Moldova pare a fi deja dovedit de cercetările arheologice [7].

O dată însă cu înlăturarea dominaţiei mongole din regiunile est-carpatice, eveniment cu serioase urmări chiar în domeniul organizării statale a Moldovei [8], populaţia locală a trecut fără întîrziere la fortificarea aşezărilor ei orăşeneşti. Tehnica folosită la realizarea acestor lucrări dovedeşte că vechile raporturi culturale între autohtoni şi teritoriile slave au făcut ca şi locuitorii Moldovei să utilizeze, cel puţin în cazurile cunoscute pînă acum, fortificaţiile de pămînt şi lemn, pentru apărarea oraşelor, ca şi pentru amenajarea unor obiective cu destinaţie exclusiv militară [9]. Faptul că acest fenomen, al fortificării oraşelor, se observă în Moldova abia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, constituie după părerea noastră, un valoros argument în sprijinul interpretării propuse mai sus a raportului dintre apariţia fortificaţiilor orăşeneşti şi înlăturarea dominaţiei mongole în Moldova. Pe de altă parte, însă, nevoia şi posibilitatea înconjurării acestor aşezări incipient urbane cu fortificaţii a generat obligaţia obiectivă a concentrării locuitorilor lor pe un spaţiu mai restrîns decît înainte, situaţie pe care cercetările de la Suceava au confirmat-o [10], iar cele de la Roman par să o facă o dată în plus.

Majoritatea studiilor apărute pînă acum în ţara noastră în legătură cu una sau alta din problemele formării oraşelor medievale moldoveneşti au pus cu justeţe accentul pe analiza *condiţiilor interne* ale dezvoltării locuitorilor acestora, prin aceasta înţelegîndu-se urmărirea nu numai a evoluţiei fiecărei aşezări în parte dar şi raportarea lor la condiţiile regiunilor în care sînt situate. Aplicarea tezelor economiei politice marxiste la studiul istoriei patriei noastre a făcut posibilă descifrarea unui întreg şi complicat mecanism al vieţii economice a locuitorilor aşezărilor urbane moldoveneşti din evul mediu, dar trebuie să recunoaştem că de puţine ori s-a trecut mai departe de semnalarea acelor resturi de cultură în care se vedea dovada practicării *meşteşugurilor* în atari aşezări. Este foarte adevărat că economia politică marxistă consideră că semnul distinctiv al existenţei economice a oraşului medieval îl constituie concentrarea în cuprinsul lui a *producţiei*

[7] Pentru Suceava, cf. M. D. Matei, *Zur Ausdehnung der Stadt Suceava im XIV.—XVI. Jh.*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 521 şi urm.: referitor la oraşul Iaşi, cf. Al. Andronic, *loc. cit.*

[8] *Istoria României*, II, p. 165 şi urm.

[9] L. Chiţescu, *Новые исторические данные о мушатинской крепости в Романе в свете археологические исследований*, în *Dacia*, N. S. IX (în pregătire pentru tipar); cf. şi M. D. Matei, *Cîteva probleme de cronologie ridicate de cercetările din Cetatea de pămînt de la Roman*, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 505 şi urm.

[10] M. D. Matei, *Zur Ausdehnung...*, *loc. cit.*

și schimbului de mărfuri, dar nu este de loc mai puțin adevărat că a reduce importanța acestei teze fundamentale la nevoia constatării simple a activităților respective într-o așezare dată nu reprezintă decît foarte puțin din cunoașterea *procesului* în întregul lui. Mai mult chiar: deși simplă în aparență, problema stabilirii *momentului* în care fenomenele economice menționate se lasă surprinse pe cale arheologică, este departe de a-și reduce importanța la aspectul cronologic al discuției. Aceasta, măcar și pentru că dacă nu se ține seama de realitățile specifice unor spații geografice suficient de mari pentru a fi concludente însăși esența fenomenelor amintite poate fi greșit interpretată.

În istoriografia românească mai veche sau mai nouă nu o dată s-a crezut posibil să se afirme că existența unor orașe moldovenești este de admis încă din veacul al XIII-lea. Alteori s-a socotit mai prudent să se considere că numai *începuturile* unor orașe sînt de datat în vremea arătată, fără a se sugera însă ce conținut economic se conferă noțiunii, deși aceasta era o condiție obligatorie pentru circumscrierea discuției. Dar analiza, cît de cît atentă, a dezvoltării feudalismului în Moldova în perioada de pînă spre mijlocul veacului al XIV-lea nu lasă loc niciunei îndoieli cu privire la faptul că, pentru existența și dăinuirea unor așezări orășenești, cu propria lor producție de mărfuri și care să participe la procesul de schimb prin ceea ce produceau ele însele, nu au existat condițiile economice de bază, despărțirea generalizată a meșteșugurilor de agricultură în Moldova fiind proprie abia secolului al XIV-lea, ea desăvîrșindu-se însă numai după începutul secolului următor. De altfel, amintind această situație obiectivă, este necesar să adăugăm și rezerva că pînă destul de tîrziu în secolul al XV-lea fenomenul nu pare să se fi manifestat egal pe întreg teritoriul Moldovei, între diversele regiuni ale țării existînd sensibile decalaje în dezvoltarea producției de mărfuri în așezările urbane. Dar ar fi greșit dacă tocmai aceste decalaje ar fi privite numai sub raportul lor cantitativ, deoarece ele ajută, cu condiția să fie înțelese în mod just, la intuirea stadiului în care se află la un moment dat anume așezări omenești de mari proporții, cărora nu cu suficientă îndreptățire li s-a acordat pînă în prezent calitatea de orașe. Astfel, raportate în chip firesc și necesar la nivelul economic general al regiunilor în care sînt situate, va apărea limpede că așezări ca Suceava, Iași, Piatra lui Crăciun, Trotușul, Roman prezintă în prima jumătate a secolului al XV-lea caracterele economice ale unor orașe deplin formate, în timp ce altele ca Bîrladul, Vasluiul, Bacăul, Baia și Siretul fie că nu au ajuns încă la acest nivel, fie că din motive cunoscute și-au pierdut caracterele de așezări orășenești, cunoscînd un proces continuu de ruralizare a lor, de pierdere a pozițiilor deținute anterior pe plan moldovenesc.

Oricum ar fi, trebuie să amintim că în cercetarea istorică românească nu s-a ajuns pînă acum (fenomenul fiind cunoscut și în cercetarea similară din alte țări) la o delimitare cît de cît satisfăcătoare a diferitelor etape ale procesului formării orașelor medievale moldovenești. Dacă există un consens aproape unanim cu privire la situația unor orașe ca Cetatea Albă, Chilia și Siretul, cărora nu li se poate nega o viață economică specifică orașelor medievale încă din secolul al XIV-lea, pentru restul

orașelor de mai tîrziu, secolul al XIV-lea nu poate fi socotit decît ca o perioadă în care acestea se aflau numai în faza de *tîrg*, și aceasta cel puțin pînă în spre ultimul sfert al veacului arătat. Dar admiterea obligativității acestor etape în procesul formării orașului medieval este departe de a rezolva problema și aceasta pentru că conținutul economico-social al noțiunii de *tîrg* nu s-a stabilit cu precizie, în ciuda existenței anumitor indicii în acest sens. Eliminînd încă de la început din discuție posibilitatea de a încerca atari delimitări pe baza numelui sub care apar menționate în izvoarele scrise ale vremii unele orașe moldovenești — torg, forum, civitas etc. — criteriu pe care dacă l-am accepta ar însemna că recunoaștem sau atribuim contemporanilor izvoarelor acestora capacitatea de a opera cu noțiuni de economie orășenească, în funcție de care ei au fixat și categorisit așezările, nu putem să nu atragem atenția asupra faptului că în anumite locuri din Moldova apar încă de timpuriu urme ale activității *meșteșugarilor specializați*. Așa, de pildă, sînt de mai mult timp cunoscute arheologic descoperirile de la Hlincea [11], Bîrlad [12] sau mențiunile pe care le fac documentele despre Baia și Siret referitoare la secolul al XIV-lea cu privire la existența aici a unor meșteșuguri, dar dincolo de *constatarea* fenomenului nu s-a trecut pînă acum, în sensul că acesta ar ilustra aflarea așezărilor respective în faza preorășenească sau deja în stadiul de așezare urbană. De altfel, ultima soluție ar fi practic inacceptabilă, deoarece ea n-ar ține seama de raportul obligatoriu dintre nivelul general al forțelor de producție în Moldova vremii respective și existența orașelor, a căror apariție marchează și vădește ea însăși un stadiu destul de avansat al orînduirii feudale.

Este însă bine cunoscut faptul că desprinderea meșteșugurilor de agricultură presupune nu numai un proces de lungă durată, dar și desfășurarea lui, pînă la o anumită fază, în cadrul economiei închise, meșteșugul fiind atunci în situația de a satisface, dacă nu exclusiv, cel puțin precumpănitor nevoile vîrfurilor feudale. Dacă în discuția de față etapa amintită nu este decît indirect importantă, etapa următoare prezintă un interes sporit, deoarece în cadrul ei se înscrie și începutul apariției unor concentrări de meșteșugari, care, de la un simplu nucleu, se ridică prin adițiune pînă la nivelul și dimensiunile unei colectivități ample și cu caracter economic complex.

În ciuda importanței evidente pe care etapa inițială a procesului de constituire a acestor concentrări de meșteșugari o prezintă pentru înțelegerea și explicarea întregii dezvoltări ulterioare a așezărilor orășenești, ca și pentru explicarea rămînerii numai într-un stadiu embrionar a altor așezări, care nu au depășit nicicînd nivelul economic al *tîrgului* — în accepțiunea economică, de fază preurbană a noțiunii —, cercetătorii au trecut adesea cu oarecare grabă peste această discuție. Într-adevăr, de cele mai multe ori, o aplicare oarecum mecanică la studiul acestei faze a unora din tezele de bază ale economiei politice marxiste a făcut ca faptelor concrete să li se acorde o atenție mai mică decît era nevoie, acestora sub-

[11] *SCIV*, VI, 1955, 3–4, p. 694.
[12] Informații Dan Gh. Teodor.

stituindu-li-se teze de aplicabilitate generală, în cadrul unor raţionamente mai mult teoretice. Dar dacă este, în general, uşor de admis că pentru dezvoltarea unor centre de caracter incipient meşteşugăresc o condiţie de bază este reprezentată de existenţa unor posibilităţi minime de vînzare a produselor în regiunile învecinate acestor centre — principalul solicitant al mărfurilor fiind reprezentat de agricultori — nu mai puţin important este să se explice în ce măsură posibilităţile de a face comerţ cu produsele muncii lor i-a determinat pe meşteşugari să se stabilească în mod precumpănitor în anume locuri.

Este de multă vreme cunoscut că în istoriografia românească mai veche un loc deosebit de important l-a ocupat, în explicarea apariţiei oraşelor medievale moldoveneşti, activitatea de schimb, drumurile comerciale căpătînd în raţionamentele unor istorici capacitatea de a crea nu numai oraşele unui stat, dar şi statul însuşi [13]. Poziţia critică adoptată de către istoriografia marxistă faţă de această teză neştiinţifică a avut însă un rezultat neaşteptat, şi anume acela că factorului *comerţ* nu i s-a mai acordat în cercetările ulterioare decît o atenţie minimă, deşi există un acord unanim al cercetătorilor în a considera oraşul medieval drept un centru de *producţie şi de schimb*.

Fără a intenţiona să dezvoltăm aici şi acum o discuţie asupra importanţei comerţului în dezvoltarea aşezării orăşeneşti — în cazul de faţă în Moldova în special — considerăm necesară o precizare de principiu, şi anume : în stabilirea măsurii în care activitatea de schimb poate favoriza dezvoltarea unor atari aşezări, trebuie avut în vedere schimbul intern, în primul rînd, şi abia după ce oraşul respectiv a ajuns la un anumit nivel de dezvoltare poate intra în discuţie şi influenţa comerţului extern asupra lui. Punînd problema în acest fel, considerăm că se înlătură pericolul de a se neglija, în discutarea chestiunii care ne preocupă, un element de importanţa *comerţului intern* şi a drumurilor interne de negoţ, în acelaşi timp evidenţiindu-se şi natura raporturilor dintre *producţie* şi *schimb* în centrele incipient urbane.

Referindu-se la realităţile moldoveneşti, credem că putem considera veacul al XIV-lea drept perioada în care în majoritatea oraşelor de mai tîrziu se petrece procesul de concentrare a meşteşugarilor în anumite centre care, din punct de vedere geografic, sînt situate, în mod precumpănitor, în regiuni agricole, dar şi în apropierea unui curs de apă de oarecare însemnătate. Nu poate fi nicicum pus pe seama hazardului faptul că, prin poziţia geografică pe care o ocupă, aproape totalitatea oraşelor medievale moldoveneşti se află în legătură nemijlocită cel puţin cu cîte un drum de comerţ cunoscut în Moldova secolului al XV-lea şi aproape implicit cu cursul unei ape [14]. În ce măsură fiecare din aceste locuri va fi jucat sau

---

[13] Este ilustrativă în acest sens opinia formulată de istoricul burghez G. Brătianu (*Notes sur les Génois en Moldavie au XV-e siècle*, în *RIR*, III, 1933, p. 155).

[14] Situaţiile similare petrecute în alte ţări preocupă stăruitor pe cercetători, fapt care a ieşit în evidenţă şi cu prilejul colocviului internaţional de la Varşovia, din 1959. În acest sens ni se pare interesantă o parte a intervenţiei savantului Jan Dhondt la acest colocviu : „... il est très important d'étudier les villes non pas séparément mais à l'intérieur de l'ensemble organique constitué par une voie de commerce importante p. ex. les villes situées sur un même cours d'eau navigable ou les villes situées le long d'un même axe routier terrestre" (*Ergon*, III, 1962, p. 515).

nu rolul de a fi mijlocit, într-o etapă inițială a existenței lor, schimbul unui redus plus de produse, nu este posibil acum să știm. Ceea ce pare însă suficient de logic și ușor de admis este faptul că ar fi greșit să ne închipuim concentrarea în atari locuri, cu mare rapiditate și în număr impresionant, a meșteșugarilor și aceasta măcar și pentru că societatea moldovenească în întregul ei nu dispunea, în secolul al XIV-lea, de capacitatea de a „naște" astfel de meșteșugari specializați într-un număr prea mare. De aceea, este de presupus că așezările respective au trebuit să cunoască o vreme relativ îndelungată (pînă aproape de finele secolului al XIV-lea) o perioadă în care activitatea locuitorilor lor era predominant agricolă [15], producția meșteșugărească și schimbul de mărfuri reprezentînd procentual destul de puțin. Din punct de vedere social, asemenea așezări nu dispuneau încă de o populație stabilă de meșteșugari și negustori. Mai ales aceștia din urmă nu aveau posibilități prea ample de comercializare a produselor meșteșugarilor locali tocmai din cauză că nivelul încă scăzut al activității acestora din urmă lasă producătorilor și răgazul de a se îngriji singuri de vînzarea produselor muncii lor. Ar fi însă cel puțin neștiințific dacă s-ar contesta eventualitatea că destul de numeroși meșteșugari să se fi deplasat periodic și în alte locuri decît cele de baștină [16], în căutarea posibilității de a-și desface mărfurile în condiții avantajoase, apărînd astfel premisele viitoarelor legături economice între diversele orașe ale țării, ca și posibilitatea generalizării unor cîștiguri tehnice într-un domeniu sau altul.

Căutate și apreciate în mare măsură, de asemenea, de către negustorii străini, așezările în discuție nu este exclus să fi purtat o vreme amprenta unor centre comerciale, greutatea specifică a producției locale în schimbul de mărfuri fiind destul de redusă, pînă spre mijlocul veacului al XV-lea [17].

Judecînd după ceea ce reprezentau ele ca potențial economic autonom în secolul al XV-lea, așezările în discuție n-au cunoscut în secolul al XIV-lea, decît cu rare excepții — Suceava [18] și Siretul [19] — nevoia unei delimitări cu oarecare precizie a suprafețelor ocupate în cadrul orașelor de către meșteșugari (așa numitele „cartiere" meșteșugărești) semn

---

[15] Aceasta cu atît mai mult, cu cît agricultura a constituit o ocupație importantă a locuitorilor orașelor medievale chiar în perioadele de puternică înflorire a lor.

[16] Fenomenul se petrece pînă destul de tîrziu, în secolul XV acordîndu-se în mod special și explicit acest drept unor categorii de meșteșugari (*DIR*, *A*, Moldova, I, pag. 260, nr. 312).

[17] Problema caracterului raporturilor între producătorii autohtoni și negustorii străini și a modului în care comerțul străin poate influența pozitiv sau negativ dezvoltarea producției locale de mărfuri a fost atent analizată de B. T. Câmpina în studiul *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii*, 1953, nr. 1, p. 192—236 și nr. 3, p. 79—119.

[18] M. D. Matei, *Contribuții arheologice...*, p. 77 și urm.; Marioara Nicorescu, *Date noi cu privire la cartierul meșteșugarilor din Suceava*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 81 și urm.

[19] Nu ni se pare imposibil de admis ca menționarea Volhovățului împreună cu Tîrgul Siret în actul din 13 noiembrie 1421 (*DIR*, *A*, Moldova, I, p. 42—43, nr. 49) să exprime, așa cum a sugerat-o B. T. Câmpina, tocmai extinderea teritorială a orașului Siret prin formarea unor „cartiere" meșteșugărești la Volhovăț.

al înmulţirii acestora, al existenţei unei categorii bine distincte din punct de vedere economic în cuprinsul oraşelor moldoveneşti în vremea arătată.

Rezultă, aşadar, că pînă în momentul în care o substanţială creştere a numărului cercetărilor de teren va permite să se formuleze nuanţat particularităţile economico-sociale ale fazei *tîrg* în care se afla majoritatea oraşelor moldoveneşti în secolul al XIV-lea, dar şi în vederea acestei formulări, să se ţină seama de următoarele criterii : continuitatea şi calitatea producţiei meşteşugăreşti proprii, măsura participării meşteşugarilor locali la schimbul intern de mărfuri, consistenţa şi stabilitatea elementului meşteşugăresc în rîndurile populaţiei centrului respectiv, raportul cantitativ dintre agricultură şi meşteşuguri ca ocupaţii de bază ale „tîrgoveţilor", cristalizarea procesului stratificării sociale în sînul populaţiei „orăşeneşti" etc.

Evident, criteriile sugerate mai sus nu trebuie să fie considerate decît drept tot atîtea unghiuri *posibile* din care viaţa unei colectivităţi umane medievale trebuie să fie privită şi, pentru ca gradul de certitudine a rezultatelor obţinute să fie sporit, analiza nu poate fi făcută decît prin comparaţie cu alte etape din viaţa aceleiaşi colectivităţi, ca şi cu procesul similar al evoluţiei restului aşezărilor orăşeneşti din Moldova.

Se ştie însă că din discuţia privind situaţia demografică a răsăritului Europei în secolul al XIV-lea teritoriul Moldovei nu a rămas în afara şirului de exemple ce se aduceau pentru a se dovedi puternica răspîndire a elementului de colonizare german spre răsărit. Mai mult chiar. Discuţii mereu şi mereu înnoite încearcă să stabilească şi să dimensioneze rolul acestor colonişti în diversele state medievale ale Europei răsăritene [20], fără să se facă întotdeauna efortul de a se invoca argumente de valabilitate recunoscută. În istoriografia românească mai veche n-au lipsit susţinători ai tezei potrivit căreia viaţa orăşenească în Moldova ar fi tocmai efectul acestei colonizări germane [21] şi chiar dacă în ultimul timp se fac încercări meritorii de a se fixa în timp şi spaţiu, pe baza descoperirilor arheologice, prezenţa unor elemente străine pe teritoriul Moldovei, discuţia este departe de a se fi încheiat [22]. Aceste stări de lucruri impun însă nevoia obiectivă

---

[20] Dacă istoricul polonez Ruthkowski a prezentat într-un chip vădit exagerat rolul coloniştilor germani în dezvoltarea economică a Poloniei, o poziţie mult mai cumpănită a fost exprimată de A. Gieysztor în referatul prezentat la colocviul internaţional de la Varşovia, din 1959. Astfel, vorbind despre coloniştii germani, acesta spune : „Leur influence, basée sur les possibilités que l'économie-argent en plein essor leur donnait, fut décisive pour la composition ethnique du patriciat, et parfois de l'artisanat, des plus grandes villes de la Pologne occidentale et méridionale" (*Ergon*, III, 1962, p. 296).

În ceea ce priveşte prezenţa şi rolul aceloraşi colonişti pe teritoriul R.S. Cehoslovace, cercetările arheologice nu au ajuns într-un stadiu care să permită concluzii de oarecare amploare. Cert este doar faptul că aceştia au avut influenţă asupra dezvoltării producţiei locale în perioada ulterioară stabilirii lor pe teritoriul de astăzi al R.S. Cehoslovace, fără însă ca cercetătorii să se fi pronunţat asupra amploarei şi profunzimii acesteia.

[21] Dintre aceştia, poziţia cea mai fermă în susţinerea tezei citate a avut-o N. Iorga. Pentru discuţia mai amplă a problemei cf. M. D. Matei, *Contribuţii arheologice...*, p. 14 şi urm.

[22] O încercare mai recentă este făcută de L. Chiţescu, *Ceramica ştampilată de la Roman...*, *loc. cit.*, p. 418 şi urm.

ca, în cazul special al cercetărilor referitoare la istoria orașului medieval moldovenesc să se urmărească cu toată atenția orice elemente de cultură materială în măsură să contribuie la elucidarea problemei enunțate, și aceasta cu atît mai mult cu cît descoperirile de pînă acum par să nu sprijine formulările categorice cu care s-a operat pînă de curînd [23].

★

Studiul resturilor de cultură materială descoperite în diversele așezări urbane moldovenești ale evului mediu a evidențiat pînă acum o serie de trăsături specifice ale culturii orășenești de la răsărit de Carpați în secolele XIV—XVI. Aceste trăsături nu sînt altceva decît rezultatul unei evoluții neîntrerupt ascendente a populației Moldovei, petrecute în condițiile păstrării unor relații de intensități diferite cu diversele arii de cultură ale Europei, fiecare cu specificul său : cultura bizantină, cultura veche rusească, cultura Europei centrale, puternic influențată de occidentul continentului etc. Ceea ce reține însă atenția este faptul că populația Moldovei, fără să se dovedească refractară la ceea ce era element de cultură înaintată, nu a preluat niciodată vreun asemenea element fără să-l fi filtrat prin tradiția și experiența sa proprie, fără să-l fi adaptat la nevoile și capacitățile sale. Chiar dacă condițiile generale istorice în care s-a dezvoltat i-au impus o oarecare rămînere în urmă, sub raport cronologic, față de alte popoare ale estului Europei, poporul Moldovei s-a arătat capabil să aducă o contribuție demnă de luat în seamă la dezvoltarea civilizației europene. Cît despre *cultura orășenească* pe care a cunoscut-o statul feudal de la răsărit de Carpați, nu există nici un dubiu asupra caracterului ei specific moldovenesc. Mai puțin spectaculoasă în aparență decît cultura orașelor centrului sau sudului Europei, aceea a orașelor moldovenești pare a constitui sinteza unei experiențe seculare, care a fost însă împiedicată de dominația otomană să ajungă la formele superioare ale expresiei sale.

M. D. MATEI

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ГОРОДСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ФЕОДАЛЬНОЙ МОЛДОВЕ

РЕЗЮМЕ

В настоящей статье рассматриваются некоторые вопросы, связанные с процессом формирования молдавских средневековых городов. В первую очередь, автор подчеркивает многочисленные трудности изучения более древних, первоначальных фаз данного процесса, объясняющиеся тем, что данные поселения были очень разбросанными и не

[23] În ceea ce ne privește, poziția față de această problemă ne-am exprimat-o mai ales în *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, passim.

пользовались собственными оборонительными сооружениями (монгольские завоеватели не позволяли жителям Молдовы сооружать постройки специального военного характера).

Что касается фазы tîrg из истории средневековых городов Молдовы, следует отметить, что до сих пор изучение ее экономических и социальных характерных черт развивалось слабо. Основными моментами изучения являются: установление размеров ремесленной деятельности в рамках общей экономической жизни обитателей данных поселений, многочисленность и стабильность ремесленников среди жителей формирующихся городов, развитие процесса социального расслоения и т.д.

Именно в случае Молдовы, большим вниманием должно пользоваться изучение вопроса присутствия в средневековых городах иностранных колонистов (в первую очередь немецких), ибо в румынской буржуазной историографии неоднократно утверждалось, что этим колонистам принадлежат основные заслуги основания молдавских городов. В связи с этим следует отметить, что уже теперь археологические открытия опровергают подобное утверждение.

В заключении автор подчеркивает, что изучение истории молдавского средневекового города выясняет местный, молдавский характер культуры этих городов, которая является результатом культурной традиции и опыта местного населения, в первую очердь, и постоянных культурных связей румынского народа с народами окружающих стран Восточной и Южной Европы.

PROBLÈMES DE CULTURE URBAINE EN MOLDAVIE MÉDIÉVALE

RÉSUMÉ

L'auteur aborde une série de problèmes concernant le processus de formation des villes médiévales en Moldavie. En premier lieu il souligne la difficulté de suivre la phase la plus ancienne de ce processus, en raison de la dispersion de ces établissements ainsi que du fait que toute construction d'un dispositif de défense propre était interdite aux habitants, sous les conditions politiques de la domination mongole.

En ce qui concerne la phase de *bourg*, de l'histoire des villes moldaves il nous faut rappeler le peu d'attention accordée jusqu'à présent à ses particularités sociales-économiques, pour la connaissance de laquelle l'auteur propose l'étude en fonction de certains critéria tels : l'importance spécifique de l'activité artisanale de la vie économique de ces collectifs humains, la consistance et la stabilité des éléments artisanaux pour les habitants, la cristallisation du processus de stratification sociale dans les établissements en question.

Dans le cas spécial de la Moldavie, une attention particulière doit être accordée à la présence dans ces villes de certains éléments de colonisation étrangers, tout premièrement allemands, auxquels l'ancienne historiographie roumaine avait accordé une importance de premier ordre dans la *fondation* des villes médiévales moldaves, affirmation qui n'est cependant aucunement confirmée par les recherches archéologiques actuelles.

Pour conclure, l'auteur tient à souligner que l'étude de l'histoire de la ville médiévale moldave fait ressortir le caractère spécifiquement moldave de la civilisation de ces villes auquel un rôle important revient aux relations permanentes des Roumains avec les peuples habitant les régions avoisinantes, néanmoins l'élément principal demeure toujours la tradition culturelle et l'expérience propres à la population locale.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA COMPLEXELE NEOLITICE DIN PREAJMA DUNĂRII, ÎN SUD-VESTUL ROMÂNIEI

În ultimele două decenii specialiștii români acordă o atenție din ce în ce mai mare cercetărilor arheologice din sud-vestul țării noastre și în special celor din Banat, unde în anii din urmă s-au efectuat numeroase cercetări și săpături arheologice. O bună parte dintre obiectivele studiate cuprind și resturi de locuire aparținînd diferitelor culturi din epoca neolitică.

În cele ce urmează ne vom referi mai ales la complexele din epoca neolitică înșirate de-a lungul Dunării, în cuprinsul unei fîșii de teren de circa 30 km lățime, între localitățile Turnu Severin și Divici [1]. În prezentarea descoperirilor vom ține seama de cronologia relativă stabilită pe baza unor observații stratigrafice făcute în regiunea studiată sau în regiunile vecine.

Din datele cunoscute rezultă că în regiune sînt indicii cu privire la existența foarte probabilă a unei locuiri neolitice vechi. În acest sens amintim în primul rînd că pe Ostrovul Moldova Veche pe o dună de nisip s-au descoperit rare piese de silex, de caracter microlitic. O atenție deosebită se cuvine să o acordăm unei piese de silex de culoare alburie de mici dimensiuni, în formă de trapez înalt (cele două laturi oblice formează un unghi de circa 60° cu baza). Unealta a fost lucrată dintr-o lamă, căreia i s-au rupt intenționat cele două extremități. Retușele de pe cele două laturi oblice au fost făcute cu deosebită grijă și sînt foarte mici și fine. În regiunile din sudul țării noastre astfel de trapeze au fost folosite pînă la sfîrșitul perioadei mijlocii a epocii neolitice, dar în special în perioada ei timpurie [2]. Unele complexe neolitice timpurii, datate cu certitudine pe baza materialelor ceramice găsite, pot fi atribuite culturii Starčevo-Criș. Dintre acestea menționăm :

[1] Majoritatea complexelor la care ne referim în acest articol au fost descoperite, în aprilie 1961, de membrii colectivului Porțile de Fier, alcătuit din : prof. D. Tudor, Exspectatus Bujor, Eugen Comșa, Sebastian Morintz, P. Diaconu și N. Constantinescu.

[2] De exemplu : La Fiera (C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Săpăturile de pe dealul Fiera...*, *SCIV*, III, 1952, p. 147), la Verbicioara și la Dudești (*SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 48).

S C I V, tomul 16, nr. 3, p. 545—553, București, 1965

a. Primul dintre ele, în ordine topografică, se află pe malul de nord al Ostrovului Banului, pe un loc neted, în dreptul satului Gura Văii. Pare a fi vorba de un complex restrîns [3].

b. Un alt complex de acelaşi tip este semnalat în literatura de specialitate mai veche, ca fiind situat undeva pe teritoriul com. Liubcova. Prin cercetările recente încă nu a fost localizat [4].

c. La circa 1 km spre nord de satul Moldova Veche, pe marginea terasei mijlocii a Dunării s-au găsit resturi de locuire aparţinînd aceleiaşi culturi [5].

d. Ultimul punct cu astfel de materiale specifice s-a descoperit în partea de sud a satului Pojejena de Sus [6].

e. Poate tot culturii Starčevo-Criş îi aparţine şi un complex mic situat la est de satul Suşca şi la sud de şosea [7].

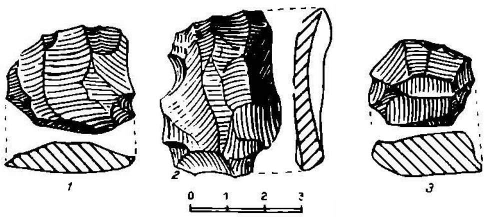

Fig. 1. — *Liubcova.* Unelte de silex.

În toate punctele semnalate au fost descoperite fragmente ceramice din pastă amestecată cu multă pleavă şi avînd forme caracteristice vaselor folosite de purtătorii culturii Starčevo-Criş. În stadiul actual al cercetărilor este greu de precizat cărei anume faze din evoluţia culturii aparţin materialele găsite. Faptul că astfel de complexe s-au descoperit atît pe ostroave, cît şi pe văile principale, constituie o dovadă evidentă că purtătorii culturii Starčevo-Criş, pe uscat şi folosind mai ales mijloace primitive de navigaţie, reuşiseră să ocupe şi să folosească toate locurile prielnice cultivării plantelor, răspîndite de-a lungul Dunării, inclusiv ostroavele.

Mai tîrziu regiunea a fost locuită de purtătorii culturii Vinča-Turdaş. Singurul obiectiv cunoscut pînă acum din această perioadă se află pe teritoriul com. Liubcova, la aproximativ 800 m spre vest de marginea satului, pe locul numit „La orniţă", pe terasa mijlocie a Dunării [8]. Numeroase materiale arheologice, în special fragmente ceramice, au fost adunate de la suprafaţa solului de pe două prelungiri de terasă joase, aflate

[3] Complexe descoperite de membrii colectivului Porţile de Fier.

[4] Kutzian Ida, *A Körös-Kultura*, în *DissPann*, Seria II, nr. 23, Budapest, 1944, p. 156, harta nr. 92.

[5] Complex descoperit de membrii colectivului Porţile de Fier.

[6] Complex descoperit de membrii colectivului Porţile de Fier.

[7] Complex descoperit de membrii colectivului Porţile de Fier.

[8] Complex descoperit de membrii colectivului Porţile de Fier.

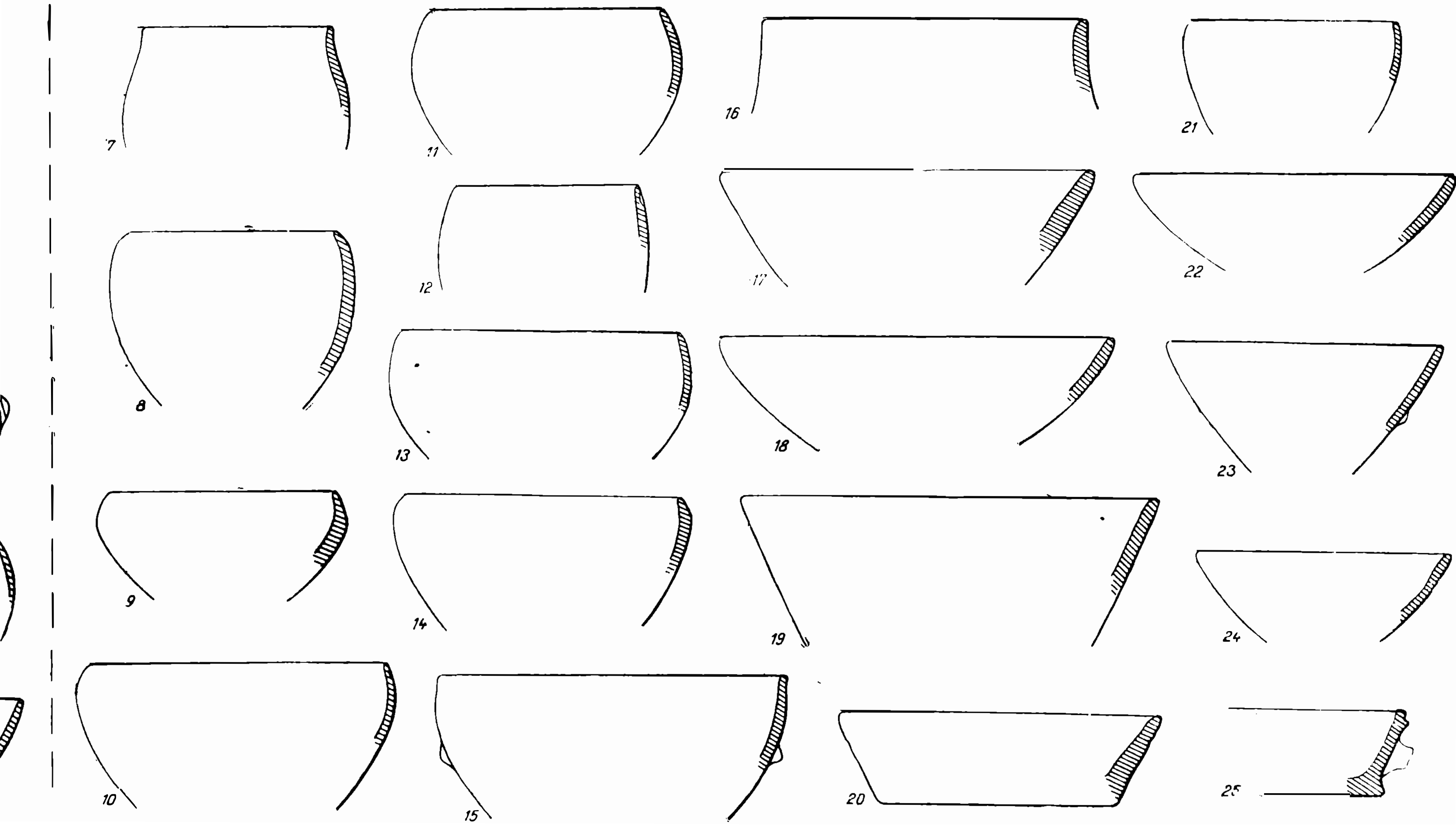

Fig. 2. — *Liubcova*. Forme ceramice.

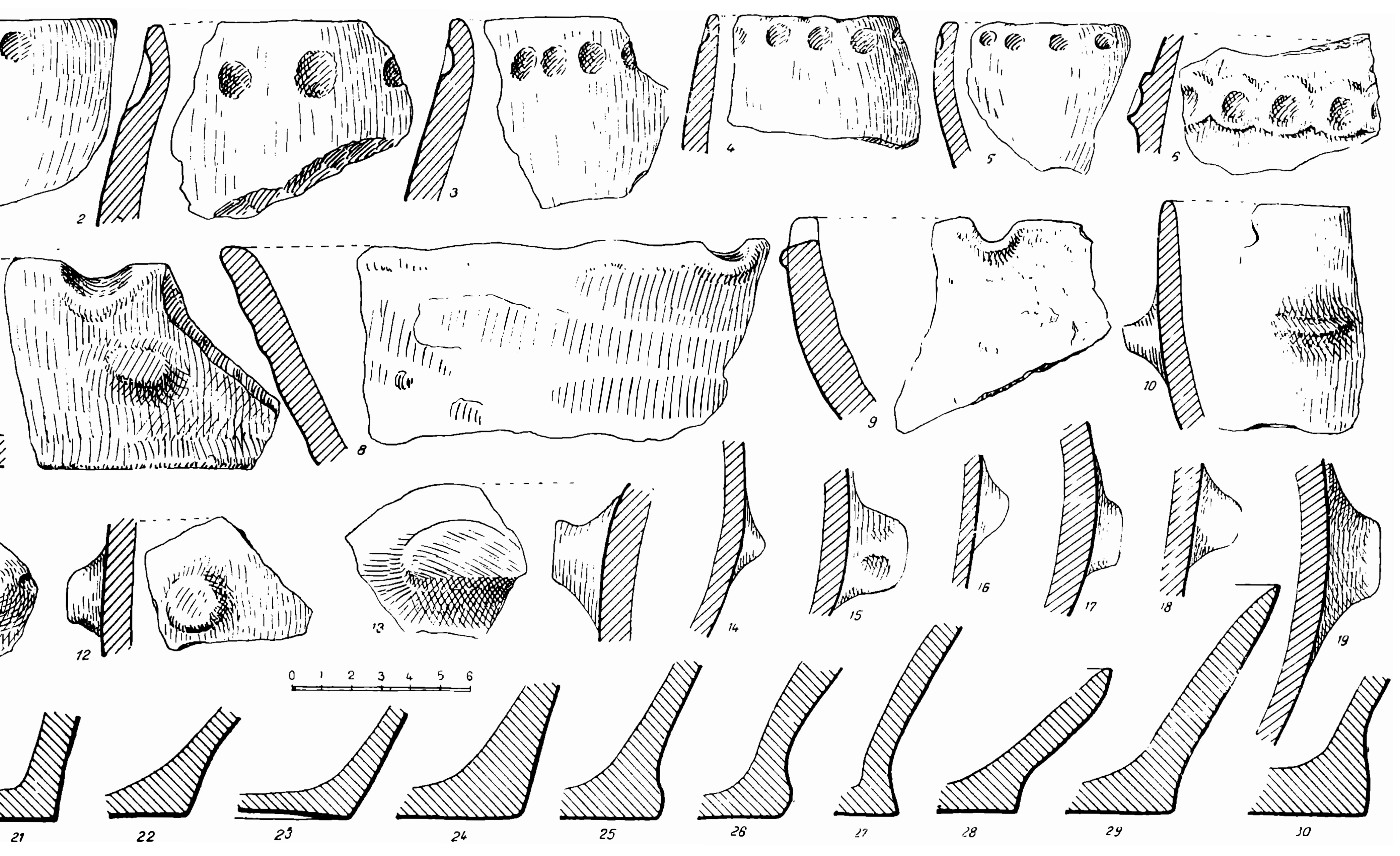

Fig. 3 — *Liubcova*. Fragmente ceramice din vase de uz comun.

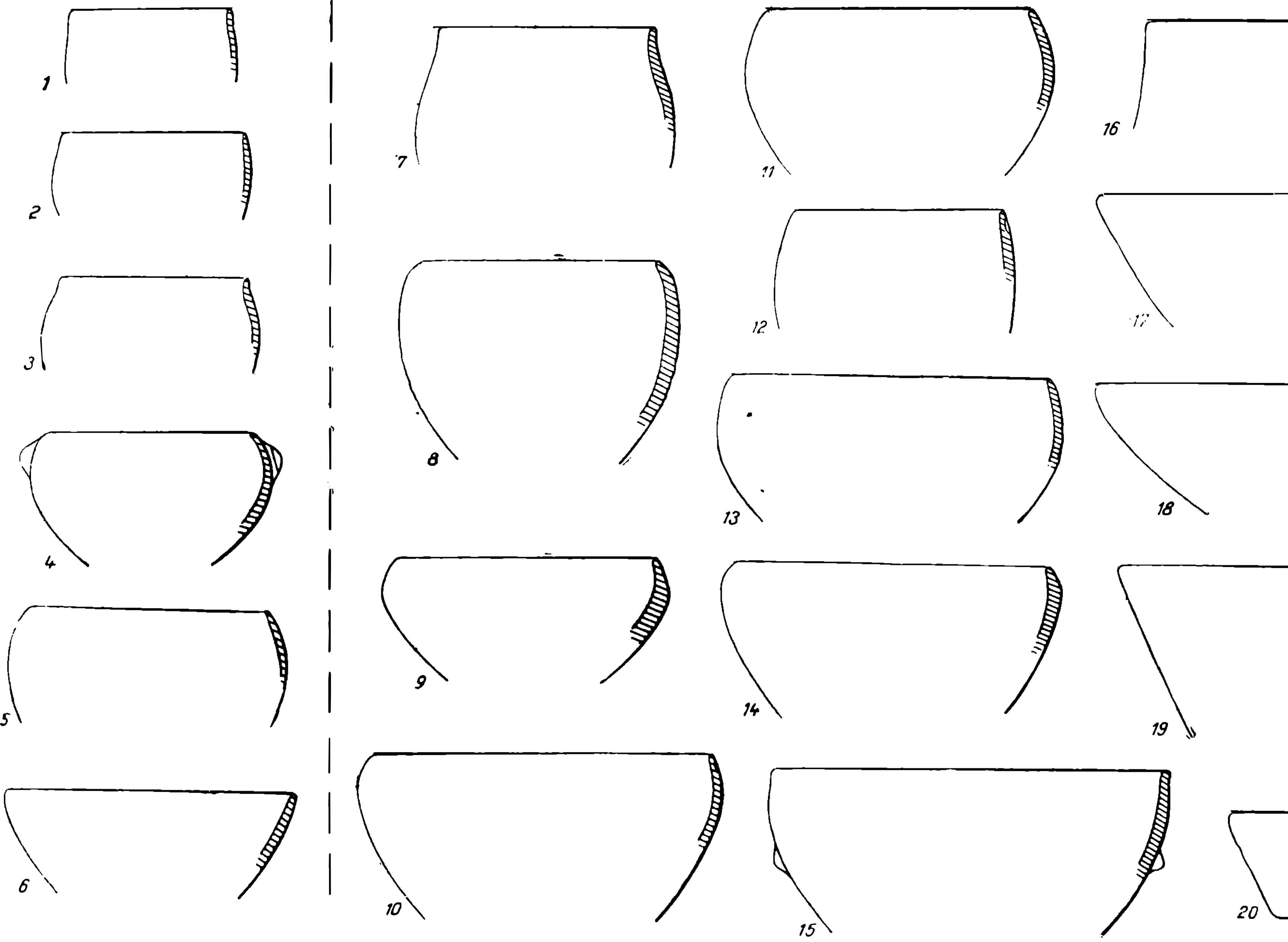

Fig. 2. — *Liubcova*. Forme ceramice.

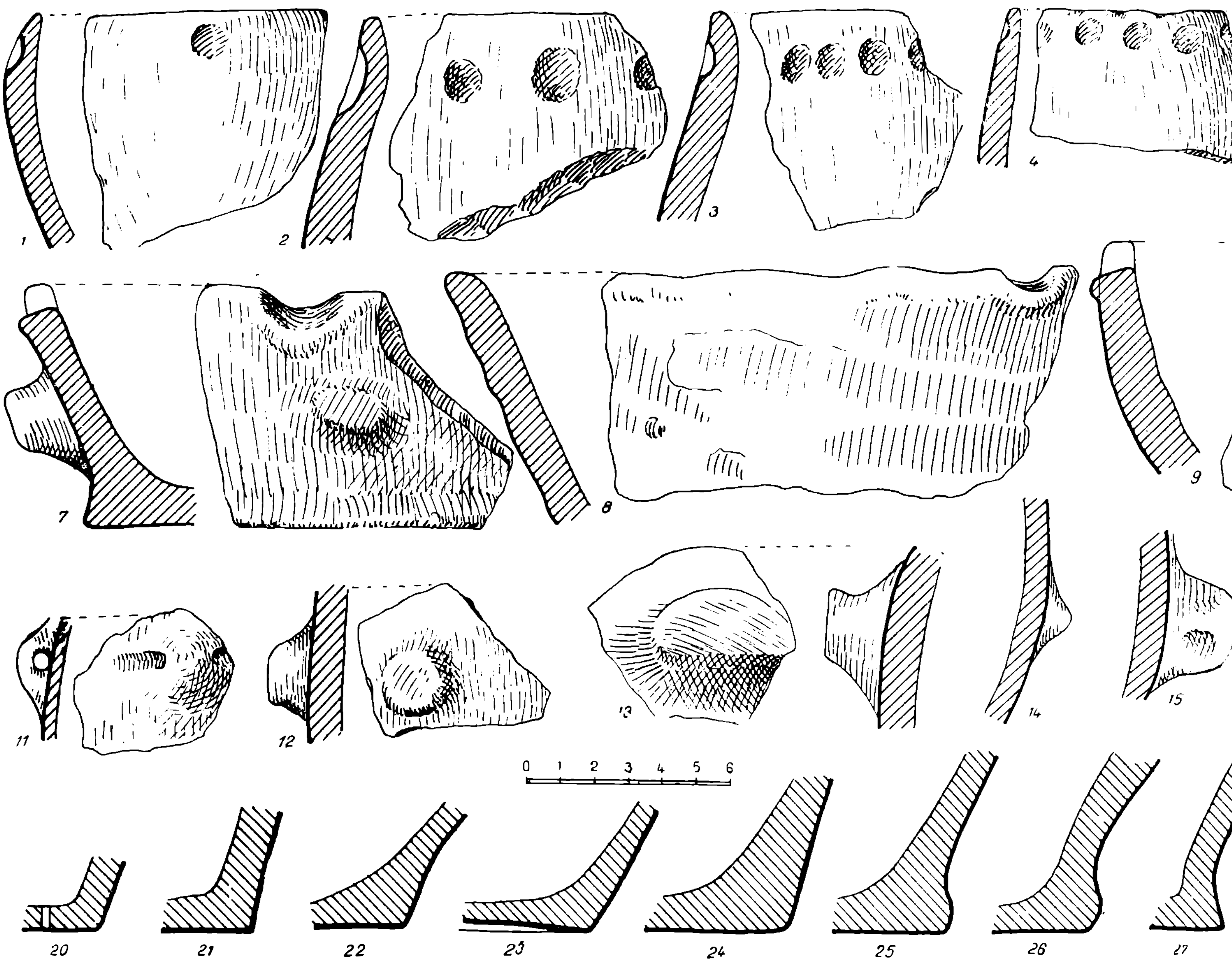

 Fig. 3 — *Liubcova*. Fragmente ceramice din vase de uz comun.

la 100—150 m distanţă una de alta. Resturile de locuire sînt răspîndite pe fiecare prelungire pe o suprafaţă cu un diametru de aprox. 150 m. Materiale arheologice, în cantităţi diferite, s-au găsit şi în zona dintre cele două prelungiri. Întrucît materialele se aseamănă foarte mult între ele, în prezent este greu de răspuns dacă ne aflăm în faţa a două aşezări deosebite sau este vorba de o aceeaşi aşezare mai întinsă.

Arăturile adînci făcute cu plugul au scos la iveală numeroşi bulgări de lipitură arsă la roşu-cărămiziu, din pereţii locuinţelor, care fuseseră construite din pari, împletitură de nuiele şi lipitură de lut amestecat cu paie de cereale.

Cu toate că au fost adunate relativ puţine piese de silex (fig. 1), majoritatea aşchii, se cuvine să subliniem că oamenii din aşezarea de „La orniţă" au folosit silexuri de mai multe feluri, obţinute probabil din locuri diferite. Predomină piesele de silex de culoare cenuşie închisă, cu diferite nuanţe (astfel de silex cliveazǎ în chip neregulat). Silexul cenuşiu deschis (spre alburiu) este reprezentat printr-o singură piesă. O aşchie este din silex gălbui cu numeroase pete mici albe, neregulate. În sfîrşit, două piese sînt din silex galben-verzui (similar celui din aşezările neolitice din Cîmpia Română). Dintre uneltele de silex s-a găsit un singur răzuitor făcut dintr-o aşchie pregătită anume. Retuşele de pe partea activă sînt abrupte. Pe acelaşi teren au fost găsite mai multe rîşniţe de piatră fragmentare, obişnuite ca formă în acea epocă.

Majoritatea fragmentelor ceramice descoperite la Liubcova sînt din vase de uz comun lucrate fără excepţie din pastă amestecată cu o mare cantitate de pietricele sfărîmate (mai ales de cuarţit). Unele pietricele ajung pînă la 1 cm lungime. Din cauza lor suprafaţa vaselor este cu totul neregulată şi foarte aspră la pipăit. În cazuri rare, în amestec cu pasta ceramică, pe lîngă pietricele, s-a utilizat şi pleava de cereale. Cele mai multe fragmente din astfel de vase provin din borcane cu corpul puţin bombat (fig. 2/7—25). Borcanele au buza în directă prelungire a corpului. Ca element specific semnalăm că multe borcane au fundul clar separat de corpul vasului (fig. 3/25—30). Este vorba desigur de o tradiţie moştenită de la purtătorii culturii Starčevo-Criş. Se cuvine însă făcută precizarea că în timp ce fundul borcanelor de tip Starčevo-Criş era într-adevăr mult îngroşat şi bine delimitat la exterior, borcanele pe care le descriem au de asemenea fundul bine delimitat la exterior. În interiorul borcanelor Starčevo-Criş trecerea de la perete la fund se făcea pe nesimţite, făcîndu-se abstracţie de grosimea exterioară, în timp ce la borcanele de la Liubcova pereţii vasului, în dreptul corpului şi fundului, sînt subţiri şi au o linie sinuoasă la partea lor inferioară. O altă formă reprezentată prin mai multe fragmente, din vase deosebite, este aceea tronconică, cu partea superioară puţin bombată, şi cu buza arcuită spre interior şi mult subţiată (aproape ascuţită) în raport cu peretele destul de gros (pînă la 2 cm). Dintre forme mai amintim şi tăvile de dimensiuni relativ mari (fig. 2/20,25), cu margini (mai înalte sau mai scunde) înclinate în afară şi cu fundul bine delimitat la exterior. Ornamentarea acestei categorii ceramice este în general săracă. În principal, de-a lungul şi mai jos de buza borcanelor, la intervale regulate se făceau adîncituri cu

vîrful degetelor (mai rare sau mai dese, rotunde sau lenticulare) dispuse într-un şir orizontal (fig. 3/1—5). Pe un ciob adînciturile s-au făcut probabil cu un beţişor de secţiune rotundă. Adesea borcanele sînt ornamentate cu proeminenţe de formă rotundă, ovală sau neregulată, ţuguiate, cu o faţetă pe vîrf sau cu adîncitură pe mijloc (fig. 3/11—19). Proeminenţe se găsesc şi pe pereţii tăvilor. Pe marginea acestora din loc în loc, prin apăsare de sus în jos cu degetul, se făceau adîncituri. Pe borcane foarte rar se întîlneşte folosit ca ornament şi brîul alveolar în relief (fig. 3/6). S-au adunat şi cîteva fragmente de torţi lucrate tot din pastă comună. Într-un singur caz, pe fundul unui borcan s-au imprimat urmele unei împletituri, un fel de rogojină. Sistemul de împletire este bine documentat pentru o bună parte din culturile neolitice de pe teritoriul ţării noastre. Fragmentele ceramice din pastă comună au de obicei culoarea cenuşie, vineţie şi adesea roşcată (în bună parte datorită arderii secundare).

A doua categorie ceramică este reprezentată prin cioburi de vase din pastă fină, modelate mai ales din lut cu bobul fin. Destul de des pasta a fost amestecată sau a conţinut bobiţe mai mari de nisip. Vasele din pastă fină au totdeauna dimensiuni mici sau cel mult mijlocii, cu pereţii subţiri. Forma predominantă este cea de pahar, cu corpul bombat, fără gît (fig. 2/1—5). Într-un procent mai redus sînt paharele cu partea de mijloc îngroşată şi cu gît scund. Amintim şi vasele cu corpul bombat şi cu gît cilindric bine delimitat. Fundul vaselor descrise este neted sau uneori puţin albiat spre interior (fig. 4/7—8). Mai sînt cîteva fragmente din vase de dimensiuni mijlocii, probabil piriforme. Paharele au suprafaţa netezită şi ornamentată adesea cu dungi oblice lustruite (în parte neregulate) amintind canelurile. Pe cîteva fragmente din vase mai mari s-au păstrat porţiuni din decorul incizat. Pe un fragment, se pare, că decorul era împărţit în metope delimitate prin linii incizate, iar în interior erau trasate linii oblice paralele, la intervale egale (fig. 4/1). Pe un altul este un grup de patru linii paralele pe care se sprijină grupuri de linii oblice, paralele între ele, în căpriori (fig. 4/2). Pentru plasarea în timp a complexului, sînt deosebit de preţioase două fragmente ceramice ornamentate. Unul cu benzi în unghi, mărginite cu linii incizate; suprafaţa lor este punctată cu adîncituri mici lenticulare, realizate prin înţepare. Benzile cu înţepături alternează cu benzi netede, avînd aceeaşi lăţime (fig. 4/6). Ultimul fragment la care ne referim provine din partea superioară a unui vas antropomorf specific culturii Vinča-Turdaş (fig. 4/4). Sub buza orizontală şi îngroşată a vasului este redat un chip omenesc: ochii sub forma a două ovale, iar nasul printr-o îngroşare a marginii. Mai jos pe gît urmează un decor fin incizat, compus din grupuri de cîte trei linii oblice, paralele. Pare a fi vorba de o fîşie „decupată" dintr-o înşiruire de S-uri (colţuroase şi îmbucate). La partea inferioară a gîtului este o linie incizată. Pe porţiunea păstrată din corpul vasului se văd două benzi înguste, arcuite, cu suprafaţa acoperită cu un şir de adîncituri mici, rotunde. Decorul incizat al acestui vas a fost incrustat cu materie albă. Subliniem şi existenţa unui fragment dintr-un capac antropomorf şi anume un „corn", caracteristic unei serii de capace din cadrul culturii Vinča (fig. 4/5). Porţiunea păstrată nu este ornamentată. Pe vasele din

pastă fină sînt și tortițe perforate pe verticală (fig. 4/3). Majoritatea fragmentelor din categoria vaselor fine au culoarea neagră. Într-un procent mai redus sînt reprezentate cele de culoare cenușie.

În cadrul aceluiași complex s-a găsit și partea inferioară a unei figurine feminine, de lut ars (fig. 5). Abdomenul și steatopigia sînt pronunțate. Picioarele nu sînt despărțite, numai la partea inferioară, în față

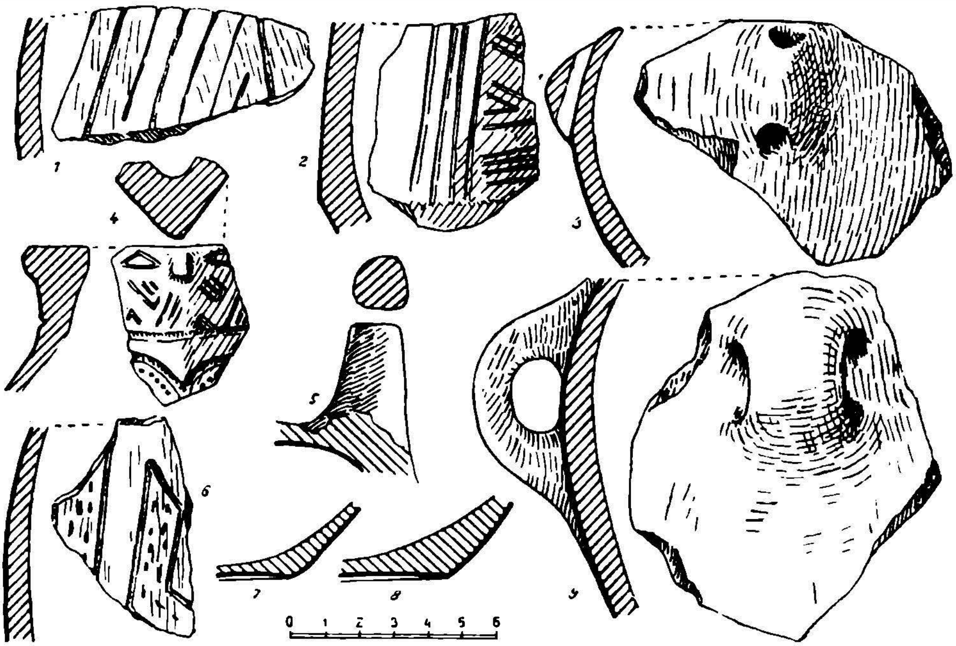

Fig. 4. — *Liubcova.* Fragmente ceramice din vase de pastă fină.

și în spate sînt indicați cîte doi lobi, înfățișînd labele picioarelor. Figurina nu este ornamentată.

Comparînd materialele de la Liubcova cu cele descoperite la Vinča și folosite de specialiști pentru precizarea periodizării culturii cu același nume, se constată unele asemănări. Două sînt elementele principale care ne pot servi la precizarea datării complexului studiat. Avem în vedere în primul rînd „cornul" de capac. Acesta are analogii apropiate chiar în cuprinsul așezării de la Vinča. Capacele cu „coarne" de tipul celui găsit de noi sînt caracteristice fazei Vinča B 2 (după periodizarea lui Vladimir Milojčić[9]) sau fazei Vinča-Turdaș II (după periodizarea lui M. Garašanin[10]). De asemenea, benzile de formă regulată, cu șiruri de înțepături, sînt specifice perioadei Vinča-Turdaș. Prin urmare, nu poate fi nici o

[9] Vladimir Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas,* Berlin, 1949, pl. 32/6.

[10] Milutin V. Garašanin, *Hronologija Vinčanske grupe*, Ljubljana, 1951, p. 175.

îndoială că aşezarea de la Liubcova datează din perioada Vinča-Turdaş şi în special din faza Vinča-Turdaş II.

Din datele cunoscute reiese că purtătorii culturii Vinča-Turdaş au locuit întreaga zonă descrisă, deoarece îi avem documentaţi şi în partea de est a zonei, pe valea Cernei, în Peştera Hoţilor de la Băile Herculane [11].

Probabil în legătură cu una dintre aşezările Vinča-Turdaş s-a găsit şi un fragment de culoare cenuşie cu decor meandric, el a fost descoperit

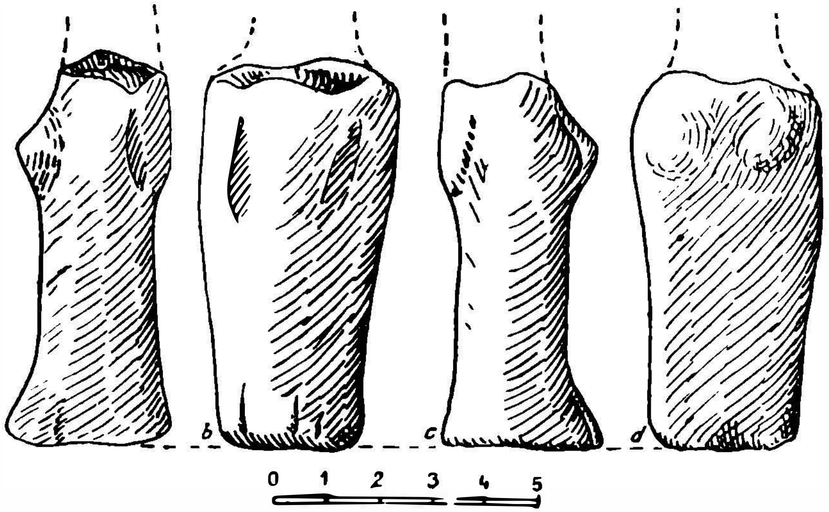

Fig. 5. — *Liubcova*. Figurină fragmentară de lut ars.

întîmplător în împrejurimile oraşului Orşova şi se păstrează în colecţia şcolii medii din aceeaşi localitate. Fragmentul poate fi atribuit primei faze a culturii Tisa, avînd însă elemente ornamentale similare celor din cultura Bükk.

În partea de vest a zonei la care ne referim, lipsesc, pentru moment, datele cu privire la perioada ce a urmat, anume pentru perioada Vinča-Pločnik, deşi ele trebuie să existe acolo. În schimb, în partea de est, în văile dintre Turnu Severin şi Cerna sînt documentate — mai ales în peşteri — resturi de locuire aparţinînd culturii Sălcuţa. În stadiul actual al cercetărilor Valea Cernei poate fi considerată ca zonă de contact între cele două culturi ; Vinča (fazele tîrzii) şi Sălcuţa. În prezent cele mai vestice descoperiri de tip Sălcuţa sînt cele de la Podeni [12], Cireşu [13], Turnu Severin [14].

---

[11] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Eugen Comşa şi Al. Păunescu, *Şantierul arheologic Băile Herculane*, în *Materiale*, III, 1957, p. 53.

[12] Informaţii de la C. S. Nicolăescu-Plopşor.

[13] Informaţii de la C. S. Nicolăescu-Plopşor.

[14] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 47, harta.

Majoritatea culturilor neo-eneolitice care au urmat în timp în regiunea studiată sînt documentate în Peştera Hoţilor de la Băile Herculane, unde s-au făcut şi o serie de observaţii stratigrafice. Descoperirea în peştera amintită, la partea inferioară a stratului de cultură din epoca neolitică, a unor fragmente ceramice de tip Tisa II duce la concluzia că dacă nu întreaga zonă, cel puţin partea ei de est, în preajma Cernei, a fost locuită de purtătorii culturii Tisa.

În Peştera Hoţilor, stratul subţire, cu materiale puţine de tip Tisa, este suprapus de un strat mai gros şi mai bogat în materiale, caracterizat printre altele şi prin vase prevăzute cu torţiţe avînd un lob specific la partea inferioară [15]. Materialele sînt datate şi atribuite cu certitudine culturii numite Sălcuţa IV. Purtătorii acestei culturi sînt documentaţi atît în Serbia, cît şi la noi, pînă în centrul Transilvaniei şi în Oltenia. De aceea, admitem că ei au locuit în întreaga zonă pe care o studiem şi au contribuit, în oarecare măsură, la un loc cu alte elemente, la formarea culturii Coţofeni. Aceasta din urmă corespunde unei perioade de trecere spre culturile epocii bronzului. Dintre toate culturile neo-eneolitice, cultura Coţofeni este pînă acum cea mai bine reprezentată în zona din preajma Dunării. Pînă în prezent, în peşteri sau în aşezări deschise de terasă sînt cunoscute şapte complexe aparţinînd culturii amintite.

★

Pe baza datelor expuse se pot reconstitui unele capitole importante din istoria comunităţilor din epoca neolitică din zona studiată. Din punct de vedere cultural regiunea poate fi divizată în trei părţi cu o evoluţie istorică neunitară : I. Vestul Olteniei ; II. Valea Cernei ; III. Zona de-a lungul Dunării de la vest de Orşova. La începutul epocii neolitice, în perioada corespunzătoare culturilor Starčevo-Criş şi Vinča-Turdaş, în cele trei zone au vieţuit purtătorii aceloraşi culturi. În schimb, în perioada mai tîrzie a epocii neolitice, situaţia s-a modificat simţitor. În est a continuat evoluţia culturii Sălcuţa, la formarea căreia au contribuit în mare măsură comunităţile culturii Vinča ; în preajma Cernei au ajuns, dinspre nordul Banatului, purtătorii culturii Tisa II, iar în zona vestică trăiau în continuare comunităţile culturii Vinča, din perioada Vinča-Pločnik. După un răstimp nu prea îndelungat, în toată zona din preajma Dunării au pătruns comunităţile culturii Sălcuţa IV, ceea ce a dus la unificarea culturală a întregii regiuni. Unitate ce a fost menţinută şi mai tîrziu în timpul locuirii purtătorilor culturii Coţofeni.

EUGEN COMŞA

[15] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Eugen Comşa şi Al. Păunescu, *Şantierul arheologic Băile Herculane*, în *Materiale*, III, 1957, p. 54.

ОТНОСИТЕЛЬНО НЕОЛИТИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ НА БЕРЕГУ ДУНАЯ В ЮГО-ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ РУМЫНИИ

РЕЗЮМЕ

Изучение неолитической эпохи, проводившееся коллективом археологов, работавших в зоне Порциле де Фиер (Железных Ворот) на полосе побережья между г. Турну Северин и Дивичем, позволило сделать вывод, что с точки зрения неолитических культур исследованная область разделяется на три зоны: I. Запад Олтении; II. Долина р. Черны; III. Прибрежная дунайская зона на запад от г. Оршовы. Следы начала неолита встречаются очень редко. В период культур Старчево-Криш и Винча во всех трех зонах жили носители одних и тех же культур. Однако в более поздний период картина меняется: на востоке продолжала развиваться культура Сэлкуца, формированию которой в значительной мере содействовали человеческие общины, принадлежавшие к культуре Винча; до р. Черны с севера Баната продвинулись носители культуры Тиса II, а в западной зоне продолжали бытовать племена культуры Винча, относившиеся к периоду Винча-Плочник. Позднее во всю зону, прилегающую к Дунаю, проникли племена культуры Сэлкуца IV, что привело к культурному объединению всей области. Это культурное единство сохранилось и во время бытования носителей культуры Коцофень.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Любкова.* Орудия из кремня.
Рис. 2. — *Любкова.* Формы керамики.
Рис. 3. — *Любкова.* Керамические обломки обиходных сосудов.
Рис. 4. — *Любкова.* Обломки сосудов из высококачественного теста.
Рис. 5. — *Любкова.* Разбитая статуэтка из обожженной глины.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES COMPLEXES NÉOLITHIQUES LE LONG DU DANUBE DANS LE SUD-OUEST DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les recherches concernant l'époque néolithique, effectuées (par le collectif archéologique des Portes de Fer) le long du Danube entre Turnu Severin et Divici , permettent de conclure que dans cette région on peut distinguer du point de vue culturel trois zones : I. L'ouest de l'Olténie ; II. La vallée de la rivière Cerna ; III. La zone au long du Danube à l'ouest d'Orşova. Les vestiges du début du néolitique ne sont que spora-

diques. Durant les civilisations de Starčevo-Criş et Vinča, dans ces trois zones il y existait une unité culturelle. Par contre, à une époque plus tardive, à l'est, la civilisation de Sălcuţa a continué son évolution, les environs de la rivière Cerna sont atteints par les porteurs de la civilisation de Tisa II venant du nord du Banat, tandis que dans la zone du ouest ont continué de vivre les communautés de la civilisation de Vinča (de la période de Vinča-Pločnik). Plus tard les communautés de la civilisation de Sălcuţa IV ont pénétré dans toute la zone des environs du Danube, ce qui a eu pour résultat l'unification culturelle de l'entière région. Cette unité s'est conservé également plus tard au temps de la civilisation de Coţofeni.

LÉGENDE DE FIGURES

Fig. 1. — *Liubcova.* Outils en silex
Fig. 2. — *Liubcova.* Formes céramiques.
Fig. 3. — *Liubcova.* Fragments céramiques d'un vase d'usage courant.
Fig. 4. — *Liubcova.* Fragments céramiques provenent des vases façonnés dans une pâte fine.
Fig. 5. — *Liubcova.* Figurine fragmentaire en terre cuite.

CERAMICĂ APARȚINÎND CULTURII CERNAVODA DESCOPERITĂ LA CĂSCIOARELE

Cu prilejul săpăturilor arheologice întreprinse în așezarea neolitică de pe „Ostrovelul" din lacul Cătălui de la Căscioarele (rn. Oltenița, reg. București) [1], s-a descoperit în anii 1962 și 1963, în partea superioară a stratului de cultură din faza Gumelnița B de început, un material ceramic, care — prin tehnica de preparare a pastei, prin forme și prin decor, — este deosebit de ceramica obișnuită gumelnițeană.

Materialul era răspîndit pe toată întinderea stațiunii, imediat sub solul vegetal pînă la adîncimea de 0,40 m, neconstituind un strat de cultură propriu-zis, ci fiind împrăștiat printre materiale gumelnițene.

În aceste săpături nu s-au găsit, însă, și alte urme de locuire (locuințe, vetre sau alte complexe închise) care să poată fi legate de acest material. De asemenea nici sub locuințele sau vetrele gumelnițene nu s-au găsit cioburi sau vase de acest fel. Datorită condițiilor de găsire și faptului că, — cu excepția a două vase aproape întregi — ceramica aceasta se află în stare fragmentară, ne vom mărgini la o scurtă prezentare a acestor descoperiri care datează dintr-o perioadă mai puțin cunoscută la noi.

După cum se va vedea, ceramica aceasta constituie un tot unitar în cadrul căruia se disting cîteva categorii.

Din punct de vedere al tehnicii de preparare a pastei este caracteristică folosirea ca degresant a unui amestec, în cantitate mai mare sau mai mică, de cochilii de scoici pisate. Foarte rar, în pastă, alături de acest degresant, se observă puține granule de calcar sau cîteva pietricele. Arderea este în general bună. Putem deosebi trei grupe cu următoarele caracteristici :

I. Ceramică relativ fină, a cărei pastă, deși nu prea îngrijit lucrată, este mai omogenă ; ca degresant s-au folosit nisipul fin și scoicile pisate,

[1] Colectivul de săpături din care a făcut parte și subsemnata a fost condus de Vladimir Dumitrescu. Materialul ne-a fost cedat spre publicare de către conducătorul șantierului, căruia îi mulțumim și pe această cale.

în cantitate foarte mică. Culoarea fragmentelor, la exterior, este cenuşie-gălbuie. Suprafaţa lor este lustruită. Din această grupă, despre care se poate spune că se apropie destul de mult de tradiţia tehnicii gumelniţene, s-au găsit doar două fragmente ceramice (fig. 2/6; 3/4).

II. Ceramica comună, în care procentul de scoici pisate, folosite ca degresant, este mai mare, la unele fragmente din această grupă se observă amestecate în pastă, foarte rar, granule de calcar şi pietricele. Unele fragmente au suprafaţa mai mult sau mai puţin lustruită, multe sînt însă, nelustruite.

III. Ceramica grosolană conţine multe scoici pisate, vizibile în spărtură. Adeseori ele se văd şi la suprafaţă. Unele fragmente mai prost arse sînt sfărîmicioase şi suprafaţa lor este poroasă.

Deoarece materialul ceramic de care ne ocupăm aici este, cu excepţia a două vase aproape întregi, fragmentar, formele ceramice pot fi reconstituite doar după profilele fragmentelor. Am putut distinge trei forme principale, comune tuturor celor trei categorii de mai sus:

a) străchini cu marginea arcuită spre interior, sau tronconice (fig. 2/4, 3/1—3); b) castroane cu umărul profilat, marginea puţin aplecată spre interior sau uşor răsfrîntă în afară (fig. 2/6—7, 3/4—7); c) vase cu gîtul cilindric, mai mult sau mai puţin înalt, cu pereţii arcuiţi (fig. 2/1—3; 3/8—11). Din această categorie fac parte şi cele două vase aproape întregi (fig. 1/1—2); unul dintre ele (fig. 1/2) are corpul puţin mai turtit

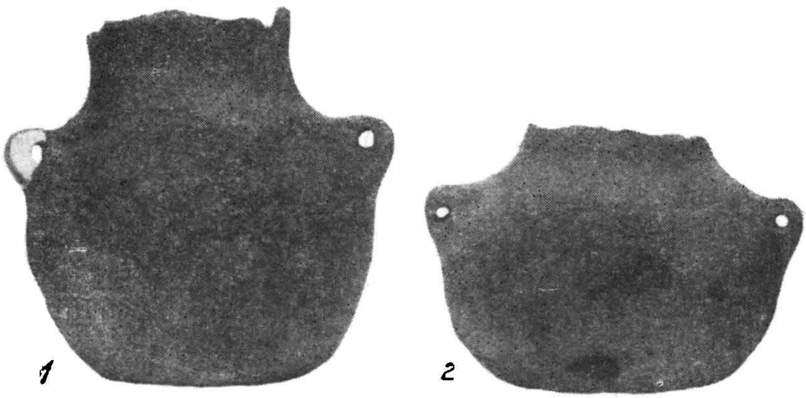

Fig. 1. — Vase aparţinînd culturii Cernavoda de la Căscioarele.

în comparaţie cu celălalt şi aminteşte tehnica de lucru şi formele culturii Gumelniţa.

Nu toată această ceramică este ornamentată; o bună parte, însă, a fost decorată în special cu motive executate cu şnurul înfăşurat pe un beţişor. Motivele ornamentale constau din impresiuni scurte, drepte şi uneori puţin curbe, executate cu şnurul înfăşurat, dispuse paralel pe buza vaselor, vertical sub buza sau pe gîtul vaselor şi orizontal formînd un brîu ce înconjură vasul. Impresiunile formează uneori grupe de cîte două-trei sau mai multe şiruri paralele verticale sau orizontale. Într-un

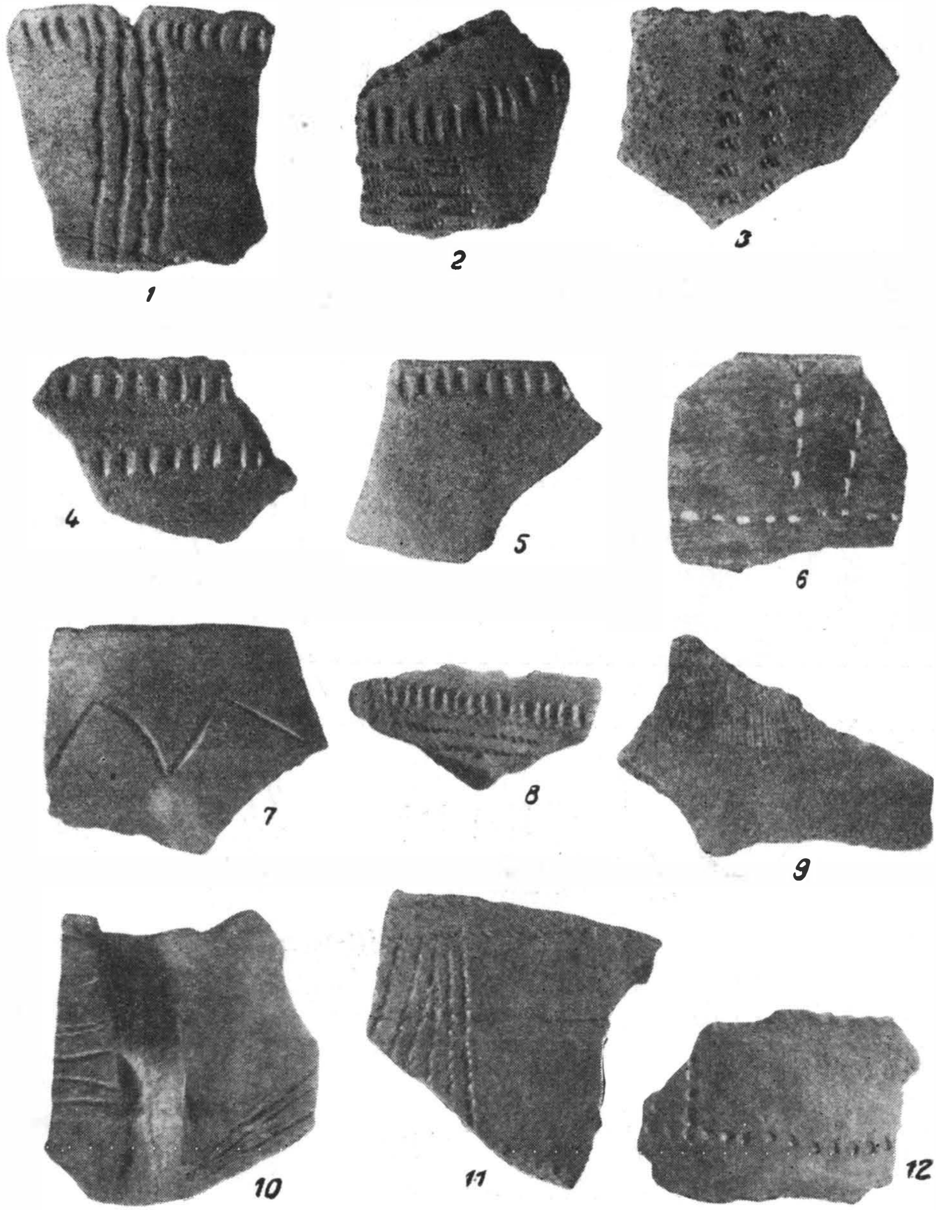

Fig. 2. — Fragmente ceramice aparţinînd culturii Cernavoda de la Căscioarele. *1—7*, decor executat cu şnurul înfăşurat; *8*, decor executat cu şnurul înfăşurat şi cu şnurul răsucit; *9*, decor cu şnur înfăşurat şi striuri; *10*, *11*, decor executat cu şnurul răsucit; *12*, decor de cerculeţe imprimate.

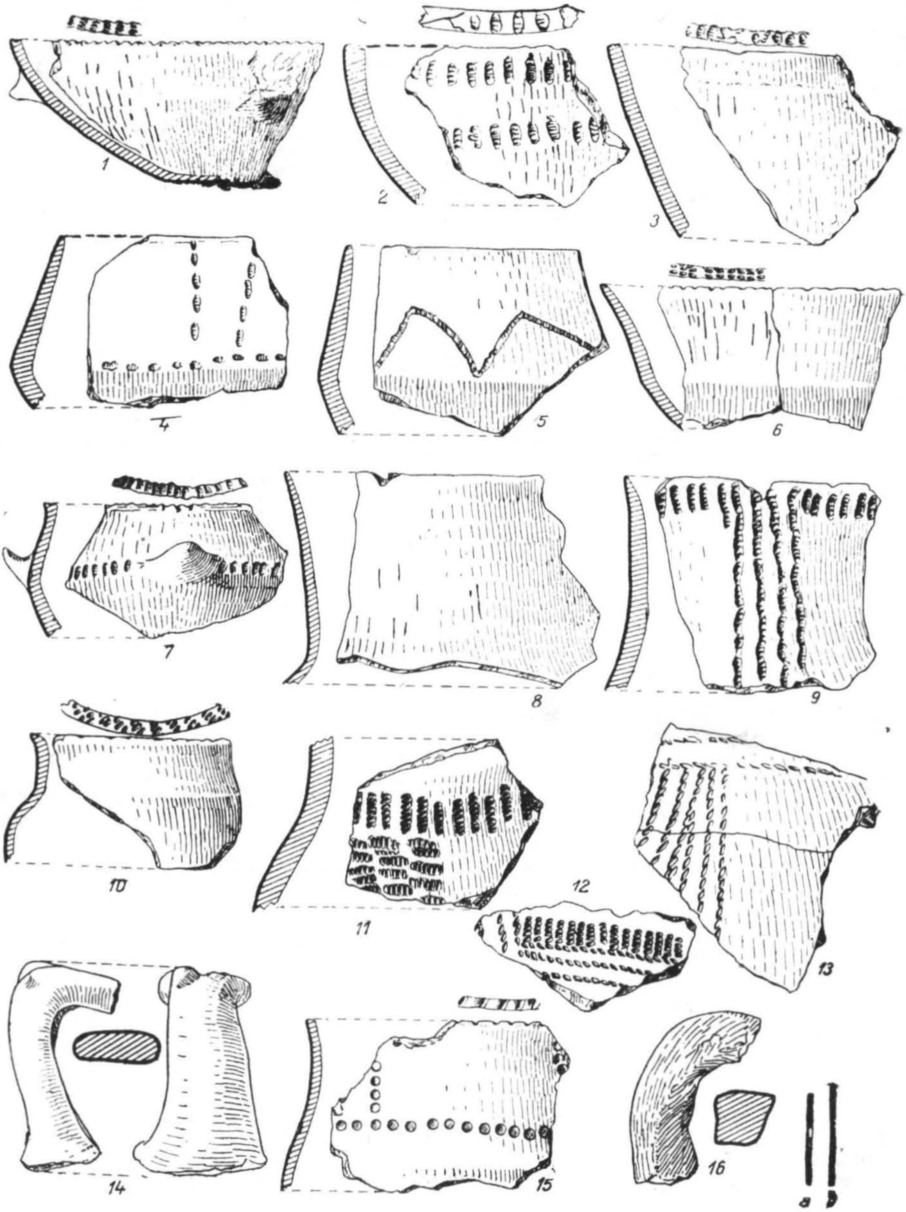

Fig. 3. — Fragmente ceramice aparţinînd culturii Cernavoda de la Căscioarele. *1—7*, *9—11*, decor executat cu şnurul înfăşurat ; *12*, decor executat cu şnurul înfăşurat şi răsucit : *13*, decor executat cu şnurul răsucit ; *15*, decor de cerculeţe imprimate.

singur caz, şnurul este imprimat în zigzag (fig. 2/7 ; 3/5). Pe un fragment ceramic decorul este executat atît cu şnurul înfăşurat, cît şi cu şnurul răsucit (fig. 2/8 ; 3/12), iar pe trei fragmente decorul a fost realizat numai cu şnurul răsucit (fig. 2/10—11 ; 3/13). Pe un singur fragment decorul executat cu şnurul înfăşurat este asociat cu un decor striat (fig. 2/9). În mod cu totul izolat s-a găsit un exemplar al cărui decor este alcătuit din cerculeţe imprimate (fig. 2/12 ; 3/15)[2]. Tot între elementele decorului trebuie să includem şi proeminenţele trase din pereţii vasului, în unele cazuri perforate, de dimensiuni variabile. Ele sînt asociate uneori cu motivele executate cu şnurul. Cele două vase au numai cîte două proeminenţe perforate orizontal, dispuse pe corpul vasului.

Printre fragmentele ceramice se află şi cîteva torţi de vase, unele în formă de bandă, altele cu secţiunea puţin şănţuită, iar altele prezentînd în partea superioară un prag unghiular puţin adîncit (fig. 2/10 ; 3/14,16).

Materialul ceramic de la Căscioarele prezentat mai sus îşi găseşte cele mai apropiate analogii cu o parte a descoperirilor făcute în Dobrogea la Cernavoda, pe înălţimea numită „Dealul Sofia" [3]. Descoperirile făcute acolo au fost încadrate într-o cultură nouă, numită cultura Cernavoda [4], care, la rîndul ei, face parte dintr-un mare complex cultural, complexul Cernavoda-Ezero-Donja Slatina [5].

Pe „Dealul Sofia" s-au precizat trei faze ale culturii Cernavoda, dintre care faza cea mai veche suprapune stratul Gumelniţa B de început din aceeaşi aşezare [6].

În primele niveluri ale fazei I a culturii Cernavoda s-a observat că, deşi tehnica pastei şi tratarea suprafeţei ceramicii este încă de factură gumelniţeană, procentul de scoici sfărîmate, de nisip şi uneori de calcar a sporit. În ceea ce priveşte decorul, apar de la început „găurile-butoni" astupate în interiorul vasului şi impresiunile cu şnurul.

La Cernavoda, s-a putut preciza stratigrafic că în primele niveluri ale orizontului I lipseşte şnurul răsucit, acesta apărînd mai tîrziu şi anume în a doua parte a fazei Cernavoda I (subfaza Ib) [7]. La Căscioarele, ceramica descrisă mai sus s-a găsit în partea superioară a stratului Gumelniţa B de început, fără a constitui un strat de cultură aparte, aşa cum este situaţia în aşezarea de la Cernavoda.

---

[2] Acest decor este întîlnit în aria Horodiştea-Folteşti şi în a doua fază a culturii Cernavoda (II); cf. Hortensia Dumitrescu, *La station préhistorique de Horodiştea sur le Pruth*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 142—153, fig. 13/5. D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Editura Academiei R.P.R., 1961, p. 136, fig. 18/5 şi p. 142.

[3] D. Berciu şi Sebastian Morintz, *Şantierul arheologic Cernavoda* (reg. Constanţa, rn. Medgidia), în *Materiale*, III, 1957, p. 83 şi urm. ; idem, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, V, 1959, p. 99—106, vezi p. 105 ; D. Berciu, Sebastian Morintz şi P. Roman, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, VI, p. 95 şi urm. D. Berciu, Sebastian Morintz, M. Ionescu şi P. Roman, *Şantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 49 şi urm.

[4] *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 76—77 (cap. redactat de D. Berciu) ; D. Berciu, *Contribuţii...*, p. 135—138 ; idem, *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda*, în *SlovArch*, XII—1, 1964, p. 269—280.

[5] Idem, *Contribuţii...*, p. 119—121.

[6] D. Berciu numeşte faza Gumelniţa B de început III a (*op. cit.*, p. 135—137).

[7] *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 76 (cap. redactat de D. Berciu) ; idem, *Contribuţii...*, p. 135.

Se pare că tradiţia gumelniţeană în ceea ce priveşte tehnica ceramicii este mai puternică la Cernavoda decît la Căscioarele, unde, deşi există o categorie a ceramicii (aceea relativ fină) în care tehnica de preparare a pastei, tratarea suprafeţei şi formele sînt de tradiţie gumelniţeană, totuşi majoritatea materialului se deosebeşte de tehnica de lucru gumelniţeană.

Deoarece la Cernavoda, în subfaza I-a, este cunoscut numai şnurul înfăşurat şi de-abia în subfaza I b apare şnurul răsucit, care va fi larg răspîndit în fazele următoare (II şi III) [8], credem că materialul de la Căscioarele, care este decorat aproape exclusiv cu şnurul înfăşurat şi numai într-o foarte mică măsură cu şnurul răsucit, s-ar putea situa într-un moment de trecere de la subfaza I-a la subfaza I b a culturii Cernavoda [9].

Acelaşi lucru pare a-l indica şi faptul că s-au găsit fragmente ceramice ornamentate cu şnurul fin ca în subfaza I-a de la Cernavoda, împreună cu fragmente ornamentate cu şnurul mai grosolan, ca şi faptul că s-a găsit un fragment ceramic pe care sînt executate ambele feluri de impresiuni cu şnurul (înfăşurat şi răsucit).

Avînd în vedere situaţia de la Căscioarele şi faptul că acest material s-a găsit printre materiale din stratul Gumelniţa B de început, dar nu şi printre resturile de sub dărîmăturile locuinţelor acestui strat, sîntem înclinaţi să ne gîndim la posibilitatea existenţei unei locuiri Cernavoda de foarte scurtă durată, care, desigur, a constituit un orizont de cultură distrus de locuirile ulterioare.

Pe de altă parte, ţinînd seama de faptul că, în ultimii ani, s-au putut stabili sincronisme între cultura Gumelniţa şi cultura Cucuteni prin descoperirile de ceramică Cucuteni A3 în mediul Gumelniţa A2 tîrziu — B1 timpuriu, la Brăiliţa [10] şi în mediul B1 la Gumelniţa [11], am putea încerca să încadrăm cronologic materialul de la Căscioarele şi în raport cu periodizarea culturii Cucuteni.

Astfel, ceramica de la Căscioarele aparţinînd culturii Cernavoda, ar putea fi sincronizată cu faza A-B a culturii Cucuteni.

Pe baza săpăturilor de la Corlăteni [12] şi Traian, faza Cucuteni A-B a fost împărţită în două etape: A-B1 şi A-B2 [13]. În etapa mai veche

---

[8] D. Berciu, *Contribuţii...*, la p. 144, rîndul şase, dintr-o eroare de culegere, este scris şnur înfăşurat în loc de şnur răsucit.

[9] După redactarea acestei note, a apărut articolul lui Petre I. Roman, *Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extracarpatice ale R.P.R.*, în *Revista Muzeelor*, 4, I, 1964, unde consideră că modificările în tehnica de ornamentare cu şnurul se datoresc influenţei şi contactului între purtătorii culturilor Cernavoda şi Folteşti I în Cîmpia Munteniei. După părerea noastră, în cultura Cernavoda şnurul răsucit este cunoscut înaintea contactului cu cultura Folteşti I.

[10] N. Harţuchi şi I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Brăiliţa (reg. Galaţi, rn. Brăila)*, în *Materiale*, III, 1957, p. 129 şi urm.; N. Harţuchi, *Săpăturile arheologice de la Brăiliţa*, în *Materiale*, V, 1959, p. 221 şi urm.

[11] Vladimir Dumitrescu, *Considérations et données nouvelles sur le problème du synchronisme des civilisations Cucuteni et Gumelniţa*, în *Dacia*, N. S., VIII, p. 53—66.

[12] Ion Nestor, *Cu privire la periodizarea etapelor tîrzii ale neoliticului din R.P.R.*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 247 şi urm. Idem, *Zur Periodisierung der späteren Zeitstufen des Neolithikums in der Rumänischen Volksrepublik*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 53 şi urm.

[13] Vladimir Dumitrescu, *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie* (II), în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 285 şi urm.

(A-B1), ceramica Cucuteni C nu este încă decorată cu şnurul; acest decor, atît cu şnurul înfăşurat cît şi cu cel răsucit, apare abia în etapa A-B2, documentată în special la Traian-Dealul Fîntînilor [14].

În linii generale, deci, materialul ceramic de la Căscioarele, prezentat mai sus, ar putea fi sincronizat cu etapa A-B2 a culturii Cucuteni. Pe de altă parte, deoarece ceramica aparţinînd culturii Cernavoda de la Căscioarele nu este sincronă cu cea mai veche subfază de la Cernavoda (I a), am putea presupune că începuturile culturii Cernavoda sînt anterioare etapei A-B2 a culturii Cucuteni. Acest fapt pare posibil şi fiindcă însăşi faza Gumelniţa B1 (anterioară culturii Cernavoda sau contemporană cu începuturile acesteia) este contemporană şi cu o etapă tîrzie (3) a fazei Cucuteni A[15].

Dacă începuturile culturii Cernavoda (I a) sînt anterioare etapei A-B2 a culturii Cucuteni, atunci este de presupus că ceramica decorată cu şnurul era cunoscută în cultura Cernavoda înainte de a fi apărut în cultura Cucuteni. Aceste concluzii, pe care le considerăm ipoteze de lucru, rămîn să fie verificate ulterior, prin cercetarea şi publicarea materialelor care aparţin culturii Cernavoda.

ERSILIA TUDOR

КЕРАМИКА, ПРИНАДЛЕЖАЩАЯ КУЛЬТУРЕ ЧЕРНАВОДА, НАЙДЕННАЯ В КЭСЧИОАРЕЛЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает керамику, принадлежащую культуре Чернавода, найденную при раскопках в Кэсчиоареле (р-н Олтеница, Бухарестская обл.) в 1962 и 1963 гг. Эти остатки были найдены в верхней части слоя культуры, принадлежащей фазе Гумельница B1 отмеченного поселения и происходящей из тонкого слоя культуры Чернавода, перекопанного более поздними жилищами в железный век. Тесто этой керамики содержит в качестве обезжиривающего средства толченые ракушки. Главными формами сосудов являются миски, чаши и выпуклые сосуды с горлышком.

Украшение состоит в основном из оттисков, выполненных обернутым шнуром и только на нескольких фрагментах выполненных крученым шнуром. Однако на одном обломке были обнаружены оттиски, выполненные при помощи шнуров обоего рода. Два выпуклых сосуда с горлышком, единственные, которые почти целы, имеют только по два маленьких выступа, просверленных по горизонтали.

Учитывая тот факт, что, по стратиграфическим данным поселения в Чернаводе, керамика, украшенная обернутым шнуром, появляется в подфазе Ia этой культуры, а оттиски, выполненные крученым

[14] Vladimir Dumitrescu, *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie* (II), în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 290–291.

[15] *Idem, Considérations et données nouvelles...*

шнуром, встречаются в подфазе Ib, автор высказывает мнение, что керамика типа Чернавода, найденная в Кэсчиоареле, может быть датирована моментом перехода культуры Чернавода от подфазы Ia к подфазе Ib. С другой стороны, так как в Брэилице была найдена керамика Кукутень A_3 в среде, относящейся в концу фазы Гумельница A_2 и началу фазы Гумельница B_1, а в Гумельнице — в среде B_1, автор полагает, что возможно установить синхронизм между первой фазой культуры Чернавода (I) — следующей за фазой Гумельница B_1 — и фазой Кукутень A—B.

Вследствие того, что керамика типа Кукутень С — орнаментированная оттисками, выполненными обернутым и крученым шнуром — появляется в фазе Кукутень A—B_2, керамика из Кэсчиоареле, описанная в данной статье, могла бы быть синхронной с этой фазой культуры Кукутень.

Если эти синхронизмы будут подтверждены будущими находками, можно будет предположить, что керамика, украшенная шнуром, появилась на территории культуры Чернавода прежде, чем стала известной на территории культуры Кукутень.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Сосуды из Кэсчиоареле, принадлежащие культуре Чернавода.

Рис. 2. — Фрагменты керамики из Кэсчиоареле, принадлежащей культуре Чернавода. *1—7*, украшение, выполненное обернутым шнуром; *8*, украшение, выполненное обернутым и крученым шнуром; *9*, украшение обернутым шнуром и штрихами; *10*, *11*, украшение, выполненное крученым шнуром; *12*, украшение с отпечатанными кружочками.

Рис. 3. — Фрагменты керамики из Кэсчиоареле, принадлежащей культуре Чернавода. *1—7*, *9—11*, украшение, выполненное обернутым шнуром; *12*, украшение выполненное обернутым и крученым шнуром; *13*, украшение, выполненное крученым шнуром; *15*, украшение с отпечатанными кружочками.

CÉRAMIQUE APPARTENANT À LA CIVILISATION DE CERNAVODA DÉCOUVERTE À CASCIOARELE

RÉSUMÉ

L'auteur décrit la céramique appartenant à la civilisation de Cernavoda découverte dans les fouilles effectuées à Căscioarele (district d'Oltenița, région de Bucarest) en 1962 et 1963. Ces matériaux archéologiques ont été trouvés dans la partie supérieure de la couche de civilisation de la phase Gumelnița B 1 dudit établissement et qui proviennent certainement d'une couche plus mince de la civilisation de Cernavoda bouleversée par les habitats ultérieurs. La pâte dont on a modelé cette céramique contient comme dégraissant des coquillages broyés. Les principales formes des vases sont les écuelles, les bols et les vases pansus à col.

Le décor consiste généralement en impressions obtenues au moyen d'une corde enroulée et seulement sur quelques fragments il est exécuté avec la corde tordue ; toutefois sur un seul tesson on a trouvé les impressions exécutées à la fois avec les deux sortes de cordes. Les deux vases pansus à col, les seuls d'ailleurs à peu près intacts, ne comportent que deux petites proéminences perforées horizontalement.

Compte tenu du fait que selon les données stratigraphiques de l'établissement de Cernavoda la céramique décorée à la corde enroulée n'apparaît que dans la sous-phase I *a* de cette civilisation et que les impressions exécutées à la corde tordue n'appartiennent qu'à la sous-phase I *b*, l'auteur apprécie que la céramique de type Cernavoda, découverte à Căscioarele pourraît être datée dans un moment de transition de la sous-phase Ia à celle de Ib de la civilisation de Cernavoda. D'autre part à cause de la découverte à Brăiliţa de la céramique Cucuteni A_3 dans un niveau appartenant à la fin de la phase Gumelniţa A.2 et au début de la phase Gumelniţa B 1, ainsi qu'à sa découverte aussi à Gumelniţa, dans le niveau B1, l'auteur suppose qu'il serait possible d'établir un synchronisme entre la première phase de la civilisation de Cernavoda (I) — postérieure à la phase Gumelniţa B1 — et la phase Cucuteni A-B.

Vue que la céramique de type Cucuteni C — ornée par impressions à la corde enroulée et à la corde tordue — apparaît dans la phase Cucuteni A-B 2, il semble que la céramique de Căscioarele décrite dans cet ouvrage serait synchrone avec cette phase de la civilisation de Cucuteni.

Si ces synchronismes sont confirmés par les découvertes futures on devra supposer alors que la céramique décorée à la corde est apparue dans l'aire de la civilisation de Cernavoda avant d'être connue dans l'aire de la civilisation de Cucuteni.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vase appartenant à la civilisation de Cernavodă, à Căscioarele.

Fig. 2. — Fragments de céramique appartenant à la civilisation de Cernavodă, Căscioarele : 1—7, décor exécuté à la corde enroulée ; 8, décor exécuté à la corde enroulée et à la corde tordue ; 9, décor à la corde enroulée avec des stries ; 10, 11, décor exécuté à la corde tordue ; 12, décor a petits cercles imprimés.

Fig. 3. — Fragments de céramique appartenant à la civilisation de Cernavoda, de Căscioarele ; 1—7, 9—11, décor exécuté à la corde enroulée ; 12, décor exécuté à la corde enroulée et tordue ; 13, décor exécuté à la corde tordue ; 15, décor à petits cercles imprimés.

CAZANUL SCITIC DE LA CASTELU

În luna decembrie a anului 1960, tractoriştii de la G.A.S. Castelu (rn. Medgidia), au scos la iveală în timpul aratului un cazan scitic de bronz (fig. 1). Plugul, pătrunzînd pînă la circa 0,40 m adîncime, a agăţat piciorul vasului care era îngropat cu gura în jos. Cazanul a fost predat muzeului de arheologie din Constanţa (inv. 150) şi s-a putut efectua un sondaj pe locul descoperirii.

Punctul în care a fost găsit cazanul se află în extremitatea vestică a terenului G.A.S. Castelu la o distanţă de aproape 1 km NE de fabrica „Cimentul Păcii" din Medgidia. Suprafaţa solului este plană, nu se văd în arătură vestigii provenite de la vreo aşezare antică, nu există ridicături care să indice prezenţa unor tumuli. În sondajul practicat pe locul descoperirii cazanului, nu a apărut nici un fel de material arheologic. După stratul de pămînt negru, gros de 0,50—0,60 m, începe pămîntul galben neumblat.

Cazanul scitic de la Castelu are următoarele dimensiuni : înălţimea totală, 0,645 m ; adîncimea vasului, 0,44 m ; diametrul mare 0,615 m ; diametrul mic, 0,455 m ; înălţimea piciorului, 0,115 m ; grosimea buzei, 0,023 m ; înălţimea toartelor, 0,095 m ; greutatea, 50 kg.

Deschiderea este ovală şi are buza îngroşată şi foarte puţin evazată. Fundul, în formă de calotă. Corpul vasului este mai bombat la mijloc. Suprafaţa lui se împarte în două cîmpuri, delimitate de o linie reliefată, destul de neregulată, paralelă cu buza. Această linie fiind plasată mai jos decît partea cea mai bombată a cazanului, este egală în circumferinţă cu buza vasului. Cîmpul de sub linia de demarcaţie este simplu, neornamentat. Cel dintre linia de demarcaţie şi buză este ornamentat cu o linie frîntă care înconjoară vasul, formînd astfel pe suprafaţa lui 16 triunghiuri isoscele, alăturate, dispuse alternativ, unul cu vîrful în sus, următorul cu vîrful în jos. Din cauza neregularităţii cu care au fost realizate liniile de demarcaţie dintre triunghiuri, acestea nu sînt egale. Piciorul cazanului, în prezent crăpat şi deformat datorită modului în care a fost descoperit, a avut formă tronconică, cu baza mare în jos. El este gol în interior. În partea de jos se observă o linie reliefată la 1,8 cm de bază. Toartele verti-

cale sînt plasate pe buza vasului, una în faţa celeilalte, paralel cu diametrul mare al deschiderii. Ele reprezintă doi ţapi în picioare, stilizaţi, aşezaţi simetric (fig. 2, 3). Picioarele din faţă ca şi cele dinapoi, nu sînt detaşate unul de celălalt, ci numai indicate prin rotunjirea lor spre o

Fig. 1. — Cazanul scitic de la Castelu (rn. Medgidia).

linie despărţitoare uşor adîncită, atît în faţă, cît şi în spate. La picioare nu sînt redate alte detalii în afară de nişte umflături, destul de pronunţate, care indică genunchii. De asemenea, îngroşarea picioarelor în partea inferioară, aproape de buza cazanului, sugerează copitele. Corpurile celor doi ţapi sînt foarte subţiri în raport cu grosimea picioarelor şi sînt mult arcuite în sus, pentru a permite apucarea cu mîna. Cozile, destul de proeminente, sînt redate ca două conuri cu vîrful rotunjit. Ele ajutau, ca şi

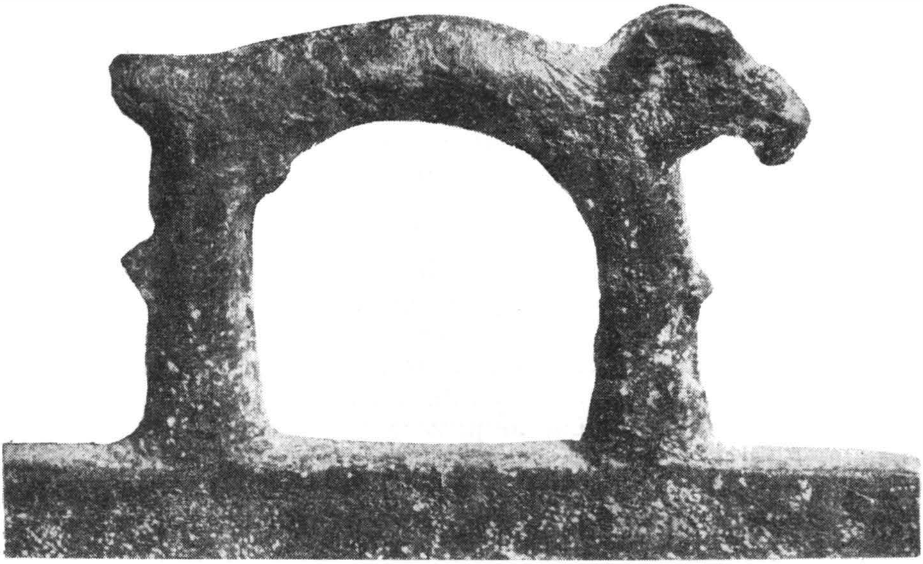

Fig. 2. — Toarta mai bine conservată a cazanului.

Fig. 3. — Toarta deteriorată.

capetele, la o mai bună prindere cu mîna a toartelor. Capetele toartelor se deosebesc între ele, datorită uzurii inegale şi deteriorărilor vechi şi, poate, datorită unor defecte de turnare. Unul dintre ele este păstrat în întregime (fig. 2). Se observă coarnele alungite, date pe spate, barba ascuţită şi ochii bulbucaţi. Pe coarne se află linii oblice, paralele, incizate, care dau o nuanţă de realism înfăţişării animalului. De altfel, capul este singurul element anatomic redat în mod realist, trupul, picioarele şi coada fiind mult stilizate. Capul celuilalt ţap (fig. 3) este deteriorat. Dintre detalii nu se păstrează decît ochii bulbucaţi şi partea de început a unuia din coarne. Lipseşte barba în întregime, precum şi al doilea corn.

La prima vedere, cazanul pare destul de bine conservat, dar la o analiză mai atentă se observă numeroase deteriorări. În afară de stricăciunile mai sus menţionate, pe care le prezintă una dintre toarte, constatăm că în întregime, vasul este foarte uzat. Fundul cazanului a fost de mai multe ori reparat, fiind în prezent îngroşat din cauza lipiturilor repetate. Lipsesc două bucăţi destul de mari din partea inferioară, iar în partea unde nu mai sînt lipituri, peretele vasului este fisurat, fiind mai subţire decît fundul îngroşat prin reparaţii. În exterior, vasul are puternice urme de arsură. Din cauza arsurilor, pe fundul vasului nu există patina de culoare verde închis, care acoperă celelalte părţi ale cazanului. Arsurile, reparaţiile, numeroasele ciocnituri de pe pereţi, ca şi faptul că toartele sînt tocite mult, demonstrează îndelungata utilizare a acestui cazan.

Monumentul descris mai sus este asemănător cu numeroasele cazane scitice descoperite în regiunile nord-pontice, ca cele de la Certomlîk[1] şi Mihailovo-Apostolovo[2], şi cu unul descoperit într-o regiune mai apropiată, la Scorţaru, lîngă Brăila[3]. Spre deosebire de cazanul de la Scorţaru, care are trei picioare şi două toarte orizontale, cazanul de la Castelu nu a suferit nici o modificare faţă de tipul obişnuit din stepele scitice, adică are un singur picior şi toarte verticale. Ne aflăm aşadar, în faţa unui monument de cult tipic scitic. Trebuie să subliniem că pentru prima dată acum, se descoperă un astfel de cazan la sud de Dunăre. Avînd în vedere analogiile cele mai apropiate, cazanul scitic de la Castelu datează din secolul al V-lea î.e.n.

Descoperirea cazanului scitic de la Castelu atrage din nou atenţia asupra problemei scitice în Dobrogea în perioada cuprinsă între retragerea lui Darius şi înainte de atacul sciţilor conduşi de Ateas[4].

A. ARICESCU

[1] E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 162. fig. 50.
[2] *Ibidem*, p. 79.
[3] V. Pârvan, *Getica*, p. 9—11.
[4] Urmează ca în viitor să ne ocupăm de această problemă, bazîndu-ne pe descoperirea cazanului şi luînd în discuţie şi alte descoperiri cu caracter scitic din Dobrogea.

СКИФСКИЙ КОТЕЛ ИЗ КАСТЕЛУ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает культовый скифский котел (хранящийся в Археологическом музее Констанцы, инв. № 150), случайно найденный в 1960 г. в Кастелу (р-н Меджидия, обл. Добропжа) во время сельскохозяйственных работ. Размеры котла следующие: общая высота — 0,645 м; глубина — 0,44 м; наибольший диаметр — 0,615 м; высота ножки — 0,115 м; высота ручек — 0,095 м; вес — 50 кг.

Котел (рис. 1) имеет отверстие овальной формы, слегка выпуклые стенки и куполообразное дно. На внешней поверхности котла, в верхней части, расположен участок, отграниченный снизу выпуклой линией и украшенный ломаной линией, идущей вокруг всего котла и образующей треугольники. Ножка котла имела форму усеченного конуса, но в момент открытия была повреждена и треснула. Две ручки, которыми снабжен котел, представляют собой двух очень сильно стилизованных козлов. Одна из них сохранилась лучше (рис. 2), тогда как другая сильно повреждена (рис. 3) либо в результате использования сосуда, либо с самого начала она получилась неполной в результате каких-то изъянов при отливке. На котле из Кастелу отмечаются и другие повреждения, как например отбитое в разных местах днище сосуда; все это свидетельствует о длительном использовании данного культового предмета.

Подобный котел впервые найден на юге от Дуная; для него имеются многочисленные аналогии в степях Северного Причерноморья. Этот характерный для скифов памятник, датируемый V в. до н. э., может содействовать возобновлению дискуссии, связанной со скифским вопросом в Добродже в упомянутый период.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Скифский котел из Кастелу (р-н Меджидия).
Рис. 2. — Лучше сохранившаяся ручка котла.
Рис. 3. — Поврежденная ручка.

LE CHAUDRON SCYTHIQUE DE CASTELU

RÉSUMÉ

L'auteur présente un chaudron scythique de culte (actuellement au Musée archéologique de Constantza, n° d'inv. 150) découvert en 1960 à Castelu (district de Medgidia, région de Dobroudja) à l'occasion des travaux agricoles. Les dimensions du chaudron sont les suivantes : hauteur

totale 0,645 m ; profondeur du vase 0,44 m ; grand diamètre 0,615 m ; hateur du pied 0,115 m ; hauteur des anses 0,095 ; poids 50 kg.

Le chaudron (fig. 1) se présente avec une ouverture ovale, les parois légèrement bombés et le fond en forme de calotte. A la surface du vase, dans sa partie supérieure, se trouve un espace délimité, en haut par le rebord et en bas par une ligne en relief. Cette surface est ornée d'une ligne brisée qui fait le tour du chaudron en formant des triangles. Le pied du chaudron était certainement de forme tronconique, mais il a été déformé et brisé au cours de son extraction. Les deux anses du chaudron représentent deux boucs fortement stylisés. Une des anses (fig. 2) est mieux conservée que l'autre (fig. 3) qui a subi certaines détériorations dues à son usage ou bien, peut-être, était-elle incomplète même dès le début par défaut de coulée. Le chaudron de Castelu présente aussi d'autres avaries au fond du vase, qui sont sans conteste des traces de réparations réitérées qui attestent son utilisation prolongé en tant qu'objet de culte.

C'est pour la première fois qu'un pareil chaudron présentant de nombreuses analogies dans les steppes nord-pontiques se rencontre au sud du Danube. Cette découverte, spécifique aux Scythes, datée du Ve siècle avant notre ère, pourrait remettre en discussion le problème des Scythes dans la Dobrudja, à cette époque.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Chaudron scythique de Castelu (district de Medgidia).
Fig. 2. — Anse mieux conservée.
Fig. 3. — Anse détériorée.

O FIBULĂ DE TIP CELTIC ŞI O MONEDĂ MACEDONEANĂ CU ANTIGON GONATAS, DESCOPERITE LA CETĂŢENI-MUSCEL

În cursul campaniei arheologice de la Cetăţeni, din anul 1962 [1] între alte materiale aflate în partea superioară a unui nivel datat din secolul al II-lea î.e.n. [2] (în secţiunea nr. 15), a fost interceptată o fibulă, de 9 cm lungime, în greutate de 10,6 gr, formată dintr-o sîrmă de bronz, cu secţiune rotundă (fig. 1) prezentînd caracterele de mai jos.

Arcul este răsucit la mijloc în forma cifrei 8. Piciorul prezintă un apendice simplu, realizat din vîrful sîrmei întors spre arc şi modelat în formă asemănătoare unui cap de lebădă. Resortul, bilateral, prezintă cîte două spire de fiecare parte. Genetic, piesa reflectă o tradiţie celtică, avînd înrudiri apropiate cu acele „Drahtfibeln mit achterförmiger Schleife" [3] ce urmează tipului Dux (Duchov) din Boemia, din secolul al III-lea î.e.n., frecvent în orizonturile cîmpurilor funerare cu morminte plane, prezente de aici şi pînă în părţile transdanubiene [4].

Ca atare, fibula se poate încadra în a II-a perioadă getodacică, în a II-a jumătate a intervalului 300 — 100 î.e.n. [5], cînd în cultura Latène, la geto-daci, deşi precumpănea influenţa elenistică, era totuşi prezentă şi cea celtică, ambele asimilate creator de către daci [6], aflaţi în perioada de expansiune a culturii lor materiale.

---

[1] Efectuată de Institutul de arheologie în colaborare cu Muzeul raional Cîmpulung-Muscel, sub conducerea lui D. V. Rosetti.

[2] Datare orientată după frecvenţa fragmentelor de amfore ştampilate rhodiene, a căror vehiculare a fost intensă către pragul secolelor III—II î.e.n., înaintea amforelor cnidiene şi a celor din Cos (acestea importate sau imitaţii locale, aflate aici întotdeauna în nivelele superioare). Cf. şi V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, p. 218, 278, 285.

[3] Jan Filip, *Keltove ve stredni Evrope*, Praha, 1956, p. 99, pl. XXX/2, 3, 7 şi p. 523—524, respectiv cu optul dispus vertical pe arc, fie cu mai multe, orizontal-perpendiculare pe acesta, cu variante.

[4] *Ibidem*, p. 540.

[5] *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 219.

[6] H. Daicoviciu, *Dacia preromană*, în *Studii*, XV, 1962, 6, p. 1393.

S C I V, tomul 16, nr. 3, p. 571—574, Bucureşti, 1965

Influenţa celtică, începută la noi în Transilvania încă din secolul al IV-lea î.e.n. [7] — şi considerată în proporţii juste — a putut în mod normal să imprime urme şi vieţii de la Cetăţeni, aşezare ce va fi recepţionat influenţe din ambele direcţii de pătrundere ale triburilor în speţă, respectiv

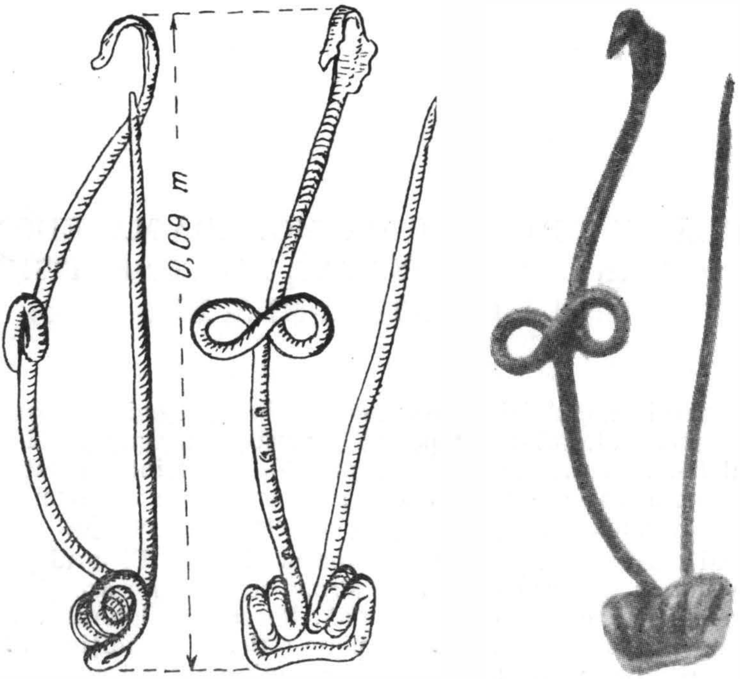

Fig. 1. — Fibulă de tip celtic, de la Cetăţeni-Muscel.

atît de la grupa din Transilvania, pătrunsă prin Someş-Mureş, cît şi de la grupa venită din Oltenia, prin valea Dunării [8], cele mai apropiate descoperiri celtice faţă de zona de la Cetăţeni fiind, pe versantul nordic carpatic, prin mijlocirea pasului Bran, localităţile Rîşnov şi Braşov [9], iar către versantul carpatic sudic, către vest, Govora [10], în dreapta Oltului.

Fibula de tip celtic de la Cetăţeni pe care o semnalăm este prima de acest fel descoperită în Subcarpaţii Getici în depresiunea Cîmpulung-Muscel şi totodată cea mai veche [11] interceptată în acest emporium dacic de pe valea superioară a rîului Dîmboviţa, constituind o dovadă a influenţei celtice asupra culturii materiale dacice în aşezarea menţionată.

[7] I. Nestor, în *Dacia*, IX—X, p. 547; *Istoria României*, I, 1960, p. 234.

[8] Idem, *Istoria României*; Dorin Popescu, *Două descoperiri celtice din Oltenia*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 410.

[9] Dorin Popescu, *Obiecte de podoabă geto-dacice*, în *Dacia*, XI—XII, 1941—1944, p. 180, harta.

[10] Dorin Popescu, în *Revista Muzeelor*, I, 2, 1964, p. 192, fibulă Dux.

[11] Utilajul special descoperit aici, împreună cu alte piese din producţia de orfevrerie, materiale inedite, vor constitui obiectul unui studiu viitor.

În aceeaşi secţiune şi în complexul arheologic al aceluiaşi nivel, dar în partea lui inferioară, a fost descoperită şi o monedă macedoneană, din bronz, emisie a lui Antigon Gonatas (277—239 î.e.n.) fiul lui Demetrios Poliorcetul [12].

Are formă ovală, uşor scyphată, aversul fiind puţin concav iar reversul convex, diametrul mediu de 14 mm şi o greutate de 4,2 gr, cu un însemnat grad de uzură de circulaţie. Aversul reprezintă scutul rotund, conturat în dublu cerc, centrul şters, iar reversul poartă coiful macedonean cu două egrete (fig. 2).

Fig. 2. — Monedă macedoneană (Antigon Gonatas-revers) de la Cetăţeni - Muscel (mărită 1,5 ori).

Sub acesta se observă literele B, A iniţialele emitentului, la genetiv lectura completă avînd semnificaţia B(ΑΣΙΛΕΩΣ) Α(ΝΤΙΓΟΝΟΥ). Prezenţa monedei, în poziţie stratigrafică, în nivelul cu fibula de mai sus (de care se apropie în timp), este credem normală, dat fiind caracterul de emporium, depozit de mărfuri pentru schimburile intertribale, dar şi cu exteriorul, bine stabilit al acestei aşezări geto-dacice [13]. Piesa se integrează în descoperirile de monede străine, dinafară, originale [14], în epoca emisiunilor locale, din secolul III şi II î.e.n., în special în aşezări cu profil specific de schimburi cu exteriorul, ca emporium-ul de la Cetăţeni, unde de altfel monedele aflate sînt puţine, trocul avînd ponderea şi fiind depăşit numai ca treaptă de gradul înaintat al schimburilor, chiar exterioare, cu instrumentul ridicat specific : moneda [15].

Aceasta, în economia de schimb geto-dacică, a reprezentat numai o mică parte din echivalentul lăsat de negustorii străini, ce ofereau îndeosebi mărfuri [16] pentru produsele dacice locale. În stadiul cunoştinţelor actuale, considerăm că moneda originală emisă de Antigon Gonatas, descoperită la Cetăţeni, este cea mai veche, după cele ale lui Filip al II-lea şi Alexandru, folosită ca un instrument de schimb în regiunea geto-dacică a văii superioare a rîului Dîmboviţa, în direcţia pasului Bran — Transilvania şi semnalează, ipotetic, pătrunderea şi în emporium-ul în cauză, a negustorilor macedoneni despre care cunoaştem prea puţin.

FLAMINIU MÎRŢU

[12] Nu împărtăşim opinia lui D. V. Rosetti (*SCIV*, XV, 1964, 4, p. 569) care atribuie moneda, ipotetic, lui Filip al V-lea (220—179 î.e.n.) determinarea propusă fiind în contradicţie evidentă cu elementele tipologice concrete ale acesteia, între care iniţialele emitentului arătat mai sus. J. Barthelemy, *Numismatique ancienne*, Paris, 1851, p. 159 şi H. Gaebler, pl. XXXIV, nr. 12, determinare verificată şi confirmată şi de O. Iliescu (CN-BA R.S. România) şi Corneliu Secăşanu, cărora le aducem mulţumiri şi pe această cale.

[13] D. V. Rosetti, *Un depozit de unelte, cîteva ştampile anepigrafice şi o monedă din a doua epocă a fierului*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 395 ; Flaminiu Mîrţu, *Contribuţii la cunoaşterea vieţii dacilor de pe valea superioară a Dîmboviţei*, în *Studii şi articole de istorie*, V, 1963, p. 13—27.

[14] Săpăturile de la Cetăţeni au dat la iveală şi monede emise de cetăţile Pontului stîng : Odessos, bronz propriu, foarte rulat, din perioada autonomă, cf. D. V. Rosetti, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 590.

[15] Flaminiu Mîrţu, *op. cit.*, p. 17.

[16] B. Mitrea, *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia*, în *SCN*, II, 1958, p. 177.

ФИБУЛА КЕЛЬТСКОГО ТИПА И МАКЕДОНСКАЯ МОНЕТА С ИЗОБРАЖЕНИЕМ АНТИГОНА ГОНАТАСА, НАЙДЕННЫЕ В ЧЕТЭЦЕНИ-МУСЧЕЛ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает фибулу и монету, найденные на гето-дакийском поселении в Четэцени. Фибула принадлежит кельтской традиции и может быть включена во II гето-дакийский период, когда несмотря на преобладающее греческое влияние отмечалось присутствие и кельтских элементов. В нижней части того же горизонта была найдена бронзовая македонская монета, чеканенная во время Антигона Гонатаса (277—239 гг. до. н. э.). Можно предположить, что эта монета является свидетельством проникновения македонских торговцев и в Четэцень.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фибула кельтского типа из Четэцени-Мусчел.

Рис. 2. — Македонская монета (на реверсе изображение Антигона Гонатаса) из Четэцени-Мусчел (увеличена в 1,5 раза).

FIBULE DE TYPE CELTIQUE ET UNE MONNAIE MACÉDONIENNE D'ANTIGONE GONATAS, DÉCOUVERTES À CETĂŢENI-MUSCEL

RÉSUMÉ

L'auteur présente une fibule et une monnaie découvertes dans la station géto-dace de Cetăţeni. La fibule de tradition celtique peut être circonscrite dans la IIe période géto-dace quand malgré la prépondérance de l'influence hellénistique, l'influence celtique n'en était pas moins réelle. Dans la même couche, dans sa partie inférieure, on a découvert une monnaie macédonienne en bronze, frappée sous Antigone Gonatas (277—239). La présence de cette monnaie pourrait indiquer, seulement à titre d'hypothèse, la pénétration des commerçants macédoniens dans l'*emporium* de Cetăţeni.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fibule de type celtique de Cetăţeni-Muscel.

Fig. 2. — Monnaie macédonienne (Antigone Gonatas-revers) de Cetăţeni-Muscel (1,5 fois grandeur naturelle).

NOI URME SCITICE LÎNGĂ BOTOȘANI

La circa 8 km sud-est de orașul Botoșani, în dreptul satului Zăicești, pe panta dinspre sud a dealului „Porcari" și anume la distanță de 100 m de culmea dealului unde se află în prezent castelul de apă al G.A.S. Zăicești, pe cînd se săpa șanțul pentru instalarea conductei de apă, au fost găsite la

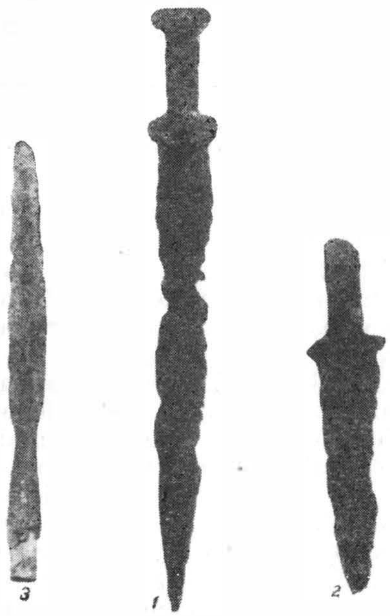

Fig. 1. — Armele scitice de la Zăicești-Botoșani.

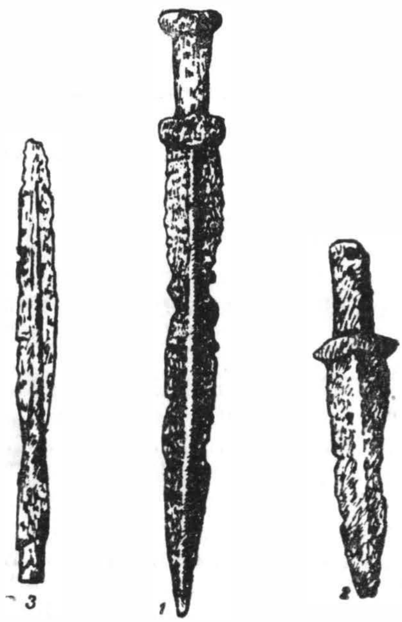

Fig. 2. — Armele scitice de la Zăicești-Botoșani.

adîncimea de 0,70 m trei obiecte de fier, puternic atacate de rugină. Aceste obiecte, găsite pe o arie destul de restrînsă (circa 1,50 m²), sînt : două pumnale și un vîrf de lance (fig. 1). Probabil că, în trecutul îndepărtat,

S C I V, tomul 16, nr. 3, p. 575—579, București, 1965

pe aceste locuri au fost păduri întinse, întrucît solul este brun-gălbui şi se află imediat sub solul vegetal subţire de circa 0,30 m.

Prezenţa celor trei arme, aproape la acelaşi nivel şi în acelaşi loc, ne face să presupunem că ele au aparţinut unui luptător înmormîntat prin apropiere.

DESCRIEREA OBIECTELOR

1. Cea mai mare dintre piesele găsite la Zăiceşti este un pumnal cu două tăişuri, avînd lungimea totală 51 cm, lungimea mînerului 10 cm iar cea a lamei 41 cm, inclusiv garda mînerului. Forma mînerului este trapezoidală, avînd baza mare sus, de 3 cm, iar baza mică, jos la garda mînerului, cu o lăţime de 2 cm.

Capătul mînerului este de formă dreptunghiulară (bară transversală) uşor rotunjită la capete, formată din două plăci aşezate de o parte şi de alta a barei mînerului şi prinse la capete. Grosimea mînerului este de 0,5 cm.

Garda mînerului formată din două plăci, care se suprapun peste corpul pumnalului şi sînt prinse la capete prin batere, este cordiformă, cu vîrful lobului într-o parte iar partea superioară uşor înălţată. Dimensiunile plăcilor care formează garda sînt : lăţime 0,55 cm şi înălţime 3,5 cm.

Lama pumnalului are tăişurile paralele şi vîrful ascuţit. Lungimea amei de la gardă este de 37 cm, lăţimea în partea superioară de 4 cm. Această parte a pumnalului (lama) este mai puternic atacată de rugină, ceea ce a făcut ca la 8 cm pornind de la gardă, o parte din ambele tăişuri să se fi desprins pe o porţiune de circa 7 cm.

Din cauza oxidării puternice nu se poate distinge, nici pe mîner şi nici pe garda pumnalului, dacă a avut vreun decor.

2. O altă piesă găsită în acelaşi loc şi păstrată fragmentar este tot un pumnal dar cu lama mai scurtă. Acest pumnal are lungimea de 28,2 cm în total, din care mînerul 9 cm, iar lama pumnalului împreună cu garda 19,2 cm.

Mînerul pumnalului are forma dreptunghiulară cu lăţimea de 2,6 cm şi grosimea de 0,2 cm. La capătul de sus mînerul se termina probabil tot cu o bară transversală formată din două plăci ca şi la primul pumnal, care însă s-a pierdut. Dovada o constituie corpul mînerului mult subţiat la capăt. Datorită acestei tehnici de lucru a pumnalelor de tip scitic adesea şi garda pumnalului se desprinde. Garda mînerului nu mai este cordiformă ca la primul pumnal, ci are forma unui triunghi obtuz cu latura mare scobită. Placa de deasupra este la un capăt prinsă de cealaltă prin batere. Corpul propriu-zis al pumnalului are lungimea de 19,2 cm cu lăţimea în partea superioară de 4,5 cm iar la vîrf de 0,7 cm. Lama are două tăişuri şi este îngroşată la mijloc. Şi această piesă este puternic oxidată ceea ce face să nu se poată distinge eventualele decoruri.

3. Cea de-a treia piesă este vîrful unei lănci de fier, lungă de 34 cm, al cărei vîrf este rupt într-o parte. Vîrful de lance are forma unei frunze cu

nervura mediană destul de pronunţată şi se termină prin tubul în care se introducea tija lăncii. Corpul propriu-zis al vîrfului de lance este de 24 cm, iar tubul sau teaca de înmănuşare mai păstrează doar 10 cm, fiind puternic oxidată. În teaca de înmănuşare a fost găsit un fragment dintr-un inel de fier cu lăţimea de 0,7 cm distrus prin oxidare şi care se punea probabil la capătul tijei de lemn pentru o fixare mai trainică.

Concluzii : Pumnalele de fier găsite la Zăiceşti (Botoşani) după felul confecţionării lor şi amănuntele subliniate în descriere, sînt de provenienţă scitică sau de tip scitic (akinakes). Ele au analogii cu pumnalele găsite în săpăturile de la Bîrseşti (rn. Focşani), la Bîcu (rn. Vaslui), la Comarna (rn. Iaşi) sau la Măcişeni (rn. Bujor). Pumnalul descris la punctul 1 este asemănător cu cel aflat în movila XIII de la Bîrseşti [1], de care îl deosebeşte doar faptul că este de dimensiuni mai mari (51 cm faţă de 39 cm a celui de la Bîrseşti). Capătul mînerului este format tot dintr-o bară transversală plată, iar garda mînerului compusă din două plăci este cordiformă şi apropiată de cea a săbiei-emblemă de la Medgidia [2]. O altă caracteristică asemănătoare săbiei de la Medgidia este că tăişurile merg aproape paralel iar către vîrf se apropie unul de celălalt [3].

Pumnalul fragmentar este asemănător cu cele găsite la Bîrseşti şi la Măcişeni, de care se apropie ca mărime, atît de akinakesul cu antene descoperit în movila XXV, mormîntul 1 de la Bîrseşti [4] cît şi de akinakesul găsit la Măcişeni [5], dar cel găsit la Zăiceşti a avut la capătul mînerului probabil o bară formată din două plăci care s-au pierdut.

Cele două pumnale sînt scitice şi constituie pe lîngă cazanul de bronz găsit la Iacobeni (com. Dîngeni, rn. Săveni) o nouă urmă a sciţilor pe aceste locuri, datînd din secolele VI-V î.e.n.

Relativ la vîrful de lance, acest tip în formă de frunză cu nervură mediană se apropie de cele din silvo-stepă, în timp ce cele faţetate se apropie de cele greceşti şi nu se găsesc în regiunile scitice sau în regiunile de silvo-stepă, influenţate de cultura scitică [6]. Vîrful de lance de fier de la Zăiceşti prezintă analogii cu cele găsite în mormîntul scitic de la Aiud [7], în săpăturile de la Balta Verde şi Gogoşu (rn. Vînjul Mare) [8], acestea din urmă atribuite tracilor dar datate în aceeaşi perioadă.

Deci, atît pumnalele cît şi vîrful de lance sînt contemporane şi pot fi datate în secolele VI-V î.e.n. În ceea ce priveşte însă stabilirea populaţiei care le-a folosit, fie sciţi, într-una din incursiunile lor pe aceste locuri, sau

[1] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti*, în *Materiale*, VI, p. 233, 234, fig. 3.

[2] D. Berciu, *O descoperire traco-scitică din Dobrogea şi problema scitică la Dunărea de jos*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 11.

[3] *Ibidem*, p. 23.

[4] Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti*, în *Materiale*, VII, p. 201, fig. 2.

[5] V. Palade, *Un pumnal scitic descoperit la Măcişeni*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, p. 487 şi 488.

[6] Dorin Popescu, *Sciţii în Transilvania în opera lui V. Pârvan*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 24.

[7] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, 1926, p. 354, fig. 246/8.

[8] D. Berciu şi E. Comşa, *Săpăturile de la Balta Verde şi Gogoşu (1949 şi 1950)*, în *Materiale*, II, p. 363, 394, 395, fig. 93/3, 100/3 şi 124/1.

populaţia traco-getică, a cărei prezenţă este confirmată pentru secolele V-III î.e.n. în aşezările fortificate de la Stînceşti lîngă Botoşani, la o depărtare de circa 10 km de locul unde au fost descoperite armele descrise mai sus, deocamdată nu putem preciza nimic.

SIMION RAŢĂ

НОВЫЕ СКИФСКИЕ СЛЕДЫ ОКОЛО ГОРОДА БОТОШАНЬ

РЕЗЮМЕ

На расстоянии примерно 8 км на юго-восток от города Ботошань поблизости от села Зэичешть были найдены три экземпляра железного оружия: два обоюдоострых кинжала и наконечник копья. Один из кинжалов, длиной в 51 см, имеет сердцевидную рукоятку, а верхнее окончание кинжала снабжено поперечным брусом, сделанным из двух пластинок. Второй кинжал поменьше, его длина равняется 28,2 см, а рукоятка сделана из двух пластинок, скрепленных на одном конце, и имеет форму тупого треугольника, длинная сторона которого имеет выемку. Наконечник копья имеет форму листа с довольно ярко выраженной срединной нервюрой; длина его равна 34 см.

Как кинжалы, так и наконечник копья принадлежат к скифскому типу и благодаря аналогиям, найденным в Бырсешти, Мэчишены, Балта Верде и Гогошу, могут быть датированы VI—V вв. до н.э.

Скифское оружие, найденное в Зэичешти, представляет собой новые следы пребывания скифов в зоне поблизости от г. Ботошань.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Скифское оружие из Зэичешти-Ботошань.
Рис. 2. — Скифское оружие из Зэичешти-Ботошань (рисунок).

NOUVEAUX VESTIGES SCYTHIQUES PRÈS DE BOTOŞANI

RÉSUMÉ

A quelque 8 km au sud-est de Botoşani près du village de Zăiceşti on a découvert trois armes en fer : 2 poignards à double tranchant et une pointe de lance. L'un des poignards de 51 cm de longueur, présente une garde cordiforme et au bout de la poignée, une barre transversale formée de deux plaques. Le second poignard est plus petit, 28 cm de longueur, avec la garde de la poignée composée de deux plaques réunies à l'un des bouts et formant un triangle obtus, écranché sur son plus grand côté. La pointe de lance d'une longueur totale de 34 cm est en forme de feuille, à nervure médiane assez prononcée.

Les deux poignards et la pointe de lance sont de toute évidence scythiques et par analogie au se piéces découvertes à Bîrseşti, Măcişeni, Balta Verde et Gogoşu on peut leur assigner comme date les VIe — Ve siècles avant notre ère.

Ces armes scythiques de Zăiceşti, constituent des nouvelles traces de la présence des Scythes près de Botoşani.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Armes scythiques de Zăiceşti-Botoşani.
Fig. 2. — Armes scythiques de Zăiceşti-Botoşani (dessin).

MORMINTE DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE DESCOPERITE LA ŞEITIN

În urma sesizării locuitorilor despre descoperirea unor cranii şi a numeroase oase umane în sud-estul satului Şeitin (rn. Arad), în imediata apropiere a ultimelor case de pe Aleea Mureş, unde s-a constatat existenţa unei gropi cu un diametru de circa 80—100 m din care se extrage nisip şi argilă, am organizat o săpătură de salvare. Anterior fusese aici o ridicătură naturală de teren din care a mai rămas doar marginea estică ; în acest spaţiu s-au trasat două şanţuri descoperindu-se mai multe morminte (fig. 1) a căror descriere o dăm mai jos :

M. 1. La distanţa de 1,35 m de latura sudică a şanţului I şi la 0,30 m adîncime, s-a putut distinge conturul unei gropi avînd lungimea de 2 m şi lăţimea de 0,90 m care tăia perpendicular şanţul trasat. În această groapă, la adîncimea de 0,70 m a fost dezvelit un schelet omenesc. Scheletul, intact, era orientat vest-est (craniul fiind aşezat spre vest), în poziţie întinsă cu faţa în sus, craniul fiind deplasat deasupra umărului stîng, şi mîinile încrucişate în dreptul abdomenului (mîna dreaptă era peste cea stîngă). Din coloana vertebrală se păstrau regiunile cervicală şi dorsală ; restul, împreună cu oasele bazinului, erau distruse. Oasele lungi ale membrelor inferioare păreau astfel dezlipite de restul scheletului. Craniul era parţial distrus, însă a putut fi reconstituit.

Ca inventar scheletul avea pe mîna dreaptă următoarele obiecte : a) pe una din falangele inelarului avea un inel din tablă de bronz ornamentat pe suprafaţa exterioară cu două linii paralele, iar spaţiul dintre ele cuprindea mici romburi cu un punct la mijloc (fig. 2/8) ; b) printre oasele carpiene era o brăţară plată, neornamentată, avînd capetele desfăcute şi uşor aplatizate, confecţionată din acelaşi material ca şi inelul (fig. 2/10) ; c) pe oasele braţului şi antebraţului erau „lipite" şapte aplici de bronz, în formă de frunză trilobată, ornate cu un motiv vegetal, obţinut prin turnare. Şase aplici sînt identice ca formă, dimensiune şi ornament (fig. 2/1—3 şi 5—7), iar una e uşor alungită spre vîrf (fig. 2/4). În afară de acestea s-a mai găsit : d) la 15 cm distanţă de locul oaselor

S C I V, tomul 16, nr. 3, p. 581—586, Bucureşti, 1965

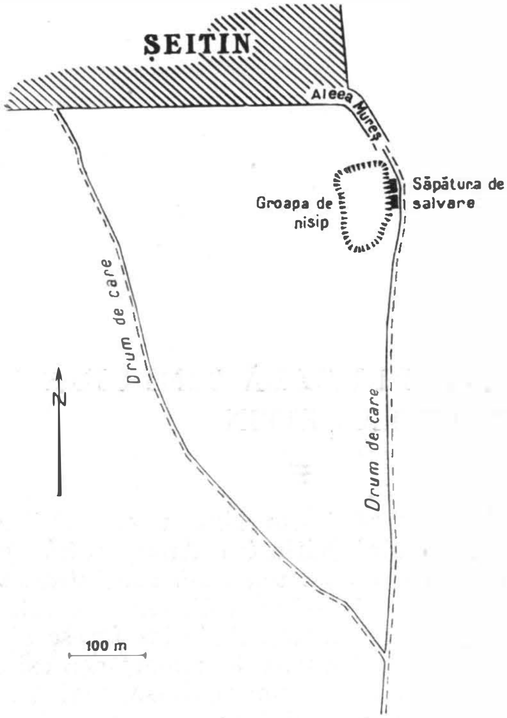

Fig. 1. — *Şeitin*. Schiţa săpăturilor de salvare.

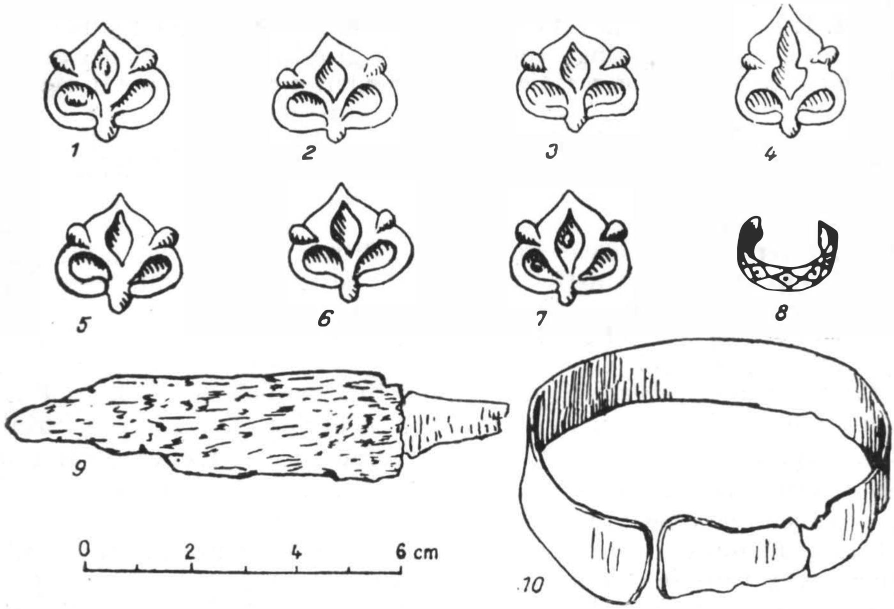

Fig. 2. — *Şeitin*. Inventarul M/1. *1—7*, aplici de bronz turnate; *8*, inel de bronz; *9*, pumnal de fier; *10*, brăţară de bronz.

şoldului drept se afla un mic pumnal din fier (fig. 2/9). Datorită coroziunii excesive pumnalul a fost distrus aproape complet.

M. 2. În partea de nord a şanţului s-au găsit oasele răvăşite ale unui alt schelet. Craniul, cu toate că era sfărîmat, se găsea la vest de restul oaselor, fapt care ar indica aceeaşi orientare ca a scheletului de mai sus.

În această parte a şanţului a mai fost un mormînt, distrus anterior în împrejurări necunoscute.

M. 3. A fost descoperit la distanţa de 0,70 m faţă de marginea dinspre sud a şanţului II (identic ca dimensiuni şi orientare cu şanţul I). La 0,50 m adîncime s-au mai găsit resturile unui schelet de copil şi anume : cutia craniană sfărîmată, coloana vertebrală şi oasele lungi ale membrelor inferioare. Mormîntul de copil era orientat tot vest-est şi nu conţinea nici un fel de inventar.

M. 4. La 1 m nord de mormîntul de copil, la adîncimea de 0,70 m a fost dezvelit un mormînt de adult. Scheletul era bine păstrat, aşezat în aceeaşi poziţie şi orientare ca scheletul din M. 1. Ca inventar conţinea următoarele obiecte : a) la 15 cm de membrele inferioare era un vas-borcan de lut, lucrat cu roata din pastă fină, bine arsă. Are pereţii subţiri, tari, de o culoare brun-cenuşie. Ornamentul constă din două benzi de linii incizate în val, aplicate imediat sub buză şi pe linia de maximă curbură a pereţilor vasului. Spaţiul dintre cele două benţiţe de linii în val este umplut cu linii paralele executate tot prin incizie. Asemenea linii incizate, paralele, îmbracă corpul vasului mai jos de umeri, partea de jos (aproximativ 2 cm) rămînînd neornamentată (înălţimea de 13 cm, diametrul fundului de 8 cm, diametrul umerilor de 15 cm, diametrul gurii de 12 cm şi grosimea pereţilor de circa 0,5 cm) (fig. 3) ; b) printre oasele bazinului erau două fragmente din fundul unui vas, din pastă de calitatea inferioară, lucrate cu roata, avînd culoarea cenuşie aproape neagră, fără nici un ornament (grosimea pereţilor e de circa 2,5 cm).

Fig. 3. — *Şeitin*. Vas de lut, descoperit în M. 4.

Cu toate că natura obiectelor ce formează inventarul mormintelor descoperite la Şeitin este atît de diferită (metal în M. 1, ceramică în M.4) cîteva caracteristici comune par să pledeze pentru contemporaneitatea lor. Spaţiul redus dintre cele două morminte intacte (12 m) cît şi adîncimea, poziţia şi orientarea scheletelor confirmă parţial presupunerea de mai sus. Pentru încadrarea cronologică a acestor morminte ne putem servi pînă în momentul de faţă de ceramică şi de obiecte metalice.

Ceramica. Vase avînd aceeaşi formă şi ornamentaţie cu vasul de la Şeitin fac parte din inventarul obiectelor ceramice descoperite în complexele

de la Garvăn [1] şi Dridu [2]. Pe teritoriul învecinat al R.P.Ungare s-au descoperit asemenea vase în cimitirul prefeudal de la Halimba [3].

Într-un studiu mai larg, Maria Comşa datează aceste forme de vase la sfîrşitul secolului al IX-lea e.n. şi începutul secolului al X-lea e.n. [4]. Complexul în care a fost descoperit vasul de la Dridu e datat de I. Nestor şi Eug. Zaharia în secolul al X-lea e.n. [5]. Fragmentele ceramice găsindu-se în aceeaşi ambianţă cu vasul intact presupunem că sînt din aceeaşi perioadă.

Obiectele de metal, în afară de inel, prin tehnica de lucru şi prin ornamentare, corespund parţial tipurilor din inventarele mormintelor datate în secolele X—XI e.n.

Brăţări identice cu cea de la Şeitin nu cunoaştem să se fi descoperit pe teritoriul patriei noastre. În R.P. Ungară asemenea brăţări s-au găsit la Nagy-Kürü [6], Kenézlö [7], Zalca [8], în apropiere de Tokai pe Tisa şi la Esztergom [9] pe Dunăre, în complexe datate în secolul al X-lea e.n.

Aplicilor de la Şeitin nu le-am găsit analogii. Cele de la Şiclău [10] şi Sînpetru German [11] sînt rotunde şi dreptunghiulare şi nicidecum trilobate. O vagă asemănare a formelor şi nu a ornamentelor, o putem face cu aplicile de la Cluj [12], iar în R.P.Ungară cu aplicile de la Nagy-Kürü [13] şi Kenézlö [14]. În toate mormintele amintite mai sus aplicile se aflau răspîndite pe toată suprafaţa gropii, pe cînd la Şeitin se găseau pe humerus, radius şi cubitus, pe care s-au observat urme de oxid de bronz.

Analogii cu inelul de la Şeitin nu cunoaştem. Nici ornamentul nu îl găsim aplicat pe alte piese din diversele descoperiri de acest gen. Pumnalul prin dimensiunile sale reduse era, probabil, un obiect de podoabă.

Prin poziţia şi orientarea scheletelor, mormintele de la Şeitin par să fie de acelaşi rit cu cele de la Şiclău şi Sînpetru German, amintite mai sus, datate în secolul al X-lea e.n. În ceea ce priveşte inventarul, ele se deosebesc atît de mormintele de la Şiclău şi Sînpetru German, cît şi de acelea de pe teritoriul R.P.Ungare. În mormintele datate în secolul al X-lea e. n. sînt foarte frecvente schelete şi părţi din schelete de cal, arme şi piese de harnaşament. Inventarul mormintelor de la Şeitin nu cuprinde astfel de piese, care ar dovedi prezenţa unui grup etnic migrator. Interesantă

---

[1] *SCIV*, V, 1954, 2, 174—175, fig. 12.

[2] *Materiale*, VI, p. 597, fig. 2/8 şi *Istoria Romîniei*, II, Bucureşti, 1962, p. 28.

[3] Dr. Gyulai Török, *Die Bewohner von Halimba im X. und XI. Jahrhundert*, Budapesta, 1962, p. 65, 120, pl. XCVIII.

[4] Maria Comşa, *Evoluţia culturii balcano-dunărene în sec. IX—XI*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 112—113, pl. I/3.

[5] *Materiale*, VI, p. 593.

[6] *AÉ*, XIII, Budapesta, 1933, p. 89.

[7] *AÉ*, XXXIV, Budapesta, 1914, p. 309, 326.

[8] *Ibidem*, p. 177.

[9] *AÉ*, XXII, Budapesta, 1902, p. 441.

[10] *Materiale*, VIII, p. 706—712.

[11] Inedite, la Muzeul regional Arad.

[12] *Közlemenyek-Cluj*, II, 1942, p. 89, tabel I.

[13] *AÉ*, XIII, Budapesta, 1933, p. 89.

[14] *AÉ*, XXXIV, Budapesta, 1914, p. 308, 316.

e şi lipsa totală a obiectelor de metal din M. 4. Abia cercetările viitoare, din care sperăm că vor rezulta materiale mai numeroase şi mai concludente, vor da răspunsul la problema unei juste încadrări cronologice şi etnice a acestor morminte. Aceste cercetări sînt cu atît mai necesare, cu cît regiunea de vest a patriei noastre, bogată în vestigii ale trecutului, n-a fost îndeajuns cercetată pînă în prezent.

LIVIU MĂRGHITAN

ПОГРЕБЕНИЯ РАННЕФЕОДАЛЬНОЙ ЭПОХИ, ОТКРЫТЫЕ В ШЕИТИНЕ

РЕЗЮМЕ

На юго-востоке от деревни Шеитин (р-н Арад) были вскрыты несколько погребений с трупоположением. В некоторых из них имелась утварь, состоявшая из отлитых бронзовых блях в форме трехлопастного листа, украшенных растительными мотивами, браслета, кольца, кинжала, керамики и т.д. На основании утвари погребения датируются X в. н. э.

С этнической точки зрения, погребения из Шеитина принадлежат оседлому населению, в отличие от погребений из Шиклэу и Сэнпетрул Джерман, которые свидетельствуют о наличии этнической переселяющейся группы.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Шеитин.* Набросок спасательных раскопок.

Рис. 2. — *Шеитин.* Утварь погребения № 1. 1—7, отлитые бронзовые бляхи; 8, бронзовое кольцо; 9, железный кинжал; 10, бронзовый браслет.

Рис. 3. — *Шеитин.* Глиняный сосуд, найденный в погребении № 4.

TOMBES DE L'ÉPOQUE FÉODALE TARDIVE DÉCOUVERTES A ŞEITIN

RÉSUMÉ

Au sud-est du village de Şeitin (district Arad) on a découvert plusieurs tombes d'inhumation, dont quelques-unes ont comme mobilier funéraire des appliques en bronze en forme de feuille trilobée, à motifs végétaux obtenus par coulée, un bracelet, un anneau, un poignard, de la céramique, etc. Sur la foi de ce mobilier funéraire ces tombes ont été datées du Xe siècle de notre ère.

Quant à leur appartenance ethnique, les tombes de Şeitin appartiennent à une population sédentaire, à l'encontre des tombes de Şiclău et Sînpetru German qui témoignent d'un groupe ethnique migrateur.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Şeitin.* Relevé des fouilles de sauvegarde.

Fig. 2. — *Şeitin.* Mobilier funéraire de la tombe n° 1 (M. 1). 1—7, appliques en bronze coulé ; 8, anneau en bronze ; 9, poignard en fer ; 10, bracelet en bronze.

Fig. 3. — *Şeitin.* Vase en terre cuite, découvert dans la tombe n°. 4 (M. 4).

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA ÎN ANUL 1964

Continuăm, ca în fiecare an, publicarea foarte sumară a rezultatelor săpăturilor arheologice din anul precedent, în ordine cronologică, pe localități. În cazurile în care în același loc au fost descoperite resturi din epoci diferite, localitatea va fi menționată la problema pentru care au fost inițial întreprinse cercetările. Acolo unde nu se menționează instituția care a făcut cercetările, acestea au fost executate de Institutul de arheologie al Academiei R. S. Romînia, precizîndu-se însă, atunci cînd este cazul, dacă lucrările au fost făcute în colaborare cu altă instituție. Pentru mai multă precizie, notele au fost întocmite de responsabilii săpăturilor sau de un membru al colectivului care a executat lucrarea.

Fiecare lucrare este trecută și pe harta alăturată, cu numărul de ordine din această dare de seamă.

I. STUDIEREA VIEȚII OMULUI PE TERITORIUL R.S. ROMÂNIA ÎNAINTE DE EPOCA DACICĂ

1. *Bugiulești* (rn. Oltețu, reg. Oltenia). S-au continuat săpăturile, descoperindu-se oase sparte intenționat pentru extragerea măduvei, servind, după părerea descoperitorilor, ca unelte de uz permanent. Dintre resturile de mamifere fosile villafranchiene, unele aparțin unor primate. (În colaborare cu Centrul de cercetări antropologice al Academiei R. S. România și Muzeul regional al Olteniei).

2. *Ripiceni-Izvor* (com. Ripiceni, rn. Săveni, reg. Suceava). S-au continuat săpăturile descoperindu-se bogate urme de locuire din paleolitic (inferior, mijlociu, superior) și epipaleolitic (tardenoazian), sporadice fragmente ceramice neolitice, precum și bogate resturi de locuire din perioada prefeudală (secolele IV și V—VI), și din epoca feudală (secolele XVI—XVIII).

În nivelele de locuire din paleoliticul mijlociu s-au descoperit numeroase resturi faunistice reprezentate prin fildeș, molari, oase de *Elephas primigenius*, cîteva vetre și două complexe rituale bogate în pietre calcaroase. (În colaborare cu muzeele regionale Bacău și Suceava).

3. *Românești* (com. Curtea, rn. Făget, reg. Banat). Au continuat săpăturile pe terasa Dumbrăvița. S-au găsit unelte și s-au adus precizări stratigrafice cu privire la cele patru straturi de cultură, trei paleolitice și unul epipaleolitic. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj).

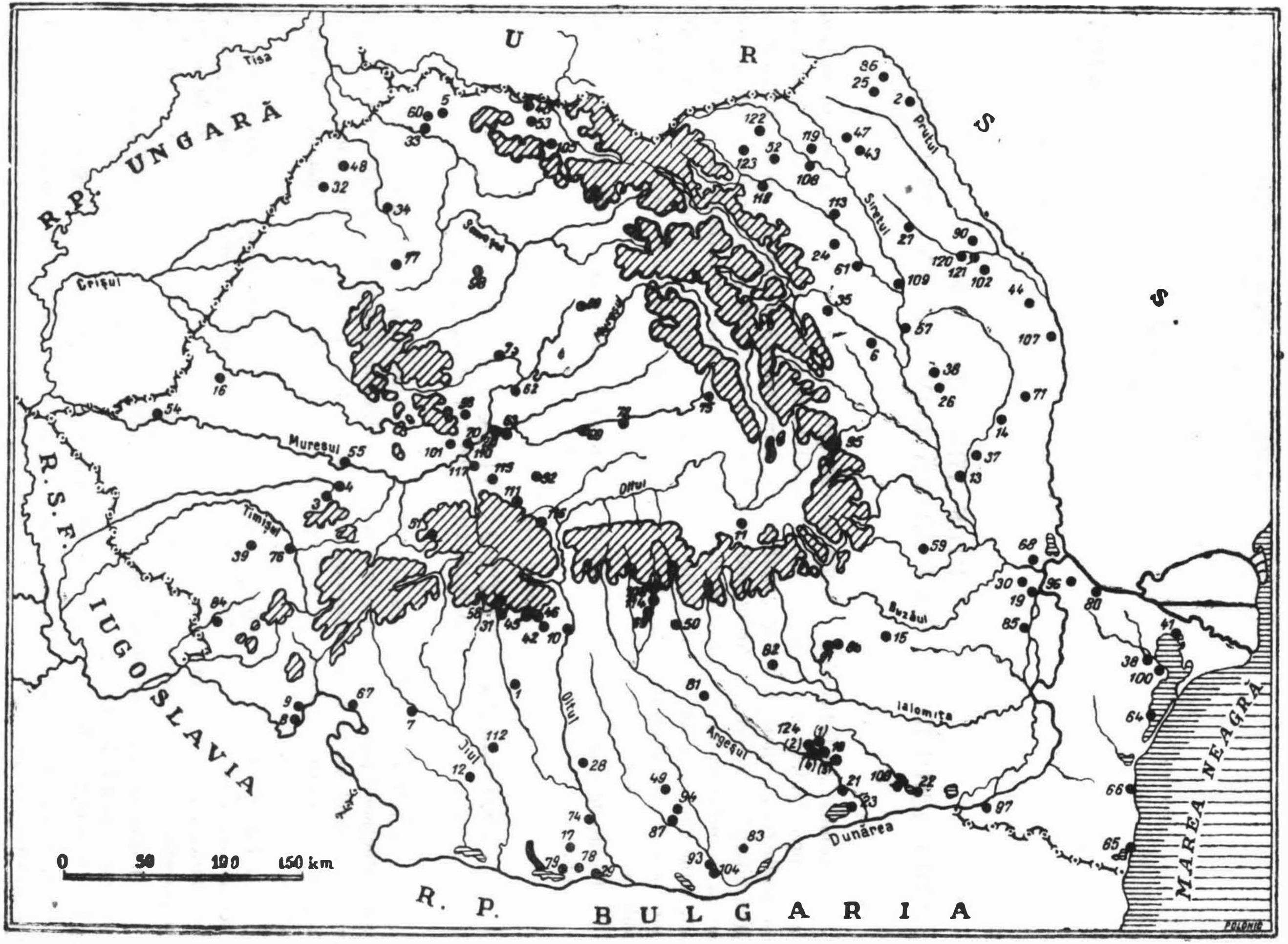

Fig. 1. — Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1964.

4. *Coşava* (com. Curtea, rn. Făget, reg. Banat). Au fost continuate săpăturile pe dealul „Cuca Mare", stabilindu-se cu precizie existenţa a două straturi paleolitice şi a unui strat epipaleolitic. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj).

5. *Remetea Oaşului* (com. Prilog, rn. Oaş, reg. Maramureş). La „Şomoş" s-a precizat existenţa a trei niveluri de locuire paleolitică şi a unui nivel neolitic. În primul strat au apărut forme noi de unelte bifaciale. (În colaborare cu Muzeul regional Maramureş).

6. *Lespezi* (com. Gîrlenii de Sus, rn. Bacău, reg. Bacău). S-au continuat săpăturile în punctul „Lutărie", precizîndu-se patru niveluri de locuire din paleoliticul superior şi descoperindu-se vetre de foc, unelte şi complexe de oase. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

7. *Buiceşti* (rn. Filiaşi, reg. Oltenia). În iulie 1964 s-au făcut săpături de salvare în punctele „Ceairu" şi „Mangu", pe terasa mijlocie a rîului Motru. S-a urmărit identificarea paleoliticului final, prezent în materialul recoltat din cercetările de suprafaţă. În această campanie, a mai fost identificată o aşezare de tip Coţofeni şi o necropolă neolitică de inhumaţie. (Muzeul „Porţile de Fier"-Turnu Severin în colaborare cu Comisia muzeelor ştiinţifice).

8. *Plavişeviţa* (rn. Orşova, reg. Banat). Sondaj la „Cuina Turcului". S-au identificat două etape de dezvoltare epipaleolitice şi o puternică locuire neolitică, de tip Criş, cu foarte mult material arheologic şi osteologic, urmate de un refugiu din cultura Coţofeni şi slabe urme prefeudale şi feudale timpurii. (În colaborare cu Muzeul regional al Olteniei şi cu Muzeul „Porţile de Fier"-Turnu Severin).

9. *Dubova* (com. Ogradena, rn. Orşova, reg. Banat). Sondaj în peştera Veterani pînă la adîncimea de 4 m. S-a constatat că au existat refugii temporare, începînd din neolitic (cultura Criş) pînă în feudalismul tîrziu. (În colaborare cu Muzeul regional al Olteniei şi cu Muzeul „Porţile de Fier" - Turnu-Severin).

10. *Braviţa* (com. Rîureni, rn. Rm. Vîlcea, reg. Argeş). În 1964 au fost continuate săpăturile în aşezarea neolitică de tip Criş, cu două strate de cultură, care conţin deopotrivă ceramică pictată şi unelte microlitice de silex şi obsidiană. (În colaborare cu Muzeul raional Rm. Vîlcea).

11. *Hărman* (rn. Sf. Gheorghe, reg. Braşov). S-au continuat săpăturile în livada cooperativei agricole de producţie din comună. S-au scos la iveală numeroase urme aparţinînd culturii Criş şi culturii cu ceramică liniară. Resturi mai sporadice au apărut din epocile : Bronz, Hallstatt şi ceva mai numeroase din vremea dacilor. De asemenea s-au descoperit bordeie datînd din secolul IV şi secolul IX, cu inventar sărac. (În colaborare cu Muzeul regional Braşov).

12. *Lazu* (com. Terpeziţa, rn. Craiova, reg. Oltenia). Sondajele efectuate în punctul „Parchet" au surprins resturi de cultură materială ce se pot atribui culturii Criş şi un strat de depuneri arheologice din secolele III—IV e. n. complet deranjat de tractor. (Muzeul regional al Olteniei).

13. *Munteni* (rn. Tecuci, reg. Galaţi). S-a efectuat un sondaj în aşezarea neolitică de la punctul „Broscărie". S-au putut identifica două complexe de locuire şi un bogat material ceramic de tip Criş, aparţinînd după cît se pare unei faze timpurii a acestei culturi. De asemenea s-au surprins şi cîteva unelte de piatră cioplită de aspect paleolitic. (Institutul de istorie şi arheologie, Iaşi, şi Muzeul raional Tecuci).

14. *Trestiana* (com. Griviţa, or. Bîrlad, reg. Iaşi). Săpăturile de salvare au surprins o aşezare neolitică aparţinînd unei faze tîrzii a culturii Criş. Aşezarea are mai multe nivele dintre care cel mai vechi este caracterizat prin locuirea în bordeie, cele superioare prin locuinţe de suprafaţă. Alte descoperiri constau din gropi de gunoi, ceramică cu pleavă în compoziţia pastei, decorată prin procedee plastice sau prin pictare, în maniera bi- şi tricromă, reprezentări plastice zoomorfe şi antropomorfe din teracotă, unelte de piatră cioplită şi şlefuită etc. (Institutul de istorie şi arheologie, Iaşi şi Muzeul raional din Bîrlad).

15. *Sudiți* (com Gherăseni, rn. Buzău, reg. Ploiești). În cadrul șantierului Gherăseni, s-au executat sondaje sumare în așezarea neolitică de lîngă „Movila de la Bălaia". S-au descoperit complexe aparținînd următoarelor culturi : 1. cultura Dudești ; 2. cultura cu ceramică liniară cu „capete de note" ; 3. un nou aspect al culturii cu ceramică liniară, care are și elemente sudice preluate din cultura Dudești ; 4. cultura Boian, fazele I-II-III. Sporadic, și urme mai tîrzii. (Muzeul regional de istorie Ploiești).

16. *Olari* (rn. Criș, reg. Crișana). Sondaj efectuat la 5 km de satul Olari, în apropierea drumului ce duce la Sîntana în punctul numit „Holumb". S-a descoperit o așezare neolitică de tip Tisa și 2 morminte cu schelete în poziție chircită, din epoca bronzului. Unul dintre morminte avea ca inventar un colier compus din 400 de mărgele din pastă. (Muzeul regional Oradea).

17. *Vădastra* (rn. Corabia, reg. Oltenia). Săpăturile au fost efectuate în continuarea săpăturilor din 1963, la est, pe panta Dealului Cișmelei. Peste cel mai vechi strat neolitic, Vădastra I, se suprapune stratul Vădastra II, deasupra căruia se află un strat cu resturi din secolele XVII—XVIII. Săpăturile au adus date noi pentru șanțul așezării (săpat în faza Vădastra I și apoi astupat în faza Vădastra II), întrebuințarea cornutelor mari la tracțiune, utilizarea cuprului și a calului în această ultimă fază. (În colaborare cu Muzeul regional al Olteniei).

18. *Cernica* (or. București). Au fost continuate săpăturile în cele două sectoare ale șantierului : 1. În așezările neolitice din marginea pădurii Căldăraru au fost cercetate alte 14 gropi de bordeie și gropi casnice, majoritatea aparținînd culturii Dudești. Urmele culturii Boian, faza I, au fost, în 1964, mai rare în zona cercetată. Au fost dezvelite integral resturile unei mari construcții de suprafață aparținînd culturii Dudești. 2. În sectorul situat lîngă malul lacului Cernica s-au continuat săpăturile în cuprinsul necropolei neolitice descoperindu-se : a, 85 morminte avînd schelete în mare majoritate întinse pe spate, conținînd în mare parte diverse obiecte de lucru sau podoabe depuse. Ca ofrande : dăltițe de piatră, silexuri, obiecte de os, mărgele din scoici, din tuf verzui și din cupru, dinți de animale, colți de mistreți etc. Mormintele aparțin culturii Boian, faza I. b, S-au mai găsit cîteva gropi cu ceramică din epoca bronzului, cultura Tei ; c, pe locul necropolei neolitice s-a dezvoltat în secolul XVI un sat medieval, din care s-au descoperit numeroase bordeie avînd cîte un cuptor, o groapă de bucate și diverse materiale arheologice. Această așezare a fost identificată cu satul muntean Mărăcineni, care e atestat în documente și este anterior întemeierii mănăstirii Iezerul la începutul secolului XVIII în acest loc. Ulterior în jurul mănăstirii Iezerul, s-a format un cimitir care s-a întins peste aria satului Mărăcineni, ale cărui bordeie părăsite au fost refăcute mai la vest spre pădure. (În colaborare cu Muzeul de istorie a orașului București).

19. *Brăilița* (or. Brăila, reg. Galați). Săpăturile efectuate în așezarea neolitică cunoscută încă mai demult au dus la dezvelirea unui bordei, aparținînd fazei Giulești a culturii Boian, cu un bogat inventar de unelte și ceramică. (Muzeul de istorie Brăila).

20. *Mihalț* (rn. Alba, reg. Hunedoara). Săpăturile au avut ca obiect cercetarea unei așezări neolitice în cadrul căreia s-au putut preciza trei niveluri de locuire. Cel mai vechi este caracterizat prin depuneri de cultură materială de tip Turdaș cu elemente de tip Giulești. Al doilea nivel este constituit din resturile unei așezări aparținînd unei faze incipiente a culturii Petrești, în cadrul căreia se pot sesiza unele elemente Gumelnița, iar al treilea este caracteristic culturii Petrești dezvoltată, cunoscînd ceramica cu pictură bicromă și tricromă. Trei sondaje efectuate în paralel în vecinătate au atestat la Obreja-Cînepi o locuire Petrești, la Tăul lui Filip, de asemenea un nivel Petrești, iar la Măgura Căpudului resturi ale culturii materiale Coțofeni. (Muzeul Brukenthal Sibiu).

21. *Radovanu* (rn. Oltenița, reg. București). S-au continuat săpăturile în cuprinsul așezării din faza neolitică Petru Rareș. S-a început dezvelirea în întregime a resturilor de platforme din cel de al doilea nivel al așezării. În punctul „Pe Neguleasă" s-au continuat cercetările în așezările din epoca feudală timpurie și din epoca feudală. Au fost cercetate două locuințe de suprafață, două bordeie și o groapă din epoca feudalismului dezvoltat, secolele XV—XVII, și trei bordeie din epoca feudalismului timpuriu, secolele X—XI. (În colaborare cu Muzeul raional din Oltenița).

22. *Boian-Vărăști* (com. Dorobanțu, rn. Călărași, reg. București). În cursul săpăturii de salvare s-au cercetat încă 7 morminte neolitice din cadrul necropolei gumelnițene de pe malul de nord al grindului Grădiștea Ulmilor. (În colaborare cu Centrul de cercetări antropologice al Academiei R. S. România).

23. *Căscioarele* (rn. Oltenița, reg. București). S-au continuat săpăturile în așezarea neolitică aparținînd culturii Gumelnița, pe *Ostrovelul* din lacul Cătălui. S-a făcut o secțiune completă de la NV—SE, lungă de aproape 90 m și s-a ajuns pînă la circa 4,75 m adîncime, la apă. S-au putut identifica (în afară de stratul superior, săpat în întregime în anii precedenți) alte două straturi aparținînd culturii Gumelnița și un strat aparținînd fazei Spanțov a culturii Boian. Este posibil ca sub nivelul actual al apei să mai existe cel puțin un alt nivel arheologic.

Pe lîngă resturile de locuințe și obișnuitele materiale, s-au descoperit cinci morminte de copii, unele în cel mai vechi strat gumelnițean și cel puțin unul aparținînd fazei Spanțov a culturii Boian. (În colaborare cu Muzeul raional Oltenița).

24. *Tîrpești* (com. Petricani, rn. Tg. Neamț, reg. Bacău). S-a săpat în continuare în așezarea neolitică de la „Rîpa lui Bodai", dezvelindu-se încă patru locuințe cucuteniene (A), precum și unele mici complexe precucuteniene, cu materiale variate ale acestor culturi. De semnalat și prezența ceramicii de tip Cucuteni B, pentru prima dată sesizată aici. S-a mai descoperit și ceramică de tip bastarn și ceramică din secolele II—III e. n. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

25. *Drăgușeni* (rn. Săveni, reg. Suceava). Săpături la punctul „În deal la lutărie". S-au trasat 4 șanțuri în așezarea neolitică, de tip Cucuteni A. S-au descoperit de asemenea 15 gropi cucuteniene și un cuptor, precum și unelte și vîrfuri de săgeată din silex și piatră, ceramică etc. În majoritatea gropilor s-a găsit, alături de ceramica Cucuteni A, ceramică stil C, ornamentată cu pieptenele. (Institutul de istorie și arheologie Iași și Muzeul raional Dorohoi).

26. *Țigănești* (com. Lichitișeni, rn. Adjud, reg. Bacău). S-au făcut săpături pe locul numit „Cetățuia", descoperindu-se resturile unei așezări neolitice, de tip Cucuteni A și B. (Institutul de istorie și arheologie Iași și Muzeul regional Bacău).

27. *Cucuteni-Băiceni* (com. Băiceni, rn. Pașcani, reg. Iași). S-au continuat săpăturile în așezarea neolitică de pe „Cetățuia", explorîndu-se îndeosebi locuințele de tip Cucuteni A1, A—B și B2. De asemenea, s-au cercetat șanțurile de apărare din faza Cucuteni A—B, de pe locul „Dîmbul morii". În așezarea de la *Băiceni-Siliște*, datînd din a doua jumătate a secolului IV e.n., s-au continuat cercetările începute în anul 1963, descoperindu-se șapte locuințe, un cuptor de ars oale și mai multe gropi cu resturi menajere. (Institutul de istorie și arheologie Iași în colaborare cu Muzeul regional din Bacău).

28. *Brebeni* (rn. Slatina, reg. Argeș). Sondaj într-o așezare neolitică aparținînd culturii Sălcuța; s-au determinat mai multe niveluri, la baza cărora există urme de locuințe. Material în parte similar celui de la Strehăreț. (În colaborare cu Muzeul raional din Slatina).

29. *Siliștioara* (com. Corabia, rn. Corabia, reg. Oltenia). S-a cercetat un complex aparținînd perioadei de tranziție spre epoca bronzului descoperindu-se mai multe unelte, fragmente ceramice și oase de animale. (În colaborare cu Muzeul raional Corabia).

30. *Baldovinești* (rn. Brăila, reg. Galați). Săpăturile efectuate în necropola din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului au avut drept rezultat descoperirea a patru morminte de inhumație aparținînd culturii Gorodsk-Usatovo și unul, tot de inhumație, cu inventar tipic pentru cultura Tei. În pămîntul de ridicare a movilei s-au surprins și resturi deranjate de plugul tractorului ale unor așezări din secolul XI. (Muzeul de istorie Brăila).

31. *Miloștea* (com. Slătioara, rn. Horezu, reg. Argeș). S-au continuat săpăturile în necropola tumulară de la începutul epocii bronzului, cercetîndu-se un tumul foarte mare al cărui mormînt era împrejmuit cu un inel de pămînt pardosit cu bolovani. (În colaborare cu Muzeul regional Pitești).

32. *Sălacea* (rn. Marghita, reg. Crișana). S-a secționat un tumul din care s-a scos un material ceramic foarte sărac, aparținînd fazei III a culturii Otomani din epoca bronzului. În centrul tumulului la 3,60 m adîncime, s-au găsit urmele unei vetre, avînd în jur cantități mari de cenușă și oase calcinate.

În punctul numit „Dealul lui Vida", în incinta cetățuii fortificate, s-a efectuat un sondaj, identificîndu-se două nivele culturale aparținînd fazei I și începutului fazei II ale culturii Otomani. (Muzeul regional Oradea).

33. *Potău* (rn. Satu Mare, reg. Maramureș). Săpăturile au avut drept obiectiv o așezare din epoca bronzului (tip Otomani). S-au identificat : șanțul ce înconjura așezarea, aglomerări de resturi menajere, locuințe cu platformă și vetre. (Muzeul raional Satu Mare și Institutul de istorie și arheologie Cluj).

34. *Derșida* (com. Bobota, rn. Șimlău, reg. Crișana). S-au continuat săpăturile la punctul numit „Dealul lui Balotă", în așezarea din epoca bronzului (cultura Wietenberg). S-au dezvelit resturile unei locuințe și mai multe gropi de provizii, recoltîndu-se un bogat material ceramic și osteologic. S-au identificat două nivele de locuire Wietenberg. În acest complex s-au găsit și foarte multe fragmente ceramice de tip Otomani. (Muzeul raional Oradea).

35. *Deleni* (satul Negulești, com. Piatra Șoimului, rn. P. Neamț, reg. Bacău). Sondaj într-o așezare din epoca bronzului, aparținînd culturii Costișa. Stratul de cultură prezintă un singur nivel sărac în material. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

36. *Bărboasa* (com. Lozinca, rn. și reg. Bacău). S-a cercetat în continuare așezarea din epoca bronzului (cultura Monteoru și Noua) și din prima perioadă a epocii fierului, descoperindu-se resturi de locuințe, gropi, unelte de os și bronz. (Institutul de istorie și arheologie Iași și Muzeul regional Bacău).

37. *Gîrbovăț* (rn. Tecuci, reg. Galați). Săpăturile au fost executate într-o așezare de tip cenușar, aparținînd culturii Noua, de pe dealul Zahareasca. S-a descoperit un bogat inventar din obiecte de os, piatră și bronz ca și numeroase fragmente ceramice. Pe unele dintre acestea se surprind elemente moștenite sau împrumutate de la culturile epocii bronzului. Date noi s-au obținut și cu privire la structura interioară a cenușarelor, putîndu-se preciza că cenușa din interiorul lor provine de la vetre și cuptoare, iar nu din incendiul suprastructurii. (Institutul de istorie și arheologie Iași și Muzeul raional Tecuci).

38. *Babadag* (rn. Istria, reg. Dobrogea). Au fost continuate săpăturile în cetatea hallstattiană de pe malul sudic al lacului Babadag. S-au făcut noi precizări asupra lucrărilor de fortificare, care datează din două faze deosebite. Fragmente de obiecte de fier și resturi de la prelucrare atestă folosirea fierului în Dobrogea încă din perioada Hallstatt B.

Studiul ceramicii de la Babadag duce la concluzia că Hallstattul timpuriu din Dobrogea este o cultură complexă, în care distingem influențe balcanice și influențe hallstattiene din Europa est-centrală.

39. *Vişag* (rn. Lugoj, reg. Banat). Sondajul efectuat a avut ca rezultat obţinerea de material din prima perioadă a epocii fierului ca şi din vremea dacică. Tot material de tip dacic a dat şi micul sondaj în aşezarea de la Secoşul Mare. (Muzeul raional Lugoj).

40. *Sighetul Marmaţiei* (reg. Maramureş). Săpăturile efectuate pe „Dealul cetăţii" au identificat o aşezare din prima epocă a fierului, organizată pe mai multe terase şi fortificată cu şanţ şi cu val calcinat. (Muzeul raional Sighet în colaborare cu Institutul de istorie şi arheologie Cluj).

41. *Sarinasuf* (rn. Tulcea, reg. Dobrogea). La marginea răsăriteană a satului, pe malul lacului Razelm s-au început săpături sistematice într-o aşezare indigenă datînd din secolele VI—IV î.e.n. Au fost identificate mai multe nivele de locuire, locuinţe de suprafaţă cu vetre, gropi, conţinînd un bogat material ceramic compus atît din vase lucrate cu mîna de caracter Hallstattian şi vase la roată de tip sud-tracic, cît şi din ceramică greacă de import (în special amfore).

42. *Govora-sat* (com. Buleta, rn. Rm. Vîlcea, reg. Argeş). S-au continuat săpăturile în aşezarea din prima epocă a fierului de la punctul numit „Poieni". A fost completat planul aşezării, descoperindu-se noi locuinţe de suprafaţă, bordeie şi gropi; s-a controlat stratigrafia: există un strat de cultură aparţinînd complexului Ferigile şi un altul Latène geto-dacic, în care se află elemente de cultură celtice. (În colaborare cu Muzeul raional Rm. Vîlcea).

43. *Stînceşti* (or. Botoşani, reg. Suceava). S-au continuat săpăturile în complexul de cetăţi hallstattiene tîrzii (secolele V—III î.e.n.), cercetîndu-se un complex de locuire de suprafaţă, ale cărei resturi afectează 350 m². (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi în colaborare cu Muzeul raional Botoşani).

44. *Arsura* (rn. Huşi, reg. Iaşi). Sondaj la punctul numit „Cetăţuia Mogoşeşti", secţionîndu-se valurile de apărare ale unei cetăţi hallstattiene tîrzii. S-a descoperit material din secolele IV—III î. e. n. şi sistemul de construire a valului.

S-au găsit de asemenea 5 morminte de inhumaţie cu inventar din secolul X e. n. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi în colaborare cu Muzeul raional Huşi).

45. *Ferigile* (com. Costeşti, rn. Horezu, reg. Argeş). S-au mai săpat 12 morminte în necropola de incineraţie plană de la sfîrşitul primei epoci a fierului. (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

46. *Vaideeni* (rn. Horezu, reg. Argeş). Sondaj în doi tumuli distruşi, de tip Ferigile. (În colaborare cu Muzeul regional Argeş).

47. *Medeleni* (com. Cucorăni, rn. Botoşani, reg. Suceava). S-au executat săpături într-o aşezare din secolele III— II î. e. n., descoperindu-se resturi de locuire. S-au mai găsit materiale din secolele II— III e. n. şi bordeie prefeudale. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi, în colaborare cu Muzeul raional Botoşani).

48. *Ciumeşti-Berea* (rn. Carei, reg. Maramureş). În cimitirul biritual celtic, descoperit în 1960, s-au făcut săpături organizate în 1962 şi 1964. Pînă în prezent s-au descoperit 28 de înmormîntări, dintre care 24 celtice. Din acest grup sînt 19 morminte de incineraţie în groapă, 2 înmormîntări în urnă, 5 morminte sînt de inhumaţie. Inventarul este specific epocii Latène (Reinecke) şi datează începînd, probabil, din primul sfert al secolului II î.e.n.

S-au făcut cercetări şi în aşezarea corespondentă necropolei, dezvelindu-se 6 locuinţe semiadîncite în pămînt (inventar bogat ceramic, şi piese de metal). S-a constatat în număr mic dar concludent, prezenţa vaselor dacice lucrate cu mîna. În zona cimitirului celtic cît şi a aşezării, s-au surprins şi cîteva morminte de incineraţie în urnă, Otomani I şi III.

21 — c. 2487

În comuna alăturată, Berea, la punctul „Bodză", s-a cercetat un semibordei din cuprinsul unei mari aşezări din secolul VI e.n. (În colaborare cu Muzeul regional din Baia Mare).

49. *Ciolăneştii din Deal* (com. Ciolăneşti, rn. Roşiorii de Vede, reg. Bucureşti). S-a efectuat un sondaj pe locul pe care se descoperise mai de mult un depozit de vase, precizîndu-se condiţiile de descoperire într-o fîntînă cu ghizduri de lemn, precum şi datarea vaselor în secolele II–I î.e.n.

S-au făcut sondaje, de asemenea, în aşezarea din epoca Latène III, din apropiere. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul de istorie din Alexandria).

II. CULTURA GETO-DACĂ

50. *Cetăţeni* (rn. Muscel, reg. Argeş). Au fost continuate săpăturile din anii precedenţi în aşezarea geto-dacică, descoperindu-se urme de locuinţe, unelte, monede, ceramică locală şi de import (secolele II–I î.e.n.). (În colaborare cu Muzeul raional Cîmpulung-Muscel).

S-au continuat de asemenea săpăturile în aşezarea feudală (secolele XIII–XV). În complexul monumentelor de cult de pe terasa din partea stîngă a rîului Dîmboviţa s-au descoperit rămăşiţele unei construcţii monumentale, probabil un turn cu contraforturi, avînd exteriorul decorat cu frescă policromă (secolele XIII–XIV). (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

51. *Grădiştea Muncelului* (satul Costeşti, com. Orăştioara de Sus, rn. Orăştie, reg. Hunedoara). Pe dealul *Blidaru,* în apropierea cetăţii, în „Poiana Perţi", s-a dezvelit un puternic turn de apărare cu cîteva detalii interesante de construcţii. De asemenea, s-au mai efectuat săpături la castrul roman de la „Bucium" (la nord de satul Costeşti), dovedindu-se că au existat două faze de construcţii, prima de pămînt, a doua de piatră. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj).

52. *Boloşana* (rn. Gura Humorului, reg. Suceava). S-au continuat săpăturile, descoperindu-se o aşezare Latène II, distrusă. S-a săpat de asemenea, în aşezarea prefeudală. S-au mai descoperit resturi de locuire din secolele III–II î.e.n. ceramică autohtonă şi bastarnică. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul regional Suceava).

53. *Onceşti* (rn. Baia Mare, reg. Maramureş). Săpăturile efectuate pe dealul „Cetăţeaua" au identificat o aşezare civilă dacică, de mică întindere, datînd din secolele II–I î.e.n., suprapusă de o aşezare feudală fortificată din secolele XIV–XV e.n. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj şi Muzeul raional Baia Mare).

54. *Pecica* (rn. Arad, reg. Banat). Săpăturile au avut drept obiectiv aşezarea de mari proporţii, cu caracter de oraş, aparţinînd populaţiilor dace din zona de vest a României, identificată şi cercetată în campanii anterioare, la punctul „Şanţul Mare". Cercetările s-au concentrat în jurul punctului „Movila", urmărindu-se topografia şi extinderea aşezării. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj şi Muzeul raional Arad).

55. *Cîmpuri-Surduc* (com. Gurasada, rn. Ilia, reg. Hunedoara). Săpăturile s-au efectuat atît în cetatea dacică de pe dealul „Cetăţeaua", cît şi în fortificaţia din punctul „Mănăstirea". Pe dealul „Cetăţeaua" s-au putut surprinde resturile unui zid constînd dintr-un şanţ umplut cu bolovani de piatră. În apropierea lui s-au descoperit urme şi resturi de locuire. (Muzeul regional Deva).

56. *Piatra Craivii* (rn. Alba, reg. Hunedoara). S-au continuat săpăturile de la cetatea dacică, dezvelindu-se terasa V, cu cel mai bogat strat de cultură – circa 1,20 m. S-a precizat şi mai clar zidul de incintă de pe vîrful masivului calcaros şi s-au făcut scurte recunoaşteri. Pe terasa V a fost descoperit un extrem de bogat material compus din unelte agricole, scule meşteşugăreşti, obiecte de uz comun, piese de harnaşament, podoabe (Muzeul regional Alba-Iulia).

57. *Bradu* (com. Negri, rn. şi reg. Bacău). S-au continuat săpăturile începute în 1963 într-o mare aşezare dacică, descoperindu-se în continuare urme din epoca neolitică (Cucuteni A—B), epoca bronzului (Monteoru şi Costişa), Hallstattul timpuriu, epoca dacică (secolul I î.e.n. — secolul I e.n.) şi un cimitir feudal din secolul XVI. (În colaborare cu Muzeul raional Roman).

58. *Polovragi* (rn. Gilort, reg. Oltenia). S-a executat un sondaj într-o aşezare întărită din epoca dacică. S-au găsit şi urme din epoca bronzului şi din prima epocă a fierului. (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

59. *Cîndeşti* (rn. Focşani, reg. Galaţi). S-au continuat cercetările începute în anul 1962 pe „Cetăţuie" şi pe „Dealul nucului", în aşezarea geto-dacică şi din epoca bronzului (cultura Monteoru). (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul raional Focşani).

60. *Medieşul Aurit* (rn. Satu Mare, reg. Maramureş). Săpăturile au urmărit o aşezare rurală de epocă romană cu puternice caractere autohtone. S-au putut surprinde locuinţe-bordeie, cuptoare, gropi de gunoi. De asemenea au fost descoperite cîteva cuptoare ceramice şi o mare cantitate de ceramică. În cadrul acesteia din urmă se pot distinge trei tipuri fundamentale, unul de tradiţie dacică, altul de factură romană, şi al treilea de tradiţie dacică dar dezvoltat sub influenţă romană. (Muzeul raional Satu Mare în colaborare cu Institutul de istorie şi arheologie Cluj).

61. *Văleni* (rn. Roman, reg. Bacău). În cursul anului 1964, au fost efectuate săpături în necropola dacică (secolele II—III e.n.) din apropierea aşezării corespunzătoare, cercetată în anii anteriori. Cu acest prilej au fost descoperite în total 153 de morminte. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi în colaborare cu Muzeul raional Roman).

62. *Noşlac* (rn. Aiud, reg. Cluj). În aşezarea daco-romană s-au dezvelit două semibordeie şi două gropi de provizii ce conţineau ceramică provincial-romană, din secolele II—III şi aproape 40% ceramică dacică lucrată cu roata printre care şi ceşti dacice. S-a găsit un cuţitoi de plug din fier.

În aşezarea din secolele VIII—IX s-au dezvelit două bordeie. Peste această aşezare se suprapune un cimitir din secolele X—XI, din care au fost cercetate 6 morminte. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj).

63. *Obreja* (com. Mihalţ, rn. Alba, reg. Hunedoara). În continuarea cercetărilor din anii trecuţi (1961—1963), s-au făcut săpături de dezvelire a aşezării daco-romane situată în punctul numit „Cînepi" de la marginea estică a satului.

Au fost descoperite şi golite integral 6 bordeie şi două locuinţe de suprafaţă, databile, pe baza ceramicii, cu precădere în secolul III e.n. Inventarul bordeielor constă din cioburi de vase romane şi dacice modelate cu mîna şi purtînd ornamentele caracteristice olăriei dacice din Latène-ul tîrziu. Frecvente sînt în bordeie, ca şi în stratul de cultură, ceştile dacice cu toartă, care se găsesc întotdeauna împreună cu olăria romană. În afară de ceramică, în groapa bordeielor s-au mai găsit oase de animale, fragmente de piatră de rîşniţă de tip roman, prisnele de lut ars, gresii de ascuţit şi altele. Locuinţele de suprafaţă par a fi ulterioare bordeielor. În interiorul lor ceramica dacică lipseşte, iar cea romană apare în cantitate mică.

Prin săpăturile din acest an se dovedeşte încă o dată cu prisosinţă că aşezarea de la Obreja aparţine unei comunităţi de populaţie autohtonă dacică de sub stăpînirea romană. Viaţa în aşezare a continuat şi după retragerea aureliană, pînă în secolul IV. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj).

III. EPOCA GRECO-ROMANĂ

64. *Histria* (rn. Istria, reg. Dobrogea). În campania din anul 1964 s-au efectuat cercetări în următoarele puncte:

1. *Sectorul Bazilicii creştine, extra-muros.* Au continuat săpăturile în necropola romană tîrzie şi bizantină. În campaniile dintre anii 1961–1964 s-a cercetat un număr de 74 de morminte, toate de inhumaţie, în general cu un inventar destul de modest. În această campanie s-au adus noi precizări în ceea ce priveşte fazele de dezvoltare cronologică ale necropolei. Demn de remarcat este mormîntul din epoca bizantină timpurie, descoperit în imediata vecinătate a bazilicii creştine. Inventarul mormîntului, compus din o pereche de catarame, limbi de curea şi aplici, toate din aur, ridică în primul rînd problema apartenenţei lui etnice. În ceea ce priveşte nivelele de locuire anterioare necropolei, s-au scos la lumină noi vestigii aparţinînd unor complexe monumentale ale oraşului din secolul III e.n.

2. *Cercetări la zidul mare de incintă.* Cu prilejul lucrărilor de restaurare, s-au efectuat o serie de sondaje în zidul mare de apărare din epocă romană tîrzie, avînd drept scop determinarea mai exactă a primei faze de construire. S-au surprins fragmentele bine păstrate ale zidului iniţial, care au fost înglobate în noua incintă refăcută în epoca romană tîrzie. Cercetările vor continua.

3. *Sectorul „Edificiul roman".* Clădirea unei gheţării pe teritoriul extra-muros al cetăţii Histria, în partea de sud-est a platoului, a deranjat în mare parte un complex din epoca romană, ale cărui resturi arătau o zidărie masivă, de cărămidă şi pietre, în şiruri alternînde, legate cu mortar (*opus listatum*), apoi resturi numeroase dar extrem de fărîmiţate de mozaic, plăci de marmură şi fragmente ceramice.

Pentru determinarea acestui complex, s-a efectuat un sondaj transversal pe unul din ziduri apoi, avîndu-se în vedere importanţa şi bogăţia vestigiilor arheologice descoperite, s-a procedat la deschiderea unei secţiuni lungi de 40 m, care tăia monticulul format din dărîmăturile complexului. Aşa cum a rezultat din această primă campanie, pare să fie vorba de un edificiu roman de caracter public, absidat, cu hypocaust şi canalizare (circa secolul III e.n.). Deasupra ruinelor acestui edificiu s-au descoperit urmele unui nivel posterior de locuire, din secolele V–VI e.n.

65. *Mangalia* (or. Constanţa, reg. Dobrogea). În campania anului 1964, pe şantierul arheologic Mangalia, s-au continuat săpăturile în necropola romană tîrzie, secolele IV–V e.n. În cursul lucrărilor au fost dezvelite 17 morminte de inhumaţie. Scheletele, uneori cîte 2–3 într-un singur mormînt, erau depuse unele în gropi simple, altele în gropi acoperite cu ţigle sau în morminte „cistă". Inventarul lor este destul de sărac. Printre obiectele descoperite amintim cîţiva cercei mici, simpli, din sîrmă de aur, cîteva brăţări şi inele de bronz. S-au mai găsit de asemenea cîteva monede romane imperiale din secolul IV e.n. şi un vas de sticlă în stare fragmentară.

S-a mai săpat restul unei movile din secolul II e.n., în care s-au descoperit 10 morminte din secolul IV e.n., introduse ulterior în movilă, aproape complet lipsite de inventar. Mormîntul principal al movilei nu s-a găsit, el fiind distrus probabil, o dată cu distrugerea părţii principale a movilei de către locuitorii oraşului Mangalia.

66. *Constanţa* (reg. Dobrogea). La *Edificiul cu mozaic* s-a descoperit zidul de închidere către nord a edificiului. Edificiul are 102 m lungime, 11 boxe boltite. În spatele acestui şir de încăperi boltite mai exista un alt şir tot de încăperi boltite. S-au găsit importante fragmente de pardoseală mozaicată, multă marmură de placare a pereţilor şi capitele plate corintice de pilaştri. Spre sud de acest punct central, pe aceeaşi faleză a portului, s-au

degajat parţial resturile masive ale aşa-ziselor magazii genoveze. La circa 100 m de mozaic s-a degajat o importantă şi masivă construcţie de aceeaşi structură ca şi *Edificiul cu mozaic.* Are o sală principală cu pilaştri de cărămidă, pavată cu lespezi de marmură. O uşă dublă şi alte trei uşi simple păstrează frumoase ancadramente de piatră. Pe una din uşi, o inscripţie în greceşte care atestă că aici a fost un *Lentiarion* (probabil mijlocul secolului III). Pe sub pardoseala sălii principale, două diferite canale construite în cărămidă. Prin uşile de către sud se accede într-un mare vestibul, din care pornesc scări largi de piatră, unind nivelul portului cu nivelul de sus al Acropolei. (Muzeul regional de arheologie al Dobrogei).

67. *Drobeta* (rn. Turnu Severin, reg. Oltenia). Săpăturile au identificat în *retentura sinistra* resturile unui nivel puţin cunoscut din secolul IV e.n., caracterizat prin construcţii de piatră cu pămînt, precum şi cazărmile şi nivelele corespunzătoare fazelor de ocupaţie şi de construcţie din secolele II şi III e.n. În *retentura dextra* au fost surprinse resturile pavajelor de pietriş ale unor construcţii din material perisabil, datate cu monede în secolul I e.n., anterior cuceririi lui Traian, precum şi urme ale unei locuiri dacice anterioare. (Muzeul „Porţile de Fier" — Turnu Severin, în colaborare cu Comisia muzeelor ştiinţifice).

68. *Barboşi* (or. Galaţi, reg. Galaţi). În vara anului 1964 s-au continuat săpăturile de pe înălţimea Tirighina, dezvelindu-se turnul din colţul de sud-est al castelului roman. S-a constatat cu această ocazie că în construcţia turnului, de formă dreptunghiulară, au existat două faze. Cele mai vechi monede datează de la împăratul Nerva, iar cele mai noi de la Gallienus.

S-au dezvelit în parte şi resturile cetăţii dacice, care se găsesc la adîncimea de 1,80—2,60 m sub cele trei nivele romane, unde abundă ceramica dacică (secolul I î.e.n.— I e.n.), elenistică şi romană de import. Monedele găsite în nivelul dacic sînt de la Agrippa, Tiberius şi Nero. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi în colaborare cu Muzeul regional din Galaţi).

69. *Jidava* (or. Cîmpulung, rn. Muscel, reg. Argeş). S-a săpat în partea de sud a castrului, la sud de *praetorium.* S-au descoperit porţiuni din *via principalis,* din *via praetoria* şi urme din *cannabae.* S-a dezvelit jumătatea unui turn, situat între *porta praetoria* şi colţul de sud-vest al castrului. De asemenea, s-au săpat parţial *porta principalis dextra* şi *porta principalis sinistra.* La *porta decumana* s-au dezvelit ambele turnuri şi intrarea. Turnul de vest, nefiind cercetat în săpături anterioare, a oferit mult material. În exteriorul castrului, pe laturile de nord şi est s-au făcut 5 secţiuni, care au precizat sistemul de construcţie al zidului de incintă, *berma* şi *fossa.* (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti şi Muzeul raional Cîmpulung-Muscel).

70. *Apulum* (Alba-Iulia, reg. Hunedoara). Cu prilejul arăturilor de toamnă făcute cu mijloace mecanizate, atît în suburbia Partoş, vatra coloniei Apulensis, în terenul de cultură „După Partoş", cît şi pe „Platoul Romanilor", deasupra cimitirului, au apărut urme compacte de ziduri, ţigle, cărămizi, mortar şi fragmente ceramice romane. Au fost reperate două importante monumente epigrafice şi piese arhitectonice. Se impun săpături de mare amploare în vederea descoperirii unei mari părţi din capitala militară, economică şi administrativă a Daciei. (Muzeul regional Alba-Iulia).

71. *Fedeşti* (com. Şuletea, rn. Bîrlad, reg. Iaşi). S-a cercetat înălţimea „Cetăţuia", unde peste o fortificaţie cu şanţ, din epoca hallstattiană, s-a construit un castru roman de pămînt cu *agger, berma* şi şanţ. În interiorul incintei fortificate au fost aflate fragmente ceramice hallstattiene, greceşti şi romane şi un vîrf de *pilum* de fier. Tot de aici provin mai multe vîrfuri de lănci şi de *pilum* romane, acum în Muzeul din Murgeni. Castrul de pămînt, de scurtă durată datează probabil de la începutul secolului II. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi şi Muzeul raional Bîrlad).

72. *Sighişoara* (reg. Braşov). Săpăturile efectuate la castrul de la „Podmoale" au dus la descoperirea pe latura de vest mai bine păstrată, a valului de pămînt întărit în miez cu lespezi de piatră de rîu, a bermei şi a două şanţuri de apărare.

La baza stratului roman de cultură s-a descoperit o aşezare dacică din Latène-ul tîrziu. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj şi Muzeul raional Sighişoara).

73. *Potaissa* (or. Turda, reg. Cluj). Cu prilejul unor lucrări de construcţie, la sud de „Cetate" pe „Dealul Zînelor" au apărut numeroase vestigii din epoca romană ca: cuptoare de olărie, construcţii cu ziduri de piatră dintre care una cu *hypocaustum*, o clădire cu absidă, un fragment dintr-un apeduct, inscripţii, statuete, un relief şi obiecte mărunte din bronz şi fier.

La marginea vestică a cimitirului roman s-au descoperit trei sarcofage. Se presupune că pe „Dealul Zînelor", se afla un cartier meşteşugăresc. (Muzeul de istorie şi arheologie Cluj, în colaborare cu Muzeul raional Turda).

74. *Slăveni* (com. Gostavăţu, rn. Caracal, reg. Oltenia). În castrul roman s-a determinat prin secţiuni, clădirea unui colegiu militar şi a unei magazii (*horrea*). Din aşezarea civilă s-au săpat în cea mai mare parte termele castrului şi trei cuptoare de ars vase de lut. S-au descoperit numeroase ştampile pe cărămizi, unele cu nume de trupe romane necunoscute la Slăveni. (În colaborare cu Muzeul regional al Olteniei din Craiova).

75. *Salu Mare* (rn. Odorhei, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). S-au continuat cercetările, descoperindu-se o însemnată porţiune a unei barăci-cazărmi din bîrne de brad, din interiorul castrului roman de pămînt identificat aici. Urmele de locuire sărace atestă o ocupare scurtă a fortificaţiei. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj şi Muzeul raional Odorhei).

76. *Jupa* (*Tibiscum*) (com. Zăgujeni, rn. Caransebeş, reg. Banat). Săpăturile au adus noi şi importante informaţii cu privire la cronologia şi planul castrului de la *Tibiscum*. S-au putut preciza astfel detaliile de fortificaţie a două laturi ale incintei, amplasamentul şi principalele dispoziţii ale pretoriului. De asemenea s-a putut observa felul în care s-a făcut trecerea de la castrul de pămînt iniţial la cel de piatră. (Muzeul regional al Banatului).

77. *Buciumi* (rn. Zalău, reg. Cluj). Săpăturile au dus la determinarea planului şi fazelor de construcţie ale castrului. S-a determinat planul pretoriului şi s-a descoperit aripa sacră, cu sanctuarul şi două încăperi cu hypocaust, şi o parte din atriu. S-au cercetat de asemenea şi zidul de incintă cu porţile, stabilindu-se existenţa unei faze de construcţie cu val de pămînt şi o alta cu zid de piatră şi cu turnuri exterioare, în formă de potcoavă, la porţi. S-a descoperit mult material mărunt precum şi inscripţii. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj, în colaborare cu Muzeul raionul Zalău).

78. *Celeiu* (rn. Corabia, reg. Oltenia). S-au săpat 2 secţiuni în cetăţuia romano-bizantină a Sucidavei, unde s-au găsit materiale elenistice şi dacice. În aşezarea civilă s-a găsit un puţ roman intact, zidit din cărămidă, care urmează a fi restaurat. Din tellul culturii Coţofeni s-au scos noi materiale, iar din aşezarea Vădastra, urmele unei locuinţe şi ceramică. De asemenea au fost precizate şi planul porţii de nord a oraşului roman şi un turn de apărare pe latura sudică. (În colaborare cu Muzeul raional Corabia).

79. *Orlea* (rn. Corabia, reg. Oltenia). În diferite puncte ale aşezării rurale romane s-au executat cîteva secţiuni. S-a descoperit material ceramic şi obiecte mărunte de metal din secolele II–III e.n. (În colaborare cu Muzeul din comuna Orlea).

80. *Isaccea* (*Noviodunum*) (rn. Tulcea, reg. Dobrogea). Pentru identificarea traseului laturii de est a zidului de incintă al marii cetăţi romane şi romano-bizantine de pe malul Dunării (punctul „Pontonul vechi"), s-a săpat o secţiune de 30 × 2 m, aproximativ perpendiculară pe zid. În secţiune au apărut două ziduri paralele de incintă, unul *exterior*, mai vechi, lat de 4 m, construit din piatră cu mortar amestecat cu prundiş şi altul *interior*, mai nou (cel mai devreme din secolul IV e.n.), lat de 3 m, din piatră şi rînduri orizontale de cărămidă, legat cu mortar amestecat cu cărămidă pisată, la 12 m vest de primul.

Între cele două ziduri de incintă a apărut soclul dreptunghiular (2,15 × 1,80 m) din blocuri ecuarisate, databil în secolul IV e.n., al unei statui dispărute. În cuprinsul secţiunii,

în stratul de locuire superior (secolele X—XII), s-au descoperit gropi de bordeie şi de provizii, iar în cel inferior, din epocile romană (secolele I—III) şi romano-bizantină (secolele IV—VI), în afară de zidurile menţionate, au apărut fragmente de ziduri tîrzii (secolul VI), legate cu pămînt, cărămizi cu ştampila flotei romane pe Dunăre (*Classis Flavia Moesica*), unelte de fier romane şi alte obiecte mărunte de inventar, printre care mai multe monede şi un sigiliu bizantin.

IV. EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE ŞI DEZVOLTATĂ

81. *Mătăsaru* (rn. Găeşti, reg. Argeş). În iulie-august 1964, au continuat săpăturile din aşezarea din secolul III e. n. de pe „Tinoasa", identificîndu-se în afară de urme de locuire din secolul III e. n. şi resturi arheologice din prima epocă a fierului.

În cadrul aşezării secolului III e.n. s-au dezvelit pînă în prezent 15 bordeie şi circa 120 de gropi de provizii. Inventarul constă din ceramică, obiecte de uz casnic şi de podoabă. (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

82. *Tîrgşor* (rn. şi reg. Ploieşti). Cercetările au fost axate pe studierea aşezărilor din secolele III—IV şi V—VII situate pe partea dreaptă a pîrîului Leaota. Au fost dezvelite două locuinţe din secolele IV—V; patru din secolele V—VII şi două din secolele IX—X. Cu acelaşi prilej au fost studiate patru locuinţe feudale şi cîteva gropi de bucate aparţinînd feudalismului dezvoltat. Pe partea stîngă a pîrîului Leaota au continuat săpăturile în incinta voievodală, obţinîndu-se date noi cu privire la fazele de construcţie şi reconstrucţie a monumentului. (În colaborare cu Muzeul de istorie Ploieşti).

83. *Izvorul* (fost Cacaleţi) (rn. Giurgiu, reg. Bucureşti). În anul 1964 au continuat săpăturile în necropola feudală timpurie şi au fost dezvelite 37 de morminte de inhumaţie şi 7 de incineraţie. Cele de inhumaţie sînt de obicei orientate V—E şi unele au ca inventar o oală de lut din speţa roşie, împodobită cu incizii orizontale. Se mai adaugă cuţitul, fusaiola, cercei, inele, brăţări, iar ca ofrandă, oase de ovi-caprine, ouă şi păsări de curte. Cele de incineraţie sînt în groapă simplă şi constau dintr-un pumn sau doi de oase arse, fără inventar. (În colaborare cu Muzeul raional Giurgiu).

84. *Greoni* (com. Grădinarii, rn. Oraviţa, reg. Banat). Între satele Grădinarii (Cacova) şi Greoni, în lunca de pe malul stîng al Caraşului, la locul zis „Hîrboace", s-au făcut sondaje într-o întinsă aşezare, care, pe baza ceramicii, se datează în secolul IV e.n. Au fost dezvelite două locuinţe de suprafaţă, construite din bîrne.

Una din aceste locuinţe a fost mistuită de un puternic incendiu. Aşezarea de la Greoni se caracterizează prin impresionanta cantitate de ceramică existentă în cuprinsul ei. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj şi Muzeul orăşenesc Reşiţa).

85. *Tichileşti* (rn. Brăila, reg. Galaţi). Săpăturile, avînd caracter de salvare, au dus la descoperirea a patru morminte de inhumaţie, cu inventar bogat, tipice pentru cultura Sîntana de Mureş. (Muzeul de istorie Brăila).

86. *Nichiteni* (com. Coţuşca, rn. Săveni, reg. Suceava). S-a efectuat un sondaj în necropola de inhumaţie, datată în secolele IV—V, descoperindu-se morminte cu bogat inventar de vase ceramice, podoabe etc. (Muzeul raional Dorohoi).

87. *Dulceanca* (rn. Roşiorii de Vede, reg. Bucureşti). Au fost continuate săpăturile începute în 1963 în aşezarea situată pe o terasă joasă între satele Dulceanca şi Albeşti. S-au descoperit urmele unei aşezări prefeudale (secolele V—VI), din care au fost degajate 6 locuinţe de suprafaţă, conţinînd un bogat material ceramic. Aşezarea prefeudală suprapune un nivel de locuire dacic (secolul III e.n.), din care s-a săpat un bordei.

88. *Budureasca* (com. Vadu Săpat, rn. Mizil, reg. Ploieşti). În punctul denumit „Budureasca 3" din valea cu acelaşi nume, au continuat săpăturile într-o aşezare aparţinînd culturii Ipoteşti-Cîndeşti (secolele V—VII e.n.). Au fost descoperite şi cercetate încă şase locuinţe din fazele tîrzii (III—IV) ale culturii amintite. Ele sînt de tipul semibordeiului, deşi există indicii, încă verificabile, privitoare şi la alt soi de construcţii. S-au recuperat materiale ceramice bogate, unelte, obiecte casnice şi de toaletă, podoabe. (Muzeul regional de istorie din Ploieşti).

89. *Brateiu* (rn. Mediaş, reg. Braşov). S-au făcut săpături în aşezarea nr. 2, pe locul numit „Nisipuri-Prisacă". S-au găsit bordeie şi cuptoare de gospodărie. Locuirea datează între secolele V—VIII şi XII—XIII.

La punctul numit „Rădaia" s-a descoperit un cimitir cu morminte de incineraţie şi de inhumaţie, acesta datează din secolele VII—IX. Atît aşezarea cît şi cimitirul aparţin populaţiei băştinaşe.

90. *Iaşi*. La *Şorogari*, s-au făcut săpături descoperindu-se resturi din perioada Latène II şi prefeudală.

La *Crucea lui Ferenţ*, s-au făcut săpături în aşezarea prefeudală din secolele VII—VIII e.n., descoperindu-se două bordeie. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi).

91. *Vadu Săpat* (rn. Mizil, reg. Ploieşti). În punctul „Cotul Malului", au fost continuate săpăturile de salvare în aşezarea „proto-Dridu" din secolul IX e.n. S-au cercetat încă 3 bordeie (parţial distruse de surpări), dintre care unul cu *două faze*. Unele bordeie au fost incendiate. S-au obţinut materiale ceramice şi cîteva obiecte de podoabă (cercei) din bronz. (În colaborare cu Muzeul regional de istorie din Ploieşti).

92. *Ocna Sibiului* (rn. Sibiu, reg. Braşov). Continuînd săpăturile din anii trecuţi (1961—1963), în cimitirul plan, biritual, de tip slav (secolele IX—X) au fost dezvelite alte 43 de morminte, dintre care 40 de incineraţie în urnă fără capac şi 3 de inhumaţie. Totalul mormintelor descoperite pînă în prezent în acest cimitir se ridică la 112.

La circa 5 km spre răsărit de sat, în locul numit „Zmiţe", s-a făcut un sondaj într-o aşezare autohtonă din timpul ocupaţiei romane în Dacia. S-a descoperit ceramică dacică tipică, modelată cu mîna, asociată cu cioburi de vase romane în acelaşi strat de depuneri arheologice. (Institutul de istorie şi arheologie Cluj).

93. *Păuleasca* (com. Frumoasa, rn. Zimnicea, reg. Bucureşti). Au continuat cercetările în necropola de incineraţie din epoca feudală timpurie. Au mai fost cercetate încă 89 de morminte, necropola însumînd pînă acum 241 de morminte.

94. *Sfinţeşti* (rn. Roşiorii de Vede, reg. Bucureşti). S-au făcut săpături de salvare, descoperindu-se resturile unei case şi a două bordeie din secolul X, precum şi o locuinţă din secolul VII şi mai multe gropi din vremea comunei primitive.

95. *Oituz* (or. Gheorghe Gheorghiu-Dej, rn. Tg. Ocna, reg. Bacău). Sondaj arheologic, în care s-a găsit material prefeudal. (Institutul de istorie şi arheologie Iaşi în colaborare cu Muzeul or. Gheorghe Gheorghiu-Dej).

96. *Garvăn* (com. Văcăreni, rn. Măcin, reg. Dobrogea). Pe platoul de la sud de ruinele cetăţii romano-bizantine (secolele IV — VI) s-au descoperit în parte ruinele unor therme din aceeaşi perioadă de timp. Au fost dezvelite pînă acum: un hypocaust, două abside circulare în interior şi cu cîte trei laturi la exterior ş.a. Deasupra ruinelor thermelor s-au descoperit resturi de locuire (bordeie, gropi de provizii etc.) din secolele X—XI, iar peste acestea, morminte din secolele XI—XII, cînd aşezarea feudală timpurie s-a restrîns numai la perimetrul cetăţii, platoul de la sud de aceasta fiind folosit ca loc pentru cimitir.

97. *Galița* (com. Gîrlița, rn. Adamclisi, reg. Dobrogea). În urma săpăturilor efectuate în 1964 la *Păcuiul lui Soare* au fost obținute următoarele rezultate principale : 1) s-a dezvelit cea mai mare parte a turnului din colțul de sud-est al cetății ; 2) au fost degajate aproximativ jumătate din instalațiile portuare. În secțiunile din incintă au fost verificate observațiile stratigrafice din anii precedenți.

98. *Dăbîca* (rn. Gherla, reg. Cluj). La cetatea feudală de la Dăbîca au fost secționate primele două incinte fortificate (I și II), constatîndu-se cinci etape principale de construcție. Prima fortificație, din secolele IX–X, constă dintr-un val de pămînt și un șanț de apărare, ambele reparate de două ori. A doua etapă constă dintr-o palisadă situată în spate. Șanțul de apărare corespunzător acestei fortificații întretaie primul șanț de apărare.

La incinta II, peste primele două faze de construcții se suprapune un val de pămînt mult mai puternic. A patra fază de construcție constă dintr-un zid format din blocuri fasonate legate cu mortar, ce încinge amîndouă incintele (I și II). Pe baza ceramicii cenușii ștampliate aflate pe nivelul de umblare contemporan cu zidul și a unei monede de la Sigismund (1386–1437) faza se datează în secolele XIV–XV.

Se pare că a existat și a cincea etapă de construcție după cum o dovedește zidul unui turn lipit și nu legat organic de zidul de incintă amintit.

În interiorul incintei II s-au secționat două bordeie care se suprapun și care pe baza inventarului se datează în secolele IX–X. În cimitirul din secolele XI–XII au fost dezvelite 127 morminte. (Institutul de istorie și arheologie și Muzeul de istorie, Cluj).

99. *Archiud* (rn. Bistrița, reg. Cluj). În continuarea săpăturilor din anii 1961 și 1962, în locul zis „Fundătura", au fost dezvelite două bordeie cu cuptor de piatră în interior (secolele XI–XII) și două cuptoare cu boltă de lut pentru copt pîine (secolele XV–XVI), situate în afara locuințelor.

Pe platoul numit „Bidișcut", la sud-vest de sat, s-a constatat, în cadrul unui singur sondaj, existența unei așezări rurale din perioada romană. În cuprinsul așezării, reprezentată deocamdată doar prin ceramică și fragmente de rîșniță, s-au găsit și cioburi de vase dacice modelate cu mîna și împodobite cu brîu alveolar. În punctul „Hînsuri", s-au descoperit două morminte de incinerație daco-celtice (secolele III–II î.e.n.), cu inventar compus din : fibule, brățări, colier și vase celtice, precum și un vas dacic lucrat cu mîna, avînd apucătoare triunghiulare. (Institutul de istorie și arheologie Cluj și Muzeul raional Bistrița).

100. *Enisala* (rn. Istria, reg. Dobrogea). Continuîndu-se săpăturile începute în 1963, au fost dezvelite ruinele incintei exterioare a cetății feudale (secolele XIII–XIV), necunoscute pînă acum și distruse în decursul timpului. Deși e foarte probabil că zidul incintei exterioare se înălța de jur împrejur, totuși urmele lui nu s-au păstrat decît pe laturile de E și N, pe celelalte fiind distrus de carierele de exploatat piatră de var. În legătură cu incinta exterioară s-au descoperit temeliile a patru turnuri rectangulare și ale unui contrafort. Între incinta interioară și cea exterioară, pe panta dealului, s-au trasat cîteva secțiuni, identificîndu-se urme de locuire și obiecte de inventar (ceramica, unelte, arme, obiecte de podoabă ș.a.) de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului și din epoca feudală (secolul XIII și următoarele). (În colaborare cu Muzeul de istorie Galați).

101. *Tăuți* (com. Meteș, rn. Alba, reg. Hunedoara). S-au terminat săpăturile, precizîndu-se și mai clar cele patru faze ale cetății, de-a lungul secolelor XIII–XVI. Materialul documentar, descoperit în anii precedenți, 1961–1963, s-a întregit cu noi piese arhitectonice, obiecte de fier și fragmente ceramice specifice. (Muzeul regional Alba-Iulia).

102. *Hlincea* (or. Iași, reg. Iași). După o întrerupere de aproape zece ani au fost reluate săpăturile arheologice la Hlincea-Iași, în sectoarele G și I. S-a descoperit o locuință de supra-

față de 10 × 4,5 m în sectorul G, datată, pe baza ceramicii, în secolul XVII. În sectorul I au fost dezvelite parțial două complexe datînd din secolele XIII–XIV și XIV–XV pe baza monedelor și ceramicii descoperite în complexele respective. (Institutul de istorie și arheologie Iași).

103. *Coconi* (rn. Oltenița, reg. București). Săpăturile efectuate în continuare la punctul „Căldarea" au permis noi observații în legătură cu fazeologia așezării rurale de aici. Numărul locuințelor depistate s-a ridicat la 66, dintre acestea 10 fiind complet cercetate în 1964. Cu ajutorul unei monede anepigrafice de la Mircea cel Bătrîn (post 1396) s-a lămurit datarea cimitirului nr. 2 din centrul așezării. Un abundent și variat material arheologic întregește cunoștințele despre cultura materială de la sfîrșitul secolului XIV și începutul celui următor din Țara Românească. (În colaborare cu Muzeul raional Oltenița).

104. *Frumoasa* (rn. Zimnicea, reg. București). Săpăturile efectuate în punctul „Cetatea" (la marginea de sud a satului), au dovedit că fortificația de pămînt (cercetată încă din 1869 și apoi în 1928 și identificată cu un castru roman din secolul III e.n.), datează în realitate din a doua jumătate a secolului XIV. S-au făcut importante observații asupra sistemului de construcție a palisadei de lemn și a valurilor de pămînt. Materialele arheologice (ceramică, podoabe etc.) sînt asemănătoare celor cunoscute în așezarea de la Zimnicea. (În colaborare cu Muzeul raional Alexandria).

105. *Cuhea* (rn. Vișeu, reg. Maramureș). Cercetările arheologice s-au desfășurat în două locuri de pe teritoriul comunei Cuhea, în „Grădina lui Cîrlig" și în punctul numit „La Mănăstire", lîngă biserica nouă de lemn. În primul punct s-au descoperit resturile unei reședințe feudale fortificate, situate pe un promontoriu al rîului Iza, compusă din locuințe pe temelii de piatră, curte, palisadă și șanț de apărare. Materialele găsite (ceramică, arme, piese de costum, podoabe) asigură datarea ei în secolul XIV. În cel de-al doilea punct, s-a identificat un nivel hallstattian iar deasupra lui a fost cercetat un cimitir feudal cu două faze de funcționare. Faza mai nouă a cimitirului, datată cu monede începînd din prima jumătate a secolului XIV, se află în jurul unei biserici de piatră în formele specifice perioadei timpurii a stilului gotic. O parte a zidurilor monumentului, dezgropate de sub o movilă, au fost consolidate și protejate. (În colaborare cu Muzeul regional Baia Mare).

106. *Lerești* (rn. Muscel, reg. Argeș). Au fost continuate săpăturile din 1963. La poalele unei cetăți de pămînt, au fost identificate rămășițele unui monument de cult. Biserica în formă de navă, cu absida poligonală în exterior, are pereții căzuți, dar păstrează pe latura de sud ferestrele cu ancadramente de piatră. Au fost descoperite elemente arhitectonice, podoabe, monede (secolul XIV). (În colaborare cu Muzeul raional Cîmpulung-Muscel).

107. *Huși* (reg. Iași). În septembrie și octombrie 1964 s-au efectuat la Huși, pe locul vechii curți domnești săpături arheologice cu caracter de salvare. Au fost descoperite nivele de locuire, începînd cu a doua jumătate a secolului XV și pînă în zilele noastre. A fost dezvelită în întregime o construcție din piatră și cărămizi datînd din secolul XVII, cu modificări în secolul XVIII și distrusă de incendiu probabil pe la 1800.

Această construcție a fost identificată, pe baza unui plan din 1784 al Episcopiei Hușilor, cu cuhnea și pităria curții domnești. (Institutul de istorie și arheologie Iași, în colaborare cu Muzeul raional Huși).

108. *Suceava*. Săpăturile au continuat în trei sectoare importante: Cetatea de Scaun, platoul din fața cetății și oraș. La Cetatea de Scaun s-au întreprins, concomitent cu lucrările de consolidare a zidurilor efectuate de D.M.I., operații de golire a două bastioane semicirculare de la pînza a doua de ziduri, cu scopul de a se cunoaște stratigrafia depunerilor de umplutură și elementele de construcție de la baza turnurilor. În șanțul de apărare al cetății s-a continuat degajarea molozului și dezvelirea zidului contraescarpei.

Pe platoul din fața cetății s-a început dezvelirea marii construcții din secolul XV semnalată în campaniile trecute, reușindu-se să se curețe jumătate din această construcție. În oraș, cercetările au fost concentrate cu precădere pe traseul șanțului de apărare al orașului, șanț a cărui datare în secolul XV este acum certă. Nici în campania aceasta nu s-a reușit însă să se descopere elemente ale construcției de lemn adiacente șanțului și valului de apărare.

Tot în oraș s-a făcut o cercetare în legătură cu lucrările de restaurare a unei construcții din secolul XVII. Rezultatele obținute aici sînt deosebit de importante pentru cunoașterea etapelor dezvoltării teritoriale a orașului Suceava, dovedindu-se că momentul în care orașul cunoaște o considerabilă lărgire a limitelor sale coincide cu prima jumătate a veacului XV. (În colaborare cu Muzeul regional Suceava).

109. *Roman* (reg. Bacău). Cercetările din acest an au avut ca obiectiv stabilirea unor întărituri în jurul orașului Roman (inclusiv a raporturilor cronologice între acestea și fortificația mușatină) și începerea unor sondaje informative în cuprinsul cetății noi din marginea orașului de astăzi.

În vederea realizării primului obiectiv, s-au practicat mai multe secțiuni pe traseul unde observații mai vechi păreau să indice existența unui șanț de apărare al orașului, în apropiere de apa Moldovei, ca și de fortificație mușatină. S-a constatat astfel că orașul a avut în adevăr un șanț de apărare și că acesta a fost săpat la finele secolului XIV, între el și întăritura mușatină fiind o legătură organică.

Cît privește cercetările din cuprinsul Cetății Noi, acestea deși sînt abia la început, sugerează faptul că fortificația a fost construită în două etape: la început fortul principal și abia într-o fază mai tîrzie (dar tot în secolul XV) un nou zid pe latura de est a cetății, prin a cărui construcție ia naștere o curte exterioară a cetății.

Ca o particularitate tehnică importantă, amintim că săpăturile au demonstrat că Cetatea Nouă a Romanului își are zidurile așezate pe o vastă rețea de bîrne așezate orizontal, a căror prezență era impusă de natura nisipoasă a terenului pe care s-a ridicat cetatea. (În colaborare cu Muzeul Militar Central și Muzeul regional Bacău).

110. *Alba-Iulia* (reg. Hunedoara). La mitropolia lui Mihai Viteazul s-au început, în acest an, săpăturile preliminare de determinare a locului unde a fost zidită, în anul 1597, mitropolia lui Mihai Viteazul în imediata apropiere a cetății feudale pătrate.

În primele sondaje, executate pe locul indicat pe planul arhitectului italian Giovanni Modando Visconti, au apărut cîteva morminte, datate prin monedă, la începutul secolului XVI. (Muzeul regional Alba-Iulia).

111. *Tilișca* (rn. Sibiu, reg. Brașov). Săpăturile, au avut drept obiectiv cetatea feudală, precizîndu-se principalele faze de construcție și descoperindu-se mai multe elemente constructive și de fortificație: părți ale incintei, turnuri, turnuri-locuințe, locuințe. În afară de materialul ceramic feudal, în nivelurile inferioare s-au surprins și depuneri din epoca bronzului (de tip Wietenberg). De asemenea s-au continuat cercetările din anii anteriori la cetatea dacică de la Tilișca, ducînd la descoperirea unor locuințe ale șefilor locali în interiorul cetății, iar pe terase locuințe, ateliere de copt și măcinat, precum și depuneri de cultură materială nelegate direct de un element cert de locuire. (Muzeul Brukenthal Sibiu).

112. *Almaju* (rn. Craiova, reg. Oltenia). Un sondaj efectuat a surprins un cimitir din secolul XVIII și resturile unei așezări neolitice și ale unei așezări datînd din prima epocă a fierului. (Muzeul regional al Olteniei).

113. *Secuieni* (com. Drăgușeni, rn. Fălticeni, reg. Suceava). S-au efectuat cîteva secțiuni urmărind precizarea stratigrafiei așezării rurale medievale depistate anterior (secolul XV). (În colaborare cu Muzeul regional Suceava).

114. *Cîmpulung* (rn. Muscel, reg. Argeş). Au fost continuate săpăturile din anul 1963 în complexul construcţiilor din preajma bisericii romano-catolice şi turnului Bărăţia, în vederea restaurării monumentelor. Au fost descoperite elemente de arhitectură, ceramică, monede, stabilindu-se vechile nivele de călcare (secolele XIV—XVIII). (Direcţia Monumentelor Istorice).

115. *Cîlnic* (rn. Sebeş, reg. Hunedoara). S-au încheiat cercetările efectuate în legătură cu restaurarea cetăţii. Au fost identificate în poziţii stratigrafice clare materiale ceramice din veacurile X—XI şi XIII—XV. S-au datat unele materiale ceramice şi prima fază a cetăţii în jurul anului 1272, pe baza unor monede emise între anii 1235—1270 (Béla IV) şi 1270—1275 (Ştefan V). Vechea capelă din incintă a fost datată în veacul XV şi s-a stabilit faptul că ea suprapune o construcţie laică din veacul XIII. (Direcţia Monumentelor Istorice).

116. *Cisnădioara* (or. Cisnădie, rn. Sibiu, reg. Braşov). Au început primele sondaje în incinta bisericii romanice. Au fost identificate urme de cultură materială dacică iar în interiorul bisericii fragmente ceramice databile în secolul XIII. (Direcţia Monumentelor Istorice).

117. *Sebeş-Alba* (reg. Hunedoara). Cercetările au continuat în beciul clădirii datată în 1716, astăzi sediul consistoriului districtual evanghelic C.A. Aici au fost descoperite urmele unei capele databile spre sfîrşitul primei jumătăţi a veacului XIV şi care eventual ar putea fi „Capela Sancti Jacobi", pomenită într-un document din 1382. (Direcţia Monumentelor Istorice).

118. *Mănăstirea Voroneţ* (rn. Gura Humorului, reg. Suceava). Au continuat lucrările de degajare a vechilor chilii dinspre sud. S-a efectuat un sondaj în pridvorul adosat bisericii din 1488. Au fost reluate cercetările în încăperile pronaosului, naosului şi altarului bisericii de piatră (ctitorită de Ştefan cel Mare în anul 1488) prin efectuarea unor noi săpături ce urmau a epuiza cercetarea în sensul unor prezumţii iniţiale făcute de către arhitectul restaurator. Acestea au avut ca rezultat descoperirea şi precizarea urmelor unei foste biserici, cu plan de mari dimensiuni, construită din lemn pe un soclu scund de piatră, cu pardoseli interioare de cărămidă, ce a fost distrusă de un puternic incendiu la o dată puţin anterioară anului 1488. Urmele acestui edificiu de cult au fost suprapuse de construcţia bisericii de piatră.

Sînt necesare, încă, săpături de cercetare în aria vechiului aşezămînt mănăstiresc, pentru a surprinde urme de vieţuire care să corespundă — prin poziţia lor stratigrafică — momentului construcţiei fostei biserici de lemn, cu scopul de a preciza dacă respectivul moment aparţine cronologic unei perioade anterioare secolului al XV-lea : datare sugerată prin descoperirea unui fragment ceramic de o factură mai veche, aflat într-o situaţie stratigrafică ce obligă la o atare ipoteză de lucru. (Direcţia Monumentelor Istorice).

119. *Mănăstirea Dragomirna* (com. Mitocu Dragomirnei, or. Suceava, reg. Suceava). A fost continuată cercetarea urmelor de construcţii anterioare incintei, din partea de răsărit a acesteia, descoperite în 1963. S-au precizat vechile niveluri de călcare în dreptul turnurilor de nord-est şi sud-est. (Direcţia Monumentelor Istorice).

120. *Mănăstirea Galata* (or. Iaşi, reg. Iaşi). S-au stabilit nivelurile iniţiale de călcare în partea de est a incintei mănăstirii şi s-a continuat cercetarea urmelor de construcţii datînd din secolele XVI—XVIII aflate în vecinătatea „Casei domneşti". (Direcţia Monumentelor Istorice, în colaborare cu Institutul de arheologie Bucureşti).

121. *Mănăstirea Cetăţuia* (or. Iaşi, reg. Iaşi). S-au efectuat sondaje care au urmărit nivelurile vechi de călcare din unele puncte ale incintei. S-au găsit lîngă turnul-clopotniţă zidurile unei încăperi şi fundaţiile unor piloni de arcade, datînd din perioada construcţiei mănăstirii (sfîrşitul secolului al XVII-lea). (Direcţia Monumentelor Istorice.)

122. *Volovăţ* (rn. Rădăuţi, reg. Suceava). S-au executat sondaje la paramentul interior al bisericii ctitorită de Ştefan cel Mare în anul 1502. Sub straturile de tencuieli mai recente a fost surprinsă tencuiala iniţială purtînd din abundenţă grafiti din secolul XVI şi cele urmă-

toare, şi de asemenea motive decorative imitînd apareiajul unei zidării de cărămidă, executat în pictură, în jurul şi interiorul glafurilor golurilor de acces şi iluminat (Direcţia Monumentelor Istorice).

123. *Mănăstirea Suceviţa* (rn. Rădăuţi, reg. Suceava). În continuarea săpăturilor din anii 1961-1963, au fost executate cercetări de detaliu în zonele de nord-est şi sud-vest ale terenului din interiorul incintei fortificate. S-au precizat planurile, funcţionalitatea, caracterul monumental şi data edificării unor construcţii (primii ani ai secolului XVII) urmele acestora fiind descoperite cu prilejul respectivelor cercetări. Se lucrează în continuare la stabilirea structurii fostului drum de strajă al incintei : acesta are o alcătuire pentru prima oară cercetată şi cunoscută în cadrul unei fortificaţii feudale mănăstireşti.

Au fost scoase la iveală un mare număr de cahle, cu un repertoriu de motive decorative deosebit de bogat şi în parte inedit, datînd din secolele XVI şi XVII, cît şi monede poloneze, din aceeaşi epocă, aparţinînd unor emisiuni necunoscute pînă acum (Direcţia Monumentelor Istorice).

124. *Bucureşti.* Săpături efectuate de Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti.

1. La *Căţelu Nou* (rn. 23 August). S-au încheiat lucrările de explorare a staţiunii arheologice cu urme de locuire din epoca bronzului, Hallstatt, Latène şi secolele VI—VII. S-au dezvelit noi complexe aparţinînd culturii Tei, Latène şi Ciurel.

2. *Străuleşti-Măicăneşti* (rn. 30 Decembrie). S-au continuat lucrările în aşezările prefeudale (secolele IV şi VI—VII) şi în aşezarea feudală (secolele XIV—XVI). S-au dezvelit noi complexe şi s-a constatat existenţa celei de a doua necropole medievale din secolele XIV—XV.

3. *Tînganu* (rn. 23 August). S-au dezvelit noi complexe aparţinînd aşezării geto-dace, locuinţe medievale şi s-au dezvelit fundaţiile bisericii ridicată de voievodul Radu cel Frumos în a doua jumătate a secolului XV.

4. *Foişor* (rn. T. Vladimirescu). A fost dezvelită latura de est a unei construcţii feudale datînd de la jumătatea secolului XVIII. S-a dovedit că terenul pe care a fost ridicată această construcţie păstrează vestigii de locuire prefeudală.

Dorin Popescu

DESCOPERIRI RECENTE ŞI MAI VECHI DE MONEDE ANTICE ŞI BIZANTINE ÎN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

În cele ce urmează prezentăm descoperiri monetare, tezaure şi aflări izolate de monede apărute în cursul anului 1964. La aceasta mai adăugăm unele descoperiri mai vechi, nepublicate încă, cunoscute de noi abia în cursul acestui an.

O parte din descoperirile de monede, în special tezaure, dar şi monede izolate, efectuate în cursul anului 1964 despre care noi avem cunoştinţă că au ajuns la diferite muzee raionale şi regionale, nu pot fi menţionate în prezenta cronică din cauză că cercetătorii de la muzeele respective n-au avut încă timpul necesar pentru a curăţi şi clasifica monedele din tezaurele şi descoperirile la care facem aluzie. Pe măsură ce aceste operaţii se vor efectua şi vom primi informaţiile necesare, ele vor fi menţionate în cronicile noastre viitoare.

Şi în cronica aceasta ca şi în cele anterioare, am beneficiat de un larg sprijin din partea colegilor de la diferite instituţii şi muzee din ţară, precum şi din partea unor cercetători amatori

locali, care au înțeles importanța descoperirii monedelor pentru istoria țării noastre și au contribuit cu informații prețioase la îmbogățirea ei.

Mergînd pe linia îmbunătățirii calitative a cronicii, ne-am străduit de a controla, în limitele în care ne-a fost posibil, informațiile cu exemplarele originale, reproduceri în ghips sau estampaje și a face trimiterile la cataloagele respective. De asemenea am dat, cînd am avut posibilitatea, și alte indicațiuni de ordin tehnic : greutatea, diametrul și axul. Atunci cînd ele nu s-au dat, înseamnă că nu am avut posibilitatea să le luăm.

Continuăm în această cronică, tot pe linia îmbunătățirii conținutului, cu ilustrarea unor monede a căror efigie ni se pare mai elocventă decît orice descriere. În această ordine de idei avem în vedere, în primul rînd, monedele geto-dace.

Este de dorit ca în viitorul apropiat muzeele care mai au monede antice și bizantine nepublicate, fie că provin din tezaure, fie din descoperiri izolate, să le facă cunoscute cercetătorilor sub forma unor notițe sau studii. De informațiile acestea au nevoie toți cercetătorii, spre a le folosi în studiile lor.

★

Din materialul monetar pe care-l publicăm mai jos am vrea să subliniem importanța cu totul deosebită a monedelor romane din timpul imperiului, descoperite și strînse de-a lungul mai multor decenii din orașul Roșiori de Vede și împrejurimile lui imediate. Este vorba de monede ce se înșiruie începînd din secolele I— IV e.n. Remarcăm în special prezența în număr destul de mare a monedelor de bronz ale împăraților romani din a doua jumătate a secolului al III-lea, ceea ce arată existența unei populații locale ce trăia în strînsă legătură cu imperiul, deși se afla teritorial în afara limes-ului transalutan. Este foarte probabil că monedele vor trebui puse în legătură cu populația locală, care în secolul al III-lea este purtătoarea culturii Chilia-Militari. Datorăm toate aceste prețioase informații unor harnici și entuziaști cercetători locali : profesorul Petre Voivozeanu și Florea Bratu care le-au strîns și păstrat, iar apoi ni le-au pus la dispoziție pentru studiere. Întregul fond numismatic la care ne referim a intrat în colecția Muzeului de istorie din Roșiori de Vede.

I. MONEDE GRECEȘTI

1. *Bîrlad* (împrejurimi, reg. Iași). La Muzeul din Bîrlad ajung, fără preciziuni topografice, două drahme emise de cetatea Histria, care au pe rv. sub delfin litera A. Sînt de tipul Pick 416. Este probabil să fi fost găsite în împrejurimi.

Informație : C. Preda, Institutul de arheologie, București.

2. *Bolsaia* (com. Costești, rn. Orăștie, reg. Hunedoara). Un important tezaur de monede antice s-a descoperit în localitatea de mai sus în anul 1962. Tezaurul cuprinde circa 240 de exemplare, în parte drahme din Dyrrhachium și Apollonia (ilirică), în parte denari romani din timpul republicii și imitații thasiene. A ajuns la Muzeul din Cluj, unde se pregătește un studiu amănunțit privind această descoperire.

Informație : Hadrian Daicoviciu, Universitatea Cluj. Cf. și D. Popescu, în *SCIV*, XIV, 1963, p. 456.

3. *București*. Cu ocazia construcției stadionului 23 August s-a descoperit în anul 1953 o monedă grecească de bronz. Pe av. are capul bărbos al unui silen, iar pe rv.legenda MAKE|ΔΟΝΩΝ într-o cunună de iederă.

AE. Greut. 8,50 g, diam. 21 mm. Este de tipul Head, *BMC*, Macedonia, p. 14, nr. 55 și a ajuns la Institutul de arheologie.

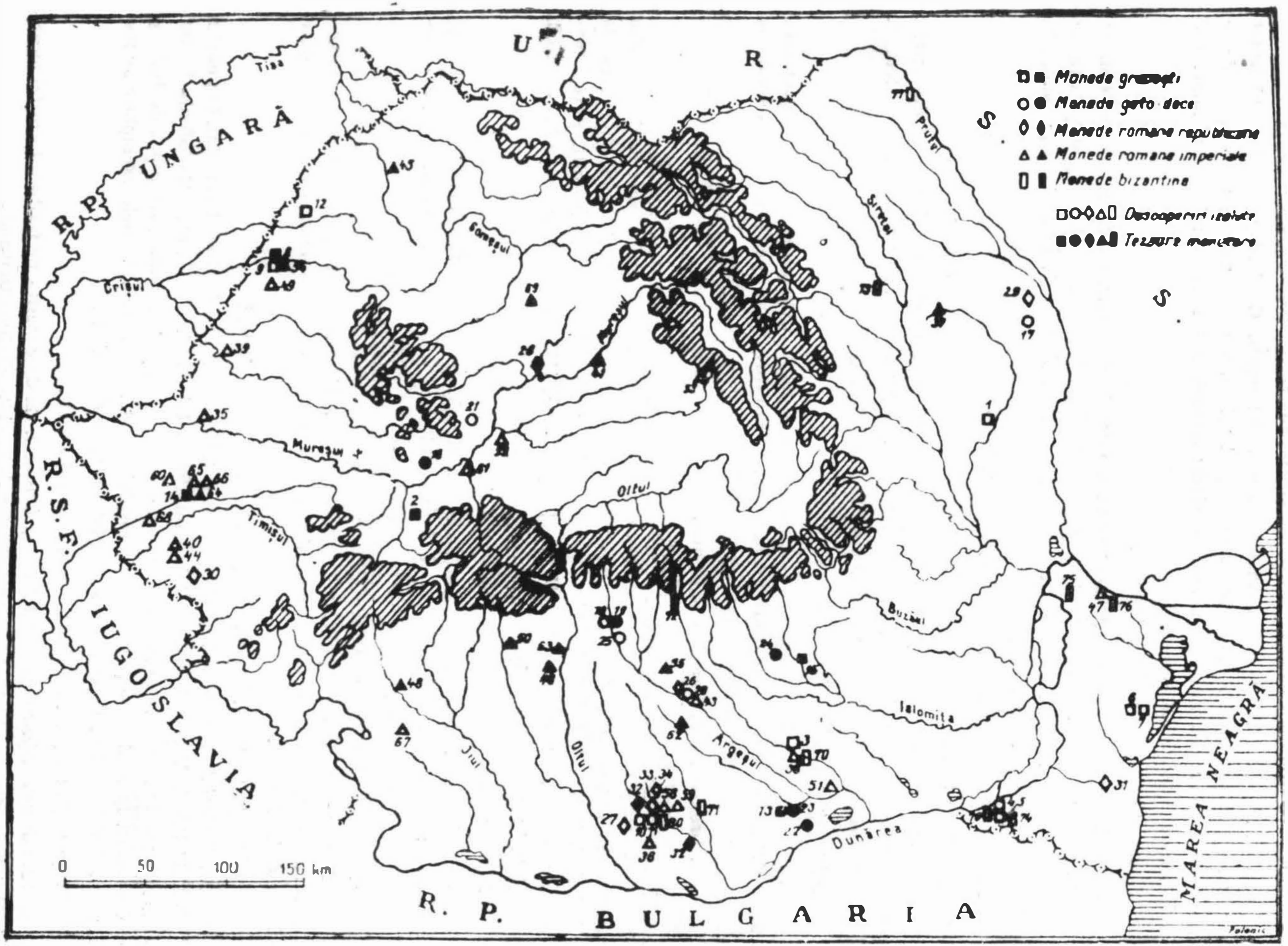

Fig. 1. — Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România.

Informație : Const. Preda, Institutul de arheologie, București, dosar, inv. 1269.

4. *Satu Nou* (com. Canlia, rn. Adamclisi, reg. Dobrogea). Ca descoperite în mod izolat pe teritoriul satului și ajunse apoi într-o colecție particulară, ni se semnalează : două monede de bronz de tipul cu roata, emise de cetatea Histria ; monede din Tomi, din epoca autonomă și monede similare din Callatis.

Informație : Vasile Culică, Călărași.

5. *Canlia* (rn. Adamclisi, reg. Dobrogea). O monedă de bronz, emisă de cetatea Callatis în perioada autonomă, a fost descoperită pe teritoriul comunei. Pe av. capul lui Apollo cu cunună de lauri spre dr. Rv. ΚΑΛΛΑ, în dr., de sus în jos și ΤΙΑΝΩΝ, în st. În centru, tripiedul. În cîmp st., spicul. Jos, ΑΠΟΛ (?).

AE. Greut. 6,81 g, diam. 24,5 mm. Pick, 229 var.

Informație : P. Diaconu și B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

6. *Istria-sat* (rn. Istria, reg. Dobrogea). O drahmă emisă de cetatea Histria s-a descoperit în anul 1921 în această localitate și ajunge într-o colecție particulară. Pe rv., sub delfin, litera *B*.

AR. Greut. 4,83 g, diam. 17 × 18 mm. Variantă la Pick, 426.

Informație : Th. Nussbaum, Timișoara.

7. *Istria-sat* (rn. Istria, reg. Dobrogea). O drahmă de la Alexandru cel Mare, descoperită în anul 1921 în localitatea de mai sus, avînd pe av. un cap spre dr., iar pe rv. pe zeus Aëtophoros spre st. ; sub tron sigla M. Ajunge într-o colecție particulară.

AR. Greut. 3,84 g, diam. 16 × 18 mm.

Informație : Th. Nussbaum, Timișoara.

8. *Oradea* (împrejurimi, reg. Crișana). Dintr-un mare tezaur de cîteva sute de drahme din Dyrrhachium și Apollonia, descoperit cu cîțiva ani în urmă în regiune, două drahme emise de Apollonia (Illyria), ajung într-o colecție particulară. Pe baza estampajelor primite, putem preciza și numele magistraților : 1. [ΞΕΝΟΚΛΗΣ] – ΧΑΙΡ[ΗΝΟΣ], Maier, în *NZ*, I, 1908, nr. 99 și 2. [ΑΡΙΣΤΩΝ] – [ΑΙ]ΝΕΑ, Maier, *loc. cit.*, nr. 12.

Informație : Th. Nussbaum, Timișoara.

9. *Oradea* (reg. Crișana). O monedă a orașului Maroneia, ca descoperită pe teritoriul orașului ajunge în colecțiile școlii medii nr. 1 din localitate. Un al doilea exemplar, la fel, descoperit într-o localitate din împrejurimi, ajunge în aceeași colecție.

Informație : prof. Titus Roșu, Oradea.

10. *Roșiori de Vede* (împrejurimi, reg. București). O drahmă din Dyrrhachium, cu magistrații Meniskos și Philota, ne este semnalată ca descoperită prin împrejurimile orașului. A ajuns la Muzeul din Roșiori.

Informație : prof. P. Voivozeanu și Fl. Bratu, Roșiori de Vede.

11. *Roșiori de Vede* (rn. Roșiori de Vede, reg. București). Pe teritoriul orașului, la punctul „În livezi" Florea Voivozeanu a aflat în anul 1909 o tetradrahmă originală Macedonia Prima. Are greutatea de 15,89 g. O contrafacere barbară a aceleiași tetradrahme, cu greut. de 16,37 g, s-a descoperit în anul 1930 pe teritoriul orașului, pe str. Sf. Vineri. Ambele exemplare au fost dăruite de profesorul P. Voivozeanu Muzeului din Roșiori de Vede.

Informație : prof. P. Voivozeanu, Roșiori de Vede.

12. *Săcuieni Bihor* (rn. Marghita, reg. Crișana). Ca descoperită pe teritoriul acestei localități ajunge în colecțiile școlii medii nr. 1 din Oradea, o tetradrahmă thasiană.

Informație : Prof. Titus Roșu, Oradea.

13. *Stoenești* (rn. Giurgiu, reg. București). Într-un tezaur descoperit pe teritoriul comunei în septembrie 1963, s-au aflat 14 tetradrahme thasiene, originale și imitații, pe lîngă 28 de exemplare geto-dacice [1].

Informații : Gh. Rădulescu, Muzeul Giurgiu.

14. *Timișoara* (reg. Banat). În oraș, pe str. Plugarilor nr. 46, s-a descoperit în anul 1964, cu prilejul unor săpături gospodărești, un mic depozit format din nouă monede de bronz, emise de un oraș grecesc. Dintre acestea cel puțin una face parte din emisiunile orașului Panticapaeum, din epoca de după Alexandru cel Mare. Cf. *BMC, The Tauric Chersonese* ..., p. 9, nr. 35.

Informație : Th. Nussbaum, Timișoara.

15. *Valea Călugărească* (rn. Ploiești, reg. Ploiești). În octombrie 1963, cu ocazia unor săpături de desfundare executate pe un deal din localitate, muncitorii au descoperit un mare tezaur de monede antice de argint. Din această descoperire ajunge la Institutul de arheologie o drahmă din Apollonia (Illyria), cu magistrații [Π]ΕΛΛΙΟΣ — ΚΑΛΛΗΝ. Greut. 3,16 g. Cf. A. Maier, în *NZ*, I, 1908, p. 14, nr. 84. Restul monedelor, în număr de cîteva sute, au ajuns la Muzeul din Ploiești. După informații ce vor trebui verificate ulterior se pare că avem de-a face cu drahme ale cetăților Apollonia și Dyrrhachium de la Marea Adriatică. Un studiu asupra întregii descoperiri este în pregătire la Muzeul de istorie din Ploiești.

Informație : B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

II. MONEDE GETO-DACE

16. *Bozeș* (com. Geoagiu Băi, rn. Orăștie, reg. Hunedoara). Un tezaur de monede dacice este semnalat ca găsit în vatra satului. Monedele sînt de argint și un număr de 50 de exemplare au ajuns la Muzeul din Deva. Se datează în sec. III—II î.e.n. Cercetătorii de la Muzeul local pregătesc un studiu.

Informație : Ziarul „Scînteia", XXXIII, 1964, nr. 6299 din 26 iunie.

17. *Bunești* (rn. Huși, reg. Iași). În anul 1959 s-a descoperit în acest sat, pe „Dealul Bobului" o monedă dacică de argint. Pe av. are efigia obișnuită, iar pe rv. un călăreț. În plus, tot pe rv. o incizie adîncă, executată cu dalta. Are greut. de 13 g și diam. 20 mm. Se păstrează la Muzeul din Huși.

Informație : Gh. Melinte, Muzeul din Huși.

18. *Curtea de Argeș* (împrejurimi, reg. Argeș). Ca găsită în împrejurimile acestei localități, ajunge într-o colecție particulară din Curtea de Argeș o tetradrahmă de tip Filip II, avînd pe av. capul lui Zeus spre dr., iar pe rv. călăreț spre dr. În cîmp sus se mai păstrează urme barbarizate din legendă. Moneda poartă pe rv. două tăieturi adînci.

Informație : B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

[1] Cf. mai jos, p. 610.

19. *Curtea de Argeş* (rn. Curtea de Argeş, reg. Argeş). Un tezaur de monede geto-dace s-a descoperit cam prin 1934 în partea de est a oraşului de către un locuitor. Monedele ar fi fost în număr de vreo 30 de exemplare, din care 15 au ajuns într-o colecţie particulară din localitate. Din acestea 11 au fost văzute de noi şi fotografiate. Sînt de tipul Moisil, V, sau *Pink*, XVI, 300—305, dar mai stilizat.

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

20. *Găeşti* (rn. Găeşti, reg. Argeş). În vatra oraşului s-a descoperit în anul 1963 o monedă geto-dacă de argint, avînd pe av. capul lui Zeus spre dr. bine redat, iar pe rv. un călăreţ spre dr. Sub cal, sigla ♀ şi legenda ΦΙΛΙΠΠ ΟV (sic !).

AR. Greut. 12,94 g, diam. 25,5 mm. A ajuns în colecţiile şcolii medii din localitate.

Informaţie : prof. I. Minculescu, Găeşti.

21. *Piatra Craivii* (rn. Alba-Iulia, reg. Hunedoara). O tetradrahmă dacică de argint, de tipul Pink, pl. XII, 251, cu greut. de 12,49 g, diam. 31 mm, s-a descoperit în cursul săpăturilor din anul 1963 în cetatea dacică din localitate.

Informaţie : Al. Popa, Muzeul din Alba-Iulia.

22. *Pietrele* (rn. Giurgiu, reg. Bucureşti). Tezaur de monede geto-dace de argint de tip Vîrteju (Moisil, V, Pink, pl. XVI, 305), cu greut. medie între 7 şi 8 g, a fost descoperit în anul 1964. Din acest tezaur 28 de exemplare au ajuns la Institutul de arheologie. Alte cîteva exemplare se află în Muzeul din Giurgiu.

Informaţie : Eugen Comşa şi apoi cercetări pe teren B. Mitrea, C. Preda, Institutul de arheologie, Bucureşti.

23. *Stoeneşti* (rn. Giurgiu, reg. Bucureşti). Pe teritoriul comunei s-a descoperit în septembrie 1963, pe cînd se ara cu tractorul, un tezaur de monede antice. Din această descoperire au ajuns la Muzeul din Giurgiu 42 monede de argint, din care 28 erau geto-dace de tip Vîrteju (Moisil, V, Pink, pl. XVI, 305), iar restul de 14 erau tetradrahme thasiene, originale şi imitaţii.

Informaţie : Gh. Rădulescu, Muzeul Giurgiu.

24. *Ţintea* (rn. Cîmpina, reg. Ploieşti). Un tezaur de monede geto-dace s-a descoperit în această localitate cam prin 1937—1938. Numărul total al exemplarelor descoperite ar fi fost de circa 20, dar toate s-au împrăştiat printre descoperitori. De la unul din aceştia din urmă un exemplar a putut fi văzut de noi. Pe av. are capul lui Zeus spre dr., iar pe rv. un călăreţ spre st. şi legenda ΦΙΛΙΠΠΙΟΥ clară.

AR. Greut. 14,27 g, diam. 28 mm.

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

25. *Zigoneni* (com. Băiculeşti, rn. Curtea de Argeş, reg. Argeş). O tetradrahmă de tip Filip II, avînd pe av. capul lui Zeus, iar pe rv. un călăreţ spre dr., în cîmp sus legenda ⊹ΙΛΙΓ ΓΟΥ. Sub pîntecele calului CΓ. Moneda este de stil bun şi a ajuns într-o colecţie particulară în Curtea de Argeş.

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

III. MONEDE ROMANE REPUBLICANE

26. *Găeşti* (rn. Găeşti, reg. Argeş). Pe teritoriul oraşului s-a descoperit un denar roman din timpul republicii, emis de magistratul C. Renius (tip *BMC*, Roma, 885, a. 150—125 î.e.n.), Sydenham, 432, a. 135—126 î.e.n. A ajuns în colecţia şcolii medii din localitate.

Informaţie : prof. I. Minculescu, Găeşti.

27. *Crîngeni* (rn. Drăgăneşti Olt, reg. Argeş). În această localitate, locuitorul Ilie Moise Costache a descoperit în anul 1960, pe malul Călmăţuiului, un denar roman din timpul republicii, emis de magistratul M. Tullius. Este de tipul Sydenham, 531, a. 109. Un alt exemplar, cu numele magistratului C. Servelius, de tip Sydenham, 525, a. 110—108, a fost descoperit de Fl. Costache în anul 1962 în acelaşi loc. Ambele exemplare au ajuns prin donaţie la Muzeul din Roşiori.

Informaţie : prof. P. Voivozeanu, Roşiori de Vede.

28. *Luduş* (rn. Luduş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Un tezaur de denari romani din timpul republicii s-ar fi descoperit în anul 1953, cu ocazia construcţiei fabricii de zahăr din localitate. Din tezaur doi denari ajung în colecţie particulară. Unul poartă numele magistratului L. Flaminius Cilo şi este de tip *BMC*, Italia, 537, a. 99—94 şi altul L. Manlius, L. Cornelius Sulla, *BMC*, Est, 8, a. 82—81.

Informaţie : Th. Nussbaum, Timişoara.

29. *Moşna* (rn. Huşi, reg. Iaşi). Ca găsite pe teritoriul acestei localităţi ajung la Muzeul din Huşi, cîteva monede romane din timpul republicii şi altele din timpul imperiului. Din informaţiile primite una este de tipul Cn. Lucretius Trio (Sydenham, 450, a. 133—126), iar altele sînt denari de la Hadrian şi M. Aureliu (de tipul DIVVS ANTONINVS — CONSECRATIO).

Informaţie : Gh. Melinte, Muzeul din Huşi.

30. *Rovinița-Mare* (com. Breştea, rn. Deta, reg. Banat). În localitate s-a descoperit un denar roman din timpul republicii (fourré ?) de tipul L. Porcius Licinus, *BMC*, Roma, 1187, a. 92. Ajunge într-o colecţie particulară.

Informaţie : Th. Nussbaum, Timişoara.

31. *Poarta Albă* (rn. Medgidia, reg. Dobrogea). În anul 1952, cu prilejul unor lucrări, s-a descoperit un denar roman din timpul republicii. Poartă numele magistratului P. Calpurnius şi este de tipul *BMC*, Roma, 968, a. 124—103. Este contramarcat şi are greut. de 3,52 g, şi diam. 18 × 20 mm. A ajuns într-o colecţie particulară.

Informaţie : Th. Nussbaum, Timişoara.

32. *Poroschia* (rn. Alexandria, reg. București). În primăvara anului 1964, cu prilejul unor lucrări de terasare, s-a descoperit pe teritoriul comunei un tezaur de 552 denari romani din timpul republicii, printre care se aflau și cîteva imitații. După cronologia lui Sydenham, monedele se înșiruie de la a.187 (Sydenham, Italia, 140) și pînă la a. 39 î.e.n. (Sydenham, 1194).

Informație : Maria Chițescu care a întocmit un studiu amplu asupra acestei descoperiri. Cf. și B. Mitrea, în ziarul „România Liberă", anul XXII, nr. 6090 din 17 mai 1964.

33. *Roșiori de Vede* (împrejurimi, reg. București). La muzeul local ajung prin donație șase denari romani din timpul republicii, descoperiți în împrejurimile acestui oraș. Sînt emiși de magistrații : Natta, tipul Sydenham, 390, a. 145—138 ; M. Vargunteius, Sydenham, 507, a. 119—110 ; C. Fonteius, Sydenham, 555, a. 109 ; M. Lucilius Rufus, Sydenham, 599, a. 100—95 ; L. Cassius, Sydenham, 779, a. 76 și M. Antonius, Sydenham, 1224, a. 32—31. Monedele par a face parte dintr-un tezaur descoperit în comuna Peretu.

Informație : prof. P. Voivozeanu și Fl. Bratu, Roșiori de Vede.

34. *Roșiori de Vede* (reg. București). În diferite puncte de pe teritoriul orașului în cursul vremii, s-au descoperit izolat denari romani din timpul republicii. La punctul „Pe deal în vii" între 1900—1916 Fl. Voivozeanu a găsit un denar roman din timpul republicii, cu numele magistratului Ti. Quinctius, de tip Sydenham, 563, a. 105. Un alt denar cu numele magistratului C. Claudius Pulcher, de tip Sydenham, 569, a. 106 a fost descoperit în anul 1904 la punctul „Pe deal la Țurlan". O altă monedă, din timpul magistratului L. Marcius Censorinus, Sydenham, 737, a. 82—81, s-a aflat în anul 1935 în lunca Vedii, în punctul „La tir". De la punctul „În livezi" se cunosc alți doi denari : unul cu numele magistratului P. Crepusius, Sydenham, 738, a. 82—81, descoperit de Petre Voivozeanu în 1944 și un altul cu magistratul Q. Antonius Balbus, Sydenham, 742, a. 81, descoperit de Al. Popescu în anul 1959. Toate exemplarele au ajuns prin donație la Muzeul din Roșiori de Vede.

Informație : prof. Petre Voivozeanu, Roșiori de Vede.

IV. MONEDE ROMANE IMPERIALE

35. *Arad* (împrejurimi, reg. Banat). O monedă de bronz de la Constanțiu II ca Caesar, de tip Cohen², 167, a fost găsită în anul 1932, în apropiere de Arad. A ajuns într-o colecție particulară.

Informație : Th. Nussbaum, Timișoara.

36. *Troianul* (rn. Roșiori de Vede, reg. București). Ca descoperite în morminte, pe teritoriul acestei comune, în anul 1960, ajung prin prof. Floroiu într-o colecție particulară, iar mai apoi la Muzeul din Roșiori, două monede romane de bronz din timpul imperiului. Una este de la Gallienus (tip Cohen², 276 var.), perforată din vechime, iar a doua, bine conservată, de la Probus $\left(\text{tip Cohen}^2,\ 51\ \frac{\text{I}}{\text{TXXI}}\right)$.

Pe teritoriul aceleiași comune, la punctul „Pe Urlui", P. Voivozeanu a descoperit în 1961 o monedă de bronz de tipul Constantius II (Cohen² 44 sq.). Conservare slabă. Se păstrează la Muzeul din Roșiori.

Informație : prof. P. Voivozeanu, Roșiori de Vede.

37. *Bozienii de Sus* (rn. Roman, reg. Bacău). În cursul lunii iunie 1963, cu ocazia unor lucrări de caracter gospodăresc, s-a descoperit un tezaur monetar într-un vas de lut lucrat cu mîna și împodobit cu patru proeminențe așezate simetric pe mijlocul vasului. Tezaurul ar

fi conținut vreo 25 monede, din care au putut fi salvate 12 exemplare. Cronologic se încadrează în cuprinsul sec. I î.e.n., iar un exemplar este de la Vespasian. Majoritatea sînt de la Marcus Antonius și sînt doar argintate.

Informație : V. Ursache, Muzeul din Roman.

38. *București.* În anul 1953, cu prilejul construcției stadionului 23 August, s-au găsit, printre altele, două monede romane imperiale de bronz. Una a fost emisă de colonia Viminacium, în timpul lui Gordian III; are greut. de 15,95 g, diam. 30 mm și este de tipul Pick, 81. Cea de-a doua a fost emisă de Galeriu Maximian, în atelierul de la AQ(ileia), officina Γ și este de tipul Cohen[2] 188.

Informație : C. Preda, Institutul de arheologie, București, dosar. inv. 1269.

39. *Chișineu-Criș* (rn. Criș, reg. Crișana). Un denar de la Elagabal, de tipul Cohen[2], 1, s-a descoperit pe teritoriul comunei în anul 1952, cu ocazia lucrărilor agricole. Ajunge într-o colecție particulară.

Informație : Th. Nussbaum, Timișoara.

40. *Ciacova* (rn. Deta, reg. Banat). Un denar de la Antoninus Pius a fost aflat în această localitate în anul 1940. A ajuns într-o colecție particulară.

Informație : Th. Nussbaum, Timișoara.

41. *Cristești* (rn. Tg. Mureș, reg. Mureș-Autonomă Maghiară). La marginea nord-estică a așezării romane, într-o groapă adîncă de 1,65 m față de nivelul actual al terenului, în ziua de 7 septembrie 1963 s-a găsit un vas de culoare roșie, care conținea circa 150 de monede imperiale romane de argint. Prin grija lui A. Zrinyi s-au putut achiziționa de la descoperitori 118 exemplare (108 denari și 10 antoninieni), care au intrat în colecțiile Muzeului de istorie din Tg. Mureș.

Monedele se repartizează pe împărați și membri ai casei imperiale după cum urmează : Marcus Aurelius (1), Lucilla (1), Commodus (4), Clodius Albinus (1), Septimius Severus (18), Iulia Domna (4), Caracalla (12), Geta (1), Elagabal (13 denari și 1 antoninian), Iulia Soaemias (1 denar), Iulia Maesa (5), Severus Alexander (21), Iulia Mamaea (5), Maximinus I (11), Gordianus (10 denari și 9 antoninieni). Ultima monedă datează din anii 243–244. Tezaurul se află în studiu și va fi publicat de către D. Protase și A. Zrinyi.

Informație : D. Protase, Institutul de istorie, Cluj.

42. *Crișana* (regiune). În colecțiile Muzeului din Oradea se află numeroase monede din timpul imperiului, al căror loc de descoperire nu se poate preciza, dar se știe că provin din regiunea Crișana. Semnalăm cîteva de la împărații : Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Gordian III, Filip Arabul, Maxentius, Constantin cel Mare, Constanțiu II, Iulian Apostatul, Valentinian și Valens.

Informație : prof. Titus Roșu, Oradea.

43. *Găești* (rn. Găești, reg. Argeș). Pe teritoriul orașului s-a descoperit la o dată ce nu se poate preciza o monedă de bronz de la Maximin II Daza. Este de tipul Cohen[2], 47; are greut. de 5,38 g și diam. 211 mm. În exergă $\frac{|\,\epsilon\ \Delta}{\text{ANT}}$.

Informație : prof. I. Minculescu, Găești.

44. *Ghilad* (rn. Deta, reg. Banat). Un denar de la Commodus s-a descoperit în grădina unui locuitor în anul 1923. A ajuns într-o colecție particulară.

Informație : Th. Nussbaum, Timișoara.

45. *Ghirișa* (rn. Satu Mare, reg. Maramureș). Se semnalează descoperirea pe teritoriul comunei a unui tezaur de denari romani din timpul imperiului. După informații preliminare,

tezaurul conţine peste 100 de monede, care s-ar data în cursul sec. I— II e.n. Un studiu amănunţit urmează să fie făcut de specialişti.

Informaţie : Tiberiu Bader, *Descoperiri arheologice*, în ziarul „Scînteia", XXXIII, 1964, nr. 6306, p. 2 din 3 iulie.

46. *Ioneştii-Govorii* (rn. Drăgăşani, reg. Argeş). În 1963, s-a descoperit în castrul roman, sub un strat de dărîmături şi arsuri, un tezaur de monede romane imperiale. Au putut fi salvate 152 de exemplare, toate antoninieni. Pe împăraţi se repartizează astfel : Caracalla 2 exemplare, Elagabal 18, Gordian III 131, iar Filip Arabul 1 exemplar, de tip *RIC*, 53 (Roma)= = Cohen [2], 240. Un studiu amănunţit a fost deja pregătit de către noi.

Informaţie : pr. G. Petre, Ioneştii-Govorii, prof. univ. D. Tudor, Bucureşti şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

47. *Isaccea* (rn. Tulcea, reg. Dobrogea). Un solidus de la împăratul Marcian (450—457) s-a descoperit în anul 1963, în cetatea Noviodunum. Este de tipul Sabatier, 4 var., are greut. 4,47 g şi diam. 21 mm. Moneda a ajuns la Institutul de arheologie.

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

48. *Leurda* (com. Ploştina, rn. Strehaia, regiunea Oltenia). În cursul anului 1964 cu prilejul unor lucrări, s-a descoperit pe teritoriul acestei localităţi un mic tezaur de monede romane imperiale compus din 26 de exemplare. În urma examinării noastre monedele se distribuie pe împăraţi şi membri ai familiei imperiale în felul următor : Septimiu Sever (1), Caracalla (1), Elagabal (2), Iulia Soaemias (1), Iulia Maesa (1), Severus Alexander (9), Maximin (1), Pupienus (1), toţi denari, iar de la Gordian III (5), Filip Arabul sen. (2), Filip Arabul iun. (1), Traianus Decius (1), toţi antoninieni. Moneda de la Traianus Decius este de tip Cohen [2], 49.

Informaţie : Gh. Popilian, Muzeul din Craiova şi B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

49. *Livada de Bihor* (com. Nojorid, rn. Oradea, reg. Crişana). Un denar de la Antoninus Pius, descoperit în localitate, ajunge în colecţia şcolii medii nr. 1 din Oradea.

Informaţie : prof. Titus Roşu, Oradea.

50. *Mateeşti* (rn. Horezu, reg. Argeş). Un denar de la Elagabal, de tipul Cohen [2], 261, găsit în această localitate, ajunge într-o colecţie particulară. Greut. 3,49 g, diam. 17—18 mm.

Informaţie : Th. Nussbaum, Timişoara.

51. *Miloşeşti* (com. Herăşti, rn. Olteniţa, reg. Bucureşti). O monedă de bronz emisă de oraşul Marcianopolis sub Macrinus şi Diadumenianus, de tipul Pick, 775, a fost găsită prin anul 1931, în această localitate. Ajunge într-o colecţie particulară. Greut. 12,07 g, diam. 26—27 mm.

Informaţie : Th. Nussbaum, Timişoara.

52. *Obreja* (com. Mihalţ, rn. Alba, reg. Hunedoara). În locul zis „Stăuină", punct situat la circa 800 m spre sud-vest de aşezarea daco-romană de la „Cînepi", învăţătorul Ion Roşcovel din Obreja a găsit, în iulie 1962, la secerat, o monedă de bronz a împăratului Probus (276—282). Moneda este de tipul Cohen [2], 172. Cercetarea lui D. Protase la locul descoperirii, făcută în vara anului 1964, a arătat că la „Stăuină" nu a existat în cursul timpului nici un fel de aşezare omenească.

Informaţie : D. Protase, Institutul de istorie, Cluj.

53. *Ocna de Jos* (com. Ocna, rn. Odorhei, reg. Mureş-Autonomă Maghiară). Înaintea celui de-al doilea război mondial s-a descoperit o monedă romană imperială de bronz, de tipul VRBS ROMA, emisă în atelierul de la Thessalonic, officina ∈. A ajuns într-o colecţie particulară.

Informaţie : Th. Nussbaum, Timişoara.

54. *Oradea* (reg. Crişana). Un denar de la Hadrian, descoperit în str. Gh. Doja nr. 138 şi un altul de la acelaşi împărat aflat tot pe teritoriul oraşului, ajung în colecţiile şcolii medii nr. 1 din localitate.

Informaţie : prof. Titus Roşu, Oradea.

55. *Priboeni* (rn. Găeşti, reg. Argeş). Un antoninian de la Gordian III, de tipul Cohen [2], 181, cu greut. 3,90 g. şi diam. 22 mm, descoperit în localitate, ajunge apoi în colecţiile şcolii medii din Găeşti.

Informaţie : prof. I. Minculescu, Găeşti.

56. *Provenienţă necunoscută.* Ca găsită pe teritoriul ţării noastre, dar fără să i se poată preciza localitatea, a ajuns la Institutul de arheologie o monedă de bronz, emisă de oraşul Bizya din Thracia, sub împăratul Filip Arabul.

Pe av. busturile lui Filip şi Otaciliei, faţă în faţă, şi legenda ΑΥΤ. Κ. Μ. ΙΟΥΛ. ΦΙΛΙΠΠΟϹ. ΑΥ. Μ. ΩΤ, iar jos, ΑΚ. ϹЄΒΗΡ.

Pe rv. ΒΙΖΥΗ ΝΩΝ, circular, de la st. spre dr. şi Cybela pe tron.

AE. Greut. 10,68 g, diam. 30 mm.

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

57. *Provenienţă necunoscută.* Ca descoperit pe teritoriul ţării noastre, dar fără să i se mai poată preciza locul descoperirii, a fost achiziţionat de către Institutul de arheologie un solidus emis de împăratul Zeno (474—491). Are greut. de 4,47 g, diam. 20 mm şi a fost emis la Constantinopol ; este de tip Sabatier, 1 (VICTORIA AVGGGB) şi cu o stea în cîmp dr.

Informaţie : B. Mitrea, Institutul de arheologie, Bucureşti.

58. *Roşiori de Vede* (reg. Bucureşti). În diferite puncte din oraş şi pe teritoriul lui s-au aflat în cursul timpului numeroase monede romane ce-au fost colecţionate cu grijă şi notate de către prof. Petre Voivozeanu. Pe baza informaţiilor sale, dăm mai jos o înşirare cronologică a lor, după identificările noastre. Un sesterţ de la Hadrian, de tip *BMC*, 1499, Cohen [2], 620 var., a fost descoperit în anul 1954, la punctul „În livezi". Un denar de la Faustina senior, tip Cohen [2], 73, a fost aflat în 1949 „Pe deal la sud". Un antoninian de la Elagabal de tip Cohen [2], 31, a fost descoperit „Pe deal în vii" între 1900—1916. O monedă de bronz, emisă de cetatea Tomi sub Severus Alexander, de tip Regling, 3167, a fost aflată în anul 1935, la punctul „În livezi". O altă monedă de bronz, emisă de oraşul Marcianopolis, sub Severus Alexander, de tip Pick, 1024, t. gen., a fost găsită între 1900—1916, în punctul „Pe deal în vii". Tot din acest punct şi din aceiaşi ani, avem două monede de bronz de la Gallienus, de tip Cohen [2], 265 şi 614. De la punctul „Pe deal în vii" mai cunoaştem cîte o monedă de bronz de la Claudiu II, tip Cohen [2], 88 şi Probus, tip Cohen [2], 656 ? Un bronz de la Probus, tip Cohen [2], 674 e cunoscut din punctul „La cetate". Un altul, de la Licinius-tatăl, tip Cohen [2], 39, $\frac{|}{HTB}$, ne-a parvenit din punctul „Pe deal în vii". Din vremea lui Constantin cel Mare avem o monedă de bronz, de tipul URBS-ROMA, emisă în atelierele de la SIS(cia), Cohen [2], 20 t. gen. De la punctul „Lunca Vedei" cunoaştem un bronz de la Constans I, emis la TES(salonic). Este de tip Cohen [2], 149. De la punctul „La cetate" posedăm un bronz de la Valentinian I, de tip Cohen [2], 12 $\frac{|D}{SIS}$.

Tot pe teritoriul oraşului, dar din diferite puncte, au mai fost colecţionate, la date diferite, alte patru monede romane imperiale de bronz, slab păstrate, dar care sînt din epoca constantiniană.

Informaţie : prof. P. Voivozeanu, Roşiori de Vede.

59. *Roşiori de Vede* (reg. Bucureşti). Pe teritoriul oraşului, la punctele „Pe deal" şi „La cetate" s-au găsit în mod izolat, monede romane din timpul imperiului. De aici a colecţionat Florea Bratu între anii 1930–1937 monede, de la următorii împăraţi : Vespasian 1 denar, tip Cohen[2], 215 = *BMC*, 218, a. 77–78 ; un denar argintat de la Traian ; 1 denar de la Hadrian, Cohen[2], 762 = *BMC*, 635, a. 134–138 ; un bronz mic de la Hadrian (?) ; un denar de la Faustina senior, Cohen[2], 1 = *BMC*, 339 ; un denar de la Faustina junior, Cohen[2], 190 = *BMC*, 136 ; doi denari de la Commodus, unul de tip Cohen[2], 260 = *BMC*, 264, a. 189 şi altul de tip Cohen[2], 124=*BMC*, p. 739, a. 180–192 ; un denar de la Caracalla, tip *BMC*, 573, a. 208 ; un denar de la Macrinus, tip *BMC*, 58 (bătut la Antiohia), a. 217–218 ; cinci monede de bronz bătute de oraşul Nicea, Bitinia, în prima jumătate a sec. III şi o siliqua de la Constanţiu II, de tip Cohen[2], 341. Toate monedele au ajuns la Muzeul din Roşiori de Vede.

Informaţie : prof. P. Voivozeanu şi Florea Bratu, Roşiori de Vede.

60. *Săcălaz* (or. Timişoara, reg. Banat). Un antoninian de la Elagabal, de tip Cohen[2], 113, s-a descoperit în anul 1964 pe un drum de ţară ce leagă localităţile Săcălaz şi Sînandrei. Ajunge în colecţie particulară. Greut. 4,56 g, diam. 21 × 23 mm.

Informaţie : Th. Nussbaum, Timişoara.

61. *Sebeş* (rn. Sebeş, reg. Hunedoara). În împrejurimile oraşului s-a descoperit un solidus de la Theodosius II, de tip Sabatier, 14. Pe rv. are legenda VOT XXX MVLT XXXXΓ, iar în exergă CONOB. Greut. 4,50 g, diam. 21 mm. A ajuns la muzeul local.

Informaţie : I. Raica, Muzeul din Sebeş.

62. *Slobozia* (rn. Găeşti, reg. Argeş). Pe teritoriul comunei s-a găsit un denar de la Hadrian, de tipul Cohen[2], 877, cu greut. 3,14 g, diam. 19 mm. Ajunge în colecţiile şcolii medii din Găeşti.

Informaţie : prof. I. Minculescu, Găeşti.

63. *Stolniceni* (com. Rîureni, rn. Rm. Vîlcea, reg. Argeş). Un denar de la Elagabal, de tip. Cohen[2], 189, a. 221, s-a descoperit în anul 1959 pe teritoriul castrului roman. A ajuns la Institutul de arheologie.

Informaţie : prof. univ. D. Tudor şi C. Preda, Institutul de arheologie, Bucureşti, dos. inv. 1248.

64. *Timişoara* (împrejurimi, reg. Banat). Între Timişoara şi comuna Sîntandrei s-a descoperit în toamna anului 1958, cu prilejul unor lucrări de caracter agricol, un tezaur de monede romane imperiale. Din această descoperire un număr de 8 exemplare ajung într-o colecţie particulară. Pe baza estampajelor ce ne-au fost trimise au putut fi identificate, precum urmează : Antoninus Pius 2 exemplare, M. Aureliu 2, Commodus 1, Severus Alexander 2, şi ? Filip Arabul 1.

Informaţie : Th. Nussbaum, Timişoara.

65. *Timişoara* (reg. Banat). O monedă de bronz, probabil de la Constanţiu II, sigur de tipul Cohen[2], 44 şi urm. s-a descoperit în anul 1962, în cimitirul nr. 1 din acest oraş. A ajuns într-o colecţie particulară.

Informaţie : Th. Nussbaum, Timişoara.

66. *Timişoara* (împrejurimi, reg. Banat). Pe teritoriul dintre Timişoara şi Chişoda Veche s-a găsit o monedă de bronz din timpul Imperiului roman. Este din vremea constantiniană, de o slabă conservare. Ajunge într-o colecţie particulară.

Informaţie : Th. Nussbaum, Timişoara.

67. *Tîmna* (rn. Strehaia, reg. Oltenia). Un as de la Augustus, emis de triumvirul monetar L. Naevius Surdinus, de tip *BMC*, Roma, 4631, a. 9 e.n., s-a descoperit în anul 1963

pe teritoriul acestei localități și a ajuns într-o colecție particulară. Greut. 11,18 g, diam. 24–25 mm.

Informație : Th. Nussbaum, Timișoara.

68. *Uivar* (rn. Timișoara, reg. Banat). O drahmă din Lycia, emisă cu numele împăratului Traian, s-a găsit în anul 1937, pe teritoriul de est al comunei cu prilejul unor lucrări agricole. A ajuns într-o colecție particulară.

AR. Greut. 2,5 g, diam. 19 mm.

Informație : Th. Nussbaum, Timișoara.

69. *Țaga*[2] (rn. Gherla, reg. Cluj). În decembrie 1962, săteanul Nicolae Cociș a descoperit în grădina sa, cu prilejul nivelării terenului, un tezaur format din 961 monede imperiale romane de argint (951 denari și 10 antoninieni), care au fost donate, în trei loturi (671 + 69 + 221 exemplare), Muzeului raional din Gherla. Monedele aparțin următorilor împărați și membri ai familiei imperiale : Galba (2), Vitellius (1), Vespasianus (3), Titus (4), Domitianus (1), Traianus (11), Hadrianus (13), Sabina (1), Antoninus Pius (30), Antoninus Pius și Marcus Aurelius (2), Faustina senior (16), Marcus Aurelius (43), Faustina junior (18), Marcus Aurelius și Lucius Verus (2), Lucius Verus (4), Lucilla (4), Commodus (97), Crispina (2), Pertinax (1), Clodius Albinus (8), Septimius Severus (145), Septimius Severus și Caracalla (1), Iulia Domna (73 denari și 1 antoninian), Caracalla (95 denari și 1 antoninian), Iulia Domna și Caracalla (1), Plautilla (11), Geta (36), Macrinus (7), Elagabal (107 denari și 2 antoninieni), Iulia Soaemias (11), Iulia Maesa (30), Iulia Paula (3), Aquilia Severa (2), Severus Alexander (138), Orbiana (1), Iulia Mamaea (24), Maximinus I (3), Gordianus III (6 antoninieni). Tezaurul este în studiu și va fi publicat de către D. Protase și I. H. Crișan.

Informație : D. Protase, Institutul de istorie, Cluj.

V. MONEDE BIZANTINE

70. *București*. În anul 1953 cu ocazia construcției stadionului 23 August s-a descoperit un follis de la Iustin II, emis la Constantinopol. Este de tip *BMC*, 32, a. 566–7 și are greut. de 12,08 și diam. 28 mm. A ajuns la Institutul de arheologie.

Informație : C. Preda, Institutul de arheologie, București, dos. inv. 1269.

71. *Merișanii* (rn. Alexandria, reg. București). O monedă bizantină de aur de la Ioan III Duca Vatatzes, descoperită în localitate, se păstrează în proprietate particulară.

Informație : R. Crețianu, București.

72. *Cetățeni* (rn. Muscel, reg. Argeș). O monedă de aur de la Ioan III Duca Vatatzes (1222–1255) cu greut. 3,19 g, diam. 24,5 mm, a fost descoperită în anul 1962 de către Dinu V. Rosetti în cursul săpăturilor.

Informație : D. V. Rosetti și B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

73. *Dulcești* (rn. Roman, reg. Bacău). O monedă de bronz de la Iustinian I (527–565), nominal 16 nummia, emisă la Thessalonic, cf. *BMC*, 163, tip. gen. cu greut. 6, 71 g, diam. 21,5 mm, a fost descoperită pe „Siliște”.

Informație : Gh. Bichir, Institutul de arheologie, București.

---

[2] Cf. și *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 579 și *Dacia*, N. S., VIII, p. 383.

74. *Galița* (com. Gîrlița, rn. Adamclisi, reg. Dobrogea). În vatra satului s-a descoperit în anul 1961 un follis de bronz de la Leon VI cel Înțelept (882—912). A ajuns la Institutul de arheologie și este de tipul *BMC*, 8. Greut. 5,58, diam. 25,5 mm.↓.

Informație. Petre Diaconu, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 143.

75. *Greci* (rn. Măcin, reg. Dobrogea). Un important tezaur de monede bizantine de aur în număr de circa 50, ne este semnalat ca descoperit în această localitate în anul 1961. Parte din monede se datează înainte de mijlocul sec. X, iar parte din ele în a doua jumătate și începutul sec. XI. Tezaurul a ajuns la Muzeul din Constanța, ai cărui specialiști pregătesc un studiu amănunțit.

Informație : Ion Barnea, Institutul de arheologie, București.

76. *Isaccea* (rn. Tulcea, reg. Dobrogea). În cursul săpăturilor arheologice din anul 1963 în vechiul Noviodunum s-au aflat circa 1 000 de monede bizantine; marea majoritate de bronz și tăiate, sînt din sec. XII.

Informație : B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

77. (?) *Manoleasa* (rn. Săveni, reg. Suceava). O monedă de aur de la Manuel I Comnenul s-ar fi găsit în această localitate cu aproape 200 de ani în urmă. Este de tipul *BMC*, 1 și are greut. 4,13 g (perforată). A fost achiziționată de către CN-BAR.S. România.

Informații : O. Iliescu, CN-BAR.S. România. Inv. I, 28.

78. *Păcuiul lui Soare* (satul Galița, com. Gîrlița, rn. Adamclisi, reg. Dobrogea). În cursul săpăturilor arheologice din anii 1960—1961, s-au descoperit doi denari *tournois* de bronz, emiși probabil în despotatul lui Guillaume de Villehardouin, situat în Ahaia-Moreea pe la 1250. Conservarea precară. Sînt de tipul G. Schlumberger, *Numismatique de l'Orient Latin*, Paris, 1878, p. 313—314 și pl. XII.

Informații : Petre Diaconu, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 144 (cu desen).

79. *Proveniență necunoscută.* Ca descoperite în cursul timpului pe teritoriul țării noastre, dar fără să se mai poată preciza locul, au fost achiziționate în ultima vreme de către Institutul de arheologie numeroase monede antice. Dintre ele, ne rezumăm să menționăm ca mai importantă prin raritatea ei, o monedă bizantină de bronz de la Constantin VII și Zoe.

AE. Greut. 6,07 g, diam. 26 mm, de tip *BMC*, 1, a. 913—919.

Informație : B. Mitrea, Institutul de arheologie, București.

80. *Roșiori de Vede* (reg. București). Prin anul 1930 s-a descoperit la punctul „Drumul Sandului" un follis bizantin de la Roman III (1028—1034) după clasificația lui Margaret Thompson.

Informație : prof. P. Voivozeanu, Roșiori de Vede.

B. Mitrea

Lord William Taylour, *The Mycenaeans*, 243 p., 72 fig. în text şi 66 figuri pe planşe; în colecţia „Ancient Peoples and Places", sub conducerea lui Glyn Daniel; Londra, Thames & Hudson, 1964.

Amploarea datelor obţinute în legătură cu civilizaţia miceniană, începînd de la epocalele săpături ale lui Schliemann din 1876 în citadela de la Mycenai şi pînă la descoperirile ce se fac an de an în zilele noastre, ca şi importanţa lor pentru cunoaşterea unei civilizaţii despre care pînă acum 90 de ani nu se ştia precis nimic, au determinat în ultima vreme apariţia unui număr cu adevărat impresionant de volume dedicate acestei probleme, pentru a nu mai aminti de sutele de articole, rapoarte de săpături etc. care au îmbogăţit aşa de substanţial vasta bibliografie cu privire la civilizaţia greacă şi a predecesorilor ei. Ultimul dintre aceste volume este acela semnalat aici, scris de unul dintre ultimii colaboratori ai regretatului arheolog englez Sir A. B. Wace şi colaborator actual al nu mai puţin celebrului arheolog american de origine suedeză, C. W. Blegen, ambii cercetători timp de decenii ai civilizaţiei miceniene. Este deci firesc ca autorul să fie deplin competent iar cartea perfect informată, dîndu-se astfel cititorului posibilitatea să ia cunoştinţă, o dată cu o imagine de ansamblu a civilizaţiei miceniene, şi de ultimele date cu privire la diferitele aspecte ale acestei strălucite civilizaţii, despre care astăzi nu se mai îndoieşte aproape nimeni că a fost creată de strămoşii direcţi ai grecilor antici. Căci dacă este adevărat că o dată cu descoperirile lui Schliemann la Mycenai şi Tyrins s-a recunoscut epopeelor homerice şi valoarea de izvoare istorice, abia de ceva mai mult de un deceniu au fost spulberate rezervele în privinţa apartenenţei etnice a creatorilor civilizaţiei miceniene.

Ca toate volumele din această serie destul de variată ca profil, lucrarea lordului W. Taylour se adresează mai puţin specialiştilor în domeniul respectiv cît mai ales arheologilor care se ocupă cu probleme mai mult sau mai puţin înrudite şi celorlalţi cercetători ai antichităţii clasice, dornici de o informaţie bine controlată şi la curent cu ultimele date şi interpretări în acest domeniu, fără a putea intra totuşi în toate detaliile descoperirilor şi ale controverselor suscitate de interpretarea istorică a acestora. Dar prin felul cum este scrisă, cartea poate fi citită cu profit de oricine doreşte o informaţie clară şi în linii generale completă asupra acestui subiect.

Surprinde însă de la început planul oarecum neobişnuit al cărţii. Într-adevăr, după o introducere destul de sumară, conţinînd istoricul principalelor săpături şi descoperiri privind civilizaţia miceniană, autorul trece la izvoarele scrise — scrierea liniară B şi tradiţia; dar, oricît de importante ar fi devenit tăbliţele miceniene pentru deter-

minarea etnicului creatorilor civilizației miceniene și a limbii lor, ca și pentru completarea sau interpretarea datelor puse la dispoziție de celelalte monumente arheologice, aceste tăblițe, ca și tradiția orală și scrisă de altfel, nu ni se pare că ar putea fi socotite izvoarele esențiale asupra civilizației miceniene, ci numai unele ajutătoare.

După prezentarea acestor aspecte ale problemei, autorul trece în revistă, în capitolele următoare, ceramica și cronologia, religia și obiceiurile funerare, ca abia apoi să studieze problemele legate de locuințe și lăcașuri ale morților, viața de toate zilele, artele, războiul și comerțul, pentru a se opri în capitolul finai asupra ascensiunii și declinului Mycenei. Nouă ni s-ar fi părut mai firească o altă ordine a capitolelor — discutîndu-se problema vieții de toate zilele înainte de construcțiile mortuare, de exemplu — și în orice caz o situare a capitolului despre scrierea liniară B abia înaintea capitolului final, care reprezintă o scurtă privire sintetică asupra lumii miceniene de la începutul secolului al XVI-lea î.e.n., și pînă la 1 100 î. e. n. data prăbușirii ei sub atacurile năvălitorilor dorieni.

Firește însă, această obiecție nu impietează asupra valorii însăși a cărții, care se cuvine să fie citită de oricine dorește să obțină cea mai recentă — la acea dată, bineînțeles ! — informație sintetică asupra civilizației miceniene. O lacună neașteptată în informația autorului trebuie totuși semnalată, și anume omisiunea totală a problemei legăturilor lumii miceniene cu regiunea Dunării de jos. Căci în cap. VI — „War and Trade" (p. 139 — 165), în care autorul enumeră toate locurile unde s-au stabilit micenienii și apoi acelea, mult mai numeroase și mai îndepărtate, cu care lumea miceniană a fost în relații comerciale — vestul Mediteranei și chiar Bretania și Anglia, Europa de vest și de centru-vest, Sicilia, Sardinia, Italia continentală, Macedonia, Thracia (de fapt numai coasta Egeii), insulele Egeii, Asia Mică și Egiptul — el nu amintește nimic de obiectele miceniene și de factură miceniană descoperite la nord de Dunăre pe teritoriul țării noastre, deși acestea constituie dovezi indiscutabile ale relațiilor culturale și comerciale dintre lumea miceniană și triburile Bronzului mijlociu din România. Dacă unele dintre aceste elemente la care ne referim pot fi socotite pe drept numai dovezile unor influențe culturale (deși, după părerea noastră chiar în acest caz ele ar fi trebuit să fie cel puțin amintite), unele dintre săbiile de bronz de tip micenian descoperite la N de Dunăre — și în primul rînd sabia de lîngă Roșiori de Vede — sînt cu siguranță piese de proveniență miceniană, ajunse aici prin mijlocirea schimburilor.

Imaginea activității comerciale miceniene și a importanței ei în epoca respectivă se întregește și mai bine prin aceste descoperiri. Rămîne totuși încă de neînțeles de ce acești navigatori — atît de iscusiți, după cum rezultă din faptul că în călătoriile lor pe mare au ajuns la multe mii de kilometri de cetățile lor din Grecia — nu au străbătut strîmtorile și nu au intrat și în Marea Neagră, căci deocamdată, în afara legendelor grecești, nu avem nici o dovadă în această privință. Ipotetic nu este însă exclus că descoperirile viitoare să arate că și Pontul Euxin a fost cercetat de corăbierii micenieni, dar presupusa inscripție miceniană din Bulgaria, publicată acum cîțiva ani de acad. Vl. Gheorghiev de ia Sofia, nu poate fi considerată ca atare — și de altfel nici nu a fost amintită de autor.

Evident că nu se poate încerca o analiză detaliată a unei cărți de natura celei semnalate aici. De aceea, înainte de a încheia, ne mulțumim să arătăm că autorul admite și el, fără rezerve, părerea la care s-a raliat astăzi marea majoritate a cercetătorilor și anume că rezultatele descifrării scrierii liniare B de către M. Ventris și J. Chadwick trebuie socotite absolut valabile, textele acestor tăblițe fiind scrise într-o limbă protogrecească. Micenienii, urmașii primelor valuri indoeuropene pătrunse în Grecia puțin după începutul mileniului al II-lea î.e.n. sînt deci greci autentici.

Dacă strămoşii lor indoeuropeni au venit din nordul Peninsulei Balcanice ar fi trebuit — spune autorul — să lase urmele trecerii lor pe acolo, care lipsesc, după cum lipsesc în culturile lor urme nordice; dar aici autorul omite cu totul problema atît de dezbătută a prezenţei ceramicii decorate cu şnurul şi a semnificaţiei pe care o seamă de cercetători i-o dau. Pe de altă parte, dacă au venit dinspre răsărit — aşa cum socoteşte autorul mult mai plauzibil — trebuie avute în vedere două căi posibile: una prin Anatolia şi platoul Troii (şi în favoarea acesteia ar pleda existenţa unei specii ceramice cenuşii în NE Iranului, întrucîtva înrudită cu aceea miceniană, despre care se ştie că se găseşte şi la Troia) şi cu acest prilej noii invadatori au adus şi calul în Grecia; a doua prin Caucaz şi pe la nordul Mării Negre, sugerată şi pentru că în vremea aceea trecerea cu caii peste strîmtori ar fi fost o operaţie prea dificilă. Oricum s-ar fi petrecut lucrurile, cucerirea Greciei a fost un proces de lungă durată, realizat de valuri succesive de năvălitori. În prima parte a secolului al XVI-lea î.e.n., o dată cu sporirea dovezilor influenţei civilizatoare a Cretei asupra culturii Greciei continentale, începe ceea ce va fi numită apoi epoca miceniană.

Planşele volumului, deşi puţine, reproduc toate descoperiri caracteristice şi completează desenele din text, fiind de altfel urmate de note explicative destul de ample, constituind de multe ori o întregire foarte utilă a textului. De asemenea foarte utilă este şi bibliografia generală şi pe capitole, care încheie textul propriu-zis al volumului.

Vladimir Dumitrescu

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AA	— *Archäologischer Anzeiger.*
Acta Arch-Budapesta	— *Acta Archaeologica,* Budapesta.
AÉ	— *Archaeologiai Értesitö.*
AEM	— *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich,* 1877—1897.
AIGR	— *Anuarul Institutului Geologic al României.*
AISC	— *Anuarul Institutului de studii clasice,* Cluj, I—V, 1928—1948.
ArchHung	— *Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.*
ARMSI	— *Academia Română. Memoriile Secției istorice,* seria a II-a, 1886/1887—1916/1919; seria a III-a, 1922/1923—1944/1945.
AthenMitt	— *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts,* Atenische Abteilung.
BCH	— *Bulletin de Correspondence Hellénique.*
BerRGK	— *Deutsches Archäologisches Institut.* Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BSNR	— *Buletinul societății numismatice române,* București, I—XLI, 1904—1947.
DA	— *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines,* sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio.
Dacia	— *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie,* București, I—XII, 1924—1947; N. S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964.
DIR	— *Documente privind istoria României.*
DissPann	— *Dissertationes Pannonicae.*
DolgSzeged	— *Dolgozatok — Travaux de l'Université Fr. Joseph,* Szeged.
Ebert, RL	— M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte.*
IGB	— *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae,* edidit G. Mihailov, Sofia, 1956.
Izvestiia-Institut	— *Izvestiia-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.*
JDI	— *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.*
JOAI	— *Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien.*

Materiale	—	*Materiale arheologice privind istoria veche a R.S. România*, vol. I (1953); *Materiale şi cercetări arheologice, vol. II* (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MIA	—	*Материалы и исследования по археологии СССР*.
OGI	—	*Dittenberger, Orientis graeci inscriptiones selectae.*
RA	—	*Revue Archéologique.*
RE	—	*Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.*
RIR	—	*Revista Istorică Română*, Bucureşti, I—XVII, 1931—1947.
SBWien	—	*Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Classe.*
SCIV	—	*Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti.
SCN	—	*Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti.
SCŞIaşi	—	*Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi.
SEG	—	*Supplementum Epigraphicum Graecum.*
SlovArch	—	*Slovenska Archeologia.*
ZfE	—	*Zeitschrift für Ethnologie.*
ZfN	—	*Zeitschrift für Numismatik.*

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.S. ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p., cu 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, vol. I, ed. a 3-a, 356 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., banderolate, 65,60 lei.

K. MARX, **Însemnări despre români (manuscrise inedite)**, publicate de A. Oțetea şi S. Schwann, 186 p. + 4 pl., 16 lei.

N. BĂLCESCU, **Opere IV, Corespondență, scrisori, memorii, adrese. Documente. Note şi materiale**, ediție critică de G. Zane. Cu reproduceri după manuscrise şi stampe 1964, 659 p., 36 lei.

* * * **Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900–1918. Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4–9 mai 1964 de la Budapesta**, sub red. acad. C. Daicoviciu şi prof. M. Constantinescu, 1964, 263 p., 9,25 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICIU, GH. ŞTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", I, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut şi în limba germană).

ION POPESCU-PUŢURI, GHEORGHE ZAHARIA, N. GOLDBERGER, N. N. CONSTANTINESCU, N. COPOIU, **La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 2, 1964, 143 p., 5,25 lei (a apărut şi în limba rusă).

EMIL CONDURACHI, **L'Archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae" 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut şi în limba engleză).

A. PETRIC, GH. TUŢUI, **L'instauration et la consolidation du régime démocratique populaire en Roumanie**, „Bibliotheca Historica Romaniae" 4, 1964, 139 p., 5,25 lei (a apărut şi în limba rusă).

VASILE MACIU, ŞT. PASCU, DAN BERINDEI, MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, P. P. PANAITESCU, **Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918**, „Bibliotheca Historica Romaniae" 5, 1964, 99 p., 3,75 lei (a apărut şi în limba engleză).

GH. ZANE, **Le mouvement révolutionnaire de 1840. Prélude de la révolution roumaine de 1848**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 6, 1964, 107 p., 4 lei.

ŞTEFAN PASCU, **La révolte populaire de Transylvanie des années 1437–1438**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 7, 1964, 111 p., 4,50 lei (a apărut şi în limba germană).

* * * **Izvoare privind istoria României**, sub redacția lui Gh. Ştefan, 792 p., 27 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II–III, 1964, 530 p., 65 lei.

D. BERCIU, **Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări**, 1961, 594 p., 80 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

FLOREA BOBU FLORESCU, **Monumentul de la Adamklissi — Tropaeum Traiani**, ediția a 2-a, 1961, 748 p. + 7 pl., 75 lei.

IORGU STOIAN, **Tomitana, Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis**, 1962, 384 p., 48,60 lei.

MIRCEA D. MATEI, **Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava**, 1963, 194 p. + 1 pl., 17,30 lei.

SCIV, tomul 16, nr. 3, p. 417–624, Bucureşti, 1965.

| 43828 | **Lei 15**

I.P.I. — c. 2487